

บทที่ 4

ฉันทบุคหลังคำร่าฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ

ฉันทในบุคนี้เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2385 อันเป็นปีที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์ "คำร่าฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ" ขึ้นจนกระทั่งถึงปี พ.ศ. 2487 ซึ่งเป็นปีที่วรรณคดีสารบุคติลงและเป็นปีสุดท้ายของการแต่งวรรณกรรมคำฉันทขนาดยาว

กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชิโนรส ทรงพระนิพนธ์คำร่าดังกล่าวขึ้นในลักษณะแปลแต่ง (ตรีสิลป์ บุญขจร 2530:10) ตามที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระบรมราชโองการให้กรมหมื่นไกรสรวิจิตเป็นผู้กราบทูลอาราธนาโดยทรงแปลมาจาก "คัมภีร์วุคโตทัย" ซึ่งเป็นคำร่าฉันทภาษาบาลี คำร่าฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติมีรูปแบบเป็นคำร่าฉันทลักษณะและมีเนื้อหาเป็นวรรณกรรมคำสอนเกี่ยวกับข้อควรประพฤติต่างๆ สำหรับบรรดาเสวกามาตย์ข้าราชการตลอดจนบุคคลทั่วไป จัดเป็นคำร่าการประพันธ์ที่สำคัญที่สุดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งนี้เพราะเป็นที่รวมแบบแผนพร้อมตัวอย่างของฉันทชนิดต่างๆ ทั้งที่เป็นฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ เป็นประโยชน์โดยตรงแก่กวีร่วมสมัยและกวีสมัยต่อมา คำร่าดังกล่าวจึงเท่ากับช่วยกระตุ้นให้ผู้คนสนใจการประพันธ์ฉันทและสร้างสรรค์ผลงานอย่างมีหลักมีเกณฑ์มากขึ้น

เมื่อศึกษาคำร่าฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติโดยละเอียดแล้ว มีข้อสังเกตรวม 5 ประการ

(1) ตำรานี้มุ่งเสนอตัวอย่างฉันทวรรณพद्य 50 ชนิดและฉันทมาตราพद्य 8 ชนิด เพื่อแสดงฉันทที่ใหม่ๆให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่คนไทย โดยให้ผู้เรียนพิจารณา ลักษณะบังคับโดยละเอียดด้วยตนเองจากลักษณะบัญญัติของฉันทหรือคณะฉันท ตลอดจนจำนวนพยางค์ในบาทและบทที่ทรงนำเสนอไว้ประกอบกับตัวอย่างฉันทชนิดต่างๆ ซึ่งทรงนิพนธ์ขึ้นเอง

ฉันทวรรณพद्य 50 ชนิด ได้แก่

1. คนมัชฌฉันท 6	17. รโธทธฉันท 11
2. กุมาระละพิศฉันท 7	18. สวาคฉันท 11
3. จิตรปทาฉันท 8	19. ภัททิกาฉันท 11
4. วิชชুমมาลาฉันท 8	20. วังส์ฎฐฉันท 12
5. มาณวกะฉันท 8	21. อินทวงษฉันท 12
6. หลมุจีฉันท 9	22. โศฎกฉันท 12
7. รุมนะวดีฉันท 10	23. ทุคะวิลัมพิตะมาลาฉันท 12
8. อุปัญฐิตฉันท 11	24. ปฎฉันท 12
9. อินทรวีเชียรฉันท 11	25. กุสุมะวิจิตรฉันท 12
10. อุเปนทวิเชียรฉันท 11	26. กุชงคปยาคฉันท 12
11. อุปชาติฉันท 11	27. ปิยงวทาฉันท 12
12. สุขุจีฉันท 11	28. ลลิตฉันท 12
13. โทธกะฉันท 11	29. ปมิตักขราฉันท 12
14. สาลินีฉันท 11	30. อุชชลาฉันท 12
15. ธาคุมมิสสาฉันท 11	31. เวสสเทวีฉันท 12
16. สุรสสิริฉันท 11	32. หิตามรสะฉันท 12

ชื่อฉันทเขียนตามอักษรวิธีตามที่ปรากฏในตำราพระนิพนธ์

33. กมลฉัตร 12	42. ลิขิตฉัตร 17
34. ปหาสินฉัตร 13	43. ตรีฉัตร 17
35. รุจิราฉัตร 13	44. มันทกกันดาฉัตร 17
36. ปราศฉัตร 14	45. กุสุมิตลดาเวลลีดาฉัตร 18
37. ปทรณกลิกาฉัตร 14	46. เมฆวิปศุชฉัตร 19
38. วสันตฉัตร 14	47. สัททวิภักชีฉัตร 19
39. มาสินฉัตร 15	48. อธิษัฉัตร 20
40. ปัททกะฉัตร 15	49. สัทธราฉัตร 21
41. วาณฉัตร 16	50. ภัททกะฉัตร 22

ในจำนวนนี้ฉัตรที่มีประเภทละ 1 ชนิด ได้แก่ ฉัตร 6, ฉัตร 7, ฉัตร 9, ฉัตร 10, ฉัตร 16, ฉัตร 18, ฉัตร 20, ฉัตร 21 และฉัตร 22 ฉัตรที่มีประเภทละ 2 ชนิด ได้แก่ ฉัตร 13, ฉัตร 15 และฉัตร 19 ฉัตรที่มีประเภทละ 3 ชนิด ได้แก่ ฉัตร 8, ฉัตร 14 และฉัตร 17 ฉัตรที่มีประเภทละ 12 ชนิด คือ ฉัตร 11 และฉัตรที่มีประเภทละ 14 ชนิด คือ ฉัตร 12 จะเห็นได้ว่าฉัตร 12 มีจำนวนมากที่สุด รองลงมา คือ ฉัตร 11

ฉัตรมาตรฐาน 8 ชนิด ได้แก่

1. อริยชาติฉัตร	5. เวคาพิยชาติฉัตร
2. อริยจพลาฉัตร	6. โอปิจฉัตรสกะฉัตร
3. ศีติชาติฉัตร	7. มัคคาสมกะชาติฉัตร
4. อุปศีติฉัตร	8. วิสิโลกฉัตร

มีข้อสังเกตว่าในตำราฉัตรวรรณพฤติและมาตรฐานพฤติ ฉัตรวรรณพฤติ 44 ชนิดที่เพิ่มเติมขึ้นจาก 6 ชนิดแรกในยุคก่อนดำเนินการตามแนวทางที่กวียุคก่อนได้

วางไว้ คือ ทรงเลือกฉันที่ไม่มีลหุมากเกินไป คือไม่มี น คณะ (1 1 1) อยู่ติดกันเกิน 2 คณะเพราะจะทำให้มีลหุเรียงชิดติดกันเกินกว่า 6 พยางค์ และต่อจาก น คณะ จะไม่เป็นคณะที่ขึ้นต้นด้วยลหุพยางค์แรกเพื่อมิให้ลหุมีเสียงต่อเนื่องกันเกิน 6 พยางค์ ฉันดังกล่าวมีทั้งฉันที่มีจำนวนครุลหุเท่ากันและฉันที่มีจำนวนครุลหุมากหรือน้อยกว่ากัน อย่างไรก็ตามก็จำนวนครุลหุที่ไม่เท่ากันจะต่างกันไม่มากนัก ฉันที่มีครุมากกว่าลหุมีจำนวนมากกว่าฉันที่มีลหุมากกว่าครุ ความแตกต่างระหว่างครุลหุของฉันที่มีครุมากกว่าลหุอยู่ในระหว่าง 1-8 พยางค์ แต่ฉันส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้จะมีครุมากกว่าลหุอยู่ระหว่าง 1-5 พยางค์ ส่วนความแตกต่างระหว่างครุลหุของฉันที่มีลหุมากกว่าครุอยู่ในระหว่าง 1-6 พยางค์ แต่ฉันส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้จะมีลหุมากกว่าครุอยู่ในระหว่าง 1-4 พยางค์ มีฉันเพียงชนิดเดียวที่มีลหุมากกว่าครุถึง 10 พยางค์ คือ ปหรรณกลิกาฉันท์ 14

จะเห็นว่าฉันทวารณพฤติชนิดใหม่ 44 ชนิดที่ทรงเลือกมานั้นเป็นฉันท์มีลักษณะใกล้เคียงกับฉันทวารณพฤติ 6 ชนิดแรก ซึ่งมีปริมาณของครุลหุที่พอจะหาคำไทยมาใช้ในการประพันธ์ได้ไม่ยากเกินไปนัก แสดงให้เห็นว่าทรงมีจุดประสงค์ที่จะให้กวีในยุคเดียวกันและในยุคต่อไปมีโอกาสได้เลือกใช้ฉันท์ในการประพันธ์ได้มากขึ้นกว่าเดิม และเพื่อให้เป็นการสะดวกแก่กวีทั้งหลาย ก็ได้ทรงเลือกสรรมาเฉพาะฉันท์ที่มีจำนวนครุลหุไม่ขัดกับลักษณะของภาษาไทย โดยมากจะเป็นฉันท์ที่มีจำนวนครุมากกว่าลหุซึ่งสอดคล้องกับภาษาไทยที่มีคำลหุใช้น้อย อีกทั้งยังเป็นฉันทวารณพฤติประเภทสมพฤติเช่นเดียวกับฉันทวารณพฤติ 6 ชนิดแรก มีฉันท์เพียงชนิดเดียวที่มีลหุมากกว่าครุถึง 10 พยางค์ คือ ปหรรณกลิกาฉันท์ 14 ซึ่งดูเหมือนจะมีลหุมากเกินไปเมื่อเปรียบเทียบกับฉันทวารณพฤติอื่นๆ อย่างไรก็ตามก็ไม่ได้ทรงแสดงตัวอย่างไว้อย่างชัดเจนเช่นเดียวกัน ซึ่งผู้วิจัยเข้าใจว่าน่าจะทรงมีจุดประสงค์เพื่อให้ไว้เป็นความรู้แก่กวีทั่วไปและ เป็นการท้าทายความสามารถของกวีอยู่ในที่ว่า หากกวี

ใดมีความรู้ความชำนาญด้านการประพันธ์เพียงพอที่จะสามารถนำมันให้เกิดประโยชน์ในการประพันธ์ได้ เช่นเดียวกับฉันทลักษณ์อื่น

(2) ผู้นิพนธ์ตำราคงจะได้ศึกษาแนวทางการกำหนดค่าครุหุจากวรรณกรรมคำฉันทลักษณ์ก่อนหน้า และรวบรวมเฉพาะแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมและสอดคล้องกับการประพันธ์ฉันทลักษณ์มาเสนอในรูปของตัวอย่างที่แบ่งขึ้นประกอบฉันทลักษณ์แต่ละชนิดเพื่อจัดระเบียบฉันทลักษณ์ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน เพื่อรักษาลักษณะเฉพาะของฉันทลักษณ์ให้คงอยู่ดังจะเห็นได้จากค่าครุหุของฉันทลักษณ์ในตำราที่กำหนดด้วยรูปคำ จำนวนคำและตำแหน่ง เช่นเดียวกับครุหุของฉันทลักษณ์ในวรรณกรรมคำฉันทลักษณ์ก่อน

(3) การที่ตำราฉันทลักษณ์วรรณพฤติและมาตราพฤติมีเนื้อความเป็นเรื่องของธรรมะและคำสอน ทำให้ผู้วิจัยเกิดความคิดว่าองค์ผู้ทรงนิพนธ์ได้แสดงให้เห็นว่าฉันทลักษณ์ทุกชนิดไม่จำเป็นต้อง "ยึดติด" หรือใช้เฉพาะกับเนื้อความบางอย่างดังที่เคยนิยมใช้ตามกันต่อมา ฉันทลักษณ์เป็นเพียงคำประพันธ์ที่ทำหน้าที่เป็น "สื่อ" ถ่ายทอดเนื้อความตามที่กวีต้องการ กวีมีสิทธิ์ที่จะพลิกแพลงใช้ฉันทลักษณ์ทุกชนิดกับเนื้อความใดก็ได้ตามที่กวีเห็นว่าเหมาะสมโดยไม่ต้องถูกจำกัดด้วยรูปแบบหรือลักษณะของฉันทลักษณ์

การที่กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงนำตัวอย่างของเนื้อความต่าง ๆ มาใช้กับฉันทลักษณ์ ทำให้เห็นว่าฉันทลักษณ์มีเนื้อความได้หลากหลายโดยไม่จำเป็นต้องเป็นเรื่องทางวรรณคดีหรือชาดกดังเช่นที่นิยมประพันธ์กันในยุคก่อนตำราพระนิพนธ์

(4) ผู้นิพนธ์ทรงวางแนวทางในการประพันธ์ตำราเอาไว้เป็นอย่างดีเพื่อให้ง่ายแก่การที่จะศึกษาทำความเข้าใจด้วยตนเอง โดยเริ่มจากฉันทลักษณ์ที่มีจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทจากจำนวนน้อยไปหาจำนวนมาก เรียงไปตามลำดับ นอกจากนั้นยังทรงกำหนดกรอบของตัวอย่างฉันทลักษณ์ส่วนใหญ่ด้วยจำนวนบทที่แน่นอน ทำให้เนื้อความของฉันทลักษณ์แต่ละชนิดมีปริมาณความสั้นยาวพอกัน ไม่เน้นหนักไปที่ฉันทลักษณ์ชนิดใดชนิดหนึ่งมาก

เกินไป เพื่อแสดงให้เห็นว่าฉันทแต่ละชนิดเป็นรูปแบบที่มีประสิทธิภาพในการสื่อเนื้อ-
ความได้ทัดเทียมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตัวผู้แต่งเป็นสำคัญว่าจะสามารถใช้ฉันทดังกล่าว
สื่อเนื้อความได้ครบถ้วน และมีความสั้นยาวได้ตามที่ต้องการหรือไม่ ดังจะเห็นได้จาก

- ฉันทที่มีบาทละ 6-10 พยางค์ จะมีจำนวน 10-11 บท
- ฉันทที่มีบาทละ 11-14 พยางค์ จะมีจำนวน 15-16 บท
- ฉันทที่มีบาทละ 15-20 พยางค์จะมีจำนวน 20-22 บท

มีข้อสังเกตว่าฉันทที่มีบาทละ 21-22 พยางค์ซึ่งบทหนึ่งมี 2 บาท หรือ 4 วรรค
เช่นเดียวกับฉันทบาทละ 11-14 พยางค์ จะมีจำนวน 15 บทเท่ากับฉันทดังกล่าว

(5) ผู้นิพนธ์ทรงกำหนดแผนสัมผัสบังคับและสัมผัสเสริมของฉันทวรรณพฤติแต่ละชนิด
เอาไว้อย่างแน่นอน โดยเฉพาะมีตำแหน่งพยางค์รับส่งสัมผัสที่แน่นอนเป็นส่วนใหญ่
มีข้อสังเกตว่าฉันทบางชนิดไม่มีสัมผัสบังคับและสัมผัสเสริมหรือมีก็น้อยมากเพียง 1-2
บทเท่านั้น อันเป็นผลจากลักษณะของฉันทเกี่ยวกับจำนวนและตำแหน่งของครูลหุที่มี
ลหุมากเกินไปและไม่มีพยางค์ครุอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสมแก่การรับส่งสัมผัส เช่น
กุสุมะวิจิตรฉันท 12 และปทรณกลิกาฉันท 14 ส่วนนอกนั้นมีสัมผัสอย่างสม่ำเสมอ
อย่างไรก็ดีจะเห็นได้ว่า แผนสัมผัสที่มีใช้ในฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติอาจแบ่ง
ได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

ก. สัมผัสที่มีมาแต่เดิมคือแผนสัมผัสของฉันท 6 ชนิดในที่ใช้ใน
วรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ กรมสมเด็จพระปรมา-
นุชิตชิโนรสทรงเลือกมาใช้ในการประพันธ์เฉพาะแบบที่มีตำแหน่งสัมผัสเป็นที่นิยมและ
สอดคล้องกับลักษณะฉันท 6 ชนิดดังกล่าว

ข. สัมผัสที่คิดขึ้นใหม่ คือ แผนสัมผัสของฉันทวรรณพฤติ 44 ชนิดที่เพิ่ม
เข้ามา ถ้าเป็นฉันทที่มีจำนวนพยางค์และลักษณะของครูลหุในแต่ละวรรคตรงกันหรือ

ใกล้เคียงกับฉันท 6 ชนิดในยุคนั้น ก็จะกำหนดสัมผัสให้เป็นไปในลักษณะเดียวกัน เช่น ฉันทที่มีบาทละ 11-12 พยางค์ ส่วนใหญ่จะมีสัมผัสตำแหน่งเดียวกับอินทรวชิรฉันท 11 ฉันทที่มีบาทละ 15-19 พยางค์ ส่วนใหญ่จะมีสัมผัสตำแหน่งเดียวกับมาลินีฉันท 15 หรือสัททวิภิกขิตฉันท 19 ถ้าเป็นฉันทที่มีจำนวนพยางค์และลักษณะของครุหลุณแต่ละวรรคต่างไปจากฉันท 6 ชนิดในยุคนั้น กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสจะทรงกำหนดแผนสัมผัสขึ้นใหม่ เช่น วิชชุมมาลาฉันท 8 หลมุขีฉันท 9 และอิทิสฉันท 20 เป็นต้น

ลักษณะของคำครุหลุณในคำราฉันทวรรณพดติและมาตราพดติ

กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงกำหนดคำครุหลุณในคำราฉันทวรรณพดติและมาตราพดติโดยอาศัยรูปคำ จำนวนพยางค์และตำแหน่งคำซึ่งสัมพันธ์กับเสียงที่เปล่งออกมาเป็นแนวทางในการประพันธ์ฉันทประกอบกันไป

1. การกำหนดด้วยรูปคำ

จะเห็นได้ว่าทรงให้ความสำคัญแก่รูปคำว่ามีส่วนสำคัญในการกำหนดคำครุหลุณเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากทรงปรับเสียงคำให้มีรูปเป็นครุหรือลหุตามที่ต้องการ คำเดียวกันแม้จะใช้ในความหมายอย่างเดียวกัน เมื่อต้องการให้คำนั้นมีครุหลุณต่างกัน ก็จะทำให้คำนั้นมีรูปคำแตกต่างกันไปโดยอาศัยวิธีเปลี่ยนแปลงเสียง ตัดเสียงและเพิ่มเสียงตามความเหมาะสม เช่น คำว่า อภินาทาน ซึ่งมีตั้งแต่ อภินา อภินาทาน อภินะ และ อภินา

คำว่า "อภินาทาน" เมื่อตัดพยางค์ท้ายที่มีตัวสะกด คือ พยางค์ ทาน ออก จะได้คำว่าอภินา (๑๒๒) ดังตัวอย่างของอินทรวงศ์ฉันท 12 ต่อไปนี้

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่ากฎเกณฑ์หรือระเบียบในการประพันธ์ที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินรสได้ทรงวางไว้ผ่านทางตัวอย่างฉันทแต่ละชนิดซึ่งทรงพระนิพนธ์ไว้ในตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพดตินั้นแสดงให้เห็นว่า ทรงให้ความสำคัญแก่รูปคำที่สัมพันธ์กับตำแหน่งและจำนวนพยางค์มากกว่าการออกเสียงหนักเบาตามบริบท เช่นฉันทยุคก่อน ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะพระองค์ท่านมีพระประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นว่าครุหุหรือ เสียงหนัก เสียง เบาคือหัวใจของฉันท ถ้าฉันทขาด เสียงหนัก เบา หรือ เสียงหนัก เบานั้นต้องปรวนแปร ไปไม่แน่นอน เพราะความยืดหยุ่นและความไม่แน่นอนของเกณฑ์กำหนดคำครุหุ ฉันทก็ไม่ เป็นฉันทอีกต่อไป

การกำหนดคำครุหุด้วยการออกเสียงหนักเบาตามลักษณะของภาษาไทยไม่มีความแน่นอนเท่าใดนัก เพราะขึ้นอยู่กับ

- (1) สำเนียงภาษาที่แตกต่างกันไปแต่ละท้องถิ่นและแต่ละบุคคล
- (2) การเน้นเสียงหนักเบาที่แตกต่างกันไป

ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ ได้ประทานพระดำริเกี่ยวกับเรื่องการออกเสียงไว้ตอนหนึ่งว่า

"คนต่างที่เสียงสูงต่ำก็ไม่เหมือนกัน เสียงสั้นยาวก็ไม่เหมือนกัน เสียงหนักเบาก็ไม่เหมือนกัน แม้ชนชาติเดียวกัน ภาษาเดียวกัน แต่ภูมิภาคต่างเขตแคว้น คำพูดคำเดียวกันก็อาจจะพูดเป็นเสียงต่างกัน จะยกตัวอย่างที่ฟังเห็นได้ในประเทศของเรา สัตว์พาหนะอย่างชาวกรุงเทพฯ เรียกว่า "ช้าง" ชาวนครราชสีมาเรียกว่า "ช้าง" ชาวนครศรีธรรมราชเรียกว่า "ฉ่าง" เพราะเคยปากมาแต่เด็กแต่เล็ก" (สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ 2534:384)

ดิเรกชัย มัททนะสิน ได้ให้ความเห็นเรื่องนี้ไว้ใน "ลักษณะและโครงสร้างภาษาไทย" (2516:47) ดังนี้

"มีบางคนออกเสียงสั้นหรือยาวผิดกันไปแต่ละบุคคลหรือแต่ละท้องถิ่น เช่น **ไค** **น้ำ** ซึ่งเราออกเสียงยาวเท่ากับคำ **ค้าย** หรือ **น้ำม** แต่บางคนออกเป็นเสียงสั้นขนาด 1 मात्रา หรือคำว่า **หอย** ซึ่งคนโดยมากออกเสียงยาวเท่ากับ **สอย** ซึ่งเสียงยาวราว $1\frac{1}{2}$ मात्रา แต่บางคนออกเสียงสั้นเท่ากับ **อ้อย** คือ 1 मात्रา หรือยาวเท่ากับ **กลอย** คือ 2 मात्रา ส่วนคำมากพยางค์ เสียงสั้นยาวจะต่างกันไปตามการเน้นเสียงด้วย"

เช่นเดียวกับที่รองศาสตราจารย์ ดร.นววรรณ พันธุมเมธา กล่าวไว้ใน "การใช้ภาษา เล่ม 1" (2520:5) ว่า

"แม้คนไทยที่พูดไทยเอง ถ้าอยู่ต่างจังหวัด มีภาษาถิ่นของตน เมื่อมาพูดภาษาไทยกรุงเทพฯ ก็อาจฟังแปลกไปบ้าง เพราะออกเสียงคำบางคำมีจังหวะสั้นยาว เน้นเสียงหนักเบาผิดกับภาษากรุงเทพฯ"

ด้วยเหตุนี้เราจะเห็นได้ว่าเสียงหนักเสียงเบา นั้นมีการแปรเปลี่ยนไปได้ตามปัจจัยต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้น การกำหนดคำครุหุโดยอาศัยเสียงเป็นเกณฑ์นั้นจึงขาดความแน่นอนเช่นกัน คนในยุคนั้นเดียวกันแต่อยู่ต่างท้องที่ หรืออยู่ท้องที่เดียวกันแต่เป็นคนละคนกัน ก็อาจจะออกเสียงหนักเบาไม่เหมือนกัน ยิ่งถ้าเป็นคนต่างยุคต่างสมัย ความแตกต่างที่ว่านี้ก็ยิ่งจะมากขึ้น คำคำเดียวกันบางคำอาจจะออกเสียงต่างกันไปอย่างชนิดที่เรียกว่าตรงกันข้ามไปเลยก็อาจเป็นได้ อีกประการหนึ่งคำประพันธ์แต่ละประเภทจำเป็นต้องมีระเบียบที่ยึดถือร่วมกัน ไม่เช่นนั้นลักษณะเฉพาะตัวของคำประพันธ์ดังกล่าวก็จะเปลี่ยนแปลงไปจากที่ควรจะเป็น คำประพันธ์ประเภทฉันทอนมีเสียงหนักเบาเป็นลักษณะเฉพาะตัว ถ้าเกณฑ์กำหนดคำครุหุหรือเสียงหนักเบาขาดความแน่นอน สามารถเปลี่ยนแปลงไปได้ด้วยปัจจัยต่างๆที่กล่าวมาก็คงจะทำให้ฉันทอนลักษณะเฉพาะตัวในเรื่องนี้ไป กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

ในฐานะผู้รู้ท่านหนึ่งในสมัยนั้นจึงทรงเสนอเกณฑ์กำหนดคำครุฑหุที่เป็นรูปธรรมให้ยึดถือร่วมกัน ได้แก่ เกณฑ์กำหนดคำครุฑหุด้วย รูปคำ แทนที่ เสียง ด้วยตระหนักดีว่าไม่ว่าเวลาจะผ่านไปนานเพียงใดก็ตาม กวีจะอยู่ในยุคใดสมัยใดก็ตาม ถ้ายังยึดถือ รูปคำ ซึ่งเป็นรูปธรรมที่แน่นอนตายตัวกว่า เสียง กวีก็ยังสามารถประพันธ์ฉันท์ออกมาเป็นคำประพันธ์ที่มีลักษณะ เฉพาะตัวที่บ่งบอกให้ทราบว่าเป็นฉันท์ได้ แบบแผนตลอดจนตัวอย่างฉันท์ชนิดต่างๆในตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यจึงช่วยทำให้การประพันธ์ฉันท์มีแบบแผนเดียวกัน และช่วยรักษาลักษณะ เฉพาะตัวของฉันท์เอาไว้ได้ ซึ่งอาจจะมีส่วนให้การประพันธ์ฉันท์แพร่หลายไปในวงกว้างไม่จำกัดอยู่แต่หมู่ผู้รู้ นักปราชญ์หรือกวีในราชสำนักเท่านั้น

เนื่องจากการกำหนดครุฑหุด้วยรูปคำเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างคำครุฑหุในตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्य จึงมีคำครุฑหุจำนวนมากที่เปลี่ยนแปลงรูปคำไปตามที่กวีต้องการโดยอาศัย วิธีการ เปลี่ยนแปลง เสียง ซึ่งประกอบด้วย การเปลี่ยนแปลงเสียงสระ ไม่มีตัวสะกด การเปลี่ยนแปลงเสียงสระที่มีตัวสะกด ให้เป็นสระอะ ไม่มีตัวสะกด และการเปลี่ยนแปลงเสียงสัมผัส วิธีการ เพิ่ม เสียง ซึ่งเป็นการเติมเพื่อเพิ่มพยางค์หลุ พยางค์ครุ และเพื่อสัมผัส รวมทั้ง วิธีการ ตัด เสียง ซึ่งเป็นการตัดเพื่อพยางค์หลุ พยางค์ครุ และเพื่อสัมผัส ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไป

(ตารางที่ 1) ตารางแสดงคำที่ทอนเสียงสระในคำรากันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอา→สระอะ	กรอุญญ - กรอุญญ พโล - พโล บทยกุล - บทยกุล	คมนาการ - คมนาการ ปหาร - ปหาร ปรัชญาณ - ปรัชญาณ พยาบท - พยาบท	กัஙขา - กัஙขา กัจฉา - กัจฉะ คณนา - คณน ตฉา - ตฉะ ไตรสิกขา - ไตรสิกข ทิวา - ทิว ปราปขา - ปราปข พันธนา - พันธน มัจฉา - มัจฉ มาลา - มาล มิจฉา - มิจฉ มุทิตา - มุทิต แม้ว่า - แม้ว่าจะ รงนา - รงน วานิตา - วานิต วิสันนา - วิสันนะ ศรัทธา - ศรัทธ สาสนา - สาสน เสวนา - เสวน อยุทธยา - อยุทธยะ

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอี→สระเอี	<p>อีตะ - อิต</p> <p>อีวัต - อิวิตะ</p> <p>อีที่ - อิท</p> <p>อีร์ - อิร์</p> <p>อีรชาติ - อีรชาติ</p> <p>อีรุกชาติ - อีรุกชาติ</p> <p>อีลาจาร - อีลาจาร</p>		<p>สักขี - สักขิ</p>
สระอุ→สระอู		<p>อีนังกูร - <u>อีนังกูระ</u></p> <p>(อีนัง-กู-ระ) (อีนัง-กู-ระ)</p> <p>อึระกูล - อึระกูล</p> <p>(อึระ-กู-ล) (อึระ-กู-ล)</p> <p>อนูกูล - อนูกูล</p> <p>(อนะ-นุ-กู-ล) (อนะ-นุ-กู-ล)</p>	

ตัวอย่างการทอนเสียงสระต้นคำจากมาณวกะฉันท์ 8

๘	หนึ่งจรดล	หนณะประตุ
	แห่งคหผู้	อื่นขณะวิกาล
	เขาจะ ^{๑๒} พโล	โจระประจาน
	โคสวณะสาร	เชื้อ บ มิแห่ง
	(เรื่องเดียวกัน : 12)	

ตัวอย่างการทอนเสียงสระสระกลางคำจากปมิตักขราฉันท์ 12

		^{๑๒๑๑}
๑๒	ริวิเหฐนา	บร พยาบท คิต
	อกุศลจิตร	มิฉวิจารณ์พิปลาศ
	(เรื่องเดียวกัน : 62)	

ตัวอย่างการทอนเสียงสระท้ายคำจากรโทธดาฉันท์ 11

๑๑	ฉันทะนี้ก็เสนาะโสต	รโทธตา
	นาม ปราปร กถา	รจิตรระจัด
	^{๑๒๑๑}	(เรื่องเดียวกัน : 38)

ตัวอย่างการทอนเสียงสระต้นคำและท้ายคำเดียวกันจากมันท์กกันดา
ฉันท์ 17 กัฟ้า → กัฟะ

๑๗	คูนีเคยคู่ ^{๑๑} กัฟะ แลอภิปราย	เคยบคลาศคลาย	วิสาสสมาน
	(เรื่องเดียวกัน : 93)		

(ตารางที่ 2) ตารางแสดงคำที่ยืดเสียงสระในตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพยางค์

ยืดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอา	อัสคย - อาศคย	กุศลธรรม - กุศลธรรม กุศลธรรมบถ - กุศลธรรมบถ บัณฑิตชาติ - บัณฑิตชาติ พริยญาณ - พริยญาณ ลามภกรรม - ลามภกรรม	กักขละ - กักขลา กฐ - กฐา กุศล - กุศลา จตุเภท - จตุเภทา ด้นทุล - ด้นทุลา ทศ - ทศา ทาร - ทารา ทารุณ - ทารุณา นฤสุข - นฤสุขา นिर - निरा นिरันดร - निरันद्रา บริวาร - บริวารา บัณฑิตย - บัณฑิตยา บรรพชิต - บรรพชิตา บุร - บุรา ศรูส - ศรูสา ภาสิต - ภาสิตา เภท - เกพา มหิศร - มหิศรา มงคล - มงคลา เมณ - เมณา โมท - โมทา ยศ - ยสา

ยี่ดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
			วรามิษ - วรามิษา วรวากย - วรวากยา วิหุร - วิหุรา วิวิษ - วิวิษา เวร - เวรา ศีล - ศีลา สมณะ - สมณา สุนทร - สุนทรา สุภาสิต - สุภาสิตา เสวก - เสวกา โสภณ - โสภณา หิต - หิตา อกุศละ - อกุศลา องค - องคา อรรณ - อรรณา อุกย - อุกยา
สระอิ→สระอี	นีร - นีร ปิย - ปิย พิริยะ - พิริยะ	ภคินี - ภคินี มุฑิตา - มุฑิตา	กสิ - กสิ ขันตี - ขันตี ปณิธิ - ปณิธิ อรี - อรี
สระอุ→สระอู	ทุรบศ - ทุรบศ	พยุหะ - พยุหะ	สตูล - สตูล

ตัวอย่างการปิดเสียงสระต้นคำจากปฏัญจน์ 12

^{๑๒} ๑ วิปริตตะ ^{๑๑} **อัสคย** วัตถุเท็จทำ
 สัจริคบมิสมสา ฤทธิต้องธรรม
 (เรื่องเดียวกัน : 52)

ตัวอย่างการปิดเสียงสระต้นคำเพื่อรับสัมผัสจากปทรณกลิกาจน์ 14

^{๑๔} ๑ จะ อภิรติมนัส กรณมุทิต ^๑ **ปี**
^๑ **ย** อนุคหะแล ^๑ **นี** **รทุช** ฌภยพาน
 (เรื่องเดียวกัน : 80) ๑๑๑

ตัวอย่างการปิดเสียงสระกลางคำจากปหาสินีจน์ 13

^{๑๓} ๑ เพร็ดพร้อมพรหมจตุรวิหาร อุฬารธิการกรอง
 เมตตารฤกกรณก็ครอง อุเบกข์ **มุทีดา**
 (เรื่องเดียวกัน : 74) ๑๑๑

ตัวอย่างการปิดเสียงสระท้ายคำจากมาลินีจน์ 15

^{๑๕} ๑ วิรติภิริติคามกล ^{๑๑๑} **เมถุนา** ขวน อพรหมจรรย
 (เรื่องเดียวกัน : 84)

(ตารางที่ 9) ตารางแสดงคำที่แผลงหรือเปลี่ยนเสียงสระในตำราฉันทวิธีวรรณคดีและมาตราพฤติ

แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ต้นและกลางคำ
สระอิ → ฤ	ทริฎิมานะ - ทฤฎิมานะ มิฉา - มฉฉา		
สระโ → สระอุ	โฆมิต - ฆุมิตะ โทษะ - ทุษะ โทษา - ทุษา โฆห - ฆุห	ประโฆท - ประมุท มโฆทร - มหุทร	
สระอุ → สระเอ			นิมิตร - เนมมาตร

ตัวอย่างการแผลงเสียงสระต้นคำจากหลุมขี้ฉี่ฉันทวิธี 9

๑๑ หนึ่งสดับศุริยวิธการ เป้าพसानสร ^{๑๑๑} มุขิตะ แสดง
(เรื่องเดียวกัน : 13)

ตัวอย่างการแผลงเสียงสระกลางคำจากกุสุมิตลดา เวลลิตาฉันทวิธี 18

๑๘ พึงมลายโลกโลกมมากบวิจะ ^{๑๑๐} มหุทร เทียบรณคันศร อฉาคม
(เรื่องเดียวกัน : 95)

ตัวอย่างการแผลงเสียงสระต้นและกลางคำจากสัททวิภิกขิตฉันทวิธี 19

๑๙ รุ้न्छัทรประเทศแลเหตุนิมิตรกาล ^{๑๑๑} เนมาตร เพทชาญ ฉลาด
(เรื่องเดียวกัน : 101)

นอกจากนี้ยังมีลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่ง คือ การเปลี่ยนเสียงสัมผัสของพยางค์ท้ายโดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต เป็นการเปลี่ยนแปลงเสียงตัวสะกด โดยที่คำดังกล่าวยังมีจำนวนพยางค์เท่าเดิม เสียงมาตราสะกดต่างๆจะเปลี่ยนเป็น แม่กน หลังจากใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตแล้ว เช่น มาตราแม่กน แม่กก และแม่กย แม่กน ดังจะเห็นได้จากคำต่อไปนี้

ครุกรรม	-	ครุกรรม
(กั <u>ม</u>)		(กั <u>น</u>)
ธรรม	-	ธรรม
(ทั <u>ม</u>)		(ทั <u>น</u>)
พรรค	-	พรรค
(พั <u>ก</u>)		(พั <u>น</u>)
สรรพ	-	สรรพ
(สั <u>บ</u>)		(สั <u>น</u>)

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงเพื่อพยางค์ครุที่รับส่งสัมผัสโดยใส่ทัณฑฆาต เปลี่ยนเสียงสัมผัสจากจิตรปทาฉันท 8

๘ ออย่างทศนา

ทุกกิจจะงาน

โหมพิกล

โทษะอนันต์

(เรื่องเดียวกัน : 7)

สะมะชาการ

มหุศพ สรรพ

บมียล ธรรม

ภยะพึงเบง

(ตารางที่ 4) ตารางแสดงคำที่เติมเสียงเพื่อเพิ่มพยางค์ครูและเพื่อพยางค์ครูที่ส่งรับสัมผัส

การเติมเสียงพยัญชนะสะกด (เปลี่ยนสระอะ→สระอะลดรูป)	การเติมพยัญชนะสะกด	การเติมเสียงพยัญชนะสะกด (เปลี่ยนสระอะ→สระอะลดรูป+ พยัญชนะสะกด)
กตเวที → กัตตเวที (กตะ-ตะ-เว-ที) (กัตตะ-ตะ-เว-ที)	ทิจฐ → ทิจญฐ (ทิจ-ณะ) (ทิจต-ณะ) โลกุคร → โลกุกุครา (โลกุ-คอน) (โลกุ-กุ-คะ-รา) คำนี้้นอกจากเติมพยัญชนะสะกด แล้วยังยึดเสียงสระพยางค์ท้ายอีกด้วย อุคฺม → อุคฺตม (อุ-คฺม) (อุคฺ-คฺม)	จตุราธิก → จัตตุราธิก (จตะ-ตุ-รา- (จัตตะ-ตุ-รา- ทิจ-ณะ) ทิจ-ณะ) จตุราพิธ → จัตตุราพิธ (จตะ-ตุ-รา- (จัตตะ-ตุ-รา- พิ-ทะ) พิ-ทะ) จตุรฐ → จัตตุรฐ (จตะ-ตุ- (จัตตะ-ตุ-รัต) รัต) ภคินี → ภักคินี (พะ-คิ-นี) (พัค-คิ-นี)

ตัวอย่างการเติมพยัญชนะสะกดเพื่อพยางค์ครูที่ส่งรับสัมผัสจาก

หิตามรสะฉันท์ 12

¹² ๑ มนุษยโลก
บรรณพบุรณ

๒ ๑ ๑ ๒
ทิพ โลกุกุครา ภู
ปถโมกข์บริโอบสาน

(เรื่องเดียวกัน : 69)

ตัวอย่างการเติมเสียงพยัญชนะสะกดเพื่อพยางค์ครูจาก สวาคดาฉันท์ 11

¹¹ ๑ เหตุแห่งอคติจิตร
จัตตุราพิธ ประมวล

ทุจริตทวน
ก็ประมาณหมาย

๒ ๑ ๑ ๑ ๑
(เรื่องเดียวกัน : 40)

(ตารางที่ 5) ตารางแสดงคำที่เติมเสียงเพื่อเพิ่มพยางค์หูให้แก่คำเดิมมีทั้งที่เติมแล้วมีความหมายและไม่มีความหมาย

การเติมพยางค์	หลังพยัญชนะตัวแรกของพยางค์ควบกล้ำที่เป็นพยัญชนะต้น	หน้าพยางค์ต้น	หลังพยางค์ต้น	หลังพยางค์กลาง	หลังพยางค์ท้าย
ก, กะ					ครุ - ครุอ นิรัตถ - นิรัตถก
กระ		อีกอึง - กระอีกอึง			
ฑู		กิจการ - ฑูกิจการ พจน์ - ฑูพจน์ พรณะ - ฑูพรณะ พาณิชกรรม - ฑูพาณิชกรรม พิจาระ - ฑูพิจาระ ภาพ - ฑูภาพ ภาสิต - ฑูภาสิต			

การเติม พยางค์	หลังพยัญชนะตัวแรกของ พยางค์ควบกล้ำที่เป็น พยัญชนะต้น	หน้าพยางค์ต้น	หลังพยางค์ต้น	หลังพยางค์กลาง	หลังพยางค์ท้าย
ท		มิตร - ทุมิตร วงนา - ทูวงนา ศิลา - ทูศิลา เหตุ - ทูเหตุ องค - ทูองค			
นิ		บุณกลอน - นินุณกลอน บุณะคาม - นินุณะคาม บุณคต - นินุณคต			สนุก - สนุกนิ
นุ		โคตร - นุโคตร ประเภท - นุประเภท ภาวะ - นุภาวะ			

การเติม พยางค์	หลังพยัญชนะตัวแรกของ พยางค์ควบกล้ำที่เป็น พยัญชนะต้น	หน้าพยางค์ต้น	หลังพยางค์ต้น	หลังพยางค์กลาง	หลังพยางค์ท้าย
ย					เคารพ - เคารพย ชีพ - ชีพย บั้นทิด - บั้นทิดย อาชีพ - อาชีพย
ระ	กลับ - กระจับ กลาย - กระจาย กลีง - กระจีง พลบ - พระลบ		กมล - กระจมล กตัญญู - กระจตัญญู กลี - กระจลี กวี - กระจวี กษัตร์ - กระจษัตร์ กษัตร์ี - กระจษัตร์ี เกษม - กระจเกษม	อุปมา - อุประมา	รจิต - กระจิตระ

การเติม พยางค์	หลังพยัญชนะตัวแรกของ พยางค์ควบกล้ำที่เป็น พยัญชนะต้น	หน้าพยางค์ต้น	หลังพยางค์ต้น	หลังพยางค์กลาง	หลังพยางค์ท้าย
			ตลอด - ตลอด ปฏิญาณ - ปฏิญาณ ปฏิบัติ - ปฏิบัติ ปฏิพันธ์ - ปฏิพันธ์ ปฏิยุทธ์ - ปฏิยุทธ์		
สุ		มงคล - สวมงคล มิตร - สุมิตร			
ห					ไพเราะ - ไพเราะห เสนาะ - เสนาะห
อ		เกอะ - อุเกอะ			

(ตารางที่ 6) ตารางแสดงการตัดเสียงเพื่อพยางค์หลุและเพื่อพยางค์ครูที่รับส่งสัมผัส

การตัดเสียง เพื่อพยางค์ หลุ	พยางค์ต้น	พยางค์กลาง	พยางค์ท้าย
ตัดพยางค์ ของคำเดี่ยว	ประทุษไภย - ทุษไภย อุธิบาย - ธิบาย		
(พยางค์ เสียงสั้นไม่ มีตัวสะกด)	อภิบาล - ภิบาล อภิปราช - ภิปราช อภิริติ - ภิริติ อนุกรม - นุกรม อนุกิจ - นุกิจ อนุสนธิ์ - นุสนธิ์ อนุศาสน - นุศาสน อำมาตย์ - มาตย์		
ตัดพยัญ- ชนะสะกด	กิจจา - กิจา กิจาหาร - กิจาหาร คฺจมี - คฺมี ทฤษฐี - ทรฐี ทฤษ - ทร ทฤษฐ - ทร พฤตโตไทย - พฤโตไทย ภิชโย - ภิชโย มิจฉา - มิฉา วิทถาร - วิถาร อุจจาระ - อุจาระ	พิมุตติญาณ - พิมุตติญาณ พิสุทธ - พิสุทธ มหุสสว - มหุสสว - มหุศพ (แผลง ว→พ, แผลง ส→ศ) วิมุตติคุณ - วิมุตติคุณ วิมุตติญาณ - วิมุตติญาณ อทินนาทาน - อทินาทาน อนุคคห - อนุคหะ	

การตัดเสียง เพื่อพยางค์ ลหุ	พยางค์ต้น	พยางค์กลาง	พยางค์ท้าย
	อุชชลา - อุชลา อุตสาหะ - ุตสาหะ อุตส่าห์ - ุตส่าห์		
ตัดเสียง พยัญชนะ สะกด	ขัตติย - ขติย ฉัพพิช - ฉพิช, ฉะพิช ปัสสาว - ปสาว	วังสัฏฐ - วังสฐะ สมัชชา - สมชา สมัชชาการ - สมชาการ	ทมนัส - ทมณ โทรมนัส - โทมณ
	รัตติ - รติ รัตติกาล - รติกาล อัชฌาไศรย - อฉฌาไศรย		

(ตารางที่ 7) ตารางแสดงตัวอย่างคำกรรณที่เกิดจากหลายวิธีการประกอบกันภายในคำเดียวกัน

วิธีการ	ตัวอย่างคำ
1. ตัดเสียงพยัญชนะสะกด และยัดสระพยางค์ท้าย	โทรมนัต (โทม-มะ-นัต) → โทรมนตา (โทม-มะ-นะ-ตา)
2. ทอนและยัดเสียงสระ ภายในคำเดียวกัน	ธีร (ที-ระ) → ธีรา (ที-รา) วิจารณ์ (วิ-จา-ระ-นะ) → (วิจารณ์ (วิ-จะ-ระ-นา)
3. ตัดเสียงพยัญชนะสะกด และเติมเสียงพยางค์ ร ที่พยางค์ต้น	ปัจจุบัน (ปัด-จุ-บัน) → ประจุบัน (ประ-จุ-บัน) ปัจฉิม (ปัด-ฉิม) → ประฉิม (ประ-ฉิม)
4. ตัดเสียงพยัญชนะสะกด และตัดพยางค์ท้าย	มัจฉริยะ (มัต-ฉะ-ริ-ยะ) → มจรี (มะ-ฉะ-ริ)
5. ตัดเสียงพยัญชนะสะกด และตัดพยัญชนะการันต์	อุปัชฌาย์ (อุ-ปัด-ชา) → อุปฌา (อุ-ปะ-ชา)

คำเดิม	คำที่ประวิสรรชนีย์	คำเดิม	คำที่ประวิสรรชนีย์
บริบูรณ์	บริบูรณ์ <u>ะ</u>	สุจริต	สุจริ <u>ต</u> ะ
บุพกาล	บุ <u>พ</u> ะกาล	หินชาติ	หิ <u>น</u> ะชาติ
ประการ	ประ <u>ก</u> าะ	หิงษ์	หิ <u>ง</u> ษ์
ประกาศิต	ประ <u>ก</u> าศิ <u>ต</u> ะ	อกุศล	อ <u>ก</u> ุ <u>ศ</u> ล <u>ะ</u>
ปราชย	ปรา <u>ช</u> ะ <u>ย</u>	อดิเรก	อ <u>ด</u> ิ <u>เร</u> ก <u>ะ</u>
ประดิษฐ	ประ <u>ดิ</u> ษฐ <u>ะ</u>	อรหันต	อ <u>ร</u> ห <u>น</u> ต <u>ะ</u>
ประทุษ	ประ <u>ทุ</u> ษ <u>ะ</u>	องค	อ <u>ง</u> ค <u>ะ</u>
ประเภท	ประ <u>ภ</u> ท <u>ะ</u>	อามิษ	อ <u>า</u> มิ <u>ษ</u> ะ
ประ โยชน	ประ <u>โย</u> ชน <u>ะ</u>	อุพาราธิการ	อ <u>ุ</u> พ <u>า</u> รา <u>ธิ</u> การ <u>ะ</u>

นอกจากนี้ยังทรงยืมศัพท์มาใช้ประโยชน์ในการประพันธ์ฉันท คัมภีร์
ดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นคำบาลีและสันสกฤตใน 5 ลักษณะ คือ

- ใช้ตรงตามรูปคำเดิมทั้งรูปคำและครุหลุ
เช่น คำว่า กรุณ กษณ ครุ ชย ชิน ชिर นย พาทิร ภย เภริ
มน มฤช เมรบ วฐ วิฐร วินย วิบูลย สมย หทย หิต อธิก
อภิรติ ฯลฯ

ดังตัวอย่างจากมาฆวกฉันท 8

๘ โทษจรดล	หนดละมารค
เคหประจาก	๒๑๑ พาทิร จร
รัตติวิกาล	พานภยะรอน
ควรอนุสร	พุทระกถา
(เรื่องเดียวกัน : 11)	

- นำรูปคำเดิมที่เป็นพยัญชนะ ซ้อนหรือพยัญชนะ สะกดมาใช้ในลักษณะ
เรียงพยางค์

เช่น คำว่า	นิทร	→	นิทร (นิ-ทะ-ระ)
	ภทร	→	ภทร (พะ-ทะ-ระ)
	มนส	→	มนส (มะ-นะ-สะ)
	มิตร	→	มิตร (มิ-ตะ-ระ)
	วจน	→	วจน (วะ-จะ-นะ)

หฤทย → หฤทย (หะ-รี-ทะ-ยะ)
 อตถ → อตถ (อะ-ตะ-ถะ)
 อุมฤตฺย → อมฤตย
 (อะ-มะ-รี-ตะ-ยะ)

ฯลฯ

ตั้งตัวอย่างจากกฎฉันท 12

๑๑๑
 ๑๒ **๑๑๑** **๑๑๑** ทุกลมรรษา พาลจิตรคิด
 อกุลศลทจจริตมิจ ฉากถาถลล
 (เรื่องเดียวกัน : 52)

3. นำรูปคำเดิมซึ่งเมื่อใช้ในภาษาไทยแล้วมักตัดตัวตามออกมาใช้ ทั้งตัวสะกดและตัวตามเพื่อให้ตัวสะกดเป็นพยางค์ครุและตัวตามเป็นพยางค์ลหุ เช่นคำว่า

ธัญชาติ ที่ใช้ในภาษาไทย มาจาก ธัญญ+ชาติ → ธัญญชาติ

(ทัน-ยะ-ชาติ)
 ๑ ๑ ๑

(ทัน-ยะ-ชา-ติ)
 ๑ ๑ ๑ ๑

บุญ ที่ใช้ในภาษาไทยมาจาก บุญ → บุญ

(บุน)

(บุน-ยะ)

หิรัญ ที่ใช้ในภาษาไทยมาจาก หิรัญญ → หิรัญญะ

(หิ-รัน)

(หิ-รัน-ยะ)

๑ ๑

๑ ๑ ๑

ตั้งตัวอย่างจากปราชิตฉันท 14

¹⁴ ๑ หฤทยอปมาท

๒ ๑
 บชาดกิจ **บุญญะ** สรรพ์

สุจริตวิธธรรม

นිරันดรกาลประกอบ

(เรื่องเดียวกัน : 78)

4. ยืมศัพท์ที่มีวิภคติดั้งเดิมมาใช้โดยเปลี่ยนแปลงเสียงสระพยางค์
 ท้ายด้วยการแผลงสระและยัดสระ เพื่อให้เป็นพยางค์ครุหรือเพื่อ
 เป็นพยางค์ครุที่ส่งรับสัมผัส เช่น คำว่า
 วัณจน → วัณจนิก (วัน-จะ-นิ-กะ) → วัณจนิกา (วัน-จะ-นิ-กา)
 สาหส → สาหสิก (สา-หะ-สิ-กะ) → สาหสิกา (สา-หะ-สิ-กา)
 อาท → อาทก (อา-ท-กะ) → อาทกา (อา-ท-กา)

สองคำแรกแผลงสระอะ → อิก ส่วนคำหลังแผลงสระอิ → อิก

ตั้งตัวอย่างจากอุปฐิตาฉันท 11 และรุจिरาฉันท 13

¹¹ ๑ หนึ่ง **สาหสิกา**

๒ ๑ ๒
 ทูระมิตรจิตรจง

กิจกักขละปอง

ปรทรรพยสืบแสวง

(เรื่องเดียวกัน : 18)

¹³ ๑ สุกตปานะวิบูล **อา** **ทิกา** ก็หลาย

ประการประกาศกรณภิปราย

ก็แจกก็แจง

(เรื่องเดียวกัน : 75)

5. นำรูปคำเดิมในภาษาบาลีสันสกฤตมาแผลงเพื่อให้เป็นพยางค์ครุ
 เพื่อลดจำนวนพยางค์และเพื่อสัมผัส เช่นเดียวกับฉันทยูกก่อน จัด

เป็นคำบาลีสันสกฤตแผลง

เช่น คำว่า พุญฺชน, วุญฺชน (ป.) ใช้ในภาษาไทยว่า พญฺชนะ (๑๐๑๑) มีจำนวน 4 พยางค์แผลงเป็น เพ็ญชน (เพี้ยน) ซึ่งเป็นครุพยางค์เดียว

คำว่า พหฺนฺ (ป., ส.) ประกอบด้วยครุ-ลหุ-ลหุ รวม 3 พยางค์ แผลงเป็น พาเหียร (พา-เหียน) ซึ่งเป็นครุ 2 พยางค์

ดังตัวอย่างจากอฎฐิคาณิถ 11 และอินทรวชิรฉานิถ 11

๑๑ เสพ^๑ เพ็ญชน สุปกัทร ผลัชชะพื้นแพง
 นานรรครศแครง บริทานะโภคา
 (เรื่องเดียวกัน : 17)

๑๑ แสดงอรรถกถุหัตถสทโทษ^{๑ ๑} คุณะโหด ฌ พาเหียร
 เบื้องบรรพชิตเรี่ยน ธุระธรรมทั้งสอง
 (เรื่องเดียวกัน : 20)

2. การกำหนดด้วยจำนวนพยางค์

มีข้อสังเกตว่ากรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินโรสยังทรงใช้คำที่เป็นอักษรนำ อักษรควบ และคำ 2 พยางค์ที่ออกเสียงเป็นสองพยางค์ เช่น แถลง(เถ-ถลง), แสดคง(สะ-ดคง), สมาณ(สะ-หมาน), ประมาณ(ประ-มาน) ฯลฯ เป็นคำพยางค์เดียวเมื่ออยู่ในตำแหน่งที่ต้องการครุพยางค์เดียว

และเป็นคำสองพยางค์เมื่ออยู่ในตำแหน่งที่ต้องการลหุและครุอย่างละพยางค์ เช่นเดียวกับฉันทยุกก่อนตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติตั้งตัวอย่างจากสาลินีฉันท 11

๑๑ มิตรมีสันดานสัตย์	ชตวรรษเทศนา	แถลง
โดยนามทั้งสี่	สุมิตรล้วนจะควร	สมาน
๑๒ หนึ่งมิตรผู้เป็นปราชญ์	ประกาศนาม	อุปการ
กอปคุณไพบุลย์	ก็สี่ถ้วนประมวญกล	

(เรื่องเดียวกัน : 30-31)

ตัวอย่างข้างต้นยังมีคำที่ออกเสียงเป็น 3 พยางค์แต่ใช้เป็นครุ 2 พยางค์ คือ คำว่า อุปการ(อุป-ปะ-กาน) อีกด้วย โดยถือว่าพยางค์ **ปะ** ซึ่งมีเสียงสั้นและเบาออกเสียงควบไปกับพยางค์ท้ายว่า ปการ(ปการ) เป็นครุพยางค์เดียว

แต่ในกฎมวญระละพิดาฉันท 7 กวีก็ใช้คำว่า แสดง เป็นคำ 2 พยางค์ ประกอบด้วยลหุและครุตามลักษณะของการออกเสียงคำดังกล่าว ดังตัวอย่าง

๑๑ มุนินทร แสดง คุณ	วิบูลย์บรรณารี
ธเรียวกนิตะทาสี	สมาสมรชายา

(เรื่องเดียวกัน : 6)

เช่นเดียวกับคำว่า ประมวญ ที่ใช้เป็นคำ 2 พยางค์ประกอบด้วยลหุและครุตั้งตัวอย่างจากวังสัจฉริยะฉันท 12

บางครั้งก็เป็น**บวร**(ปะ-วะ-ระ) ที่มีลหุ 3 พยางค์เรียงกัน ดังที่ปรากฏในปราชิตฉันท 14

¹⁴ ๑๑๑
 ๑ **บวร** วิบุลอรรถ ฐจัดอภิมงคลเศศ
 สัจริตคุณเหตุ ประโยชนชัมยโลก
 (เรื่องเดียวกัน : 78)

เช่นเดียวกับคำว่า **ผิว** ออกเสียงเป็นลหุ 2 พยางค์ว่า ผิ-วะ เมื่ออยู่ในวิเศษมมาลาฉันท 8 ซึ่งบังคับครุล้วน ก็จะกลายเป็นครุพยางค์เดี่ยวดังนี้

⁸ ๑
 ๑ คือสุณฺณสินทรพยั ย่อยยับบรรโลย
 เพื่อน้อมนำไป เสียบค่าซื้อหา
ผิว เว้นฤาเสบบ คุ่นเคยอาตมา
 ขาดสักเวลา ห่อนสุขเกษมสานต์
 (เรื่องเดียวกัน : 9)

แต่เมื่อ**ผิว**ไปอยู่ที่ต้นวรรคหน้าของอุปชาติฉันท 11 ซึ่งต้องการลหุพยางค์เดี่ยว ก็จะกลายเป็นลหุพยางค์เดี่ยว ดังตัวอย่าง

¹¹ ๑
 ๑ เบื้องบอกก็เบี่ยงบิด ฐระกิจบแลดู
ผิว เตือนก็เปื้อนหู บสัดับนุสนธิ์แสดง
 ๑
 (เรื่องเดียวกัน : 25)

ในกรณีที่ไปอยู่ที่ต้นวรรคหลังของอินทวิเชียรฉันท 11 ซึ่งบังคับลหุ 2 พยางค์ **ผิว** ก็จะกลายเป็นลหุ 2 พยางค์ในทันที

๒ บางเพ็ญระเมียบลเข้า ^{๑๑} ผิว เต้าบควรเมื่อ
 สายหน้อยแลค้อยเขือ จะกระทำ บ ทำงาน
 (เรื่องเดียวกัน : 19)

นอกจากนี้ ค้ายติภังค์ ที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินรทรงนิยมใช้
 อย่างแพร่หลาย เช่นเดียวกับฉันทบุคก่อนก็แสดงให้เห็นว่าทรงให้ความสำคัญแก่การ
 กำหนดครุฑด้วยตำแหน่งอยู่ไม่น้อย การที่แยกพยางค์ออกจากคำๆ เดียวไปไว้ใน
 ตำแหน่งต่างวรรคและต่างบทก็เพื่อรักษาจำนวนและลักษณะของครุฑให้เป็นไปตาม
 แผนบังคับของฉันทแต่ละชนิด อย่างไรก็ตามก็มีข้อสังเกตว่าค้ายติภังค์ที่ใช้ในตำราฉันท
 วรรณคดีและมาตราพดตินั้นมีใช้ในฉันททุกชนิด ฉันทบางชนิดก็ใช้มาก บางชนิดก็ใช้
 น้อยซึ่งน่าจะเป็นเพราะลักษณะบังคับที่แตกต่างกัน ฉันทบางชนิดอาจจะมีครุฑที่เอื้อ
 อำนวยให้บรรจุพยางค์ลงได้ครบถ้วนโดยไม่จำเป็นต้องแยกพยางค์ออกจากกัน แต่
 บางชนิดก็อาจจะมีส่วนให้ต้องแยกพยางค์เพื่อรักษาฉันทตลอดจนเพื่อสัมผัสซึ่งมี
 ทั้งสัมผัสบังคับและสัมผัสเสริม คำใดเมื่อแยกพยางค์แล้ว บางพยางค์ที่อยู่ในตำแหน่ง
 ลหุ หากลงท้ายด้วยเสียงสระอะ ไม่มีตัวสะกด กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชินรก็จะ
 ทรงประวิสรรชนีย์กำกับไว้เป็นส่วนใหญ่เพื่อแสดงให้เห็นชัดว่าพยางค์นี้เป็นลหุเท่านั้น
 ดังตัวอย่างค้ายติภังค์ในปทรณกลิกาฉันท 14 ซึ่งมีทั้งยติภังค์ต่างบทและยติภังค์ภายใน
 บทเดียวกัน ซึ่งนอกจากจะเป็นการแยกพยางค์เพื่อสัมผัสโดยตรงแล้วยังเป็นไป
 เพื่อรักษาฉันทอีกด้วย ทำให้มีครุฑตรงตามแผนบังคับของฉันทชนิดนี้

^{๑๔} กษณะจะรจนา วิบุลพจนแจง ๑๑ ๑ คลคฺณสรี เบญ <u>เคราะห์หฺวฺคฺยฺติอฺอง</u>	บวรวฒนะแถลง สฺจฺริตฺหิตมฺง ๑๑๑๑ จวิวิธฺกุศลสง ๑ <u>คะอธิกจฺริยา</u>
---	--

(เรื่องเดียวกัน : 80)

๘ โทษเสพย์ไชยบาน

สัพพัญญุก

แก่เวไนยชาติ

หลากหลายร้ายแรง

(เรื่องเดียวกัน : 9)

บรรหารเหตุหก

จำแนก แจกแจง

อวยสาสน์ สำแดง

ปรากฏโลกา

๑๒ แลกคาหอกคลุมเกล้า

โทษทุกข์ชุก ลำเค็ญ

(เรื่องเดียวกัน : 67)

มัจฉหมกเน่าก็คลุ้งเหม็น

คุณ บำราศ นิรันดร

๑๑ อนึ่งอนุนแยง ยำ

สวามิศรหนึ่งนาย

(เรื่องเดียวกัน : 6)

กระทำ ประพฤติ ต่ำ ภาย

บหนักประทุษะโทษา

นอกจากคำที่ประสมกับสระอำแล้ว ยังมีคำที่ประสมกับสระโอย ซึ่ง เป็นสระเสียงสั้นที่มีเสียงพยัญชนะสะกด [ย] ประสมอยู่เช่นเดียวกับสระอำที่มีเสียง พยัญชนะสะกด [ม] กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงใช้คำที่ประสมด้วยสระโอย เป็นครูเสมอ มีข้อสังเกตว่าแม้จะเป็นคำที่ประสมด้วยสระอะลดรูปกับพยัญชนะสะกด [ย] ซึ่งเขียนด้วยรูป ๑ ย เช่น คำว่า กษัย นัยนา ภัย เมรีย รัตนครัย ฤทัย วินัย ทฤทัย อุทัย ฯลฯ ในกรณีที่ต้องการให้คำดังกล่าวมีพยางค์ [๑ย] เป็นครูก็จะทรงใช้ รูป โอย เสมอ เช่น โภษย ไนยนา โภย เมโรย รัตนโครบ ฤไทย วินัย ทฤไทย อุโยย ฯลฯ ดังตัวอย่างจากมันท์กัณฑ์ฉกัณฑ์ 17, โทษกะฉันทน์ 11 และ เวสสเทวี ฉันทน์ 12

๑๑
 ๑๗ **ไยนา** สลายมลายศุขทุพลเภท **ไย** พิบัติเหตุ จะ ถับถึง
 (เรื่องเดียวกัน : 93)

๑๑
 ๑๑ คือจะกระทำ ทุษกรรมก็จะชวนจรัล
 เสพย์วิธสรร พสุรารศ **เมไรย**
 (เรื่องเดียวกัน : 29)

๑๒
 ๑๑ หนึ่งพืงบุชาชอบ ผลจะก่อกอบอบายไภษ
 คือเคารพ **รัตนไตรย** อาทิกุณควรจะวันทา
 (เรื่องเดียวกัน : 67)

ในทางตรงกันข้ามหากทรงต้องการให้คำดังกล่าวเป็นลหุ ก็จะทำตรงตัด
 รูปสระไยหรือแผลงสระไยเป็นสระอะแทน เช่น ไยนา → ไยนา, ไย → ไย,
 เมไรย → เมไรย, วิไย → วิไย เป็นต้น ดังตัวอย่างจากอุฎฐิตาฉันท 11

๑๑
 ๑๑ หนึ่งมิตรนิจนาม กรคือปิปาสา
 เสพย์ **เมไรย** นา นุประเภทสุราบาน
 ๑๑ มีดโหมพระมาท วิปลาศโวหาร
 ก่อเกิดคตพิพาล **ภย** เพิ่มพิบัติผล
 (เรื่องเดียวกัน : 17-18)

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่ากรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงให้ความสำคัญแก่การกำหนดครูลหุด้วยรูปคำเป็นอย่างยิ่ง จึงทรงพิถีพิถันเกี่ยวกับตัวสะกด
 ตลอดจนรูปสระที่ใช้ โดยทรงใช้ให้เห็นเป็นตัวอย่างอย่างสม่ำเสมอในการประพันธ์
 ฉันทเพื่อให้เห็นที่สังเกตและเป็นแนวทางที่ผู้ศึกษาดำรงฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ

จะนำไปประพจน์ปฏิบัติต่อไป เท่ากับเป็นการวางระเบียบหรือกำหนดแนวทางการแต่งฉันทให้ เป็นไปในทิศทางเดียวกันเพื่อรักษาลักษณะครุหลุอันแสดงถึงความเป็นฉันทให้คงอยู่ทำให้ฉันทมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากคำประพันธ์อื่น อีกทั้งยังเป็น การแสดงให้เห็นว่า การรับเอาคำประพันธ์ของชาติอื่นมาใช้ในวงวรรณกรรมไทย ต้องเป็นการรับในลักษณะที่ยังคงลักษณะเด่นหรือลักษณะเฉพาะตัวของคำประพันธ์ชนิด นั้นๆอยู่ และในเวลาเดียวกันก็ต้องประสานลักษณะเด่นของเขาให้เข้ากับลักษณะเด่น ของคำประพันธ์ไทย คำประพันธ์ดังกล่าวจึงจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของคำประพันธ์ไทยได้ โดยสมบูรณ์ โดยเฉพาะสิ่งที่ต้องคำนึงถึงอยู่เสมอ คือ การรับคำประพันธ์ประเภทฉันท มา นั้น ต้องไม่ทำให้ลักษณะเฉพาะตัวของฉันทต้องผันแปรไปจนกลายเป็นอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งมองไม่เห็นร่องรอยหรือที่มาของคำประพันธ์ดังกล่าวเลยแม้แต่น้อย ทั้งนี้เพราะ ฉันทมีลักษณะเด่นที่ครุหลุ หากส่วนสำคัญส่วนนี้ขาดไป ฉันทจะมีลักษณะใกล้เคียงกับ กาพย์มากจนบางครั้งจะแยกไม่ออกว่าอะไรคือกาพย์และอะไรคือฉันท

ลักษณะของสัมผัสในคำราชนันทวรรณคดีและมาตราพด

(1 .) สัมผัสบังคับ

สัมผัสบังคับหรือสัมผัสนอกทั้งที่เป็นสัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบทของฉันทวรรณคดี 50 ชนิด มีครบทุกฉันท ส่วนสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองมีตำแหน่งส่งรับสัมผัสกำหนดไว้ตายตัวคือพยางค์ท้ายของวรรคที่หนึ่งกับพยางค์ใดพยางค์หนึ่งของวรรคที่สองที่กำหนดไว้แน่นอนตามชนิดของฉันท ฉันทส่วนใหญ่จะมีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองครบตามจำนวนบท มีเพียงอุปฐิตาฉันท 11, อุเพนทวิเชียรฉันท 11, อุปชาติฉันท 11 และสุมุขีฉันท 11 ที่มีสัมผัสไม่ครบทุกบท ส่วนฉันทที่ไม่มีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองเลยแม้แต่บทเดียว คือ กุสุเม วิจิตรฉันท 12 และปทรณกลิกาฉันท 14 ซึ่งเข้าใจว่าน่าจะเป็น

เพราะข้อจำกัดเกี่ยวกับจำนวนครุในวรรคที่สองของฉันททั้ง 2 ชนิด ทั้งนี้เพราะ พยางค์ครุที่จะรับสัมผัสนั้นจำเป็นต้องอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม เช่น อยู่ภายในวรรค ที่มีจำนวนครุมากพอ หรืออยู่ในที่สลับกับพยางค์ลหุ แต่ลักษณะดังกล่าวไม่ปรากฏในฉันท ทั้ง 2 ชนิด เนื่องจากกฤษณะวิจิตรฉันท 12 ซึ่งมีวรรคละ 6 พยางค์ มีพยางค์ที่ห้าและ พยางค์ที่หกเท่านั้นที่เป็นครุรวม 2 พยางค์ ในขณะที่พยางค์ที่หนึ่งถึงพยางค์ที่สี่เป็น ลหุล้วน เช่นเดียวกับปทรณกลิกาฉันท 14 ซึ่งมีวรรคละ 7 พยางค์ มีพยางค์ที่เจ็ด หรือพยางค์สุดท้ายของวรรคที่สองเป็นครุเพียงพยางค์เดียว ในขณะที่พยางค์ที่หนึ่งถึง พยางค์ที่หกเป็นลหุทั้งสิ้น ฉันททั้งสองชนิดซึ่งมีลักษณะครุลหุในวรรคในลักษณะเดียวกัน จึงไม่มีพยางค์ครุในตำแหน่งเหมาะสมที่จะรับสัมผัสที่ส่งมาจากวรรคที่หนึ่ง ดังจะเห็น ได้จากแผนผังคัมภ์ต่อไปนี้

¹² ๑	1 1 1 1 ๒ ๒	1 1 1 1 ๒ ๒
	1 1 1 1 ๒ ๒	1 1 1 1 ๒ ๒
¹⁴ ๑	1 1 1 1 1 1 ๒	1 1 1 1 1 1 ๒
	1 1 1 1 1 1 ๒	1 1 1 1 1 1 ๒

พยางค์ครุท้ายวรรคที่สอง สามและสี่ของฉันททั้งสองชนิดจึงทำหน้าที่ เป็นพยางค์รับสัมผัสระหว่างบาทและระหว่างบทเท่านั้น

สัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สอง

ตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสในวรรคที่สองของฉันท 48 ชนิด(ยกเว้น กฤษณะวิจิตรฉันท 12 และปทรณกลิกาฉันท 14) มีด้วยกันรวม 7 ที่ ได้แก่ พยางค์ ที่หนึ่ง, พยางค์ที่สอง, พยางค์ที่สาม, พยางค์ที่สี่, พยางค์ที่ห้า, พยางค์ที่เจ็ด และพยางค์ที่แปด ตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสเหล่านี้เป็นที่นิยมมากน้อยต่างกันไป อาทิ

- พยางค์ที่สามเป็นตำแหน่งรับสัมผัสที่พบมากที่สุด ดังจะเห็นได้จากมีฉันทารวม 5 ประเภทซึ่งมีฉันทาชนิดย่อยรวม 17 ชนิด มีพยางค์นี้รับสัมผัส ฉันทาดังกล่าว ได้แก่ ฉันทา 8, ฉันทา 9, ฉันทา 11, ฉันทา 12 และฉันทา 14
- พยางค์ที่สองและพยางค์ที่ 4 เป็นตำแหน่งรับสัมผัสที่พบรองลงมาดังจะเห็นได้จากฉันทาที่มีตำแหน่งรับสัมผัสพยางค์ที่สองมีฉันทารวม 7 ประเภทซึ่งประกอบด้วย ฉันทาชนิดย่อย 12 ชนิด คือ ฉันทา 6, ฉันทา 7, ฉันทา 8, ฉันทา 11, ฉันทา 12, ฉันทา 13 และฉันทา 14 ส่วนตำแหน่งรับสัมผัสพยางค์ที่สี่มีฉันทารวม 8 ประเภท ประกอบด้วยฉันทาชนิดย่อย 12 ชนิดเท่ากัน ได้แก่ ฉันทา 11, ฉันทา 12, ฉันทา 15, ฉันทา 16, ฉันทา 17, ฉันทา 18, ฉันทา 19 และฉันทา 22
- พยางค์ที่หนึ่งเป็นตำแหน่งรับสัมผัสที่พบมากเป็นลำดับสาม ซึ่งมีฉันทารวม 4 ประเภท ประกอบด้วยฉันทาชนิดย่อย คือ ฉันทา 6, ฉันทา 8, ฉันทา 10 และฉันทา 12
- พยางค์ที่ห้าและพยางค์ที่เจ็ดเป็นตำแหน่งรับสัมผัสที่พบเป็นลำดับที่สี่ ซึ่งมีฉันทารวม 2 ประเภท ประกอบด้วยฉันทาชนิดย่อยเช่นเดียวกัน ฉันทา 11 และฉันทา 19 มีพยางค์ที่ห้ารับสัมผัส ฉันทา 17 และฉันทา 21 มีพยางค์ที่เจ็ดรับสัมผัส
- พยางค์ที่แปดเป็นตำแหน่งรับสัมผัสที่มีฉันทาเพียงประเภทเดียวซึ่งมีฉันทาชนิดเดียว คือ ฉันทา 20

จะสังเกตได้ว่าฉันทาประเภทที่มีพยางค์รับสัมผัสหลากหลายที่สุดรวม 4 ตำแหน่ง คือ มีตั้งแต่พยางค์ที่หนึ่งถึงพยางค์ที่สี่ ได้แก่ ฉันทา 11 และฉันทา 12 ซึ่งอาจจะ เป็นเพราะฉันทาททั้งสองประเภทนี้มีฉันทาชนิดย่อยเป็นจำนวนมาก ฉันทา 11 มีฉันทา 12 ชนิดย่อย ฉันทา 12 มีฉันทา 13 ชนิดย่อยซึ่งเป็นจำนวนที่มากกว่าฉันทา

2. มาณวกฉันท 8

3. รุมนะวดีฉันท 10

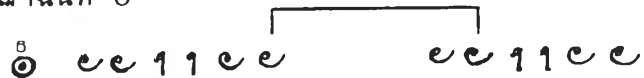

4. ปฎฉันท 12

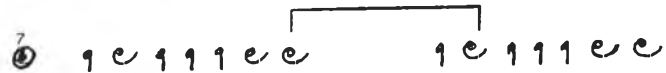

ฉันทที่มีพยางค์ที่สองรับสัมผัส ได้แก่

1. ตนมัชฌฉันท 6

2. กุมาระละพิตาฉันท 7

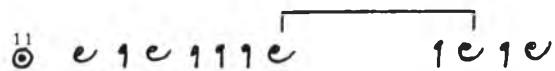
3. วิชชุมมาลาฉันท 8

4. สาลีณีฉันท 11

5. รโธทธตาฉันท 11

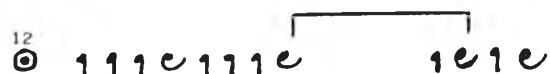
6. ภททิกาฉันท 11

7. กุชงคปชาตฉันท 12

8. ปิยงวทาฉันท 12

9. ลลิตาฉันทน์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{e e 1 e 1 1 1 e} \\ \text{1 e 1 e} \end{array}$$

10. ปทาสินีฉันทน์ 13

$$\begin{array}{c} 13 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{e e e 1 1 1 1 e} \\ \text{1 e 1 e e} \end{array}$$

11. รุจิราฉันทน์ 13

$$\begin{array}{c} 13 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{1 e 1 e 1 1 1 1 e} \\ \text{1 e 1 e} \end{array}$$

12. ปราชิตฉันทน์ 14

$$\begin{array}{c} 14 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{1 1 1 1 1 1 e} \\ \text{1 e 1 1 e 1 e} \end{array}$$

ฉันทน์ที่มีพยางค์ที่สามรับสัมผัส ได้แก่

1. จิตรปทาศันทน์ 8

$$\begin{array}{c} 8 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{e 1 1 e} \\ \text{1 1 e e} \end{array}$$

2. หลมูฉันทน์ 9

$$\begin{array}{c} 9 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{e 1 e 1 1 1 1 1 e} \\ \text{e 1 e 1 1 1 1 1 e} \end{array}$$

3. อุบัญญัติฉันทน์ 11

$$\begin{array}{c} 11 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{e e 1 1 e} \\ \text{1 1 e 1 e e} \end{array}$$

4. อินทรวิเชียรฉันทน์ 11

$$\begin{array}{c} 11 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{e e 1 e e} \\ \text{1 1 e 1 e e} \end{array}$$

5. อุเพนทรวิเชียรฉันทน์ 11

$$\begin{array}{c} 11 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{1 e 1 e e} \\ \text{1 1 e 1 e e} \end{array}$$

6. อุปชาติฉันทน์ 11 (1 บท = ฉันทน์ 2 บท) แต่พยางค์ที่ 3 รับสัมผัสตรงกันทั้ง 2 บท

$$\begin{array}{c} 11 \\ \textcircled{0} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{1 e 1 e e} \\ \text{e e 1 e e} \\ \text{e e 1 e e} \\ \text{1 e 1 e e} \end{array} \quad \begin{array}{c} \text{1 1 e 1 e e} \\ \text{1 1 e 1 e e} \\ \text{1 1 e 1 e e} \\ \text{1 1 e 1 e e} \end{array}$$

7. สุมุขีฉันท์ 11

$$\begin{array}{c} 11 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad 11e1e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e11e$$

8. โทธกฉันท์ 11

$$\begin{array}{c} 11 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad e11e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e11ee$$

9. สวาคตาฉันท์ 11

$$\begin{array}{c} 11 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad e1e111e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11ee$$

10. ว่างสิฏฐฉันท์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad 1e1ee \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e1e1e$$

11. อินทรวงษ์ฉันท์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad ee1ee \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e1e1e$$

12. โตฎกฉันท์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad 11e11e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e11e$$

13. ทูตะวิลัมพิตะมालาฉันท์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad 111e11e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e1e$$

14. อุชชลาฉันท์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad 111111e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e1e$$

15. หิตามรสะฉันท์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad 1111e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e11ee$$

16. กมลาฉันท์ 12

$$\begin{array}{c} 12 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad 11e1ee \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e1ee$$

17. วสันตติลิกฉันท์ 14

$$\begin{array}{c} 14 \\ \textcircled{1} \end{array} \quad ee1e111e \quad \overbrace{\hspace{10em}} \quad 11e1ee$$

ฉันทที่มีพยางค์ที่สลับสัมผัส ได้แก่

1. ธาตุมมิตสาฉันท 11

$$\textcircled{11} \quad \text{๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑}$$
2. ปมิตกขราฉันท 12

$$\textcircled{12} \quad \text{๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑}$$
3. เวสสเทวีฉันท 12

$$\textcircled{12} \quad \text{๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑}$$
4. มาลีณีฉันท 15

$$\textcircled{15} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑๑
5. ปภททกะฉันท 15

$$\textcircled{15} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑๑๑
6. วาณีณีฉันท 16

$$\textcircled{16} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑๑๑๑๑
7. หรณีฉันท 17

$$\textcircled{17} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑๑๑๑๑
8. มันทกกันตาฉันท 17

$$\textcircled{17} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑๑
9. กุสูมิตลดาเวลลิตาฉันท 18

$$\textcircled{18} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑๑
10. เมฆวิปผุชชิตาฉันท 19

$$\textcircled{19} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑๑
11. สัททลวิกกีฬิตฉันท 19

$$\textcircled{19} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑} \quad \text{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$$
 ๑๑

50 ชนิด เป็น 4 รูปแบบ คือ

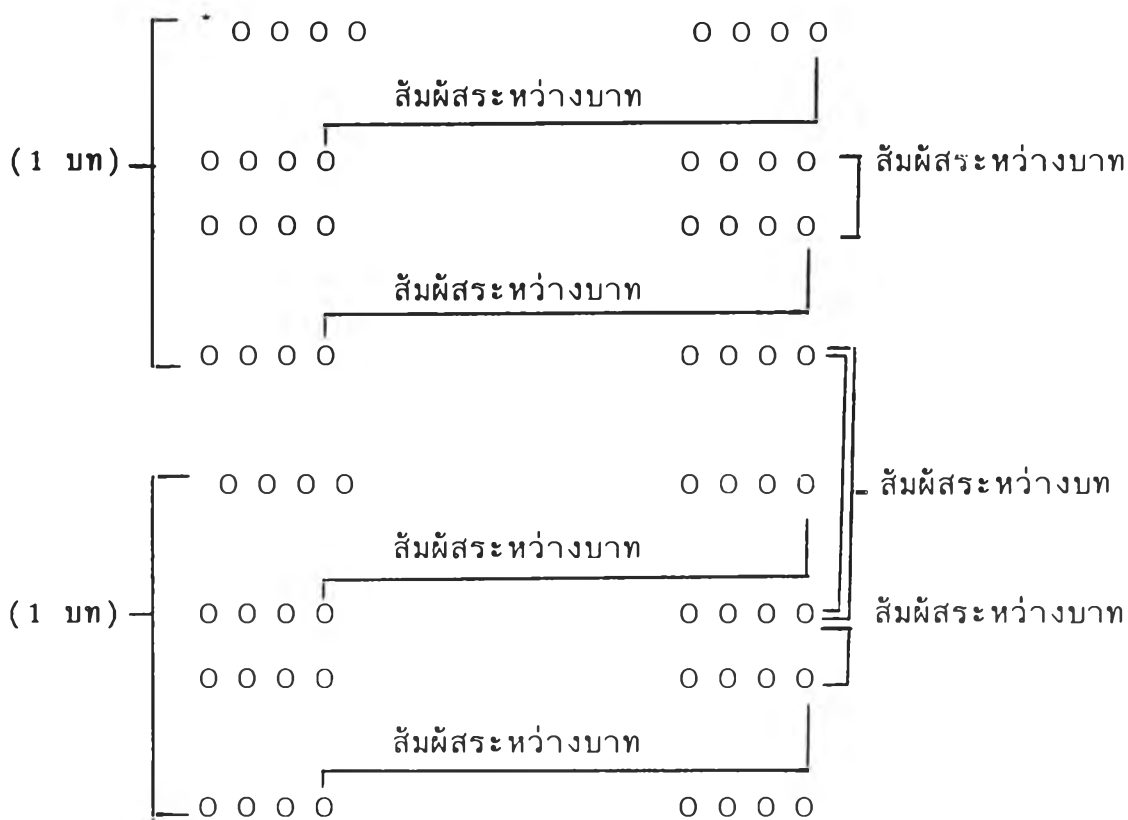
1. ฉันทที่มีบาทละ 4 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 8 วรรค
ได้แก่ ฉันท 8 ทั้ง 3 ชนิด คือ มาณวกฉันท, วิชชুমมาลาฉันท
และจิตรปทาฉันท
2. ฉันทที่มีบาทละ 2 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 4 วรรค
ได้แก่ ฉันท 6, ฉันท 7, ฉันท 10, ฉันท 11, ฉันท 12, ฉันท 13,
ฉันท 14, ฉันท 21 และฉันท 22
3. ฉันทที่มีบาทละ 1 บาท บาทละ 3 วรรค รวม 3 วรรค
ได้แก่ ฉันท 15, ฉันท 16, ฉันท 17, ฉันท 18, ฉันท 19, ฉันท 20
4. ฉันทที่มีบาทละ 1 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 2 วรรค
ได้แก่ ฉันท 9 ซึ่งมีเพียงชนิดเดียว คือ หลมุจีฉันท

จะสังเกตได้ว่าฉันทพระนิพนธ์ของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสมี
4 รูปแบบตามลักษณะการแบ่งเป็นบท บาท วรรค และการกำหนดสัมผัสระหว่าง
บาทและบท ดังนี้

1. ฉันทบาทละ 4 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 8 วรรค

ได้แก่ฉันท 8 ซึ่งมีวรรคละ 4 พยางค์เท่ากันทุกวรรค ฉันทที่มี
สัมผัสลักษณะนี้ คือ มาณวกฉันท 8, จิตรปทาฉันท 8 และ วิชชুমมาลาฉันท 8 ซึ่ง

เป็นรูปแบบใหม่ของฉันทที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงกำหนดสัมผัสให้เป็น
แนวทางแก่ผู้สนใจประพันธ์ฉันทจะได้ดำเนินตาม

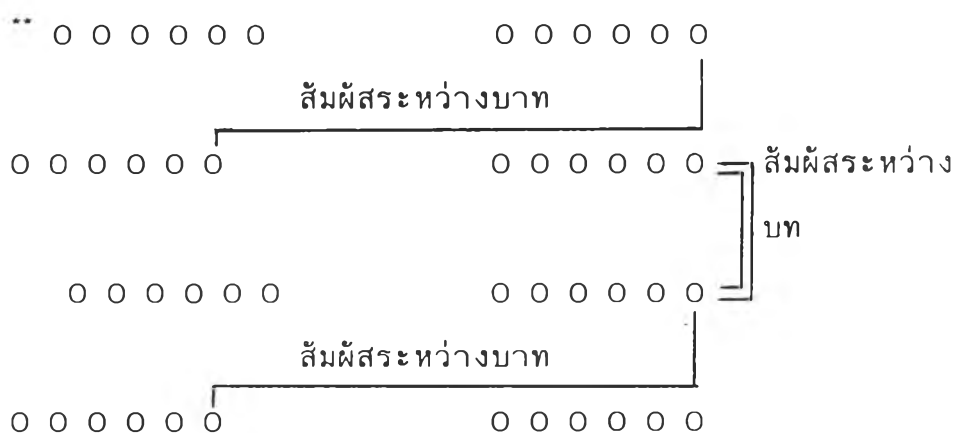

(ฉันท 8 นี้มีบาทละ 4 บาท จึงมีสัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองและสัมผัสระหว่างวรรคที่ห้ากับวรรคที่หกในตำแหน่งเดียวกันต่างกันไปตามชนิดของฉันท)

2. ฉันทบาทละ 2 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 4 วรรค

○ เป็นเครื่องหมายแทนพยางค์ครุและลหุที่แตกต่างกันไปตามชนิดของฉันท

ได้แก่ ตนมัชฌาฉันท์ 6, กุมาระละพิตาฉันท์ 7, รุมนะวดีฉันท์ 10 และฉันท์ 11 ซึ่งประกอบด้วยอุปัฏฐิตาฉันท์, อินทรวิเชียรฉันท์, อุเพนทวิเชียรฉันท์, อุปชาติฉันท์, สุมุขีฉันท์, โทธกะฉันท์, สาลินีฉันท์, ธาตุมมิตสาฉันท์, สุรสสิริฉันท์, รโธทธตาฉันท์, สวาคตาฉันท์และภททิกาฉันท์ ฉันท์ 12 ซึ่งประกอบด้วยวังสัฏฐะฉันท์, อินทรวงษฉันท์, โศภกฉันท์, ทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท์, ปุณฺณฉันท์, กุสุมะวิจิตรฉันท์, ฤษงคปยาตฉันท์, ปิยงวทาฉันท์, ลลิตาฉันท์, ปมิตักขราฉันท์, อุชชลาฉันท์, เวสสเทวีฉันท์, หิตามรสะฉันท์และกมลฉันท์ และฉันท์ 13 ซึ่งประกอบด้วยปหาสินีฉันท์และรุจิราฉันท์ ฉันท์ 14 ประกอบด้วยปราชิตฉันท์ ปทรณกลิกาฉันท์และวสันตคิลกฉันท์ รวมทั้งสัทธราฉันท์ 21 และภททิกาฉันท์ 22 จะมีสัมผัสดังนี้

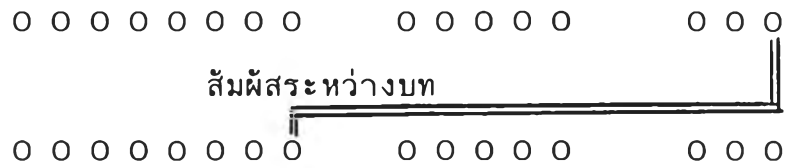

3. ฉันท์บทละ 1 บาท บาทละ 3 วรรค รวม 3 วรรค

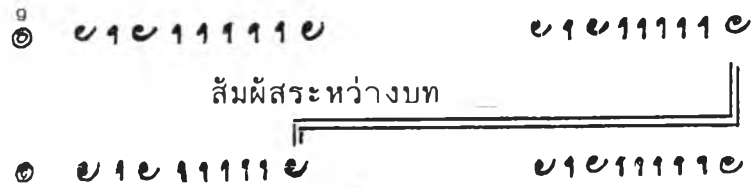
ได้แก่ ฉันท์ 15 ซึ่งประกอบด้วย มาลินีฉันท์และปัททกะฉันท์ รวมทั้ง วาณินีฉันท์ 16 และฉันท์ 17 ซึ่งได้แก่ ลิจิริณีฉันท์, หรณีฉันท์ และมันท์กกันตา

** ตั้งแต่กลุ่มที่สองถึงกลุ่มที่สามใช้ ๐ เป็นเครื่องหมายแทนพยางค์ครุลหุในฉันท์ทุกชนิดที่มีจำนวนและลักษณะครุลหุต่างกันเพื่อให้เห็นลักษณะสัมผัสร่วมกันอย่างชัดเจน

ฉันท 17 นอกจากนี้ยังมีกุสุมิตลดาเวลลิตฉันท และฉันท 19 ซึ่งได้แก่ เมฆวิปยุชชิตาฉันท และลัททลวิกกีพิตฉันท รวมไปถึงอิทิสฉันท 20 จะมีสัมพัสลักษณะนี้

4. ฉันทบทละ 1 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 2 วรรค มีเพียงชนิดเดียวคือ หลมุฉฉันท 9 ซึ่งมีสัมพัสดังนี้

ฉันทกลุ่มที่สามและกลุ่มที่สี่นี้มีสัมพัสระหว่างบทและสัมพัสระหว่างบาทเป็นสัมพัสเดียวกันซึ่งต่างไปจากฉันทกลุ่มที่หนึ่งและกลุ่มที่สองที่มีสัมพัสระหว่างบาทและสัมพัสระหว่างบทแยกออกจากกัน

(2) สัมพัสเสริม

สัมพัสเสริมหรือสัมพัสภายในวรรค ซึ่งได้แก่ สัมพัสคั่นและสัมพัสชิดมีตำแหน่งสัมพัสเป็นพยางค์ครุเช่นเดียวกัน กรมสมเด็จพระปรมาณุชิตชินรสรทรงกำหนดให้ฉันทส่วนใหญ่มีสัมพัสเสริมนอกเหนือไปจากสัมพัสบังคับ

2.1 สัมผัสกัน

ตำแหน่งสัมผัสกันมีหลายแบบด้วยกัน ตำแหน่งที่พบมาก ได้แก่ พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5 ส่วนสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3, พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 4, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 6, พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6 และพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 7 มีใช้น้อยกว่า รวมทั้งสัมผัสพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8 ซึ่งเป็นตำแหน่งสัมผัสที่ใช้เฉพาะฉันทบางชนิด

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(สวาคดาฉันท 11)	$\overbrace{e\ 1\ e\ 1\ 1\ 1\ e}$	$1\ 1\ e\ e$	
(มาลินีฉันท 15)	$1\ 1\ 1\ 1\ 1\ 1\ e\ e$	$\overbrace{e\ 1\ e\ e}$	$1\ e\ e$

ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 4

มีใช้กับหรรณีฉันท 17

$1\ 1\ 1\ 1\ 1\ 1\ e\ e$	$\overbrace{e\ e\ 1\ e}$	$1\ 1\ e\ 1\ e$
--------------------------	--------------------------	-----------------

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขาคี 2 กับขาคี 4

จะใช้กับฉันทต่อไปนี้

(อินทรวีเชียรฉันท 11)	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑
(อุเปนทรวีเชียรฉันท 11)	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑
(อินทวงษฉันท 12)	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑
(ลลิตาฉันท 12)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑
(เวสสเทวีฉันท 12)	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑
(ปหาสินีฉันท 13)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑
(รุจิราฉันท 13)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑
(วสันตคิลฉันท 14)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑
(หรณีฉันท 17)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑
(มันท์กกันดาฉันท 17)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑ ๑๑๑
(สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑ ๑๑
(อิทิสะฉันท 20)	$\overbrace{๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขาคี 3 กับขาคี 5

จะใช้กับฉันทต่อไปนี้

(อุปัฏฐิตาฉันท 11)	๑๑๑๑๑	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$
(อินทรวีเชียรฉันท 11)	๑๑๑๑๑	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$
(อุเปนทรวีเชียรฉันท 11)	๑๑๑๑๑	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$
(สาสินีฉันท 11)	๑๑๑๑๑	$\overbrace{๑๑๑๑๑}$

(วังสัจฉาฉัตร 12)	๑๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๑๐	
(อินทรวงษฉัตร 12)	๐๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๑๐	
(บุษยกษัตริย์ฉัตร 12)	๑๐๐๑๐๐	๑๐๐๑๐๐	
(กมลฉัตร 12)	๑๑๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๐	
(วสันตฉัตร 14)	๐๐๑๐๑๑๐	๑๑๐๑๐๐	
(หรรณีฉัตร 17)	๑๑๑๑๑๐๐	๐๐๑๐	๑๑๐๑๐
(กุสุมิตลดาเวลลิตาฉัตร 18)	๐๐๐๐๐๑๑๑๑๐	๐๑๐๐	๑๐๐
(อภิศะฉัตร 20)	๐๑๐๑๐๑๐๑๐	๑๐๑๐๑๐๑๐	๑๐๐

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขั้วที่ 3 กับขั้วที่ 6

จะใช้กับฉัตรต่อไปนี้

(โศภณฉัตร 11)	๐๑๑๐	๑๑๐๑๑๐๐	
(หิตามรณะฉัตร 12)	๑๑๑๑๐	๑๑๐๑๑๐๐	
(สัตหุลวิกกีฬิตฉัตร 19)	๐๐๐๑๑๐๑๐๑๑๐	๐๐๑๐๐	๑๐

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของขั้วที่ 4 กับขั้วที่ 6

มีใช้กับฉัตรต่อไปนี้

(ธาคุมมิตสาฉัตร 11)	๐๐๐๐	๑๑๐๐๑๐๐	
(เวสสเทวีฉัตร 12)	๐๐๐๐๐	๐๑๐๐๑๐๐	
(อภิศะฉัตร 20)	๐๑๐๑๐๑๐๑๐	๑๐๑๐๑๐๑๐	๑๐๐
(สัทธาฉัตร 21)	๐๐๐๐๑๐๐	๑๑๑๑๑๐	
	๐๑๐๐	๑๐๐	

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 7

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(วังสัจฉฉันท 12)	๑๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๑๐	
(อิทธิสฉฉันท 20)	๐๑๐๑๐๑๐๑๐	๑๐๑๐๑๐๑๐	๑๐๐

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8

มีใช้เฉพาะสัททลวิกกีฬิตฉฉันท 19 เท่านั้น

๐๐๐๑๑๐๑๐๑๑๐	๐๐๑๐๐	๑๐
-------------	-------	----

2.2 สัมพัศชิต

ตำแหน่งสัมพัศชิตมีหลายแบบด้วยกันทั้งที่เป็นพยางค์ครุ สัมพัศกับพยางค์ครุ และพยางค์ลหุสัมพัศกับพยางค์ลหุ ตำแหน่งที่พบมาก ได้แก่ พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3 และพยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5 ตำแหน่งที่พบรองลงมา คือ พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2, พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6 สัมพัศที่พบว่ามีใช้น้อยมาก ได้แก่ พยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7 และพยางค์ที่ 7 กับพยางค์ที่ 8

ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

(ครุสัมพัศกับครุ)

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(ตนมัชฉฉฉันท 6)	๐๐๑๑๐๐	๐๐๑๑๐๐
-----------------	--------	--------

(ธาตุมิมิสสาฉันท 11)	$\overline{๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑
(อินทรวงษฉันท 12)	$\overline{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑
(สัตทลวิกกีพิตฉันท 19)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑ ๑๑

(ลหุสัมผัสกับลหุ)

มีใช้กับจิครปทาฉันท 8

๑๑๑๑ $\overline{๑๑๑๑}$

ความทรงสัมผัสของพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

(ครุสัมผัสกับครุ)

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(วิษขุมมालาฉันท 8)	$\overline{๑๑๑๑}$	$\overline{๑๑๑๑}$
(ธาตุมิมิสสาฉันท 11)	$\overline{๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑
(สาลีณีฉันท 11)	$\overline{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑
(ภุชงคปยาดฉันท 12)	๑ $\overline{๑๑๑๑๑}$	๑ $\overline{๑๑๑๑๑}$
(เวสสเทวีฉันท 12)	$\overline{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑
(ปหาสิณีฉันท 13)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑
(มาลีณีฉันท 15)	๑๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑ $\overline{๑๑๑}$
(สิจิริณีฉันท 17)	๑ $\overline{๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑
(มันท์กกันตาฉันท 17)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑ ๑๑๑
(กุสุमितลดาเวลลิตาฉันท 18)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑ ๑๑๑
(เมฆวิปผุชชิตาฉันท 19)	๑ $\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑ ๑๑๑
(สัตทลวิกกีพิตฉันท 19)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑ ๑๑
(สัตทราฉันท 21)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑๑

(ลหุสัมพันธ์กับลหุ)

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(จิตรปทาฉันท 8)	$\overline{๑๑๑}$	๑๑๑๑	
(มาฆวาทฉันท 8)	$\overline{๑๑๑}$	๑๑๑๑	
(สุรสสิริฉันท 11)	$\overline{๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑	
(หรรณฉันท 17)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑

ตำแหน่งสัมพันธ์ของพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

(ครุสัมพันธ์กับครุ)

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(ธาดุมมิตสาฉันท 11)	๑๑๑๑	$\overline{๑๑๑๑๑๑}$	
(สวาคตาฉันท 11)	๑๑๑๑๑๑	$\overline{๑๑๑๑}$	
(เวสสเทวีฉันท 12)	๑๑๑๑๑	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑}$	
(บุฎฉันท 12)	๑๑๑๑๑๑๑	$\overline{๑๑๑๑}$	
(มาลินีฉันท 15)	๑๑๑๑๑๑๑	$\overline{๑๑๑๑}$	๑๑๑
(สิจิริณีฉันท 17)	๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑
(มันท์กกันดาฉันท 17)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	$\overline{๑๑๑๑}$	๑๑๑
(กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	$\overline{๑๑๑๑}$	๑๑๑
(เมฆวิพพชชิตาฉันท 19)	$\overline{๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑๑}$	๑๑๑๑	๑๑๑
(สังฆราฉันท 21)	๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑	
	$\overline{๑๑๑๑}$	๑๑๑	

(ลหุสัมพันธ์กับลหุ)

พบในคณัมชาฉันท 6 $๒๒\overline{11๒๒}$ ๒๒11๒๒ ตำแหน่งสัมผัสของพยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

(ครุสัมพันธ์กับครุ)

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(รุมมะวัตฉันท 10)	$๒\ 1\ 1\ ๒\ ๒$	$๒\ 1\ 1\ ๒\ ๒$	
(สุรสสิริฉันท 11)	$๒\ 1\ 1\ ๒\ ๒$	$1\ 1\ 1\ ๒\ ๒$	
(อินทรวชิรฉันท 11)	$๒\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	$1\ 1\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	
(อุเปนทวิเชียรฉันท 11)	$1\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	$1\ 1\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	
(สาลินีฉันท 11)	$๒\ ๒\ ๒\ ๒\ ๒$	$1\ ๒\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	
(เวสสเทวีฉันท 12)	$๒\ ๒\ ๒\ ๒\ ๒$	$๒\ 1\ ๒\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	
(ปหาสินีฉันท 17)	$๒\ ๒\ ๒\ 1\ 1\ 1\ ๒$	$1\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	
(สิจิริณีฉันท 17)	$1\ ๒\ ๒\ ๒\ ๒\ ๒$	$1\ 1\ 1\ 1\ 1\ ๒\ ๒$	$๑\ 1\ 1\ ๒$

ตำแหน่งสัมผัสของพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6

(ครุสัมพันธ์กับครุ)

มีใช้กับฉันทต่อไปนี้

(คณัมชาฉันท 6)	$๒\ ๒\ 1\ 1\ ๒\ ๒$	$๒\ ๒\ 1\ 1\ ๒\ ๒$
(อินทรวชิรฉันท 11)	$๒\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	$1\ 1\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$
(อุเปนทวิเชียรฉันท 11)	$1\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$	$1\ 1\ ๒\ 1\ ๒\ ๒$

(ภุชงคปชาตฉันท 12)	๑๐๐๑๐๒	๑๐๐๑๐๒	
(กุสุมะวิจิตรฉันท 12)	๑๑๑๑๐๒	๑๑๑๑๐๒	
(กมลฉันท 12)	๑๑๐๑๐๒	๑๑๐๑๐๒	
(วสันตคิลกฉันท 14)	๐๒๑๐๑๑๑๐	๑๑๐๑๐๒	
(เมฆวิปพุชชิตาฉันท 19)	๑๐๐๐๐๑๑๑๑๐	๐๑๐๒	๑๐๒

ตำแหน่งสัมผัสของพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7

(ครุสัมผัสกับครุ)

มีใช้กับสิจิริฉันท 17 ๑๐๒๐๒๒ ๑๑๑๑๐๒ ๑๑๑๐

(ลหุสัมผัสกับลหุ)

มีใช้กับมันท์กกันดาฉันท 17 ๐๒๐๒๑๑๑๑๐ ๐๑๐๒ ๑๐๒

ตำแหน่งสัมผัสของพยางค์ที่ 7 กับพยางค์ที่ 8

(ครุสัมผัสกับครุ)

มีใช้กับหริฉันท 17 ๑๑๑๑๑๐๒ ๐๒๑๐ ๑๑๐๑๐

สัมผัสเสริมที่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤตินอกจากมีสัมผัสสั้นและสัมผัสชิดแล้วยังมีสัมผัสระหว่างวรรครองสุดท้ายกับวรรคสุดท้ายอีกด้วย ตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสในวรรคสุดท้ายมี 5 ที่ด้วยกัน คือ พยางค์ที่ 1 ถึงพยางค์ที่ 5 ตำแหน่งที่พบมากที่สุด คือ พยางค์ที่ 2 รองลงมา คือ พยางค์ที่ 1, พยางค์ที่ 3, พยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 5 ตามลำดับ สัมผัสดังกล่าวนี้พบในฉันทบางชนิดเท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พยางค์ที่ 1 รับสัมผัส

(ตนมัชฌาฉันท์ 6)	๒๒๑๑๒๒ ๒๒๑๑๒๒	๒๒๑๑๒๒ ๒๒๑๑๒๒
(วิษขุมมาลาฉันท์ 8)	๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒	๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒
(มาณวกฉันท์ 8)	๒๑๑๒ ๒๑๑๒ ๒๑๑๒ ๒๑๑๒	๒๑๑๒ ๒๑๑๒ ๒๑๑๒ ๒๑๑๒
(ปฏฉันท์ 12)	๑๑๑๑๑๒๒ ๑๑๑๑๑๒๒	๒๑๒๒ ๒๑๒๒
(เวสสเทวีฉันท์ 12)	๒๒๒๒๒ ๒๒๒๒๒	๒๑๒๒๑๒๒ ๒๑๒๒๑๒๒

พยางค์ที่ 2 รับสัมผัส

(วิษขุมมาลาฉันท์ 8)	๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒	๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒ ๒๒๒๒
(ภททิกาฉันท์ 11)	๑๑๑๑๑๑๒ ๑๑๑๑๑๑๒	๑๒๑๒ ๑๒๑๒

ตำราฉันทวิธีวรรณคดีและมาตราพดิมผลโดยตรงต่อการประพันธ์ฉันท
ในยุคนี้อยู่ในด้านชนิดและรูปแบบของฉันท แนวทางสร้างคำครุฑุ แบบแผนของสัมผัส
 คลอดจนการใช้ฉันทกับเนื้อความ จะเห็นได้ว่า ยุคนี้อยู่เป็นยุคที่มีตำราการแต่งฉันทที่
 วางกฎเกณฑ์แน่นอนในการประพันธ์ฉันท จุดประสงค์ของการแต่งตำราเพื่ออนุรักษ์
 แบบแผนการประพันธ์ฉันทให้เป็นหลักฐาน เป็นข้อกำหนดกฎเกณฑ์สำหรับคนทั้งหลาย
 ได้เรียนรู้และอ้างอิงถึงและเพื่อเพิ่มเติมบัญญัติฉันทชนิดต่างๆให้แก่วงวรรณกรรมไทย
 ดังที่ทรงกล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า

- ๑๖ พดิตโตไทยฉันทค่านาน แปลเปลี่ยนโวหาร มครคัมภีร์ภาษา
 ๑๗ แปลเป็นสยามพากย์รจนา ต่อเติมโบราณ ณะแบบบัญญัติฉันท
 (ชุมนุมตำรากลอนฉบับพระสมุทวชิรญาณ "วรรณคดีคำฉันท" 2519:2)

อาจจะกล่าวได้ว่าตำรานี้เป็นคู่มือสำคัญในการประพันธ์ฉันทที่เปิดโลก
ของการประพันธ์ฉันทให้กว้างออกไปจากที่เคยมีฉันทใช้จำกัดเพียง 6 ชนิดในยุคนก่อน
 ให้มีฉันทเพิ่มขึ้นมาอีก 44 ชนิด รวมกับของเดิมเป็น 50 ชนิด ตำรานี้มีส่วนทำให้
 เกิดความนิยมประพันธ์ฉันทอย่างแพร่หลาย ดังจะเห็นได้จากมีวรรณกรรมคำฉันทใน
 ยุคเดียวกันกับตำราและในยุคลหลังตำราเกิดขึ้นเป็นจำนวนประมาณ 123 เรื่อง
 มากกว่าวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนตำราฉันทวิธีวรรณคดีและมาตราพดิมผลซึ่งมีจำนวน
 เพียง 28 เรื่องถึง 95 เรื่อง นอกจากนี้จำนวนวรรณกรรมคำฉันทที่ประพันธ์ขึ้น
 ด้วยฉันทล้วนไม่มีกาพย์ซึ่งมีถึง 35 เรื่อง(มากกว่ายุคก่อนซึ่งมีเพียง 2 เรื่อง คือ
 พาลีสอนน้องคำฉันทและฉันทอชฎาพานร)ก็เป็นสิ่งยืนยันถึงความนิยมในการประพันธ์
 ฉันทและการใช้ฉันทวิธีวรรณคดีที่นอกเหนือจาก 6 ชนิดแรกในยุคนก่อนอันน่าจะเป็น
 ผลสืบเนื่องมาจากการมีตำราดังกล่าว วรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันทล้วนตั้งแต่ต้น
 จนจบโดยไม่มีกาพย์ร่วม อาจแบ่งตามลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ออกเป็น 2 ประเภทคือ
 ประเภทแรก ใช้ฉันทชนิดเดียว
 ประเภทหลัง ใช้ฉันทหลายชนิด
 ดังจะเห็นได้จากตารางแสดงวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันทล้วนดังนี้

(ตารางที่ 9) ตารางแสดงวรรณกรรมที่ใช้ฉันทลักษณ์เดียว

วรรณกรรมที่ใช้ฉันทลักษณ์เดียว			
สมัย	ชื่อวรรณกรรม	ชนิดของฉันท	จำนวนบท
รัชกาลที่ 5	1. นิราศศรีประพจน์	อินทรวีเชียรฉันท 11	102 บท
รัชกาลที่ 6	2. เขาย่อมเป็นผู้เก้อเขิน	วสันตดิลกฉันท 14	21 บท
รัชกาลที่ 6	3. ที่ที่ดอกกุหลาบโรย	อินทรวีเชียรฉันท 11	31 บท
รัชกาลที่ 6	4. พาลีสอนน้อง	อินทรวีเชียรฉันท 11	39 บท
รัชกาลที่ 6	5. เมตตานุสร	อีทิสงฉันท 20	15 บท
รัชกาลที่ 6	6. อิเหนารันทด	อินทรวีเชียรฉันท 11	29 บท
รัชกาลที่ 6	7. เพลงยาวคำฉันท	อินทรวีเชียรฉันท 11	20 บท
รัชกาลที่ 6	8. อุประมาทอยทาก	อีทิสงฉันท 20	19 บท
รัชกาลที่ 6	9. คาไปคำฉันท	อินทรวีเชียรฉันท 11	23 บท
รัชกาลที่ 6	10. สัตยูชาติอีกา	อินทรวีเชียรฉันท 11	24 บท
รัชกาลที่ 6	11. บทละครฉันทสละกันเพราะ แต่งงาน	อินทรวีเชียรฉันท 11	65 บท
รัชกาลที่ 6	12. มหานครปเวศน์คำฉันท	อินทรวีเชียรฉันท 11	40 บท
รัชกาลที่ 6	13. สรรเสริญพระคณเสว	วสันตดิลกฉันท 14	19 บท
รัชกาลที่ 6	14. ฉันทราชสฤติและ อนุสาวรีย์กถา	วสันตดิลกฉันท 14	18 บท
รัชกาลที่ 6	15. ปรีดิปรารมภ์	วสันตดิลกฉันท 14	48 บท
รัชกาลที่ 6	16. ครุณจตุราภิรมย์	อินทรวีเชียรฉันท 11	40 บท
รัชกาลที่ 6	17. ภาพที่หลับตาเห็น	วสันตดิลกฉันท 14	22 บท
รัชกาลที่ 6	18. เอกเขนกขอบสระ	ภุขงคปชาดฉันท 12	16 บท
รัชกาลที่ 6	19. วัสสถานฤดู *	กมลฉันท 12	21 บท
รัชกาลที่ 6	20. ข้าพเจ้านั่งอยู่ชายทะเล	ภุขงคปชาดฉันท 12	16 บท
รัชกาลที่ 7	21. ความวิบัติของอำมาตย์	อินทรวีเชียรฉันท 11	41 บท
รัชกาลที่ 8	22. สดุติวีรชน	สัทธาฉันท 21	12 บท
รัชกาลที่ 8	23. ในอุทยานแห่งวรรณคดีไทย	สัทธาฉันท 21	25 บท

(ตารางที่ 10) ตารางแสดงวรรณกรรมที่ใช้ฉันทลักษณ์หลายชนิด

วรรณกรรมที่ใช้ฉันทลักษณ์หลายชนิด			
สมัย	ชื่อวรรณกรรม	ชนิดของฉันทลักษณ์	จำนวนบท
ร.6	1. แนะเพื่อนคำฉันท	(1) อินทรวีเชียรฉันท 11 (4) กมลฉันท 12 (2) สาลินีฉันท 11 (5) วสันตดิถีฉันท 14 (3) ภูงคปชาตฉันท 12 (6) สัททวิภักตีฉันท 19	63 บท
ร.6	2. เปสการบุตรีคำฉันท	(1) อินทรวีเชียรฉันท 11 (4) ภูงคปชาตฉันท 12 (2) สาลินีฉันท 11 (5) เวสสเทวีฉันท 12 (3) สวาคตาฉันท 11 (6) มาลีฉันท 15	34 บท
ร.6	3. ศรีสุตาคำฉันท	(1) อินทรวีเชียรฉันท 11 (3) ภูงคปชาตฉันท 12 (2) ชาติุมมิศสาฉันท 11 (4) อีทิสงฉันท 20	51 บท
ร.6	4. ปขาวจันเพ็ชรคำฉันท	(1) ชาติุมมิศสาฉันท 11 (4) วสันตดิถีฉันท 14 (2) อินทรวงศ์ฉันท 12 (5) อีทิสงฉันท 20 (3) ภูงคปชาตฉันท 12	31 บท
ร.6	5. เอ.บี.คำฉันท	(1) อินทลิลิตฉันท 11 (2) หิตามรสฉันท 12	12 บท
ร.6	6. ทารกนิทานคำฉันท	(1) อินทรวีเชียรฉันท 11 (4) ภูงคปชาตฉันท 12 (2) อุเปนทรวีเชียรฉันท 11 (5) กมลฉันท 12 (3) อินทรวงศ์ฉันท 12 (6) วสันตดิถีฉันท 14	122 บท
ร.6	7. ฉันทพิพิธปฏิมาสดุดี	(1) อินทรวีเชียรฉันท 11 (8) วสันตวงศ์ฉันท 15 (2) อินทลิลิตฉันท 11 (9) วาณินีฉันท 16 (3) ภูงคปชาตฉันท 12 (10) กุสุมิตลดาเวลลิตา- (4) เวสสเทวีฉันท 12 ฉันท 18 (5) ปหาลินีฉันท 13 (11) สัททวิภักตี- (6) วสันตดิถีฉันท 14 ฉันท 19 (7) วสันตปชาตฉันท 14 (12) อีทิสงฉันท 20 (13) สัทธาฉันท 21	84 บท

วรรณกรรมที่ใช้ชั้นที่หลากหลายชนิด			
สมัย	ชื่อวรรณกรรม	ชนิดของฉันท	จำนวนบท
ร.6	8. ชุขยาธิษฐาน	(1) วสันตฉัตรฉันท 14 (3) อีทิสังฉันท 20 (2) มาลินีฉันท 15	21 บท
ร.6	9. ฉันทเจลิม พระเกียรติงาน พระเมรุทอง ห้องสนามหลวง	(1) อินทวิเชียรฉันท 11 (2) วสันตฉัตรฉันท 14	77 บท
ร.6	10. ธรรมรำพึงคำฉันท	(1) อินทวิเชียรฉันท 11 (2) วสันตฉัตรฉันท 14	45 บท
ร.6	11. สหลักษณ์	(1) อินทวิเชียรฉันท 11 (2) ฤชงคปชาตฉันท 12	20 บท
ร.8	12. บ้านเทิงคดีคำฉันท เรื่อง สุดฟากฟ้า	(1) อินทวิเชียรฉันท 11 (3) สาลินีฉันท 11 (2) อุปชาติฉันท 11 (4) ฤชงคปชาตฉันท 12	62 บท

จากตารางข้างต้นบอกให้เราทราบว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังคำรา
 ฉันทวรรณคดีและมาตราพद्यมีวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์เป็นจำนวน 35
 เรื่อง วรรณกรรมที่ใช้ฉันทเพียงชนิดเดียวมี 23 เรื่อง วรรณกรรมที่ใช้ฉันทหลาย
 ชนิดมี 12 เรื่อง โดยเฉพาะวรรณกรรมประเภทหลังนี้แสดงให้เห็นพัฒนาการทาง
 การประพันธ์ฉันทที่มีเพิ่มเติมขึ้นจากยุคก่อนซึ่งมีเพียงวรรณกรรมที่ใช้ฉันทล้วนที่
 ประพันธ์ด้วยฉันทเพียงชนิดเดียว อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเพิ่มขึ้นทั้งปริมาณวรรณกรรม
 และวิธีการประพันธ์ในเวลาเดียวกัน

นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมประเภทแรกนั้นจะมีจำนวนบททั้งหมด
 ต่อ 1 เรื่อง ต่ำสุด 12 บท และสูงสุด 64 บท ซึ่งเป็นจำนวนน้อยลงเมื่อเปรียบ
 เทียบกับพาลีสอนน้องคำฉันท์และฉันทอักษฎาพานรในยุคนั้นคำราฉันทวรรณคดีและ
 มาตราพद्यซึ่งมีจำนวน 34 บท และ 122 บทตามลำดับ ยิ่งไปกว่านั้นจะพบว่ามีกา
 รใช้ฉันทต่างจากยุคก่อนรวม 5 ชนิด คือ กุชงคปยาดฉันท 12 กมลฉันท 12 วสันต-
 ดิลกฉันท 14 อธิสังฉันท 20 และสัทธราฉันท 21 ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมเรื่อง
 เขาย่อมเป็นผู้ก่อเงิน, เมตตานุสร, อุประมาหอยทาก, สรรเสริญพระคเณศวร,
 ฉันทราชสดุติและอนุสาวรีย์กตา, ปรีดีปรารมภ์, ภาพที่หลับตาเห็น, เอกเขนกขอบ
 สระ, วัสนานฤดู, ข้าพเจ้านั่งอยู่ชายทะเล, สดุดีวีรชนและในอุทยานแห่งวรรณ-
 คดีไทย อย่างไรก็ตามมีวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยอินทรวีเชียรฉันท 11 เช่นเดียวกับ
 พาลีสอนน้องคำฉันท์และฉันทอักษฎาพานร อาทิ นิราศศรีประพนธ์, ที่ที่ดอกกุหลาบ
 โรย, พาลีสอนน้อง, อิเหนารันทด, เพลงยาวคำฉันท์, ตาไปคำฉันท์, สัญชาติ
 อีกา, บทละครฉันทสละกันเพราะแต่งงาน, มหานครปเวศน์คำฉันท์, ดรณจตุรา-
 ภิรมย์และความวิบัติของอำมาตย์ ส่วนวรรณกรรมประเภทหลังนั้นจะมีจำนวนบท
 ทั้งหมดต่อ 1 เรื่องต่ำสุด 12 บท และสูงสุด 122 บท

หากพิจารณาย่อยลงไปในแต่ละสมัยจะเห็นได้ว่าสมัยรัชกาลที่ 6 มีวรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์เป็นจำนวนถึง 30 เรื่องมากกว่าสมัยใด ในจำนวนนี้เป็นวรรณกรรมที่ใช้ฉันทลักษณ์เดียวรวม 19 เรื่องและใช้ฉันทลักษณ์หลายชนิดรวม 11 เรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมประเภทหลังซึ่งใช้ฉันทลักษณ์หลายชนิดในการประพันธ์โดยไม่มีกาพย์ร่วมนั้นปรากฏขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ก่อนหน้านี้ไม่เคยมีมาก่อน และไม่ได้มีเพียงเรื่องเดียว แต่มีถึง 11 เรื่องด้วยกัน ทำให้อาจจะกล่าวได้ว่าการประพันธ์ฉันทลักษณ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นไปอย่างแพร่หลายและเป็นที่นิยมยิ่งกว่าสมัยใดในยุคเดียวกัน

ลักษณะของฉันทลักษณ์

1. ชนิดและรูปแบบของฉันทลักษณ์

1.1 ชนิดของฉันทลักษณ์

วรรณกรรมคำฉันทลักษณ์ยุคหลังตำราฉันทลักษณ์วรรณคดีและมาตรา-
 พุทธิตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) ถึงรัชกาลที่ 8 เท่าที่สำรวจพบมีจำนวน
 123 เรื่อง แต่ละเรื่องมีแนวทางการใช้ฉันทลักษณ์ร่วมกันซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 สมัย คือ
 สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) ถึงรัชกาลที่ 4, สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6
 และสมัยรัชกาลที่ 7 ถึงรัชกาลที่ 8 ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

หมายเลข 1 ถึง 13 เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385)

ถึงรัชกาลที่ 4 มีจำนวน 13 เรื่อง

หมายเลข 14 ถึง 104 เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่

6 มีจำนวน 91 เรื่อง

หมายเลข 105 ถึง 123 เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 ถึงรัชกาล

ที่ 8 มีจำนวน 19 เรื่อง

(ดูตารางที่ 11 ในเอกสารตารางใหญ่ หน้า (1)-(12))

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) ถึงรัชกาลที่ 4 ยังคงใช้ฉันทรวม 6 ชนิดเช่นเดียวกับยุคก่อน และมีฉันทอีกชนิดหนึ่งคือ ฉันท 10 หรือ "รุมมวดีฉันท" ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง "นิราศเมืองนคราคำฉันท" พระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ซึ่งนับเป็นฉันทชนิดใหม่ที่เพิ่มเข้ามาในการประพันธ์

สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 เริ่มนำฉันทชนิดใหม่จากตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพุดิมาใช้ในการประพันธ์เป็นจำนวนมากร่วมกับฉันท 6 ชนิดที่มีอยู่ก่อนแล้ว นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 6 มีการประดิษฐ์ฉันทชนิดใหม่ขึ้นนอกเหนือจากฉันทวรรณคดีที่ปรากฏในตำราดังกล่าว

สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงรัชกาลที่ 8 นอกจากใช้ฉันทเดิม 6 ชนิดและฉันทชนิดใหม่จากตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพุดิเช่นเดียวกับกวีสมัยรัชกาลที่ 5 และ 6 แล้ว ยังใช้ฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 6 อีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้นสมัยรัชกาลที่ 8 ก็มีฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่เช่นเดียวกัน อีกทั้งยังนำฉันทวรรณคดีบางชนิดจากตำราเป็นชนิดที่ยังไม่เคยใช้มาก่อนในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 มาใช้ในการประพันธ์อีกด้วย

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพุดิมีอิทธิพลต่อการประพันธ์ฉันทในยุคนี้ได้อย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ นอกจากจะทำให้มีฉันทวรรณคดีให้เลือกใช้ได้มากขึ้นแล้ว ยังส่งผลทางอ้อมก่อให้เกิดการสร้างสรรคประดิษฐ์ฉันทชนิดใหม่ขึ้นเพื่อประโยชน์ในการประพันธ์ ทำให้วรรณกรรมคำฉันทยุคนี้มีฉันทใช้มากถึง 45 ชนิด ซึ่งประกอบด้วยฉันทเดิม ฉันทวรรณคดีใหม่และฉันทประดิษฐ์

1. **ฉันท์ เติมหรือฉันท์ที่ใช้ในยุคนก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตรา**
พดติรวม 6 ชนิด ได้แก่

(1) อินทรวีเชียรฉันท์ 11	(4) มาลินีฉันท์ 15
(2) โศภกฉันท์ 12	(5) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19
(3) วสันตคิลกฉันท์ 14	(6) สัทธราฉันท์ 21

2. **ฉันท์วรรณคดีใหม่หรือฉันท์วรรณคดีจากตำราฉันท์วรรณคดี**
และมาตราพดติที่กวียุคนั้นนำมาใช้ในการประพันธ์ มีจำนวน
32 ชนิด ประกอบด้วย

2.1 สมัยรัชกาลที่ 4 มี 1 ชนิด คือ รุมนวดฉันท์ 10

2.2 สมัยรัชกาลที่ 5 มี 18 ชนิด ได้แก่

(1) จิตรปทาฉันท์ 8	(10) ว่างสัฏฐฉันท์ 12
(2) วิชชุมมาลาฉันท์ 8	(11) อินทรวงศ์ฉันท์ 12
(3) มาณวกฉันท์ 8	(12) ภูชงคปยาตฉันท์ 12
(4) อุปัฏฐิตาฉันท์ 11	(13) ลลิตาฉันท์ 12
(5) อุเปนทรวีเชียรฉันท์ 11	(14) เวสสเทวีฉันท์ 12
(6) สุมุขีฉันท์ 11	(15) กมลฉันท์ 12
(7) อุปชาติฉันท์ 11	(16) ปหาสินีฉันท์ 13
(8) สาลินีฉันท์ 11	(17) รุจिरาฉันท์ 13
(9) ธาตุมิมิสสาฉันท์ 11	(18) กุสุमितลคาเวลลิตา-
ฉันท์ 18

2.3 สมัยรัชกาลที่ 6 มี 11 ชนิด ได้แก่

(1) ตนมัชฌาฉันท 6	(7) วาณีนีฉันท 16
(2) รโธทธดาฉันท 11	(8) ลิจิริณีฉันท 11
(3) สวาคตาฉันท 11	(9) มันทักกันตาฉันท 17
(4) ปิยงวทาฉันท 12	(10) เมฆวิพพุชชีตาฉันท 19
(5) อุชชลาฉันท 12	(11) อีทิสังฉันท 20
(6) หิตามรสฉันท 12	

2.4 สมัยรัชกาลที่ 8 มี 2 ชนิด ได้แก่ กุมารลลิตา ฉันท 7 และภททิกาฉันท 11

มีข้อสังเกตว่าฉันทวรรณพฤติใหม่ที่เพิ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ฉันทแต่ละชนิดแม้จะมีใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เพียงไม่กี่เรื่อง แต่ฉันทส่วนใหญ่ก็ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในการประพันธ์วรรณกรรมคำฉันทสมัยรัชกาลที่ 6 ดังจะเห็นได้จาก

- ภูชงคปยาตฉันท 12	ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เพียง 3 เรื่อง
ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 รวม 31 เรื่อง
- อินทรวงศ์ฉันท 12	ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เพียง 4 เรื่อง
ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 รวม 17 เรื่อง
- กมลฉันท 12	ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เพียง 1 เรื่อง
ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 รวม 12 เรื่อง
- สาลินีฉันท 11	ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เพียง 3 เรื่อง
ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 รวม 9 เรื่อง

- อุเปนทรวิเชียรฉันทและอุปชาติฉันท 11
 - ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เพียงชนิดละ 2 เรื่อง
 - ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 ชนิดละ 8 เรื่อง
- วิชชุมมาลาฉันท 8 และมาณวกฉันท 8
 - ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เพียงชนิดละ 1 เรื่อง
 - ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 ชนิดละ 7 เรื่อง

แสดงให้เห็นว่าสมัยรัชกาลที่ 5 แม้จะมีฉันทวรรณคดีใหม่ให้เลือกใช้เพิ่มขึ้น แต่ก็ใช้ในวรรณกรรมเพียง 1-4 เรื่องเท่านั้น ซึ่งอาจจะเป็นเพราะกวียังไม่คุ้นเคยกับฉันทดังกล่าวก็เป็นได้ แต่เมื่อเวลาผ่านไปกวีมีความคุ้นเคยกับฉันทดังกล่าวมากขึ้น ฉันทดังกล่าวจึงเป็นที่นิยมใช้กันอย่างแพร่หลายในสมัยรัชกาลที่ 6 เช่นเดียวกับฉันทวรรณคดีที่เพิ่มเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 6 ส่วนใหญ่จะมีใช้ในวรรณกรรมเพียงไม่กี่เรื่อง มีฉันทเพียงชนิดเดียวในสมัยรัชกาลที่ 6 ที่แม้จะเพิ่งปรากฏใช้ในสมัยนี้ แต่ก็ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย พบในวรรณกรรมคำฉันทถึง 14 เรื่องด้วยกัน ได้แก่ อธิสังฉันท 20 อาจจะเป็นได้ว่าลักษณะเฉพาะตัวของรูปแบบอธิสังฉันทที่มีทั้งความแปลกและความง่ายมีส่วนจูงใจให้กวีนำไปใช้ในการประพันธ์กันเป็นจำนวนมาก ความแปลกของอธิสังอยู่ที่มีครุหลุสลับพยางค์กันตั้งแต่วรรคที่หนึ่งถึงวรรคที่สาม วรรคที่สามนั้นมีครุปิดท้ายเพิ่มเข้ามา 1 พยางค์ ดังนี้

²⁰
 ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑ ๒ ๑

ตำแหน่งของครุหลุและจำนวนพยางค์ที่ค่อนข้างมากในวรรคที่หนึ่งและวรรคที่สอง ทำให้ฉันทนี้มีลีลาสะบัดสะบั้งและกระแทกกระทั้นติดต่อกันไป ซึ่งนอกจากจะเอื้ออำนวยให้แสดงอารมณ์ต่างๆ ได้เป็นอย่างดีแล้ว ยังสามารถเก็บความได้มากตามที่กวีต้องการ อีกทั้งยังเป็นฉันทที่แต่งง่าย ไม่มีข้อกำหนดเกี่ยวกับครุหลุที่ยุ่งยาก เมื่อแต่งแล้วได้ฉันท

ที่มีจังหวะและลีลาแปลกหูและ เร่งเร้าชวนให้สนใจด้วยรูปแบบของมันเอง

มีข้อสังเกตว่าฉันทวรรณพฤติในตำราชองกรมสมเด็จพระปรมาณูชิต-
ชิโนรสมีถึง 50 ชนิด หากไม่นับฉันท์เดิม 6 ชนิด ก็จะมีรวม 44 ชนิด อย่างไรก็ตาม
ก็ตีกรวยุคนี้เลือกมาใช้เพียง 32 ชนิดเท่านั้น ฉันท์ที่มีได้นำมาใช้ในการประพันธ์
มีจำนวน 12 ชนิด ได้แก่

(1) หลมุขีฉันท์ 9	(7) ปมิตักขราฉันท์ 12
(2) โทธกฉันท์ 11	(8) ปราชิตฉันท์ 14
(3) สุรสสิริฉันท์ 11	(9) ปทรณกลิกาฉันท์ 14
(4) ทุตะวิลัมพิตะมาลาฉันท์ 12	(10) ปภัททกะฉันท์ 15
(5) ปุฎฉันท์ 12	(11) หรณีฉันท์ 17
(6) กุสุมะวิจิตรฉันท์ 12	(12) ภัททกะฉันท์ 22

ฉันท์เหล่านี้มีลักษณะร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ ถ้าไม่มีจำนวนลหุ
มากเกินไป ก็จะมีลหุเรียงติดต่อกันหลายพยางค์ภายในวรรคเดียวกันหรือหลายวรรค
หรืออาจจะไม่มีตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสในที่เหมาะสม ทำให้ไม่สามารถกำหนดสัมผัส
สระภายในวรรคได้ เช่นเดียวกับฉันท์วรรณพฤติทั้ง 32 ชนิดที่เพิ่มขึ้นในยุคหลังตำรา
ฉันท์วรรณพฤติ ดังจะเห็นได้จากแผนบังคับของฉันท์ 12 ชนิด ที่คัดมานี้

หลมุขีฉันท์	⁹ ๑ ๐ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๐	๐ ๑ ๐ ๑ ๑ ๑ ๑ ๐
โทธกฉันท์	¹¹ ๑ ๑ ๑ ๐	๑ ๑ ๐ ๑ ๑ ๐ ๐
สุรสสิริฉันท์	¹¹ ๑ ๑ ๑ ๐ ๐	๑ ๑ ๑ ๑ ๐ ๐
ตุตะ วิลัมพิตะมาลา	¹² ๑ ๑ ๑ ๐ ๑ ๑ ๐	๑ ๑ ๐ ๑ ๐
ปุฎฉันท์	¹² ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๐ ๐	๐ ๑ ๐ ๐
กุสุมะ วิจิตรฉันท์	¹² ๑ ๑ ๑ ๑ ๐ ๐	๑ ๑ ๑ ๑ ๐ ๐

ปมิตักขราฉันท	¹² ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
ปราศิฉันท	¹⁴ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
ปทรณกลิกาฉันท	¹⁴ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
ปัทททกะฉันท	¹⁵ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
หรรณีฉันท	¹⁷ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
ภัทททกะฉันท	²² ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

3. ฉันทประติษฐ์หรือฉันทที่ทักวัญคนีประติษฐ์ขึ้นใช้ใหม่ นอกเหนือจากที่มีในตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ มีจำนวน 7 ชนิด ประกอบด้วย

3.1 สมัยรัชกาลที่ 6 มี 6 ชนิด ได้แก่

(1) อินทลีลาฉันท 11*	(4) วสันตปยาฉันท 14
(2) กุชงควิเชียรฉันท 12	(5) ตรังคภาณีฉันท 14
(3) กุชพงศ์ฉันท 13	(6) วสันตวงศ์ฉันท 15

3.2 สมัยรัชกาลที่ 8 มี 1 ชนิด ได้แก่ คชลีลาฉันท

มีข้อสังเกตว่าอินทลีลาฉันท 11 กุชงควิเชียรฉันท 12 วสันตปยาฉันท 14 และวสันตวงศ์ฉันท 15 มีใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 ถึงรัชกาลที่ 8 หลายเรื่องด้วยกัน โดยเฉพาะอินทลีลาฉันทนั้นเป็นที่นิยมมากที่สุด ในบรรดาฉันทประติษฐ์ทั้ง 7 ชนิด พบในวรรณกรรมคำฉันทถึง 8 เรื่อง ในขณะที่กุชงค-

* อินทลีลา มีอีกชื่อหนึ่งคือ "อินทกุชงค" ดังที่ปรากฏใน "นิราศจันทบุรีคำฉันท" ของ เสวตร เปี่ยมพงศ์สานต์ ในวรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่ม 11 (มิถุนายน 2487), หน้า 28-29.

วิเชียรฉันท 12 พบในวรรณกรรมเพียง 5 เรื่อง วสันตวงศ์ฉันท 15 ในวรรณกรรมเพียง 4 เรื่องและวสันตปชาตฉันท 14 ในวรรณกรรมเพียง 3 เรื่อง ส่วนอีก 3 ชนิดนั้นมิใช่ในวรรณกรรมเพียงชนิดละ 1 เรื่อง ได้แก่ กุชพงศ์ฉันท 13 ในเฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท ตระกภาณีฉันท 14 ในพระราชพงศาวดารคำฉันท และคชลีลาศฉันท 12 ในนิราศจันทบุรีคำฉันท เข้าใจว่าน่าจะเป็นฉันทที่กวีประดิษฐ์ขึ้นทดลองใช้เฉพาะในผลงานของตนเท่านั้น หรืออาจจะเป็นฉันทที่ไม่เป็นที่นิยม จึงไม่พบในวรรณกรรมเรื่องอื่น

จากตารางที่ 11 ในเอกสารตารางใหญ่ หน้า(1)-(12)จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังคำราฉันทวรรณคดีและมาตราพุดิอาจแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มตามลักษณะของฉันทที่ใช้ในการประพันธ์ ดังนี้

1.1.1 กลุ่มที่ใช้เฉพาะฉันท 6 ชนิดเช่นเดียวกับยุคก่อน

อาจจะใช้ครบทั้ง 6 ชนิดหรือใช้ชนิดใดชนิดหนึ่งภายใน

6 ชนิดนั้น กลุ่มนี้มีวรรณกรรมเป็นจำนวนมากที่สุดรวม 63 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมคำฉันทลำดับที่ 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 40, 43, 46, 49, 51, 54, 58, 59, 60, 62, 64, 69, 70, 71, 83, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 104, 108, 115 และ 122

1.1.2 กลุ่มที่ใช้ฉันท 6 ชนิดร่วมกับฉันทวรรณคดีใหม่และฉันท

ประดิษฐ์มีวรรณกรรมเป็นจำนวนมากรองลงมารวม 51 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมคำฉันทลำดับที่ 6, 23, 24, 31, 34, 37, 41, 42, 44, 45, 47, 48, 50, 52, 53, 55, 56, 57, 61, 65, 66, 67, 72, 73, 74, 75, 77, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 88, 89, 103, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, และ 123

1.1.3 กลุ่มที่ใช้เฉพาะฉันทวรรณพฤติใหม่และฉันทประติษฐีมีวรรณกรรมเป็นจำนวนน้อยที่สุดรวม 9 เรื่อง ได้แก่ วรรณกรรมคำฉันทลำดับที่ 63, 68, 76, 78, 85, 100, 101, 102 และ 107

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยมีความเห็นว่ากลุ่มที่หนึ่งนั้นประกอบด้วยฉันทสรรเสริญและฉันทคุชฎีสั่งเวยเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำฉันทที่มีรูปแบบเฉพาะตัวใช้ในการพระราชพิธี เป็นการประพันธ์ตามธรรมเนียมแต่โบราณที่กำหนดให้มีความประพันธ์ประเภทฉันทเพียง 2 ชนิดเท่านั้น คือ อินทรวีเชียรฉันท 11 และ วสันตติลกฉันท 14 จึงเป็นการแต่งขึ้นภายใต้เงื่อนไขของชนิดของคำประพันธ์ที่กำหนดไว้แน่นอน มิใช่เป็นการประพันธ์โดยอิสระที่กวีมีสิทธิ์จะเลือกใช้ฉันทชนิดใดก็ได้ตามต้องการ จึงน่าที่จะแยกวรรณกรรมคำฉันทประเภทนี้ซึ่งมีจำนวนถึง 22 เรื่อง ออกจากกลุ่มแรก กลุ่มแรกก็จะมีวรรณกรรมคำฉันทเพียง 41 เรื่อง เท่านั้นที่ประพันธ์ด้วยฉันท 6 ชนิดตามแบบวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ เมื่อเปรียบเทียบกับกลุ่มที่สองแล้ว ก็จะมีจำนวนน้อยกว่าถึง 10 เรื่อง ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าวรรณกรรมคำฉันทส่วนใหญ่ในยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤตินิยมใช้ฉันท 6 ชนิดแต่เดิมประพันธ์ร่วมไปกับฉันทวรรณพฤติใหม่และฉันทประติษฐี กล่าวได้ว่ายุคนี้นอกจากไม่ทิ้งฉันทเดิมแล้วในเวลาเดียวกันก็ยินดีรับฉันทใหม่ๆ เข้ามาเพื่อสร้างสรรค์วรรณกรรมคำฉันทกันอย่างกว้างขวางอีกด้วย

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีฉันทวรรณพฤติใหม่ใช้กันอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 6 มีฉันทประติษฐีเพิ่มเข้ามาด้วยอีก 6 ชนิด กวีส่วนใหญ่ในสองสมัยนี้ต่างก็ใช้ฉันทใหม่ๆ ในการ

* วรรณกรรมคำฉันท 22 เรื่องนี้ ได้แก่ วรรณกรรมคำฉันทลำดับที่ 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 27, 28, 38, 43, 83, และ 104

ประพันธ์นอกเหนือไปจากฉันท 6 ชนิดที่มีใช้อยู่ก่อนแล้ว แต่มีกวีเพียง 2 ท่านที่ใช้ฉันท 6 ชนิดดังกล่าวเท่านั้นในการสร้างสรรค์ผลงาน ได้แก่ หลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) และพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ดังจะเห็นได้จากเปรีศลิลคำฉันท, ประมุขวดีคำฉันท, วินิควานิษคำฉันท, ลีทธิศิลป์คำฉันท, เพชรมงกุฎคำฉันท, รัชมังคลาภิเศกคำฉันท, กฎาหกคำฉันท, ชาลสิภิเศกคำฉันท, มหาภิเนษกรมคำฉันท ซึ่งเป็นผลงานของหลวงธรรมาภิมณฑ์ รวมทั้งอลินจิตต์คำฉันทและมหาชาติคำฉันทซึ่งเป็นพระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชาล้วนแต่เป็นวรรณกรรมคำฉันทที่ประพันธ์ขึ้นด้วยฉันท 6 ชนิดทั้งสิ้น ผลงานเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่ากวีทั้งสองมีแนวทางเฉพาะตัวในการประพันธ์ที่เลือกใช้ฉันทเพียง 6 ชนิดในการประพันธ์โดยมิได้ดำเนินการตามความนิยมของยุคสมัย โดยเฉพาะการที่กวีท่านหนึ่งในจำนวนนั้น คือ หลวงธรรมาภิมณฑ์ผู้แต่งตำราการประพันธ์ชื่อว่า "ประชุมลำน้า" ยิ่งเป็นสิ่งยืนยันว่ากวีท่านนี้เลือกที่จะใช้ฉันทเพียง 6 ชนิดในการประพันธ์วรรณกรรม มิใช่ประพันธ์ขึ้นเพราะรู้จักฉันทเพียง 6 ชนิดเท่านั้น อาจจะกล่าวได้ว่าท่านเป็นกวีที่ตั้งใจจะอนุรักษ์แนวทางการประพันธ์แต่เดิมไว้มิให้สูญ

นอกจากตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติจะส่งผลให้วรรณกรรมคำฉันทยุคนี้มีจำนวนมากกว่ายุคก่อนเป็นจำนวนถึง 95 เรื่องแล้ว ยังทำให้เกิดการใช้ฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากจำนวนฉันทที่ใช้ในการประพันธ์วรรณกรรมเรื่องหนึ่งๆ นั้นมีตั้งแต่ฉันทเพียงชนิดเดียวไปจนถึงฉันทรวม 26 ชนิด ซึ่งเป็นการใช้ฉันทหลากหลายชนิดต่อวรรณกรรม 1 เรื่อง วรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันทจำนวน 10 ชนิดขึ้นไปมีทั้งที่เป็นวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 รัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 รวมทั้งสิ้น 19 เรื่อง ได้แก่

- (1) ฉันทแม่หม้ายสอนลูก (12 ชนิด)
- (2) กุมภ์ุปลาในยบุรุษคำฉันท (14 ชนิด)

- (3) จาตุรงคสันนิบาตคำฉันท์ (16 ชนิด)
- (4) อิลราชคำฉันท์ (15 ชนิด)
- (5) พระนลคำฉันท์ (12 ชนิด)
- (6) สามัคคีเภทคำฉันท์ (18 ชนิด)
- (7) สรังกษาดกคำฉันท์ (15 ชนิด)
- (8) เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ (23 ชนิด)
- (9) มัทนะพาธา (21 ชนิด)
- (10) มหิศาสาสคำฉันท์ (12 ชนิด)
- (11) ฉันท์พุทธปฏิมาสดุติ (13 ชนิด)
- (12) เวทัพพะชาดกคำฉันท์ (16 ชนิด)
- (13) อมรเทวีคำฉันท์ (10 ชนิด)
- (14) จุลธนูคคหคำฉันท์ (11 ชนิด)
- (15) กรุงเทพคำฉันท์ (18 ชนิด)
- (16) นาครีคำฉันท์ (26 ชนิด)
- (17) วีรธรรมแห่งชาติไทย (14 ชนิด)
- (18) วีรธรรมคำฉันท์ (14 ชนิด)
- (19) นิราศจันทบุรีคำฉันท์ (12 ชนิด)

วรรณกรรมคำฉันท์ข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่ายุคนี้มีความนิยมใช้ฉันท์ทั้งเก่าและใหม่
อย่างแพร่หลาย ทำให้วรรณกรรมหลายเรื่องประกอบด้วยฉันท์เป็นจำนวนมากมาย
หลายชนิด

1.2 รูปแบบของฉันท์

ฉันท์ในยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติมีรูปแบบ

ต่างกันไปเป็น 3 กลุ่ม คือ ฉันท์เดิม 6 ชนิด ฉันท์วรรณคดีใหม่และฉันท์ประดิษฐ์

1.2.1 รูปแบบของฉันท์เดิม 6 ชนิด

รูปแบบของฉันท์ทั้ง 6 ชนิดในยุคนี้ลงตัวเป็นแบบแผนเดียวกันคืออินทรวีเชียรฉันท์ 11 โศกฉันท์ 12 และวสันตดิถีฉันท์ 14 วางรูปเป็นบาทละ 2 บาท บาทละ 2 วรรคแยกเป็นวรรคหน้าวรรคหลังเหมือนกัน แต่มีจำนวนพยางค์ต่างกันไปตามชนิดของฉันท์ โดยมากมีจำนวนครบตามที่กำหนด จะมีน้อยหรือมากกว่าที่กำหนดเพียงไม่กี่บาท ซึ่งต่างไปจากฉันท์ในยุคก่อนที่มีจำนวนพยางค์ไม่แน่นอนเป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่าง

อินทรวีเชียรฉันท์

¹¹
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

¹¹
๑ งามเงื่อนกระบวณงาม

กลชวนช้อนวนอน

งามทรงเสงี่ยมงอน

บมิโทจะเทียมหา

(พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนคราคำฉันท์ : 122)

โศกฉันท์

¹²
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

¹²
๑ คิวะแปลงวรรูป

วิยหญิงยุวดี

พระอุมาพระกิมิ

สุนันสนิยม

(อิสรราชคำฉันท์ 2516 : 12)

วสันตศีลگانต์	¹⁴ ๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑
	¹⁴ ๑ ฝิวห้องพวงบูรณเพ็ญ อ้อนแอ้นลอออรภิรมย์	วรภัทตรทรงสม จิตรควรวะยินดี

(ชาลีภิเศกคำฉันท์ เลขที่ 2 อักษร ช. มัดที่ 64 : 23)

ส่วนมาลีฉันท์ 15 ที่มีรูปแบบแตกต่างกันไปเป็น 3 ลักษณะในยุคนั้น
ในยุคนี้นี้มีรูปแบบลงตัวเป็นลักษณะเดียวใช้ตรงกัน คือบทละ 1 บาท บทละ 3 วรรค
เช่นเดียวกับสัทธานันท์ 21 ที่มีสองรูปแบบในยุคนั้น ในยุคนี้นี้มีรูปแบบเดียวกัน
คือ บทละ 1 บาท บทละ 4 วรรค ดังนี้

มาลีฉันท์	¹⁵ ๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑	๑๑๑
	¹⁵ ๑ พลคชสุระสงคราม	คูสง่างาม	กระหิมหวล

(อุเทนคำฉันท์ 2504 : 62)

สัทธานันท์	²¹ ๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑๑ ๑ ๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑
	²¹ ๑ ลมรววยชวยขึ้นระรื่นนันท มวลพกาบรรณ	ขจรระระสะสุคันธ ตระหลบมา

("ในอุทยานแห่งวรรณคดีไทย"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 11 มิถุนายน 2487:11)

สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 นั้นแบ่งออกเป็นบทละ 1 บาท บทละ 3 วรรค
เช่นเดียวกับฉันท์ในยุคนั้น แต่จำนวนพยางค์มีความคงที่แน่นอนกว่ายุคนั้น เช่น
วรรคต้นมี 12 พยางค์ วรรคกลางมี 5 พยางค์ และวรรคท้ายมี 2 พยางค์ 3
วรรครวมกันเป็น 1 บท เท่ากับ 19 พยางค์ ตรงตามข้อกำหนดของฉันท์ชนิดนี้

ดังตัวอย่าง

สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ ¹⁹ ๑๑๑11๑1๑11๑ ๑๑1๑๑ 1๑
¹⁹ ๑ แชะเสียงโศกครทิมคะคริมสวณะเย็น เยือกทังนิเวศน์เป็น วิบัติ
 (อลินจิตต์คำฉันท์ 2471 : 26)

1.2.2 รูปแบบของฉันท์วรรณคดีใหม่

(1) ฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่ 1 ชนิดในวรรณกรรม คำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ "รุ่มมวดีฉันท์ 10" เป็นฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่ชนิดแรก que เพิ่มเข้ามาในการประพันธ์วรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง "นิราศเมืองนครคำฉันท์" พระนิพนธ์ในกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ ซึ่งเป็นวรรณกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 ลักษณะของรุ่มมวดีฉันท์ 10 ในวรรณกรรมดังกล่าวชวนให้สันนิษฐานว่าอาจจะ เป็นการริเริ่มทดลองใช้ฉันท์ชนิดใหม่ ทั้งนี้เพราะใช้ในปริมาณที่จำกัดเพียง 4 บทเท่านั้นและใช้กับเนื้อความทำนองบรรยายเรื่องเพียงสั้นๆ นอกจากนั้นสัมผัสบังคับระหว่างวรรคที่หนึ่งและวรรคที่สอง รวมทั้งจำนวนพยางค์ และครุหลุ่ยยังไม่สม่ำเสมอแน่นอนเท่าใดนัก ดังจะเปรียบเทียบได้จากแผนบังคับกับตัวอย่างต่อไปนี้

๒ ๑ ๑ ๒ ๒

- พร้อม นิ กร ไพร่ นาย

- ปรีดี กะ มน สด ใส

พยางค์ที่ 3 ของทั้ง 2 วรรคนี้เป็นครุไม่ตรงกับแผนคำประพันธ์ซึ่งเป็นลหุ

แม้นิราศเมืองนครฯ คำฉันทจะเป็นวรรณกรรมคำฉันทเรื่องแรกของยุคนี้ที่แสดงถึงการใช้ฉันทที่แตกต่างไปจากฉันท 6 ชนิดที่เคยใช้กันมาแต่เดิมซึ่งอาจจะเป็นการใช้ฉันทของกวีเพียงท่านเดียว เป็นความต้องการเฉพาะตัวกวีที่มีได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับวรรณกรรมเรื่องอื่นๆหรือกวีท่านอื่นๆในสมัยเดียวกันแต่อย่างไรก็ตามนี้เพราะไม่ปรากฏฉันทชนิดนี้ในวรรณกรรมเรื่องอื่นในสมัยรัชกาลที่ 4 เลยแม้แต่เรื่องเดียว การที่ใช้รุ่มมวดีฉันทในวรรณกรรมดังกล่าวเท่ากับเป็นจุดเริ่มต้นที่แสดงถึงแนวโน้มในการใช้ฉันทในสมัยต่อไปว่ามีความนิยมใช้ฉันทหลากหลายชนิดเพิ่มขึ้นกว่าที่ผ่านมาอย่างเห็นได้ชัด ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมคำฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 มีฉันทวรรณคดีชนิดใหม่เพิ่มขึ้นรวม 18 ชนิด ฉันทสมัยรัชกาลที่ 6 มีฉันทวรรณคดีชนิดใหม่เพิ่มขึ้นรวม 11 ชนิด และมีฉันทประดิษฐ์อีก 6 ชนิด ฉันทสมัยรัชกาลที่ 8 มีฉันทวรรณคดีชนิดใหม่เพิ่มขึ้นอีก 2 ชนิดและมีฉันทประดิษฐ์อีก 1 ชนิด

(2) ฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ 18 ชนิดในวรรณกรรมคำฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่

2.1 มาฉวฉันท 8

๐ ๒ ๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๑ ๒
๒ ๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๑ ๒
๒ ๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๑ ๒
๒ ๑ ๑ ๒	๒ ๑ ๑ ๒

๘ กษณะนั้น	อันบริพา
ชกทวิมา	รวมสมมิตร
นามก็ปรา	สารีบุตรลทธิ
คุณวิวิธ	กอบวรญาณ

("จาคุรงคสันนิบาตคำฉันท์" - วัชรญาณฉบับพิเศษ

รายเดือน ตอนที่ 127 เมษายน 2447 : 71)

2.2 จิตรปทาฉันท์ 8

๘	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑

๘ พาจรรมา	ณ คยาสี่
สและธก็มี	ศุภพจนสาร
ให้ลูบซ้ำ	อรหาญาณ
นำจรสถาน	นครพลัน

(เรื่องเดียวกัน 70-71)

2.3 วิชชুমมาลาฉันท์ 8

๘	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑

⁸ ๘ มากมวณฺหุํพฤทษ	สนชีกจิกจินทน์
พลัปพลวงครามครัน	เกดแก้วโองกาง
เพกาตาเสื่อ	กล่าเกลือยงยาง
ขวิดขว้าวขานาง	คุมตาลกันเกรา

("กุ่มุทูปปลาไนยบุรุษคำฉันท" - วชิรญาณ 63 (สิงหาคม

รศ. 118) :166)

2.4 อุปุจฉิตาฉันท 8

¹¹ ๑๑ ๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑

¹¹ ๑๑ หนึ่งพั้งอิริยา	บถคลากี้คลองชม
นอนนังอนุกรม	แลจะป็นประหัยคกาย

(ฉันทแม่หม้ายสอนลูก เลขที่ 11 คู่ที่ 113 มัดที่ 66:6)

2.5 อุปเนทรวิเชียรฉันท 11

¹¹ ๑๑ ๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑

¹¹ ๑๑ ทหารฝรั่งบุท	กรจุนสินาค
ววาบญัฒบาค	จรออกบคลาไคล

(พระราชพงศาวดารคำฉันท 2470 : 23)

2.6 สุมัจฉินท์ 11

¹¹	๑	๑๑๐๑๐	๑๑๐๑๑๐
		๑๑๐๑๐	๑๑๐๑๑๐

¹¹	๑	ผิวจักขุส่าย	จะชม้ายยุววน
		จะบคู้มิควร	ครหา ฐ จะแกลน

(ฉันทแม่หม้ายสอนลูก : 7)

2.7 อุปชาติฉินท์

¹¹	๑	๑๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๐
		๐๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๐
	๑	๐๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๐
		๑๐๑๐๐	๑๑๐๑๐๐

¹¹	๑	จะใคร่สนิทแนบ	อรนาฎอำเรอกาม
		ชาวเสียวสดุ้งหวาม	อุระร้อนระทมใจ
๑	๑	ตั้งหนึ่งจะตกจาก	คชขันธ เกริดไกร
		ฐ เร่งพหลไกล	จรรีบระทึกษิณ

("กมุทุปป์ปลาไนยบุรุษคำฉินท์"-วชิรญาณ 62

(พศจิกายน รศ. 118) : 77)

2.8 สาลินีฉันท 11

¹¹
 ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ
 ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ
 ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

¹¹
 ॐ อย่าเหยียดหยัดคัตตราง
 ผ้าห่มต้องลมกวน

อรานางจะอ่อนผวน
 จะเปลี่ยวเปลื้องจะเปล้ากาย

(ฉันทแม่หม้ายสอนลูก : 9)

สาลินีฉันท 11 มี 2 รูปแบบ ได้แก่

แบบที่ 1

¹¹
 ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ
 ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ

ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ (แบบที่กวีส่วนใหญ่ใช้กันเป็นรูปแบบ
 ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
 ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
 ของสาลินีในยุคสันสกฤตมาตรฐาน)

ซึ่งพบในหนังสือ Sanskrit Grammar for Beginners ของ
 Arthur A. Macdonell (หน้า 234)

แบบที่ 2

¹¹
 ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ
 ॐ ๐ ๐ ๐ ๐

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ (แบบที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎ
 ๐ ๐ ๐ ๐ ๐
 ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้ในการประพันธ์นำมาจากสาลินีในสมัยพระเวท
 ซึ่งปรากฏในฤคเวท ดู A Vedic Grammar for Students ของ
 Arthur A. Macdonell หน้า 441)

(กุหลาบ ไม้เรียง. "วิจารณ์เรื่องมัทนพาทาหรือตำนานดอกกุหลาบ
 บทพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรมหาวชิราวุธ
 พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว" วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ของคณะ
 อักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2486 -2488,
 หน้า 98-99)

ทั้งสองแบบนี้ต่างกันอย่างที่พยางค์ที่ 2 ของวรรคหลัง แบบที่ 1 เป็นครุ
 แบบที่ 2 เป็นลหุ

2.9 ธาตุมิมิสสาฉันท 11

¹¹ ๑ ๑๑๑๑	11๑๑1๑๑
๑๑๑๑	11๑๑1๑๑

¹¹ ๑ ที่ท่านได้อา สยจึงมาประจักษ์เอง
สามารถบรรเลง ศุภอรรถชัศบห์อนขาม
(จาตุรคสันนิบาตคำฉันท : 52)

2.10 วังส์ฎฉันท 12

¹² ๑ 1๑1๑๑	11๑1๑1๑
1๑1๑๑	11๑1๑1๑

¹² ๑ ประการสถานใด บมิได้จะ เริญคิริ
พฐก็สู้หนี สลลู่ยกะจุยกะจาย
(ฉันทแม่หม้ายสอนลูก : 12)

2.11 อินทรวงศ์ฉันท 12

¹² ๑ ๑๑1๑๑	11๑1๑1๑
๑๑1๑๑	11๑1๑1๑

¹² ๑ ฎุมฐานสะอ้านดั่ง คฤทเทพสาเริงสำราญ
พนมมือนุชย์ปาน วิศุกรรมประกอบประกิจ
(ประชุมพระนิพนธ์พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิต

ปรีชากร 2493 "ฉันทเรื่องนางโสภณกับบราภษ" : 240)

2.12 กุขงคปชาดฉันท 12

¹² ๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
¹² ๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑

(ฉันทแม่หม้ายสอนลูก : 15)

2.13 ลลิตาฉันท 12

¹² ๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
¹² ๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑

(จาตุรงคสันนิบาตคำฉันท : 69)

2.14 เวสสเทวีฉันท 12

¹² ๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
¹² ๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑	๑๑๑๑๑๑๑๑

(ฉันทเรื่องนางโสภณีกับราชาษ : 258)

2.15 กมลฉันท์ 12

¹²	๑๑๗๑๗๗	๑๑๗๑๗๗
	๑๑๗๑๗๗	๑๑๗๑๗๗

¹²	อรนางสอวางรูป	นุชนาฏสุโศภณ
	ฉวีพ้องพิมลยล	ดุจจันทร์จรัสศรี

("กุ่มทุบปลาไนยบุรุษคำฉันท์"-วชิรญาณ 62(พฤศจิกายน ร.ศ. 118) : 79)

2.16 ปหาสินีฉันท์ 13

¹³	๗๗๗๑๑๑๑๗	๑๗๑๗๗
	๗๗๗๑๑๑๑๗	๑๗๑๗๗

¹³	โพมาพลันกรก็ตระกอง	ประคองธิดาชล
	เนตรนองเนตรมนะทูน	ทูลายกระหายศีลย์

(ฉันท์เรื่องนางโสภณีกั๊บรากษส : 253)

2.17 รุจิราฉันท์ 13

¹³	๑๗๑๗๑๑๑๑๗	๑๗๑๗
	๑๗๑๗๑๑๑๑๗	๑๗๑๗

¹³	จควรรคตีพจนพิปราช	ก็ผายนินา
	มิกวรก็นึ่งสกลมิวา	ทการณแสดง

(ฉันท์แม่หม้ายสอนลูก : 18)

2.18 กุสุมิตลคาเวลลิตาฉันท 18

¹⁸ ๑ ๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑ ๑๑๑

¹⁸ ๑ เทียบน้อยไม่อาจทนพลมหคปราณ พัดกระพือพาน ก็ผอยพับ
(ฉันทเรื่องนางโสมณีกับรากษส : 257)

(3) ฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่ 11 ชนิดในวรรณกรรมคำฉันทสมัย
รัชกาลที่ 6 ได้แก่

3.1 คนม้ชฉันท 6

⁶ ๑ ๑๑ ๑๑๑ ๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑๑

⁶ ๑ ไครคูมมีรู้จัก นลคักดิประไพพราย
ตกต่ำจิตซ้ำอาย หลีกลีจระหนึคน

(พระนลคำฉันท 2511 : 181)

3.2 รโธทธฉันท 11

¹¹ ๑ ๑๑๑ ๑๑๑๑ ๑๑๑๑ ๑๑๑๑

¹¹ ๑ พิชากุญชรรับ สดับบุบล

โศกสอ้อนอตุรทน เทวศระทม

("สรภังคชาดกคำฉันท" - ผดุงวิทยา ปีที่ 2 เล่ม 8
ตุลาคม 2457 : 1337)

3.3 สวาคค้ำฉนั้ 11

¹¹ ๑	๒๑๒๑๑๑๒	๑๑๒๒
	๒๑๒๑๑๑๒	๑๑๒๒
¹¹ ๑	ปางพระองค้ปรมพุทธ	สุวิสุทธิญาณ
	ทรงตระหนักวิริยگان	ตประพดติธรรม

("เปสการบุตริค้ำฉนั้"-การมเทศะแพทย์ค้ำฉนั้ 2469 : 17)

3.4 ปี้ยงวทฉนั้ 12

¹² ๑	๑๑๑๒๑๑๑๒	๑๒๑๒
	๑๑๑๒๑๑๑๒	๑๒๑๒
¹² ๑	พระปิยะเทวิจระไป	ก็ใจจะขาด
	ฝิวจะตามยุคละบาท	มีขัดและขวาง

(ม้ทนะพารา 2515 : 325)

3.5 อุชฉลฉนั้ 12

¹² ๑	๑๑๑๑๑๑๒	๑๑๒๑๒
	๑๑๑๑๑๑๒	๑๑๒๑๒
¹² ๑	ฝิวจะมิรณะรบ	ก็จะสรบประมาท
	ประคจะอุระขขาด	ลิมิบุทระนา

(เฉลิมเกียรติกษัตริย์ 2514 : 97)

3.6 หิตามรสฉันท 12

¹²
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

¹²
 ๑ จะริตําริหํลํก
 กะจะคะละวิธิ

ษณอํกษระเอ.ปํ.
 บมิตํมละตริษา

("เอ.ปํ.คํฉันท" - คารมเทศะแพทํคํฉันท : 47)

3.7 วาณินฉันท 16

¹⁶
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑

¹⁶
 ๑ พระสุริยะชวยจะผัน

พหละขันธ

ประยุทธนาไท

(เฉลิมเกียรตํกษตริยํคํฉันท : 97)

3.8 ลิจิริณฉันท 17

¹⁷
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑

¹⁷
 ๑ และบอกแกํเราริในกา-

ละษณะวยะแหงทา,-

รกเจริณ

("สรภังคชาตคํฉันท" - ผดุงวิทยา ปํที่ 2 เล่ม 7 กัณยายน 2457 : 1143)

3.9 มัณฑกัณคฉันท 17

¹⁷
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑ ๑

๑ ๑ ๑

¹⁷
 ๑ อํโณมฉวยสยสมะระมะทะนา

พอสิเพลินตา

เพราละลูกขวัญ

(มัณฑะพารา : 222)

3.10 เมฆวิปพชริคัจฉาน์ 19

¹⁹ ๑	๑๒๒๒๒๒ ๑๑๑๑๑๒	๒๑๒๒	๑๒๒
¹⁹ ๑	ชโยขอให้มีชัยชำนะอรិทะนง	สมประสงค์องค์	อธีราช

(เรื่องเดียวกัน : 228)

3.11 อีทิสังฉันท์ 20

²⁰ ๑	๒๑๒๑๒๑๒๑๒	๑๒๑๒๑๒๑๒	๑๒๒
²⁰ ๑	เราชะล่าละลาบละล้วงก็ปาน	ฉะนี้แหละจึงประจักษ์วิการ	วิกลเป็น

(อิลราชคำฉันท์ 2516 : 13)

(4) ฉันท์วรรณพฤติชนิดใหม่ 2 ชนิดในวรรณกรรมคำฉันท์สมัย
รัชกาลที่ 8 ได้แก่

4.1 กุมารลลิตาฉันท์ 7

⁷ ๑	๑๒๑๑๑๒๒	๑๒๑๑๑๒๒
	๑๒๑๑๑๒๒	๑๒๑๑๑๒๒

⁷ ๑	เหมือน ฐ สละเพชรแล้ว	เจอะแก้วปะทะตะวันพราย
	และแท่นกรย่ำกราย	ก็เก็บทนต์นอมงำ

("นาครีคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 1 เล่มที่ 9 เมษายน 2486 : 17)

¹²
 ๑๒ เพราะไทใหญ่และไทเหนือ ตละเสื่อคำรนชัย
 อำนาจกราดพินาศใน อนุทิศบเทียบมกร
 (เรื่องเดียวกัน : 11)

1.3 กุซพงค์ฉันท์ 13

¹³
 ๑๓ ๑๒๑ ๑๒๑ ๑๑๒ ๑๒ ๑๒
 ๑๒๑ ๑๒๑ ๑๑๒ ๑๒ ๑๒

¹³
 ๑๓ ผิจอมมอญจะอ่อนแอ ก็มีแพ้มิเสียนคร
 เพราะเสนางคัณิกรมอญ ทนุ້อมประนอมกมล
 (เรื่องเดียวกัน : 20)

1.4 วสันตปชาตฉันท์ 14

¹⁴
 ๑๔ ๒๒ ๑๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒
 ๒ ๒ ๑ ๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๒ ๒

¹⁴
 ๑๔ เมียนมัตและตัดสิสะกระเด็น และตกเป็นชเลขกราว
 ข้างเจ้าพญาเมาะตะมะหนาว วินาศบายถววยเมือง
 (เรื่องเดียวกัน : 23)

1.5 ตรังคภาณีฉันท์ 14

¹⁴
 ๑๔ ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒
 ๒ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๑ ๑ ๒

2. ลักษณะของคำครุหลุ

ในที่นี้ผู้วิจัยจะพิจารณาถึง การกำหนดครุหลุของฉันท และ การสร้างคำครุหลุใช้ในฉันท

2.1 การกำหนดครุหลุของฉันท

ในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้ กวีส่วนใหญ่ดำเนินตามแนวทางที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส ทรงแสดงไว้เป็นตัวอย่างในตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ คือ กำหนดครุหลุด้วยรูปคำที่สัมพันธ์กับเสียงที่เปล่งออกมาและสัมพันธ์กับจำนวนพยางค์รวมทั้งตำแหน่งของครุหลุในฉันทแต่ละชนิดไปในเวลาเดียวกัน แนวทางกำหนดครุหลุรวม 4 แนวในยุคก่อนตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ ซึ่งประกอบด้วยรูปคำ, เสียงคำ, จำนวนพยางค์และตำแหน่งคำตกมาถึงในยุคนี้เหลือเพียง 3 แนวทางคือ กำหนดครุหลุด้วยรูปคำ กำหนดครุหลุด้วยจำนวนพยางค์และกำหนดครุหลุด้วยตำแหน่ง

2.1.1 การกำหนดด้วยรูปคำ

รูปคำมีความสำคัญในฐานะเป็นตัวกำหนดเสียงโดยตรง เมื่อรูปเป็นหลุ เสียงคำก็เป็นหลุ ในทางตรงกันข้ามถ้ารูปเป็นครุ เสียงก็เป็นครุ รูปคำจึงไม่คงที่ เมื่อกวีต้องการให้คำใดมีครุหลุแตกต่างกัน ก็จะทำให้คำนั้นมีรูปคำแตกต่างกันไปด้วย การใช้วิธีการปรับเสียงดังกล่าวโดยการเปลี่ยนเสียง การเพิ่มเสียงหรือการตัดเสียงวิธีใดวิธีหนึ่ง หรืออาจใช้หลายวิธีรวมกัน ดังจะเห็นได้จากคำว่า **โกลาหล** ซึ่งมีตั้งแต่โกลา โกลาหล โกลาหละ โกลาหลา และ กลหล

(มาลินี) ¹⁵ ๑๑๑๑ กุลหล นรคัพทสา ทัวทศาดร กรเกริกไหว
(เรื่องเดียวกัน : 206)

คำว่า **คิตฺติ** ก็เป็นอีกคำหนึ่งซึ่งกรวีใช้วิธีการหลากหลายปรับรูปคำให้เปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้ครูลหุตามที่กรวีต้องการ โดยรูปศัพท์เป็นคำสองพยางค์ ออกเสียงว่า คิ-ถิ (๑๒) เมื่อต้องการให้มีจำนวนพยางค์เพิ่มขึ้น ก็อาจจะแผลงสระอิ เป็น ฤ ได้คำว่า **คฤถิ** ออกเสียงว่า คะ-ริ-ถิ (๑๑๒) ดังนี้

(อุปชาติ) ^{๑๑} ทวาทสีที่ ^{๑๑๒} **คฤถิ** ฌเดือนดล
สิบสองและพ้องสน ธิลพฤศจิกจำ
(กรุงเทพฯคำฉันท์ 2475 : 112)

นอกจากวิธียืดเสียงสระให้พยางค์ลหุเป็นครุแล้ว ยังอาจใช้วิธีเติมพยัญชนะสะกดให้แก่พยางค์ดังกล่าวอีกด้วย เช่น เติมพยัญชนะ **ค** หลังพยางค์ต้น ดังนี้

(วสันตดิลก) ^{๑๔} คือปิมโรงสมิทธิศก จุลคักราชพัน
สองร้อยกะสามสิบวัสสะวัน พุฒวาร **คิตฺติ**
(รัชมังกลาภิเศก เล่ม 1 : 11)

นอกจากนี้ยังมีคำว่า บุรยาคร ซึ่งมีตั้งแต่ บุรยาคร บุร์ยาคร บุรยาครา ขวลยาคร บุระ และ รยาคร โดยรูปศัพท์ บุรยาคร เป็นคำสามพยางค์ ออกเสียงว่า บุ-ระ-ยาด (๑๑๒) แต่กรวีสามารถใช้คำนี้แตกต่างกันไปถึง 6 ลักษณะ ด้วยวิธีการต่างๆกัน สำหรับคำแรก หากยืดเสียงสระอุของพยางค์ต้นให้เป็นสระอู จะได้คำว่า บุรยาคร ซึ่งมีพยางค์ต้นเป็นครุ ออกเสียงว่า บุ-น-ระ-ยาด (๒๑๒) เพื่อรับสัมผัสใน ดังนี้

(สัตหุลวิกกีฬิต)

¹⁹ ๑ สีสลาศจากกนกอาสาสนีสีหาสนไพฑูร กับบองค์พอล บุรี- ยาศร
(สุนนุคำฉันท : 85)

คำว่า บุรยาศร อาจจะทำเสียงได้ว่า ยู-ระ-ยาด, ยู-ระ-ยาด-ตระ, บุน-ระ-ยาด, บุน-ระ-ยาด-ตระ ขึ้นอยู่กับตำแหน่งพยางค์ในฉันทแต่ละชนิดเป็นสำคัญ ในกรณีที่ต้องการลดจำนวนพยางค์ลงให้เหลือเพียง 2 พยางค์ ก็อาจจะใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตเพื่อตัดเสียงพยางค์ดังกล่าว ได้คำว่า บุรียาศร ออกเสียงว่า ยู-ยาด(๒๒) ทัณฑฆาตจะช่วยตัดเสียงลหุของพยางค์ที่สองและพยางค์ที่สี่ให้หมดไป เหลือแต่เสียงของครุซึ่งเป็นพยางค์สัมผัส ดังนี้

(อินทรวงศ์) ^{๑๒} ๑ ปาเตาสัมยกาล พิศาจารย์จะเตรียมจะ บุรี
ยาศร ใฝ่จตุท้าว วรรคคุณดุษย์อุดม
(สรภังคชาดก 2457 : 973)

บางครั้งก็ต้องการให้คำว่า บุรยาศร สัมผัสทั้งพยางค์ต้นและพยางค์ท้ายในเวลาเดียวกัน ก็จะยัดเสียงสระอะของพยางค์ท้ายเป็นสะอา ได้คำว่า บุรยาศรา ซึ่งออกเสียงว่า ยู-ระ-ยาด-ตรา(๒๑๒๒) ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} ๑ ส่วนองค์กเรณู ก็คือ บุรยาศรา
ล้ำหลังคณาคลา ก็คลาสผู้องงค์ใน
(สุนนุคำฉันท : 172)

ในกรณีที่กวีต้องให้คำนี้เป็นครุ 2 พยางค์ ก็จะแผลงสระอุเป็นสระอัว
บุรจะกลายเป็นบวรได้คำว่า "บวรยาตร"(บวน-ยาด) ดังนี้

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} ๑ ตรีสพลางก็ บวรยาตร ^{๑ ๑} นีรอาศโนฬาร
เข้าสู่นิวาศฐาน ^๑ จินตะหรัสุมาสมร
(คำฉันทเรื่องนางจินตะหรา : 21)

เมื่อใดที่กวีอยากจะลดจำนวนพยางค์ลงให้เหลือเพียงลหุ 2 พยางค์
ก็ทำได้ด้วยการตัดพยางค์ที่ไม่ต้องการทิ้งไป บุรยาตร จึงกลายเป็น บุระ(๑๑)
ดังนี้

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} ๑ ร่าปางบรมวงส์ ^{๑ ๑} วรองค์อิเหนาจร
จากจินตะหราอร ^{๑ ๑} บุระ สุนรีศรี
(อิเหนารันทด 2467 : 269)

การตัดพยางค์ท้ายนอกจากตัดจากคำว่า บุรยาตร ทำให้ได้คำว่าบุระ
ตั้งตัวอย่างข้างต้นแล้ว ยังอาจจะตัดมาจากคำว่า บุรยาตร ทำให้ได้คำว่าบุร(บุณ)
ซึ่งเป็นครุพยางค์เดียวเป็นการตัดพยางค์เพื่อให้พยางค์ที่เหลือรับสัมผัสโดยตรง
ตั้งตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} ๑ ขอเดชะทราบบาท ^๑ นฤนารถดินทร์สูร
ข้าบาทจะขอ บุร ^๑ จรยกพลากร
(พระราชพงศาวดารคำฉันท : 97)

บางครั้งแทนที่จะตัดพยางค์ท้าย ก็อาจจะตัดพยางค์ต้นแทนได้คำว่า รยาคร ซึ่งออกเสียงว่า ระ-ขาด(๑๒) กวีตัดเสียงอะของพยางค์ท้ายด้วยการใส่ เครื่องหมายทัณฑฆาต

(อินทรวีเชียร) ๑๑ ครั้นถึงณวันส่ง นุชรีป รยาคร ดล
 ยังห้องภิเศกตน มนปสิมถวิลย์ใจ
 (ลัคศาศรีคำฉันท์ 2457 : 1927)

นอกจากการตัดพยางค์แล้ว ยังมีการตัดเสียงในลักษณะอื่นๆอีก ดังจะ เห็นได้จากคำว่า วินิจฉัย โดยรูปศัพท์เป็นคำ 3 พยางค์ออกเสียงว่า วิ-นิฉ-ฉัย (๑๒๒) หากต้องการให้พยางค์กลางเป็นครุ ก็จะต้องตัดพยัญชนะสะกด จ ออก ได้คำว่า วินิจฉัย ซึ่งออกเสียงว่า วิ-นิ-ฉัย(๑ ๑๒) ดังตัวอย่าง

(วสันตคิลก) ๑๓ ตรีภเสด็จเสด็จจรบุบาท บุรยาตรเสด็จไคล
 สู่ห้องพระโรง ๓ วินิจฉัย ๑๑๒ อมรินทร์จรัสฉาย
 (พระราชพงศาวดารคำฉันท์ 2470 : 112)

นอกจากนี้ก็อาจจะตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้ายคำว่า วินิจัย และปิดเสียงสระของพยางค์ ย(ยะ) ออก ทำให้ได้ครุ 1 พยางค์ปิดท้ายคำและเป็นพยางค์รับสัมผัสกับคำว่า ลิเนหา

(วสันตดิลก) ๑¹⁴ ทำที่ประคองกรจะจม พิตะด้วยลิเนหา
 เนตรนางชำเลื่อง วินิจยา กับยลวิมลแหวน
 (วินีสวานิชคำฉันท์ 2459 : 41)

หากต้องการให้คำนี้มีลหุทั้ง 3 พยางค์ กวีก็จะตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย ได้คำว่า วินิจ ออกเสียงว่า วิ-นิ-ฉะ (๑ ๑ ๑) ดังนี้

(วสันตดิลก) ๑¹⁴ ใครใดประพฤติทุสประกอบ กิจนั้นก็เฟื่องฟู
 โดยมากและน้อย วินิจ คุ ดู ดูจฉาย ณ กายตน
 (เรื่องเดียวกัน : 48)

บางครั้งก็อาจจะนำคำว่า วินิจฉัย มาตัดเสียงพยัญชนะสะกดและปิดเสียงสระของพยางค์ ย(ยะ) ได้คำว่า วินิจฉยา (วิ-นิฉ-ฉะ-ยา) ดังตัวอย่าง

(อุเปนทรวิเชียร) ๑¹¹ อนึ่งคนผู้ ทนุชุกดีศรี
วินิจฉยา ดี สุสถิตเสถียรธรรม
 (ทวารกนิทานคำฉันท์ 2468 : 432)

คำบางคำนั้นกวีปรับรูปคำให้เปลี่ยนไปได้หลากหลายมาก ดังจะเห็นได้จากคำว่า สามัคคี ซึ่งมีตั้งแต่ สามัคคี สมัคคี สมัคคี สมัคคี สามะคี สามัคคยา สามัคคิย และ สามัคคิย์

นอกจากนี้ก็ยังมีตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์กลางในคำว่า สามัคคี ได้คำว่า สามะคี (สา-มะ-คี) ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ¹¹ ๑ คาคกรุงทวารารา ^{๒ ๑ ๒} นิระ สามะคี ไท
 ชิงฉัตรพิบัติภัย ทรบศจลาจล
 (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท : 7)

คำว่า สามัคคี ยังกลายเป็น สามัคคยา ได้ด้วยการแผลง สระอี เป็นตัว ย และปิดเสียงคำนี้ออกเสียงว่า สา-มัก-คะ-ยา (๒๒๑๒) ดังนี้

(วสันตดิลก) ^{๑๒๑๒} ๑ สามัคคยา รมนมาด คติชาตินิยมเชิง
 ชูเชิดเฉลิมคณะเถลิง รถเทศะธำรง
 (วีรธรรมแห่งชาติไทย : 7)

หากต้องการให้สองพยางค์ท้ายเป็นลหุ กวีจะแผลง สระอี ของคำว่า สามัคคี เป็น อีย ได้คำว่า สามัคคีย (สา-มัก-คิ-ยะ) ดังตัวอย่าง

(อุปัฏฐิตา) ^{๑๒๑๑} ๑ สามัคคีย เข้า คณะเจ้ากะข้าไทย
 พร้อมหน้าสทโน กิจรมยสำราญ
 (กรุงเทพฯคำฉันท : 134)

ในกรณีที่ได้ใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตที่พยางค์ท้ายของคำก็จะลดพยางค์
 ลง 1 พยางค์ ได้คำว่า สามัคคี ออกเสียงว่า สาม-มัก-คี (๒๒๑)

(อินทวิเชียร) ๑๒๑
 ๑๑ สามัคคี หลักมุ่ง เพราะผิดกฎเพติมภา
 ในพรรคพิทักษ์สถาน ดิสมิทธิเป็นมูล
 (เรื่องเดียวกัน : 4)

มีข้อสังเกตว่าฉันทโนวาทกรรมยุคหลังตำราฉันทวรรณคดีและ
 มาตรฐานพจนานุกรมให้ความสำคัญแก่รูปคำเป็นอย่างมาก การกำหนดครูลหุด้วยรูปคำจึง
 เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ จะเห็นได้ว่ากวียุคนี้นิยม
 ประวิสรรชนีย์กำกับพยางค์ไว้เพื่อให้เห็นที่สังเกตว่าเป็นพยางค์ลหุซึ่งมีสระอะ
 เสียงสั้นไม่มีตัวสะกดประสมอยู่ ซึ่งเป็นการดำเนินตามแนวทางที่กรมสมเด็จพระ
 ประมวญชิตชินโรสได้ทรงแสดงไว้เป็นตัวอย่างในตำราฉันทวรรณคดีและ
 มาตรฐานพจนานุกรม (ดูหน้า 650) อย่างไรก็ดีจะพบว่าแม้จะมีใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์สมัย
 รัชกาลที่ 4 อยู่บ้างแต่ก็ไม่มากเท่าใดนัก ความนิยมใช้อย่างแพร่หลายปรากฏขึ้น
 ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นไป คำส่วนใหญ่ที่ใช้กันนั้นโดยปกติแล้วไม่นิยม
 ประวิสรรชนีย์ แต่เมื่อนำคำดังกล่าวมาเข้าแผนบังคับของฉันทชนิดต่างๆ ก็
 ประรูปวิสรรชนีย์หากอยู่ในตำแหน่งที่บังคับพยางค์ลหุ คำเหล่านี้ ได้แก่

กมล	-	กมล <u>ละ</u>	บัดพี	-	บัด <u>ะ</u> พี
กังวล	-	กังวล <u>ละ</u>	พระคุณ	-	พระ <u>คุณ</u> ะ
คัมภีรภาพ	-	คัมภี <u>ระ</u> ภาพ	พระบรมโพธิสมภาร	-	พระ <u>บรม</u> ะโพธิ
คามภีร	-	คามภี <u>ระ</u>			สมภาร
จิต	-	จิต <u>ะ</u>	มิตรจิตร	-	มิ <u>ตร</u> ะจิต
ณ	-	<u>ณะ</u>	รส	-	<u>ระ</u> สะ
ดิลก	-	ดิล <u>กะ</u>	ลดา	-	<u>ละ</u> ดา
ธรรมชาติ	-	ธรรม <u>ะ</u> ชาติ	เวรกรรม	-	เว <u>ระ</u> กรรม
นิคม	-	นิ <u>ยะ</u> มะ	เศวตฉัตร	-	เศ <u>ว</u> ต <u>ระ</u> ฉัตร
บรม	-	บรม <u>ะ</u>	สมุท	-	สม <u>ุ</u> ห <u>ะ</u>
บรมโกศ	-	บรม <u>ะ</u> โกศ	สโมสร	-	ส <u>โม</u> ส <u>ระ</u>
บรมศพ	-	บรม <u>ะ</u> ศพ	สวรรคต	-	ส <u>ว</u> ร <u>ค</u> ต <u>ะ</u>
บารมี	-	บาร <u>ะ</u> มี	สาธุการ	-	ส <u>า</u> ธ <u>ุ</u> ก <u>า</u> ร <u>ะ</u>
ประจักษ์	-	ประ <u>จ</u> ก <u>ษ</u> ะ	สุขุม	-	ส <u>ุ</u> ข <u>ุ</u> ม <u>ะ</u>
ประดิษฐ์	-	ประ <u>ดิ</u> ษ <u>ะ</u> ฐาน, ประ <u>ดิ</u> ษ <u>า</u> น <u>ะ</u>	สุพรรณ	-	ส <u>ุ</u> พ <u>ร</u> ร <u>ณ</u> ะ
ประมุข	-	ประ <u>มุ</u> ข <u>ะ</u>	อัยการ	-	อ <u>ัย</u> ก <u>า</u> ร
ประสงค	-	ประ <u>ส</u> ง <u>ค</u> ะ	อริบสัจ	-	อ <u>ะ</u> ริ <u>บ</u> ส <u>ัจ</u>
			อุรค	-	อ <u>ุ</u> ร <u>ค</u>

วลาฯ

2.1.2 การกำหนดด้วยตำแหน่งคำ

ตำแหน่งเป็นตัวกำหนดเสียงโดยตรง ในขณะที่รูปคำคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง รูปคำเดียวกันเมื่อเปลี่ยนตำแหน่ง จำนวนและลักษณะครุลหุก็จะเปลี่ยนตามไปด้วย ดังจะเห็นได้จากคำว่า **โคจรณ** ซึ่งหมายถึง ชุม ประตู่ชุม เสาค่ายและเสาระเนียด ออกเสียงได้ทั้ง โค-ระ-นะ (๒๑๑) และ โค-รณ (๒๒)

ดั่งตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ๑^{๑๑} แวดเวียงระดับ โค^๑ รณ^{๑๑} เนินแลนางจรัล
 รอบราชนิเวศน์อัน สรหล้างเสลาเพรา
 (กุ่มทุ่ปลาโนยบุรุษคำฉันท์ 2443 : 62)

(วสันตคิลก) ๑^{๑๑} ประการก็ปรากฏสุเม- รุสิเนรุเปรียบสม
 นางจรัลและ โค^{๑๑} สดม- ภอทีกทะงันเงย
 (อิลราชคำฉันท์ 2516 : 7)

(อินทรวีเชียร) ๑^{๑๑} ปราการทวารป้อม พิชขอบศิขรฉันท์
 เชิงเรียงแลนางจรัล ระเบียบถัมภ โค^{๑๑} รณ^{๑๑}
 เทริดซุ่มทวารสูง พิศทรงสุภณยล
 ยอดเยี่ยมโพยมบน ประเจิดชั้นถังนฉาย
 (ชุมนุมฉันท์คุษฎีสังเวย เล่ม 2 : 84-85)

นอกจากนั้นยังมีคำว่า พรรษ ซึ่งออกเสียงได้ทั้ง พด (๑) และ พด-สะ (๑๑) อาทิ

(สัทธรา) ๑^{๑๑} แล้วได้ไปจำสติด พรรษ ทะนุระปฏิบัติ
 ยังนิวาสน์วัด มหาธาตุ
 (กรุงเทพฯ คำฉันท์ : 85)

(วสันตดิลก) ^{๑๔} บราลีพิลาสศุภจรรยา นภศูลประภัสสร
 หางหงส์ผจง ^{๑๑๑} **พิจิตร** งอน ดุจกวัจนภาลี
 (สามัคคีเภทคำฉันท์ : 4)

คำว่า **ปรากรม** ซึ่งเป็นคำสันสกฤตหมายถึงความเพียรและความบากบั่น โดยรูปศัพท์เป็นคำ 3 พยางค์ ออกเสียงว่า ปะ-รา-กรม (๑๒๒) แต่ก็อาจจะออกเสียงว่า ปรา-กรม (๑๑) ได้เช่นเดียวกันในกรณีที่เป็นคำในตำแหน่งที่บังคับครุจำนวน 2 พยางค์ แสดงให้เห็นว่าเมื่อบรรจุคำใดก็ตามลงไปในคำประพันธ์ เสียงของคำนั้นที่เปล่งออกมาอาจเปลี่ยนไปได้ตามข้อกำหนดของคำประพันธ์ชนิดนั้นโดยไม่จำเป็นต้องออกเสียงตามเสียงของรูปคำเดิมแต่อย่างใด ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างแรกอยู่ในตำแหน่งที่ต้องการลหุ-ครุ-ครุ รวม 3 พยางค์ จึงมีจำนวนและลักษณะครุลหุตรงกับคำเดิม ดังนี้

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} เหตุต่างละอย่างอา ทิประการะปรารมภ์
 กิจรัชช ^{๑๒๒} **ปรากรม** ปฏิบัติสิขัชวาง
 (กรุงเทพฯคำฉันท์ : 5)

ส่วนตัวอย่างหลังอยู่ในฉันท์ต่างชนิดที่ต้องการครุ 2 พยางค์ ดังเช่น

(สาลินี) ^{๑๑} บินตีบัดนี้กิจ จะสัมฤทธิมนารมณั
 เริ่มมาด้วย ^{๑๒๒} **ปรากรม** และอุตสาหแห่งตน
 (สามัคคีเภทคำฉันท์ ; 33)

ทั้ง 2 ตัวอย่างนี้มาจากวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีเดียวกัน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าแม้ว่ากวีเดียวกันก็ยังมีคำๆ เดียวกันให้มีครูลหุต่างกันไปตามตำแหน่งของคำนั้น ไม่ใช่เป็นการใช้ต่างกันโดยไม่รู้หรือใช้ต่างกันเพราะเป็นกวีคนละคนแต่อย่างใด เช่นเดียวกับคำว่าพรุข ในกุ่มุขุปลานไยบุษุขคำฉันท์ ซึ่งออกเสียงได้ทั้ง พัค และพัค-สะ

นอกจากนี้คำว่าโอม สามารถออกเสียงได้ทั้ง โอม (๑) , โอม-คะ (๑๑) และ โอม-คะ (๑๑)

(สัททูลวิกกีฬิต)

๑๐ สองเจ้าจ่าจรพรากประจากปีตุรโศรก สัญจรวนานต์ โอม อนุรักษ์
(มทิสสาสคำฉันท์ 2467 : 1691)

(วสันตดิลก) ๑๔ อันท้าวจะชนสัตว์โลก นีร โอม ๑ ๑ สงสาร
คลฝั่งอม้ตะนฤพาน ภิรสุขสถาพร
(มหาชาติคำฉันท์ 2472 : 19)

(อินทรวีเชียร) ๑๑ วาจก ฐ อาจารย์ อนุการ ฐ แก้วไข
ช่วยดูวิโมมภัย มหิ โอม ๑ ๑ กังวล
(พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 10)

แผนบังคับของสัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 กำหนดให้ตัวอย่างแรกออกเสียงว่า โอม เป็นครุพยางค์เดียวที่สัมผัสกับคำว่า โศรก ในขณะที่ตัวอย่างที่สองออกเสียงว่าโอม-คะ ตามข้อบังคับของวสันตดิลกฉันท 14 คือเป็นพยางค์ครุที่สัมผัสกับคำว่า โลก และเป็นลหุ 1 พยางค์ ในเวลาเดียวกัน ส่วนตัวอย่างที่สามนั้น

ตัวอย่างที่ 2 นี้แสดงให้เห็นว่านอกจากเป็นการแยกพยางค์เพื่อรับสัมผัสเช่นเดียวกับตัวอย่างแรกแล้ว คำที่นำมาแยกนั้นอาจจะเป็นชื่อเฉพาะก็ได้เช่นกัน และอาจจะเป็นการแยกโดยไม่คำนึงถึงเสียงของคำเดิม แต่แยกเพื่อรักษาฉันทลักษณ์เป็นสำคัญ คำว่า ไกรลาส ซึ่งออกเสียงว่า ไกร-ลาด จึงเป็น ไกร-ลาด-สะ (๑๑๑) เพื่อให้มีครุหลุครบตามแผนบังคับของมาตราฉันท

ตัวอย่างการแยกพยางค์ต่างบท

(อินทรวงศ์)	¹² ๑ ฝ่ายพรหมอาจารย์	จระ นอกนิเวศน์และผิน
	ภักตร์บงนภากิน-	ตนทรานิมิตร ^{๑๐} สมง-
	๑ ^๑ <u>คล</u> แห่งกุมารอัน	ปฏิสนธิจะนี้จะยง
	ยิ่งเลิศประ เสรริอุองค์	อดินาขม้งธนู

(สร้งกษาดกคำฉันท : 973)

มีข้อสังเกตว่าในบุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤตินอกจากมีการแยกพยางค์ต่างบทของฉันทชนิดเดียวกันเช่นเดียวกับยุคก่อนแล้ว ยังมีการแยกพยางค์ต่างบทระหว่างฉันทต่างชนิดกันอีกด้วย ตัวอย่างต่อไปนี้แสดงถึงการแยกพยางค์ต่างบทระหว่างกุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18 และสัททูลวิกกีพิตฉันท 19 รวมทั้งแสดงถึงการแยกพยางค์ต่างบทและต่างวรรคของสัททูลวิกกีพิตฉันทในเวลาเดียวกัน แสดงให้เห็นว่าการแยกพยางค์ยังคงเป็นที่นิยมมากในยุคนี้น้อยไปกว่ายุคก่อนแต่อย่างใด ดังตัวอย่าง

(กุสุมิตลดา เวลลิตา)

๑๘ แลดูทั้งสองนี้จะประณะตะณสุ เส้นและปวงอุ- ปหาร เคา-๗

(สัททูลวิกกีพิค)

๑๘ รพ แล้วจึงทวิพรานกัถิตวลยะเถา พุกมัดพระเคียรเนา กะคัน-๗

๑ นำไม้แน่นจรสู่นิวาสนะและปลัน นำไม้กระทบกรร- ฌขวา๗

2.1.3 การกำหนดด้วยจำนวนพยางค์

จำนวนพยางค์เป็นตัวกำหนดครุหลุโดยตรงว่าจะ เป็นครุ พยางค์เดี่ยวหรือลหุกับครุอย่างละพยางค์ โดยที่ลหุเป็นพยางค์ตัน ครุเป็นพยางค์ท้าย จำนวนดังกล่าวจะสัมพันธ์กับตำแหน่งที่คำนั้นปรากฏอยู่ โดยมีรูปคำคงที่ไม่เปลี่ยนแปลง คำครุหลุที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์นี้มักเป็นคำประเภทอักษรนำ พยัญชนะซ้อน รวมทั้งคำ 2 พยางค์ อักษรนำพยัญชนะซ้อน มีลักษณะเป็นคำพยางค์เดี่ยวโดยรูป ที่มีสระตัวเดียวกัน แต่เป็นคำสองพยางค์โดยเสียงที่เปล่งออกมา พยางค์ตันจะมีเสียงสระอะไม่มีตัวสะกดประสมอยู่ จึงออกเสียงแผ่วๆ ในลักษณะของเสียงเบา ในขณะที่พยางค์ท้ายมีเสียงหนักเพราะประสมกับเสียงพยัญชนะสะกด อันเป็นลักษณะเสียงอย่างเดียวกับคำสองพยางค์ในที่นี่ ซึ่งพยางค์ตันเป็นพยางค์เสียงสั้นและเบา เพราะประสมกับสระอะไม่มีตัวสะกดทั้งที่ประวิสรรชนีย์และไม่ประวิสรรชนีย์ ส่วนพยางค์ท้ายเป็นพยางค์มีตัวสะกดจึงมีเสียงยาวกว่าและหนัก ดังจะเห็นได้จาก

คำว่า เจริญ ออกเสียงเป็น 2 พยางค์ว่า จะ-เริน(๑ ๒) มักจะพบว่ากวีใช้ในสองลักษณะคือ อยู่ในตำแหน่งที่ต้องการครุ 1 พยางค์และต้องการลหุและครุรวม 2 พยางค์ ในตำแหน่งแรกนั้นจะพบได้จาก

(อินทรวีเชียร) ¹¹ กรุงเทพมหานคร อมรรัตนโกสินทร์
 สมบูรณ์อคูลย์ภิญญ ^๑ ญพิพัฒน์จรัส **เจริญ**
 (ชุมนุมฉันทคุชฎีสังเวศ เล่ม 2 : 161)

(วสันตดิลก) ^{๑๔} ความ **เจริญ** จะ เรืองสุขพิพัฒน์ นสวัสดิ์เกษมสันต์
 ภูเพิ่มพติมยศอนันต์ ตชจัดพิบัติบรร
 (ฉันทแม่หม้ายสอนลูก 2433 : 23)

ในสองตัวอย่างข้างต้น เมื่อคำว่า เจริญ ซึ่งมี 2 พยางค์อยู่ในตำแหน่ง
 ของครุพยางค์เดียวจะทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีจำนวนเกินมา 1 พยางค์ ในขณะที่
 ที่ตัวอย่างต่อไปนี้มีจำนวนพยางค์ครบ 2 พยางค์ และมีพยางค์ต้นเป็นลหุ พยางค์
 ท้ายเป็นครุตรงตามแผนบังคับของภูซงคปยาคฉันท 12

(ภูซงคปยาคฉันท) ^{๑๒} ^{๑๒} **เจริญ** ภัทร **เจริญ** ผล ^{๑๒} **เจริญ** ผล ^{๑๒} **เจริญ** พร
 จริญเกียรติกำจร จริญยศภิญโญ
 (กรุงเทพฯ คำฉันท : 10)

เช่นเดียวกับคำว่า **โจน** ออกเสียงเป็น 2 พยางค์ว่า ละ-โหน(๑๒)
 บางครั้งกวีก็บรรจุคำนี้ในตำแหน่งที่ต้องการพยางค์ครุ 1 พยางค์ ดังนี้

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} ลูกช่างประดาทา รกกาลขว่างไป
 หมุนเล่นสนุก **โจน** ^๑ คุจกันฉะนั้นหนอ
 (สามัคคีเภทคำฉันท : 45)

- (กมล) ¹² กิจสรรพทั้งหลาย มนนายตระหนักเห็น
 อรุโพรจะลำเค็ญ และจะควรวินุท **ไลน์**
 (เรื่องเดียวกัน : 42)
- (วสันตติลก) ¹⁴ คือป่าผีไร้คณะพยัคฆ์ จะพำนักอะไรตรอง
 นาวาจะคลาชล ณ คลอง ขณะแล้งจะลอย **ไลน์**
 (อิลาชคำฉันท : 24)
- (สัทธรา) ²¹ ว่าใครเป็นผิวพฐงาม ฤสมรณชราม
 ยังกำลังทราม กำตัด **ไลน์**
 (กุมุทุบปลาโนยบุรุษคำฉันท : 79)

เมื่อออกเสียงคำว่า **ไลน์** ในสี่ตัวอย่างข้างต้นนี้จะเกิดความรู้สึกว่ามีจำนวนพยางค์เกินกว่าข้อบังคับของอินทรวีเชียรฉันท 11 กมลฉันท 12 วสันตติลกฉันท 14 และ สัทธราฉันท 21 อยู่ 1 พยางค์เท่ากันทั้ง 4 ชนิด ในขณะที่หากออกเสียงคำว่า **ไลน์** ในหกตัวอย่างต่อไปนี้จะมีความรู้สึกว่อกนอกจากจะมีจำนวนครบ 2 พยางค์แล้วยังมีลักษณะครูลหุตรงตามข้อบังคับของฉันทแต่ละชนิดอีกด้วย ดังตัวอย่าง

- (มาณวก) ⁸ อย่าติและหลู่ ครูจะเฉลย
 เรอนะ เสวย ภักตะอะไร
 ในทินนี้ ดิถ ^{1๒} **ไลน์**
 พอเหตุภัย บึงละคระมัง
 (สามัคคีเภทคำฉันท : 28)

(จิตรปทา) ๘ ทรงตรี ^{๑๗} **โจน** ก็จะได้ทำ
 โดบนยด่า รัศภูบาล
 เสวกผอง ก็เคาะกลองฆาน
 อาณ์ตีปาน คุจกลองพัง
 (เรื่องเดียวกัน : 47)

(วสันตคิลก) ๑๔ ทรงออกพระโอรสูสุนทรวอน ฝิมิจร ^{๑๗} **โจน** ใด
 บึงคิกก็หยัดอัสสุชลัย นยนามพุฑารา
 (มหิสสาสคาคำนันท์ : 1692)

(มาลีนี้) ๑๕ อนิจทิตชบปราณี ช่างจะเห็นดี ^{๑๗} **โจน** ใด
 (มหาชาติคาคำนันท์ : 15)

(สัททูลวิกกีพิต) ๑๙ มานมุงมาดลุพระราชวิจารณ์ ^{๑๗} **โจน** ทุกขเบียนพิบัติภัย จะปราศ
 (กรุงเทพาคาคำนันท์ : 64)

(สัทธรา) ๒๑ แท้ทั้งท่านวัสสการใน กษณะตรีเหมาะ ^{๑๗} **โจน**
 เสริมเสมอไป สะดวกดาบ
 (สามัคคีเภทคาคำนันท์ : 32)

นอกจากนี้ยังมีคำว่า **โพบม** ซึ่งออกเสียงเป็น 2 พยางค์ว่า พะ-โพบ
 (๑๗) กวีใช้คำนี้ในลักษณะเดียวกับคำว่า **เจริณ** และ **โจน** ดังตัวอย่าง

(วสันตดิลก) ๑๑๔ หนึ่งงามตระการนุกูลกิจ บมิติจจะปลีกหนี
 แสง หาคณานิกรมี สุรทาทมิลลาศคล้าย
 (ฉันทแม่หม้ายสอนลูก : 20)

(วสันตดิลก) ๑๑๔ อ้าพ่อปจันต์นิคมเขตร- ทุกเทศกันดาร
 พฤกษ์หญ้าผลาผลระการ ก็เสระะยากลำบาก **แสง**
 (ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 : 18)

ส่วนตัวอย่างต่อไปนี้คำว่า **แสง** มีจำนวนพยางค์ตรงตามแผนบังคับของ
 ภูษงคปยาศฉันท 12 ทำให้ไม่มีเสียงของพยางค์ที่เกินออกมา เช่นตัวอย่างแรกทั้งๆ
 ที่อยู่ในตำแหน่งเดียวกัน คือ พยางค์แรกของวรรคที่สาม แต่เนื่องจากเป็นตำแหน่ง
 ที่อยู่ในฉันทต่างชนิดจึงทำให้มีจำนวนและลักษณะครุหลุ่ต่างกันไปตามแผนบังคับของ
 ฉันทดังกล่าว

(ภูษงคปยาศ) ๑๑๒ สอื้นปลางพระนางร่า ร่าพรรณ์ชำระกำกาย
 แสง ผัวผีตัวตาย ก็ตามแต่จะแปรไป
 ๑๒ (พระนลคำฉันท : 105)

นอกจากอักษรนำ: พยัญชนะซ้อนที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีคำสองพยางค์
 ที่มีลักษณะเดียวกัน เช่น คำว่า ประหาร ในคำที่ใช้คู่กันว่า ประหัตประหาร พยางค์
 ต้นของคำว่า ประหาร เป็นลหุ ส่วนพยางค์ท้ายเป็นครุ ในกรณีที่เกิดวิบรรจุคำนี้ลงใน
 ตำแหน่งเดียวกับคำว่า โพยม ในวสันตดิลกฉันท 14 ก็จะมีครุ 1 พยางค์เช่นเดียวกัน
 ดังนี้

(วสันตศิลก) ๑๔ ก้องโกญจนศัพท์ประแปร้น ประแปรเพียงอสนีแรง
 ก้นต้อนบาราบคณแสดง อำนาจเหี้ยมประหัด **ประหาร**
 (ชุมนุมฉันทคุชฎีสังเวสเล่ม 2 : 37)

เช่นเดียวกับเมื่อบรรจุคำนี้ลงในวรรคที่สองของอินทรวงศ์ฉันท 12
 ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ต้องการจำนวนครุหลุในลักษณะเดียวกับคำว่า โหมม ในอินทรวงศ์
 ฉันทข้างต้น ก็จะมีหลุและครุอย่างละ 1 พยางค์เช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

(อินทรวงศ์) ๑๕ มุ่งหน้าจะหาช่อง จิตจ้องประหัด **ประหาร**
 ลีบสองฉนวนาน นลพลาดเพราะขาดพิธิ
 (พระนลคำฉันท : 45)

คำว่า ประหาร ในตัวอย่างแรกอยู่ในตำแหน่งคำพยางค์เดียว เมื่อออก
 เสียงจะรู้สึกว่ามีจำนวนพยางค์เกินมา 1 พยางค์ ส่วนในตัวอย่างหลังนั้นมีจำนวน
 2 พยางค์ซึ่งมีลักษณะครุหลุตรงตามแผนบังคับของอินทรวงศ์ฉันท ดังนั้นการออก
 เสียงคำหลังจึงไม่รู้สึกว่ามีพยางค์เกินออกมาแต่อย่างใด

มีข้อสังเกตว่าวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและ
 มาตราพฤติใช้คำหลายประเภทที่ต่างไปจากยุคก่อน อาทิ คำทับศัพท์ คำอุทาน
คำที่ใช้ในภาษาพูด คำเลียนเสียง รวมทั้งคำที่มีรูปวรรณยุกต์ที่อยู่ท้ายวรรคของฉันท
แต่ละชนิดก็จริงอยู่ แต่กวีใช้คำเหล่านี้ในลักษณะเดียวกับคำครุหลุทั่วไป คือ กำหนด
 ด้วยรูปคำ ตำแหน่งและจำนวนพยางค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้

(วิชชুমมาลา) ๘ ^๘ส่งสู่ **ยุโรป** เทศครบครันศิลป์
 วิชาอาจินต์ รู้แจ้งแพร่สอน
 ทราบสรรพกลับมา รับฐานันดร
 โดยวิชากร สามารถสืบมา
 (กรุงเทพฯคำฉันท์ : 125)

นอกจากนี้ยังมีคำว่า ปารีส และ คิวิไลซ์ ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ๑๑ ^{๑๑}ขอเดชะทราบบาท นถนารถจอมไตรย
ปารีส เวียงไซย อติเรกสิ่งสรรพ
 ๑๑๑ (พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 4)

โดยปกติคำว่า ปารีส (Paris) ออกเสียงว่า ปา-รีด (๑๑) แต่ในที่นี้ต้องการให้เป็นคำสามพยางค์ที่มีพยางค์ท้ายเป็นลหุจึงต้องออกเสียงว่า ปา-รีด-สะ (๑๑๑) เพื่อให้มีครุลหุตรงตามแผนบังคับของอินทรวีเชียรฉันท์ 11 ซึ่งเป็นการกำหนดครุลหุด้วยตำแหน่งของพยางค์โดยรูปคำไม่เปลี่ยนแปลง

แต่เมื่อใดที่กวีต้องการให้คำนี้ประกอบด้วยลหุพยางค์ต้น ครุพยางค์ท้าย ก็จะทอนเสียง สระอา ของพยางค์ต้นให้เป็น สระอะ ซึ่งเป็นการกำหนดครุลหุด้วยรูปคำ ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ๑๑ ^{๑๑}ข้าบาททอาษา จรคลา **ปารีส** ไคล
 สมยังฤทัยใน วรวากย์วิชาเขนทร์
 (เรื่องเดียวกัน : 41)

- (อุ เพนทรวี เชียร) ๑๑ ชะฉาอะราลี
 ๑ อับรีย ^๑อ ^๑อ ตัวการ
 ๑ ไรแลเหิมหาญ บมิรู้สำนึกตัว
 ๑ ๑ โสภณิตี ^๑คะ ๑ ประจบสำออยผิว
 ๑ ๑ มึงนะเงาหัว บมิมิละรู้ไหม?
 ๑ ๑ พระผิวก็มัวหลง และพะวง ^๑อ ^๑อ ชาวไพร
 ๑ ๑ บนิก ^๑วะ ^๑กุ ^๑ไชร ^๑สิ ^๑สุ ^๑ค ^๑ม ^๑ค ^๑ร ^๑า ^๑ช
 (มีทนะพาธา : 282)

กวีส่วนใหญ่มักจะเลือกคำที่มีครุลหุตรงตามข้อบังคับของฉันท์แต่ละชนิดดังจะเห็นได้จาก

- (อินทรวี เชียร) ๑๑ "ช่วยด้วยชิ!...ช่วยด้วย" ^{๑ ๑}นะ ^{๑ ๑}นะ ช่วยเถอะเร็ววรา
 ๑ ๑ มีอ้ายอะไรมา ^๑ก็ ^๑มี ^๑รู้ ^๑ห ^๑ละ ^๑ริง ^๑แก"
 ("สัญญาชาติอีกา"-กวีนิพนธ์บางเรื่องของชิต บุรทัต:170)

- (วังสัจจ) ๑๒ ผินั่งประนังเชิง ^{๑ ๑ ๑ ๑}สร ^{๑ ๑ ๑ ๑}เรียง ^{๑ ๑ ๑ ๑}กระ ^{๑ ๑ ๑ ๑}จู้ ^{๑ ๑ ๑ ๑}กระ ^{๑ ๑ ๑ ๑}จี้
 ๑ ๑ ๑ ๑ กระ ^{๑ ๑ ๑ ๑}ค ^{๑ ๑ ๑ ๑}ค ^{๑ ๑ ๑ ๑}ระ ^{๑ ๑ ๑ ๑}ริ ^{๑ ๑ ๑ ๑}กร ^{๑ ๑ ๑ ๑}รี
 (ฉันท์แม่หม้ายสอนลูก : 11)

- (กมล) ๑๒ ภสตาพธด้วย ^{๑ ๑}รี ^{๑ ๑}จี้ ^{๑ ๑}ช่วย ^{๑ ๑}เฉ ^{๑ ๑}ล ^{๑ ๑}ย ^{๑ ๑}พ ^{๑ ๑}ล ^{๑ ๑}าง
 ๑ ๑ ๑ ๑ ^{๑ ๑ ๑ ๑}ช ^{๑ ๑ ๑ ๑}ิ ^{๑ ๑ ๑ ๑}ช ^{๑ ๑ ๑ ๑}ะ ^{๑ ๑ ๑ ๑}ส ^{๑ ๑ ๑ ๑}ำ ^{๑ ๑ ๑ ๑}อ ^{๑ ๑ ๑ ๑}าง ^{๑ ๑ ๑ ๑}อิ ^{๑ ๑ ๑ ๑}ติ ^{๑ ๑ ๑ ๑}พ ^{๑ ๑ ๑ ๑}อง ^{๑ ๑ ๑ ๑}เจ ^{๑ ๑ ๑ ๑}าะ ^{๑ ๑ ๑ ๑}ของ ^{๑ ๑ ๑ ๑}กุ
 ๑ ๑ ("นาครีคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 1 เล่ม 7
 กุมภาพันธุ์ : 2486)

(อธิสัง)

²⁰ ๑๐ นาคธาภิบาลสภาพดี และราชบุรุษ ^{๑ ๒} **แนะเอียบ** จะรี จะรอไย

(สามัคคีเภทคำฉันท์ : 13)

นอกจากนี้ยังมีสร้อยคำที่ใช้ในการพูด เช่น กาแก มดหมอ และ หูเหือง

(อินทรวีเชียร)

¹¹ ๑๑ เกิดเป็นอนงค์นาง ^{๑ ๒} สงวนชาติตระกูลหงษ์
อย่าให้ประยูรพงษ์ ^{๑ ๒} จรกลายเป็น **กาแก**

(นิราศศรีประพนธ์ เลขที่ 5 ตอนที่ 113 มัคที่ 64:11)

(อินทรวีเชียร)

¹¹ ๑๑ ข้าไทยมิใช่น้อย ^{๑ ๒} ให้ใช้สอยอยู่ครามครัน
มดหมอ อเนกนันต์ ^{๑ ๒} ทั้งของกินก็กินานา

(ชุมนุมฉันท์คุษฎีสังเวย เล่ม 2 : 42)

(เวสส เทวี)

¹² ๑๒ เพื่อนบ้านริมถานถิ่น ^{๑ ๒} มักติฉินรู้ **หูเหือง**
หม่นหมองขึ้นนองเนือง ^{๑ ๒} ภัยพิรุทธยังประวิงใจ

(ฉันท์แม่หม้ายสอนลูก : 14)

ตัวอย่างของคำที่เลียนเสียงธรรมชาติ

คำที่เลียนเสียงธรรมชาติมีทั้งเสียงดนตรี เสียงสัตว์ เสียงเกวียนและเสียงล้อที่กระทบพื้น ฯลฯ กวีมักจะเลือกใช้คำที่มีครุหลุตรงตามข้อบังคับของฉันทลักษณ์ต่างๆ เป็นส่วนใหญ่ ดังตัวอย่าง

(อินทวิเชียร)	๑๑	คว่ำปี่ชวาเป่า	เหมาะเจาะเร้าระเบงระบาย
		ลมดีก็ตั้งอ้าย	$\begin{matrix} 1 & 1 & ๒ & 1 & ๒ & ๒ \\ \text{แอะอ้ออ้ออ้ออ้ออ้อ} \end{matrix}$
	๑๒	แก้มคู้กระแสบ่	$\begin{matrix} 1 & 1 & ๒ & 1 & ๒ & ๒ \\ \text{เตาะคิแด้คิค้อยค้อย} \end{matrix}$
		โหยแหบและหวนลอย	เสนาะจังหวะกังวาน

("ตาโป้คำฉันท" - กวีนิพนธ์บางเรื่องของชิต บุรทัต : 115)

บางครั้งกวีก็ทอนเสียงคำดังกล่าวเพื่อให้ได้พยางค์หลุ เช่น คำว่า อ้ออ้อ ซึ่งเป็นเสียงร้องของม้า → อ้ออ้อ (๑๒) เสียงฝีเท้าม้า เช่น คำว่า ก๊บก๊บก → ก๊ะก๊ะ (๑๒) รวมทั้งเสียงล้อรถที่กระทบพื้น เช่น คำว่า กิ้งกิ้ง ก็แทรกเสียง ร เพิ่มเข้าไปว่า กะริงกิ้ง (๑๒๒) เพื่อให้ได้พยางค์หลุเพิ่มขึ้น

(อุษงคปขาด)	๑๒	กระเหิมหทัย <u>อ้ออ้อ</u> ท้าว	กระเหิมท้าว <u>ก๊ะก๊ะ</u> รัณ
		กระเหิมล้อระถาหัน	$\begin{matrix} 1 & ๒ & ๒ \\ \text{กะริงกิ้ง} \end{matrix}$ ระหังหน

(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท : 42)

การใช้คำอุทาน คำเลียนเสียงทั้งที่เป็นเสียงพูดและเสียงธรรมชาติ รวมทั้งคำอื่นๆที่ใช้ในภาษาพูดในการประพันธ์วรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพดิมิผลทางอ้อมต่อรูปแบบของฉันทยุคนี้ในด้านลีลาและอารมณ์ ทำให้ฉันทมีสีสันมีชีวิตชีวา มีลักษณะอ่อนคลาย เป็นกันเอง ไม่เคร่งเครียด แสดงให้เห็นว่ากวีไทยมีทัศนคติเกี่ยวกับฉันทเปลี่ยนไป ฉันทไม่ใช่คำประพันธ์ที่ยากหรือเป็นงานเป็นการอย่างที่เคยเป็นมาในยุคก่อนอีกต่อไป แต่เป็นเพียงคำประพันธ์ประเภทหนึ่งที่ใช้ได้หลากหลายและมีฐานะเท่ากับคำประพันธ์ประเภทอื่นๆ ที่กวีสามารถนำมาใช้ประพันธ์โดยอิสระได้ตามที่ต้องการ

ส่วนคำประเภทสุดท้ายหรือคำที่มีรูปวรรณยุกต์ซึ่งอยู่ในตำแหน่งพยางค์ท้ายวรรคของฉันท์แต่ละชนิดนั้นไม่มีผลต่อครุฑุเท่าใดนัก แต่มีผลทำให้เสียงของฉันท์ดังกล่าวลดความไพเราะลงไปเมื่อเปรียบเทียบกับฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यที่มีคำซึ่งมีรูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งที่ว่่านี่ใช้น้อยมาก รูปวรรณยุกต์ที่พบอยู่ทั่วไปในตำแหน่งพยางค์ท้ายวรรคของฉันท์แต่ละชนิดชวนให้คิดว่าน่าจะเป็นไปได้ที่กวียุคนี้มุ่งที่จะประพันธ์วรรณกรรมเพื่อให้อ่านด้วยตาเป็นสำคัญ จึงให้มีรูปวรรณยุกต์และเครื่องหมายวรรคตอนอื่นๆให้เป็นที่สังเกต ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมของยุคสมัยที่เปลี่ยนจากการอ่านเพื่อฟังเสียงในยุคนก่อนมาเป็นการอ่านด้วยตาแทน รูปคำจึงมีเครื่องหมายวรรณยุกต์และเครื่องหมายวรรคตอนต่างๆกำกับอยู่ทั่วไป และยังเป็นการแสดงถึงอิทธิพลของวรรณกรรมต่างประเทศที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ของไทยยุคนี้อีกด้วย ทั้งนี้เพราะกวีไทยรับการใ้เครื่องหมายวรรคตอนมาจากต่างประเทศโดยตรง ดังจะเห็นได้จาก

ตัวอย่างของคำที่มีรูปวรรณยุกต์ในตำแหน่งท้ายวรรค

(สัททูลวิกกีฬิต)

- ๑๙ ฉวากเว้งว้างกละกลางสภางคะจระซอน ชีกชอกและออกง่อน ตระหง่าน
๒๐ แอ่องอ่างพร่างชละปลั่งก็ตั้งประทุมะธาร ที่สรงสนานพ่่าน อุกก

(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 211)

(มาลินี)

๑ ¹⁵ สัพทศนรประพันธ์กัน	เบ็ญจบบน <u>ชั้น</u>	สติดิ <u>บ์</u> นั้ง
๑ สติกับมิระ <u>ท</u> ทั้ง	หมด <u>ก</u> ี่นั้ง <u>นั้ง</u>	ประ <u>น</u> ัง <u>ค</u> อย
๑ พระมหิศร <u>ก</u> ี่ให้ <u>ปล</u> ่อย	ปี <u>น</u> ร <u>ห</u> ้า <u>ร</u> ้อย	ประ <u>ย</u> ก <u>ย</u> ล

(พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 22)

(วิษขุมมาลา)

๕ ท่าน <u>ท</u> ้าว <u>พ</u> ร <u>ห</u> ม <u>ท</u> ัด	ล <u>่ว</u> ง <u>ล</u> ัด <u>ด</u> ัด <u>ด</u> ง
เข้า <u>ใน</u> ไ <u>พ</u> ร <u>พ</u> ง	หล <u>า</u> ย <u>บ</u> ล <u>ด</u> <u>ล</u> ี <u>ย</u> ว
ย <u>ิง</u> ช <u>ม</u> ย <u>ิง</u> <u>พ</u> ล <u>ิน</u>	ห <u>่</u> ม <u>ี</u> อ <u>น</u> <u>เช</u> ญ <u>า</u> ให้ <u>เท</u> ี <u>ย</u> ว
เด <u>ิ</u> ร <u>ด</u> ง <u>อ</u> ง <u>ค</u> ์ <u>เด</u> ีย <u>ว</u>	ส <u>ำ</u> ร <u>า</u> ญ <u>ฎ</u> า <u>ท</u> ไ <u>ท</u> ย

(กัญจหาริชาดกคำฉันท์ 2468 : 642)

(สัตถรา)

๑ ²¹ ส <u>่ง</u> วิ <u>ญ</u> ญ <u>า</u> ณ <u>ส</u> บ <u>ค</u> ำ <u>ร</u> บ <u>ด</u> ว <u>ง</u>	วิ <u>ช</u> ย <u>ะ</u> <u>ช</u> ุ <u>ติ</u> ม <u>ะ</u> <u>ช</u> ู <u>ว</u> ง
โ <u>ช</u> ติ <u>โร</u> จ <u>น</u> <u>ช</u> ู <u>ว</u> ง	ป <u>ระ</u> ภ <u>า</u> กร

(สดุติวีรชน 2486 : 8)

นอกจากรูปวรรณยุกต์ที่ปรากฏในพยางค์ท้ายของวรรคแล้ว เครื่อง หมายยามักการที่ปรากฏกับคำต่าง ๆ นั้นชี้ให้เห็นว่ารูปคำมีความสำคัญมากในยุคนั้น เครื่อง หมายยามักการ (๘) คือเครื่องหมายบังคับให้อ่านพยัญชนะควบ การที่กวี ยุคนั้นใส่เครื่อง หมาย ดั่ง กล่าว เหนือ คำ ที่ ต้อง การ ก็ เพื่อ จุด ประ สง ค์ ให้ อ่าน รวบ คำ ซึ่ง ออก เสียง เป็น 2 พยางค์ ให้ออก เสียง รวบ เป็น คำ พยางค์ เดียว เพื่อ ให้ มี จำนวนและ ลักษณะ ครุ ลหตาม แผน บัง คบของ ฉันท ชนิด ต่าง ๆ ดั่ง จะ เห็น ได้ จาก

ตัวอย่างของฉันทที่มีเครื่องหมายปริศนี

(สัททูลวิกกีฬิต)

๑๐ หากข้าเสียมะทะนาธิดาอะระวิไล ข้าบาทจะได้ใคร ละแทน?

(มันนะพาธา : 223)

จะเห็นได้ว่าข้อความของฉันทที่มีเครื่องหมายคำพูด เครื่องหมายจุลภาค เครื่องหมายอัศเจรีย์และปริศนีประกอบอยู่นั้นจะสอดคล้องกับเครื่องหมายดังกล่าวโดยตรง ข้อความที่อยู่ในเครื่องหมายคำพูดจะมีลักษณะ เป็นภาษาพูด มีการหยุดเว้นช่วงในจังหวะที่มีเครื่องหมายจุลภาคกำกับอยู่ ซึ่งตรงกับจังหวะหยุดของวสันตติลฉันท 14 ดังจะเห็นได้จากข้อความดังกล่าวเมื่อออกเสียงตามจังหวะของฉันทชนิดนี้ว่า

เท่า-ทูน	มิ-ได้	จะ-ระ-มิ-ได้	ผี-วะ-ไป	ก็-หลัง-ลาย
----------	--------	--------------	----------	-------------

เช่นเดียวกับข้อความที่มีเครื่องหมายอัศเจรีย์ ก็จะมีลักษณะ เป็นคำอุทานที่แสดงถึงความแปลกใจ ความสงสัย เช่น คำว่า วู๊! เป็นต้น ส่วนข้อความที่มีเครื่องหมายปริศนี หรือเครื่องหมายคำถามก็จะเป็นไปในลักษณะการถามเช่นเดียวกัน

2.2 การสร้างคำครูลหุใช้ในฉันทไทย

ยังใช้วิธีการเดียวกับวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนตำราฉันทวรรณ-
พฤติและมาตราพฤติ คือ การยืมศัพท์และการสร้างศัพท์

2.2.1 การยืมศัพท์

ได้แก่ การยืมคำในภาษาบาลี สันสกฤตและเขมรมาใช้ในการประพันธ์ฉันท คำที่ยืมมาประกอบด้วย รูปคำเดิม คำที่มีวิภคิต

คำแผลงสำเนียงรูป สิ่ง que เพิ่มขึ้นมาในยุคนี้ คือ การยืมคำสำเนียงรูป

ก. การใช้รูปคำเดิม

กวียังคงเลือกใช้รูปคำเดิมในภาษาบาลีและสันสกฤตเพื่อให้ได้
 ครุลงตามที่ต้องการ ดังจะเห็นได้จากคำว่า วิชา ซึ่งมาจากคำว่า วิชา ในภาษา
 บาลี ปกติเราจะใช้คำว่า วิชา ซึ่งตัดพยัญชนะสะกดออก ทำให้มีลหุและ
 ครุอย่างละ 1 พยางค์ เมื่อกวีต้องการให้คำดังกล่าวมีรูปเป็นครุ 2 พยางค์ก็จะนำ
 รูปคำเดิมที่มีทั้งตัวสะกดและตัวตามคือ วิชา มาใช้โดยตัดพินทุ ได้คำว่า วิชา
 (วิท-ชา) ดังตัวอย่าง

(อัญญา) ๑๑ เรื่องแพทยะแล้ว คนแก่ล้นนะ วิชา
 ชินเภสัชสา ธรคุณสมุณไพโร
 ("นาครีคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 1 เล่มที่ 8
 มีนาคม 2486 : 9)

นอกจากนี้ยังมีคำว่า ยুক্তิ ซึ่งมาจากคำว่า ยুক্তิ ในภาษาสันสกฤต
 ปกติกวีนิยมใช้คำว่า ยুক্তิ ซึ่งมาจากภาษาบาลีมากกว่า แต่กวียุคนี้้นำคำว่า ยুক্তิ
 เมื่อต้องการคำที่ประกอบด้วยครุพยางค์ต้นและลหุพยางค์ท้ายทำให้ได้คำที่มีครุลง
 ตรงตามข้อบังคับของสัททวิภิกกพิคฉันท 19 ดังตัวอย่าง

๑๑ เรื่องต้น ยুক্তิ ก็แต่จะต่อพจนเดิม ภาษิตลิจิตเสริม ประสงค์
 (สามัคคีเภทคำฉันท์ : 48)

บางครั้งการยืมรูปคำเดิมมาใช้ในการประพันธ์อาจจะมีกรออกเสียง
 เปลี่ยนแปลงไปจากคำเดิมเพื่อให้มีจำนวนพยางค์และครุลงตามที่ต้องการ เช่น คำว่า

อวภาศ ซึ่งเป็นคำในภาษาสันสกฤต ปกติวินยมนำมาใช้คำว่า **โอกาส** ซึ่งมาจากภาษาบาลีมากกว่า แต่กวียุคนี้้นำคำว่า **อวภาศ** (อะ-วะ-กา-สะ) มาใช้ในการประพันธ์โดยเปลี่ยนแปลงเสียงคำดังกล่าวด้วยการออกเสียงพยัญชนะ **ส** ให้เป็นตัวสะกดของพยางค์ **กา** ได้คำซึ่งออกเสียงว่า **อะ-วะ-ภาค** (๑๑๗) ซึ่งมีจำนวนพยางค์และครุหลุตรงตามข้อบังคับของอินทรวงศ์ฉันท 12

<p>๑๒ ฝ่ายท้าวกลีทราบ สำนิงพระราช</p>	<p>๑๑๗ อวภาศ อูจากก็มา บมิหิงกระลึงพระนล</p>
(พระนลคำฉันท : 45)	

นอกจากคำที่ยืมมานั้นจะเป็นคำบาลีหรือสันสกฤตแล้ว ยังมีคำเขมรซึ่งยืมมาใช้เพื่อให้ได้ครุหลุตามที่ต้องการ ดังเช่นนำใช้คำว่า **สะ ไคจ** แทนคำว่า **สม เต็จ** เพื่อให้ได้ลหุพยางค์ตันและครุพยางค์ท้าย ดังนี้

<p>(ลลิตา) ๑๒ ธิบถามและกราบพระบทะมุล ถี้ถ้วนชะบวนคุดจะละบอง</p>	<p>และทูลฉลอง ๑๑๘ สะ ไคจ ประคล</p>
(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท : 96)	

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ได้ทรงอธิบายคำนี้ไว้ว่า "สะ ไคจ - ภาษาเขมรเรียกพระเจ้าแผ่นดิน คือ คำเสด็จ หรือสมเด็จจในเสียงเขมร"

ตัวอย่างคำที่บางครั้งใช้รูปคำเดิม

<p>เขตตะ (เขตตุต) เขม (เขม)</p>	<p>คารวะ (การว) เคารวะ (เคารว)</p>
-------------------------------------	--

หมายถึงคำเดิมในภาษาบาลี

ตีระ	(ตีร)	วีรุธ	(วีรุธ)
ทุกคตะ	(ทุกคต)	วิสยะ	(วิสย)
ทิฏฐิ	(ทิฏฐิ)	วฑฒิ	(วฑฒิ)
นินาท	(นินาท)	เวณย	(เวเนบฺย)
นिरเทศ	(นिरเทศ)	สมย	(สมย)
บุญญะ	(บุญญ)	สยนะ	(สยน)
ปริจาค	(ปริจาค)	สหัสสะ	(สหัสส)
พาหิระ	(พาหิร)	สังสย	(สังสย)
ภारया	(ภारया)	ลิสะ	(ลิส)
มัคค	(มคฺค)	ลিপปะ	(ลิปป)
มहुสสวะ	(มहुสสว)	สารถิ	(สารถิ)
มहेสิ	(มहेสิ)	สากษี	(สากษี)
มัจจ	(มจฺจ)	เสฏฐิ	(เสฏฐิ)
มิกะ	(มิก)	โสภิณี	(โสภิณี)
ยุกติ	(ยุกติ)	อนุสสรณ	(อนุสสรณ)
รัฏฐ	(รัฏฐ)	อภัพพ	(อภัพพ)
ราหุ	(ราหุ)	อัคคิ	(อคฺคิ)
วัณน	(วฑฺฒน)	อัสสมะ	(อสฺสม)
วิมณะ	(วิมฺน)	อาคฺฐ	(อาคฺฐ)
วิสสาสะ	(วิสสาส)	อุตุ	(อุตุ)
		อุตตม	(อุตฺตม)
		อุตตริ	(อุตฺตริ)
		อุทกภย	(อุทกภย)
		โอดตปปะ	(โอดตปฺป)

(สังขร) ²¹ แห่งเหตุฤเบศร์บดินทร์สุร อุทกภย ก็พุล
 เสวยทุกขาคูร กำเดาดาล
 (สมุทรมุขคำฉันท : 235)

ข. การยืมคำที่มีวิภัติโดยไม่ได้อาศัยในความหมายของวิภัติ

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าการยืมศัพท์ที่มีวิภัติมาใช้เพราะคำนึงถึงรูปเป็นสำคัญโดยไม่ได้อาศัยในความหมายของวิภัติเช่นเดียวกับที่เคยปรากฏอยู่ทั่วไปในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนคำราชนันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ เมื่อตกมาถึงยุคนี้แม้จะยังมีอยู่บ้าง แต่ก็ลดน้อยลงไปอย่างเห็นได้ชัดทั้งปริมาณคำที่ใช้ต่อฉันท 1 บท และปริมาณเรื่องที่ใช้ ยุคก่อนส่วนใหญ่มีคำที่แจกวิภัติถึง 2-3 คำภายในฉันทบทเดียว ส่วนยุคนี้ส่วนใหญ่มีคำที่แจกวิภัติเพียง 1 คำ ต่อฉันท 1 บท น่าสังเกตว่าการยืมคำลักษณะนี้มีเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เท่านั้น ไม่ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 อย่างไรก็ดีแม้ว่ายุคนี้จะใช้รูปคำที่มีวิภัติน้อยลงกว่ายุคก่อนก็จริงอยู่ แต่มีคำที่ลงวิภัติที่ 2 พหูพจน์ของสันสกฤตเพิ่มเข้ามาอีกลักษณะหนึ่ง นอกจากนี้ยังนิยมใช้คำที่ลงวิภัติที่ 2 เอกพจน์ของบาลีมากที่สุด รองลงมาคือคำที่ลงวิภัติที่ 1 เอกพจน์ของบาลี ส่วนคำที่ลงวิภัติที่ 7 เอกพจน์ของบาลีและคำที่ลงวิภัติที่ 2 พหูพจน์ของสันสกฤตเป็นที่นิยมรองลงมาใกล้เคียงกัน ดังตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 12) ตารางแสดงตัวอย่างของการยืมศัพท์ที่มีวิภัติมาใช้โดยไม่ได้ใช้ในความหมายของวิภัติ

คำที่ลงวิภัติที่ 1 เอกพจน์ของบาลี	คำที่ลงวิภัติที่ 2 เอกพจน์ของบาลี	คำที่ลงวิภัติที่ 2 พหูพจน์ของบาลี*	คำที่ลงวิภัติที่ 2 พหูพจน์ของสันสกฤต
เขฬ - เขโฬ	กัลยา - กัลยั	จร - จเร	ชนม - ชนมาน
ครุฬ - ครุโฬ	จิร - จิรั	ชว - ชเว	คำฤชณา - คำฤชณาน
คิลาน - คิลาน	ชล - ชลั	บรม** - บรเม	ทัศน - ทัศนาน
จร - จโร	การ - การั	บุร - บุเร	ปทุม - ปทุมาน
ชย - ชโย	ไตรสรณ - ไตรสรณั	บุรกาล - บุเรกาล	ภควา - ภควาน
ชล - ชโล	ทวาร - ทวารั	บุรชาติ - บุเรชาติ	สิว - สิวาน
ตปะ - ตโป	ธน - ธนั	ลาภ - ลาภ	วิทยา - วิทยาน
ตม - ตโม	นคร - นครั	สุร - สุเร	
การุณ - การุโณ	นิห - นิหั		
ถน - ถโน	บัณณสาธา - บัณณสาธั		
ทม - ทโม	ประวิห - ประวิหั		
ธน - ธโน	ปรม - ปรมั		
ธิป - ธิโป	ปล - ปลั		
นร - นโร	พาร - พารั		
ปรม - ปรโม	ภรณ - ภรณั		
ยส - ยโส	ภิรมย - ภิรมยั		
ราช - ราโช	มังส - มังสั		
สิร - สิโร	มาลา - มาลั		
สม - สโม	วาจา - วาจั		
สิกร - สิกร	ศุข - ศุขั		
	สุวรรณ - สุวรรณั		
	เสาวน - เสาวนั		
	อเนก - อเนกั		
	อภิวันทน - อภิวันทนั		
	เอต - เอตั		
	อุท - อุทั		

* หรือวิภัติที่ 7 เอกพจน์ของสันสกฤต

** บรม → บราเม (กวีขีดเสียงสระอะเป็นสระอา ร จึงเป็น รา)

กวีบุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติยัมคัพท์ที่มีวิภคติมาใช้
เพื่อพยางค์ครุและสัมผัสโดยไม่มีผลต่อจำนวนคำ เช่นเดียวกับยุคก่อน
ตัวอย่างการใช้คัพท์ที่มีวิภคติเพื่อพยางค์ครุ ได้แก่

(วสันตคิลก) ๑๔ ไปควรจะ เคื่องบรรบาท จะพินาสเปนจุม
เปนใดก็ตามแต่ผลบุญ กรรมเบื้อง **บุเร** สนอน
(อุเทนคำฉันท : 91)

(อินทรวีเชียร) ๑๑ ถอดถุง ณ หัตถ์โดย จิตรดำนตรระบัดดล
บัดบัลทะสายล **ประวิรัง** คุลีมี
(วินีสวานิชคำฉันท : 36) ๑๑๗

(สัททูลวิกกีฬิต) ๑๑๗
๑๙ ค้อนทองเขา **ครุโพ** และแรงวิหคส์ตร์ ตามแนวณะไพรัชด นิคม
(อดีตนิทานคำฉันท : 85)

ตัวอย่างการใช้คัพท์ที่มีวิภคติเพื่อสัมผัส ได้แก่

กวียุคนี้ก็ เช่นเดียวกับยุคก่อนที่ใช้คัพท์ที่มีวิภคติเพื่อให้พยางค์ท้าย
รับสัมผัสทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน ดังตัวอย่าง

- ใช้คัพท์ที่มีวิภคติเพื่อสัมผัสนอก อาทิ

(สัตหุลวิกกีฬิต)

๑๘ เทพทำทนต์ทิวาระปรากฏ **นโร** คือคน **ศิลาโน** อนาคต
(มหาภิเนษกรรมคำฉันท์ 2467 : 82)

- ใช้ศัพท์ที่มีวิภคติเพื่อสัมผัสใน อาทิ

(สัตหุลวิกกีฬิต)

๑๘ เชยชมราช **ปิโย** **วโร** รูปก็ปาน โฉมบิตุเรศฐาน ธารา
๑๐ ๑๐
(อุเทนคำฉันท์ : 38)

(วสันตคิลก)

๑๔ ดูราพระนลพิมลคักดี ปรปักษ์สยของพล
นี่หรือระบือกิติถกกล **วิทยาน** **ชำนาน** เซาวน
๑๑๐

(พระนลคำฉันท์ : 60)

ค. การยืมคำแผลงสำเร็จรูป

คำแผลงส่วนใหญ่ที่กวียุคนี้นำมาใช้ในการประพันธ์ฉันท์ยังเป็นคำเขมรสำเร็จรูปที่มีใช้อยู่แล้ว เช่นเดียวกับยุคก่อน การยืมคำแผลงดังกล่าวเป็นไปเพื่อจุดประสงค์ด้านครุหุเป็นสำคัญ กวียุคก่อนส่วนใหญ่นิยมให้พยางค์ต้นของคำแผลงซึ่งประสมด้วยสระอะ ไม่มีตัวสะกดเป็นลหุ และให้พยางค์ท้ายที่มีตัวสะกดเป็นครุ เช่น สำแดง (๑๐) แต่ในยุคนี้นอกจากกวีจะให้คำแผลงดังกล่าวเป็นลหุพยางค์ต้นและครุพยางค์ท้าย เช่นเดียวกับยุคก่อนแล้ว ยังให้เป็นครุทั้งสองพยางค์อีกด้วย คำว่า สำแดง และคำแผลงคำอื่นๆ ในยุคนี้จึงเป็นได้ทั้ง 2 ลักษณะ ขึ้นอยู่กับว่าคำดังกล่าวอยู่ในตำแหน่งของฉันท์ที่ต้องการพยางค์ลักษณะใด ดังตัวอย่าง

(ภุชงคปยาค) ^{๑๒} ^{๑ ๒} **สำแดง** ดวงคำรุเด่น ประดับเบญจพิศพรรณ
 พิโตรดมระงมคัน- ธรสรื่นบำเรอมาน
 (อิลาธาคำฉันท : 15)

(วสันตคิลก) ^{๑๔} ^{๑ ๒} เห็นน่าจะหายนะก็ขัด พงันตถักตทาน
 บัดคลบดินทรธดาล พระพิโรธ **สำแดง**
 (สามัคคีเภทคำฉันท : 21)

เช่นเดียวกับคำว่า จำราย ซึ่งแผลงมาจากจราย แปลว่า ขยาย, กระจาย ดังที่กวีพรรณนาว่า

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} ^{๑ ๒} เกษกามพิโตรดวง รสร่วง **จำราย** อาย
 ลิกเรณูโปรยปราย ลิตแก้วผกากาญจน์
 (คำฉันทเรื่องนางจินตะหรา : 24)

(โคฎก) ^{๑๖} และถนนำอรคา พิชมาและประสงค
 ชิวกูภูวะทรง บุติธรรม **จำราย**
 (อุเทนคำฉันท : 200)

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าบ่อยครั้งที่กวีจะใช้คำแผลงให้มีครูลุ่ต่างกันภายในฉันทบทเดียวกันซึ่งสะท้อนถึงแนวความคิดข้างต้นอย่างชัดเจน ดังตัวอย่าง

(มาลีณี) ^{๑๕} พลคชคณโจษจน อภารณ ^{๑๒} **คำกล** ^{๑ ๒} **คำเกิง** กาญจน์
 (สมุทรโฆษคำฉันท : 252)

(สัททูลวิกิพีด)

¹⁹ ๑ จักเริ่มรังรินพันธยุบลทพจง ฉันทพจน ^{๒๒} จ่านง ^{๑๒} จ่านอง

(อลินจิตต์คำฉันท : 2)

(วสันตคิลก)

¹⁴ ๑ พลคชกัคือสุรคเซน- ทรไอยราอินทร์
^{๒๒} ช่านน ^{๑๒} ช่านาญ ^{๑๑} ช่านะ อริน- ทรล้วนชโลมมัน

(อิลาชคำฉันท : 8)

(อินทรวีเชียร)

^{๑๑} ๑ สพรั่งผู้ ^{๑๒} บ่าเรอ รัภษ และพิทักษ์ ^{๑๒} บ่ารุง สอน
บ่าราบ ภยันดร และ บ่าราศ นิรันตราย

("ฉันทก้อมข้างสำคัญในรัชกาลปัตยุบัน ฉันทก้อมพระ
 เสวตรวชิรพาหะ" - ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 : 185)

คำแผลงหลายคำที่ใช้ในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนยังคงพบอยู่ทั่วไปใน
 วรรณกรรมคำฉันทยุคนี้ อาทิ ก่าจร ก่าจาย ก่าเดา ก่าแหง ก่าเลาะ ก่าศรวญ
 คำรบ จ่าหลัก จ่าราญ ช่านิ คำกกล คำเกิง คำเลิง คำแดง คำเนิน คำริห
 คำฤษณา บ่าราศ ท่าเนียบ ท่ารุด ธารง ไร่บายญ ส่าแดง ส่าเนิง ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีคำแผลงอื่นๆ เช่น ช่าลุ ท่าลุ อ่านันด์ และ อ่านิษฏ
 กวีแผลงคำว่า "ทล" เป็น ท่าลุ และ ช่าลุ เพื่อให้ได้ลหุ 2 พยางค์ตรงตามแผน
 บังคับของอินทรวีเชียรฉันท 11 และวสันตคิลกฉันท 14 ดังตัวอย่าง

^{๑๑} ๑ ตั้งดาบกำซาบแซง ^{๑๑} ท่าลุ แล่งธนูศิลป์
 ล่าแพงคือแสงนิล เสน่าง้าวแลทวนทอง

("สดุตีพระ เกียรติอัญเชิญขวัญมงคลคเซนทรช่านิเผือกพลาบ"
 - ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 : 7)

๑๑

๑๔ ล่วงคลเเกาะนามทลก็เห็น **ซำล** เปนตลอดผา

แต่เรียบวิโยคอรยุพา จะลุนาฎโคซม

(พระบวรราชนิพนธ์ - นิราศเมืองนคราคำฉันท์ : 137)

มีคำเพลงบางคำซึ่งไม่ใคร่พบบ่อยนัก เช่น อำนันต์ ซึ่งเพลงมาจาก อนันต์ มีความหมายว่า ไม่สิ้นสุด มากล้น เป็นการแปลงคำเพื่อครุ 2 พยางค์เพื่อให้มีจำนวนพยางค์ตรงตามแผนบังคับของวสันตดิลกฉันท์ 14 ที่พรรณนาว่า

(วสันตดิลก)

๑๔ อ้าองค์บุรินทรธำรง

วชิรฤทธิ **อำนันต์**

เนาเหนือคเชนทมหัน

คเสวตรรังษี

(ชุมนุมฉันท์ดุชฎีสั่งเวย เล่ม 1 ฉันท์สั่งเวยพระมหา
เสวตฉัตร พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่ง
อนันตสมาคม ครั้งรัชกาลที่ 4 : 58)

นอกจากนี้ยังมีคำว่า อำนิชฎ ซึ่งเพลงมาจากคำว่า อนิชฎ (อนิชฐ) มีความหมายว่า ไม่น่าปรารถนา เป็นการแปลงเพื่อ ครุ-ครุ-ลหุ(อำ-นิต-ตะ) เพื่อให้มีจำนวนพยางค์ตรงตามแผนบังคับของอินทรวีเชียรฉันท์ 11 ดังตัวอย่าง

๑๑ คาลราคยคจิตต์

จรคิกก็นานครัน

อำนิชฎ เอื้ออัน

ปรตย์กษด้อมเมิล

๑๑๑

(พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 26)

นอกจากนี้ในยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติจะนำคำเพลงมาใช้เพื่อให้ได้จำนวนพยางค์และครุลหุครบตามแผนบังคับของฉันทลักษณ์

ง. การบีบคำสำเร็จรูป

มีข้อสังเกตว่ากวีในยุคก่อนตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤตินอกจากจะนำคำที่ใช้กันอยู่ทั่วไปมาใช้ในการประพันธ์แล้ว ยังนิยมสร้างศัพท์ขึ้นใช้เองเป็นส่วนใหญ่โดยอาศัยวิธีสมาสในการสร้างศัพท์กันอย่างแพร่หลาย ศัพท์ที่ใช้จึงมีลักษณะใกล้เคียงกัน คือ มีรูปคำคุ้นตาและมีเสียงคุ้นหู อย่างไรก็ตามความนิยมดังกล่าวแม้จะยังคงอยู่ในยุคต่อมา แต่เนื่องจากคำที่นำมาประกอบกันขึ้นเป็นศัพท์นั้นมีตั้งแต่ 2 คำไปจนถึง 4 คำ ทำให้ได้ศัพท์ที่ยาวกว่าศัพท์ในยุคก่อนที่สร้างขึ้นด้วยวิธีเดียวกันเป็นส่วนใหญ่(ดูการสร้างศัพท์ด้วยวิธีสมาส หน้า 915-916) นอกจากนี้ยังพบว่ามีความนิยมใหม่เกิดขึ้นในยุคหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 6 ได้แก่ กวีบางท่านนำศัพท์สำเร็จรูปจากพจนานุกรมมาใช้ในการประพันธ์โดยตรง ศัพท์ดังกล่าวมีรูปคำที่แปลกตาและเสียงที่แปลกหู บางคำไม่เคยพบในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องใดมาก่อนเลย กวีที่นำศัพท์ดังกล่าวมาใช้ประพันธ์ฉันทเป็นจำนวนมากได้แก่พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ หรือ

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงให้รายชื่อหนังสืออ้างอิงไว้ในหน้า 1 ของพระนลคำฉันท ดังนี้

1. อภิธาน์ปีที่ปกาลับกรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์
2. อภิธาน์ปีที่ปกาลับพระสุภุติเมืองลังกา
3. อภิธาน์รัตนมาลาของหลายุช
4. อภิธานบาฬีของ Childer
5. อภิธานสสกฤตของ Apte และ Sir Monier Monier-Williams และอาจารย์อื่นๆ
6. อภิธานของนโลปักษ์ยานฉบับ M.W.
7. อภิธานเขมรของ Bermard และ Tandart

น.ม.ส. และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ส่วนกวีอื่นยังคงใช้วิธีประกอบศัพท์ตามลักษณะ เดิมอยู่

การที่กวีทั้งสองนำศัพท์สำเร็จรูปจากพจนานุกรมมาใช้โดยตรงนั้นมีทั้งข้อดีและข้อเสียประกอบกัน ข้อดีก็คือเป็นการสะดวกแก่กวีผู้ประพันธ์โดยตรง และเท่ากับทำให้ผู้อ่านมีโอกาสได้รู้จักคำใหม่ๆกว้างขวางขึ้น โดยเฉพาะกรมหมื่นพิทยาลงกรณทรงมีจุดเด่นในเรื่องการใช้คำที่เป็นพิเศษกว่ากวีอื่น คือ เลือกใช้คำที่มีรูปคำและความหมายแตกต่างไปจากความหมายที่คนทั่วไปคุ้นเคย เป็นหนึ่งในบรรดาหลายๆความหมายที่มีอยู่ในภาษาเดิม ทำให้ผู้ที่ไม่เคยศึกษาได้ทราบความหมายของคำๆนั้นเพิ่มเติมขึ้นจากเดิมที่เคยทราบอยู่บ้างแล้ว ส่วนข้อเสียนั้นเป็นผลมาจากการที่คำดังกล่าวมีลักษณะที่แปลกออกไปทั้งรูปและเสียงคำ รวมไปถึงไม่ทราบความหมายของคำนั้นๆ ซึ่งอาจจะ เป็นเพราะไม่เคยรู้จักคำดังกล่าวมาก่อนประการหนึ่ง ส่วนคำบางคำที่แม้จะดูคุ้นตา ก็อาจจะใช้ในอีกความหมายหนึ่งซึ่งกวีส่วนใหญ่ไม่เคยใช้กันมาก่อนอีกประการหนึ่ง จึงปรากฏว่ากรมหมื่นพิทยาลงกรณและกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงจำเป็นต้องอธิบายความหมายของศัพท์เหล่านั้นเอาไว้ด้วยเพื่อช่วยความเข้าใจของผู้อ่าน ซึ่งเป็นลักษณะที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนเลยในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ และแม้แต่ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคเดียวกัน ก็ไม่พบลักษณะนี้ในวรรณกรรมคำฉันท์ของกวีใด ดังจะเห็นได้จาก

คำที่กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงใช้นั้นพบในพจนานุกรมหลายเล่ม แต่ไม่ได้ทรงให้รายชื่อหนังสืออ้างอิงไว้เหมือนกับกรมหมื่นพิทยาลงกรณ

ศัพท์สำเนียงรูปในพระนลคำฉันท์

กษุรี	คปัสวิน	พลวาน	มีวร	วฤตระหัน	ศกุนค	สหจรี
กुरรี	ทีนาระ	พาชี	รมณี	วามะ	ศจิบคี่	สารถิก
คราหะ	เทวนา	ภูกฤค	รัศมี	วารณะ	ศวาทท	อจล
จาตุริก	นทีรยะ	มฤคาริ	วันสละ	วาริโลม	ศัครุมน	อชคร
ฉุริกา	ปคัตรี	มทีธร	วยาธ	วาพิมิคค์	ศิจิน	อวนิ
ชเลชาติ	ปรันทร	มันยุ	วรยิกา	วิภคก	ศิสิริ	อุปล

วลา

ศัพท์สำเนียงรูปในเฉลิมเกียรติยศศรีย์คำฉันท์

กุดละโปคก	ฉาริกา	ภยูณห์	มนคยะ	หฎะ
จกะพลินทร์	นิภิตะ	มโหัย	มัญชูส	หะริ
ฉลินทร์	เบ็ญจะพิระครุ	มนุชะ	สันทะ	หัตตะ

ศัพท์เหล่านี้จะมีครูลหุและความหมายตามที่กวีต้องการ สามารถนำไปใช้ได้ทันทีโดยไม่ต้องเปลี่ยนแปลงรูปคำแต่อย่างใด อาทิ คำว่า ศิสิริ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงให้ความหมายว่า

... ศิสิริ ส. (บ. สิสิริ) แปลว่าเป็น (° อภิธาน ช. 56 และ 924) แปลว่าเป็น ว่าหนาว (° อภิธาน ห. ตอนที่ 3 คาถา 28) ... (พระนลคำฉันท์ : 2)
 ดังที่ทรงพรรณนาไว้ในบทสกุติที่แต่งด้วยวสันตคิลกัจฉ์ว่า

-
- * อภิธาน ช. คือ อภิธานปป์ที่ปกาลฉบับกรมหมื่นชินวรสิริวิวัฒน์
 - ** อภิธาน ห. คือ อภิธานรัตนมาลาของหลายบุษ

¹⁴ ๑ ในสรวงก็แสงสุริยส่อง ทิวท่า่องณะกลางวัน
 ลิ่นสุรบ์ก็ลิ่น ¹¹¹ **ศิศิ** จัน ทรจำณะราตรี
 (เรื่องเดียวกัน : 1)

เช่นเดียวกับคำว่า **หฺก** ซึ่งกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ทรงอธิบาย
 ความหมายว่า ช่มเหง หรือท่าร้าย **หฺก**กาฬะชีวหา ลิ่นคำจี้ช่มเหง(เฉลิมเกียรติ
 กษัตริย์คำฉันท : 138) ดังที่ทรงพรรณนาว่า

(วสันตคิลก) ¹⁴ ๑ จอมศึกพิลึกอภินิหาร ¹¹ **หฺก**กาฬะชีวหา
 บีกบิ่นก็อื่นอุระอุรา อุกะหิตทหารไท
 (เรื่องเดียวกัน : หน้าเดียวกัน)

แม้ว่ากวีทั้งสองจะทรงอธิบายความหมายของคำที่ใช้ไว้เช่นเดียวกัน
 แต่สิ่งที่ต่างกันคือกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์มิได้ทรงบอกที่มาของความหมาย
 ดังกล่าวเอาไว้ด้วย ในขณะที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงกล่าวถึงที่มาของความหมาย
 ดังกล่าวไว้เป็นส่วนใหญ่

นอกจากการใช้คำที่มีรูปแปลกตาและเสียงไม่คุ้นหูเอาไว้อย่าง
 ประปรายแล้ว บ่อยครั้งที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงนำคำเหล่านี้มารวมไว้ในฉันท
 บทเดียวกันหรือบทต่อเนื่องกัน ดังเช่นตอนที่นางทมยันตีเร่ร้อนอยู่ในป่านั้น ทรง
 พรรณนาถึงสัตว์ป่านานาชนิดไว้ดังนี้

(วสันตคิลก) ^{๑๑}เสียง ^{๒๑ ๒๑ ๑๑} **สีหะ** **ภีรุ** **มยะ** เกริก ^{๑๑ ๒๑ ๒๒} **รुरु** **ฤกษะ** **ศารทูล**
โรหิษ มหิษภิชมภูล
 ๑ **วาทิมิคคะ** ไล่มฤคล่า **มฤคารี** คำน
 โคโมระ **โกกคะ** จรปน **กปิ** แล่นส เริงไฟ
 ๒ ๑ ๑ ๑

(เรื่องเดียวกัน : 84)

ผู้อ่านสามารถค้นชื่อของสัตว์ป่าข้างต้นนี้ได้จากพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, พจนานุกรมบาลี-ไทย-อังกฤษ-สันสกฤตฉบับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ รวมทั้งหนังสือสีกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งได้ให้ความหมายว่า

สีหะ	หมายถึง	ราชสีห์, สิงโต
ภีรุ	"	แพะ
มยะ	"	อูฐ
รुरु	"	สัตว์จำพวกเนื้อชนิดหนึ่ง
ฤกษะ	"	หมี
ศารทูล	"	เสือโคร่ง
โรหิษ	หมายถึง	เนื้อร้ายคือเสือโคร่ง
วาทิมิคคะ	"	เนื้อร้ายคือเสือโคร่ง
มฤคารี	"	สัตว์ที่เป็นอริแก่เนื้อ คือ เสือ
โกกคะ	"	สุนัขป่า
กปิ	"	ลิง

นอกจากกวีทั้งสองจะทรงใช้ศัพท์สำเร็จที่มีรูปคำไม่คุ้นตาดังตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังทรงนำคำที่เคยใช้ในความหมายหนึ่ง มาใช้ในอีกความหมายได้แก่

พาทิ	เคยใช้ในความหมายว่า	ม้า	ก็ใช้ในความหมายว่า	นก
รัศมี	"	"	แสงสว่าง	" บังเหียน
หะริ	"	"	พระนามของพระนารายณ์	" ปลัน
หรินทร์	"	"	พระนารายณ์ผู้เป็นใหญ่	" พญาโจร

ฯลฯ

ดังจะเห็นได้จากคำว่า รัศมี ซึ่งเป็นที่รู้จักกันไปว่า หมายถึง แสงสว่าง แต่ทรงนำมาใช้ในความหมายว่า บังเหียน ซึ่งเป็นความหมายเดิมที่ปรากฏในพจนานุกรมสันสกฤต-อังกฤษ ของโมเนียร์ วิลเลียมส์ ดังที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ทรงพรรณนาว่า (วสันตคิลก) ๕ ราว รัศมี กรกระหวัด จตุอศวะผกผัน
ฉิวๆละลิวจระณะมรรค คะประเล่ห์สกุณบิน
(เรื่องเดียวกัน : 166)

เช่นเดียวกับคำว่า หะริ และ หรินทร์ ซึ่งใช้ตรงกันในความหมายว่า พระนารายณ์ หรือ พระนารายณ์ผู้เป็นใหญ่ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ก็ทรงนำมาใช้ในความหมายว่า ปลัน และ พญาโจร ตามลำดับ ดังตัวอย่าง (อินทรวีเชียร) ๑๑ ลินคำพระไทยค์คำ มสูคำละดาปือ
มอญพม่ามิกล้ำหือ หะริ ใ้ยมก่าแห่งสยอง
(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท : 31)

(วสันตคิลก) ๑๔ ทรงโศมนะนัสหสะประภาษ ฤชขาดชะ เมอพาล
" เกลง หรินทร์ " ผิยินพหละหาญ มหะธรรมะราชมา
(เรื่องเดียวกัน : 173)

* Sir Monier Monier Williams. Sanskrit-English Dictionary.(1981 : 860)

ยุคก่อนมากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดทั้งวิธีการ จำนวนกวีผู้ใช้วิธีดังกล่าวรวมไปถึงปริมาณวรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นโดยอาศัยวิธีแปลงคำดังกล่าว คำที่นำมาแปลงยังคงเป็นคำที่ใช้ทั่วไปและที่เป็นชื่อเฉพาะ ส่วนใหญ่แล้วเป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและสันสกฤต

ก.1 การเปลี่ยนเสียง

ในที่นี้คือ การเปลี่ยนแปลงเสียงสระแบ่งออกเป็น 4 ลักษณะ เช่นเดียวกับยุคก่อน คือ

- ลักษณะที่หนึ่ง เปลี่ยนแปลงเสียงสระไม่มีตัวสะกดด้วยการทอนเสียงสระ การยัดเสียงสระ และการแปลงเสียงสระ
- ลักษณะที่สอง เปลี่ยนแปลงเสียงสระที่มีตัวสะกดให้เป็นสระอะที่ไม่มีตัวสะกดด้วยวิธีเพิ่มพยางค์เสียงอะที่หน้าคำหรือย่อพยางค์หน้า รวมทั้งการเติมเสียงพยัญชนะสะกด และการเติมพยัญชนะสะกด
- ลักษณะที่สาม เปลี่ยนแปลงเสียงสระอะไม่มีตัวสะกดให้เป็นสระอะมีตัวสะกด ด้วยการเติมเสียงพยัญชนะสะกดและการเติมพยัญชนะสะกด
- ลักษณะที่สี่ เปลี่ยนแปลงเสียงสัมผัสด้วยการตัดเสียงพยัญชนะสะกดท้ายคำโดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต และการเติมเสียงพยัญชนะสะกด

ก.1.1 การเปลี่ยนแปลงเสียงสระไม่มีตัวสะกด

การยัดเสียงสระยังเป็นที่ยอมรับมากที่สุดในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ โดยเฉพาะการยัดเสียงสระท้ายคำ

และน่าสังเกตว่าการแผลงเสียงสระซึ่งมีเพียงเล็กน้อยในยุคก่อนเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในยุคนี้ อาจจะทำให้ได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์แทบทุกเรื่องในยุคนี้นิยมสร้างคำพท์ด้วยการแผลงเสียงสระมากกว่ายุคก่อนชนิดที่ไม่อาจเปรียบเทียบได้ สะท้อนให้เห็นว่ากวียุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพศมีควมคุ้นเคยและชำนาญการประพันธ์ฉันท์มากขึ้นจนสามารถนำวิธีการต่างๆมาสร้างคำเป็นจำนวนมากเพื่อใช้ในการประพันธ์โดยตรง

การทอนเสียงสระ

การทอนเสียงสระท้ายคำเป็นที่นิยมมากที่สุด รองลงมาคือการทอนเสียงสระต้นคำและกลางคำตามลำดับ การทอนเสียงสระอาเป็นสระอะนิยมใช้กันมากเป็นลำดับแรก ลำดับต่อมาคือ การทอนเสียงสระอิเป็นสระอี ส่วนการทอนเสียงสระอุเป็นสระอูอยู่ในลำดับสุดท้าย อย่างไรก็ตามเมื่อเปรียบเทียบกับยุคก่อนจะเห็นว่ายุคนี้มีการทอนเสียงสระมากกว่ายุคก่อนอย่างเห็นได้ชัดทั้งที่เป็นคำทั่วไปและเป็นชื่อเฉพาะ นอกจากนี้ยังมีการทอนเสียงสระที่เพิ่มขึ้นจากยุคก่อน เช่น ทอนเสียงสระอิเป็นสระอี เช่น คำว่า คือ → คี และการทอนเสียงสระของพยางค์ครุที่ประสมสระเสียงยาวมีตัวสะกดให้เป็นครุที่ประสมสระเสียงสั้นมีตัวสะกด ทำให้มีเสียงหนักและสั้นขึ้นกว่าเดิม ไม่มีผลทำให้ครุหลุเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด สระเสียงยาวดังกล่าวได้แก่ สระอา และสระอุ เมื่อทอนเสียงแล้วจะกลายเป็นสระอะและสระอู การทอนเสียงในลักษณะนี้บางครั้งเป็นไปเพื่อสัมผัส เพราะพยางค์ครุเสียงยาวเมื่อทอนสระแล้วจะกลายเป็นพยางค์ครุเสียงสั้นทำหน้าที่เป็นพยางค์รับส่งสัมผัส

(ตารางที่ 13) ตารางแสดงคำที่ทอนเสียงสระ

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอา → สระอะ	กรฤญ - กรฤญ	ขมาโทษ - ขมะโทษ	กัตถัญญา - กัตถัญญะ
	ฐาณี - ฐณี	ชฎภาพ - ชฎภาพ	กัณฑา - กัณฑ
	นวา - นวา	ตปการ - ตปการ	กัณยา - กัณยะ
	นทยุคล - นทยุคล	ทหฺร - ทหฺระ	กริฐา - กริฐ
	พณิซ - พณิซ	ทศนการ - ทศนการ	ครหา - ครห
	พยุ - พยุ	ทวรา - ทวรา	จันรรจ - จันรรจ
	มตงค์ - มตงค์	ทิววาร - ทิววาร	ชាយ - ชาย
	มลี - มลี	ธรรมานุวัตร - ธรรมานุวัตร	ชีวหา - ชิวห, ชิวหะ
	รคา - รคา	นภภาค - นภภาค	ญาติภ - ญาติภ
	รตรี - รตรี	บริหฺร - บริหฺร	ทิวา - ทิว, ทิวะ
	ละลัับ - ละลัับ	(บะ-ริ-หา-ระ) (บะ-ริ-หะ-ระ)	ธิดา - ธิด
	ลวัญย์ - ลวัญย์	บรรณาการ - บรรณาการ	นาฏ - นาฏ
	วที - วที	(บัน-นา-ภา-ระ) (บัน-นา-ภะ-ระ)	ปีทา - ปีท
	วยุ - วยุ	โบราณจารย์ - โบราณจารย์	ปรีชา - ปรีช
	สฺรชยา - สฺรชยา	พันธนาการ - พันธนาการ	พุทธศาสนา - พุทธศาสน
	สฺรมคฺคี - สฺรมคฺคี	มหฺรพา - มหฺระพา	พิพากษา - พิพากษ
	สฺรมารด - สฺรมารด	ยุพพาล - ยุพพาล	ภาษา - ภาษา
	สฺรภาพ - สฺรภาพ	วนคร - วนคร	การยา - การย
	สฺรพค - สฺรพค	วนาไลย - วนาไลย	ภรรดา - ภรรด, ภรรดะ
	สฺรพัน - สฺรพัน	รัตนกรณ - รัตนกรณ	ภริยา - ภริย
	อณา - อณา	วิจฺรณ - วิจฺรณ	ภริยา - ภริยะ
	อณาเขตร - อณาเขตร	วิชฺการ - วิชฺการ	มตฺสยา - มตฺสย
	อณาจักร - อณาจักร	หิมลัย - หิมลัย	เมตตา - เมตตะ
	อณา- - อณา-	อุปกร - อุปกร	ชาติวา - ชาติวะ
	ประชา - ประชา	(อุ-ปะ-ภา-ระ) (อุ-ปะ-ภะ-ระ)	ยุทฺธนา - ยุทฺธน
	อรุช - อรุช		รจนา - รจน, รจนะ
	อุตมา - อุตมา		

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
			เวทนา - เวทณ ศาสนา - ศาสนะ คีตนา - คีต, คีตะ สาธนา - สาธ สุขนา - สุข แสนนา - แสนยะ สันทนา - สันทน โสธนา - โสธ โสธนา - โสธ

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอา→สระอะ	กางแกง - กั๋งแกง คางแคลง - คั๋งแคลง มาตยา - มัตยา ราชตรี - รัษตรี อาตมา - อัตมา		สรรพวงค์ - สรรพังค์ สุภวงค์ - สุภังค์
สระอุ→สระอู	กัหา - กิหา หึหิ - หิหิ หึหิตร - หิหิตร หึวาไลย - หิวาไลย หึวิต - หิวิต หึวิตันตราย - หิวิตันตราย หึร - หิร หึมวัฒน์ - หิมวัฒน์ หึร - หิร หึลาส - หิลาส หึถิ - หิถิ หึรชาติ - หิรชาติ หึน - หิน	กรณึย - กรณีย (กะ-ระ-ณึ-ย) (กะ-ระ-ณึ-ยะ) บรรพาทหึย - บรรพาทหิย ปุษณึย - ปุษหิย พุทธฎึกา - พุทธฎิภา มหึร - มหิร มหึปติ - มหิปติ วันทหึย - วันทหิยะ สังฎึต - สังฎิต (สัง-ฎึ-ตะ) (สัง-ฎิ-ตะ) เสริฎึภาพ - เสริฎิภาพ อฎึต - อฎิตะ (อะ-ฎึ-ตะ) (อะ-ฎิ-ตะ)	กาลึ - กาลิ ชล - ชลึ ชนึ - ชนึ ครณึ - ครณึ เทวิ - เทวิ นนทึ - นนทึ บุริ - บุริ บุตริ - บุตริ ปชาบดี - ปชาบดี ภคินึ - ภคินึ มालฎึ - มालฎิ เมหึ - เมหึ โยหึ - โยหึ วัลฎึ - วัลฎิ ศุฎึ - ศุฎิ เศรษฎึ - เศรษฎิ โคหึ - โคหึ

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
			สักขี - สักขี สุขัมบดี - สุขัมบดี เสาวณี - เสาวณี หัตถี - หัตถี อัญชลี - อัญชลี อิตถี - อิตถี
สระอู→สระอุ	อุหาสน์ - อุหาสน์ ฐร (ฏน) - ฐร (ฏน) มุชิต - มุชิต มุชิต - มุชิต ปุชนีย - ปุชนีย ปุชา - ปุชา ภูผา - ภูผา ภูมิ - ภูมิ ภูมิบาล - ภูมิบาล ภูษา - ภูษา รูป - รูป สูตร - สูตร ฐป - ฐป	พหูสูต - พหูสูตะ (พะ-หุ-สู-ต) (พะ-หุ-สู-ต) สมบูรณ - สมบูรณ (สม-บุ-ระ-ณะ) (สม-บุ-ระ-ณะ) สุวรรณภูมิ - สุวรรณภูมิ (สุ-วัน-นะ-พู-มิ) (สุ-วัน-นะ-พู-มิ) อนุถล - อนุถล (อะ-นุ-ถ-ละ) (อะ-นุ-ถ-ละ)	กัตถัญญ - กัตถัญญ ชักง - ชักง ทารุ - ทารุ พนุ - พนุ สัพพัญญ - สัพพัญญ

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
ชื่อเฉพาะ			
สระอา→สระอะ	น ^า รายนพงศ - น ^า รายน พงศ (ชื่อตระกูล) น ^า รายน - น ^า รายน (ชื่อเทพเจ้า)	ม ^า ห ^า ร ^า ร ^า ม ^า ร ^า ชา - ม ^า ห ^า ร ^า ร ^า ม ^า ร ^า ชา (ชื่อกษัตริย์)	กัณ ^า ห ^า - กัณ ^า ห ^า (ชื่อตัวละคร) โก ^า กัณ ^า - โก ^า กัณ ^า (ชื่อนก) กร [ุ] ง ^า ศ ^า รี - กร [ุ] ง ^า ศ ^า รี อ ^า ย ^า ช ^า ย ^า - อ ^า ย ^า ช ^า ย ^า (ชื่อเมือง) มา ^า คัณ ^า ช ^า ย ^า - มา ^า คัณ ^า ช ^า ย ^า (ชื่อตัวละคร) สา ^า ล ^า ก ^า - สา ^า ล ^า ก ^า (ชื่อนก) อ ^า ย ^า ช ^า ย ^า - อ ^า ย ^า ช ^า ย ^า (ชื่อเมือง)
สระอิ→สระเอ	ช [ิ] วก - ช [ิ] วก (ชื่อนายแพทย์สมัยพุทธกาล) ย [ิ] โธ - ย [ิ] โธ (ชื่อดอกไม้) ย [ิ] สุน - ย [ิ] สุน (ชื่อดอกไม้) ย [ิ] หุบ - ย [ิ] หุบ (ชื่อดอกไม้)	น [ิ] คร [ิ] ร [ิ] ราช [ิ] สิ [ิ] มา - น [ิ] คร [ิ] ร [ิ] ราช [ิ] สิ [ิ] มา (ชื่อจังหวัด) ม [ิ] ณ [ิ] เม [ิ] ข [ิ] ลา - ม [ิ] ณ [ิ] เม [ิ] ข [ิ] ลา (ชื่อนางฟ้า) สา [ิ] ว [ิ] ริ [ิ] บุ [ิ] ตร - สา [ิ] ว [ิ] ริ [ิ] บุ [ิ] ตร (ชื่อพระอรหันต์)	เก [ิ] ศ [ิ] น [ิ] ี - เก [ิ] ศ [ิ] น [ิ] ี (ชื่อตัวละคร) โก [ิ] สา [ิ] ม [ิ] พ [ิ] ี - โก [ิ] สา [ิ] ม [ิ] พ [ิ] ี (ชื่อเมือง) เจ [ิ] ที - เจ [ิ] ที (ชื่อเมือง) ตะ [ิ] เบ [ิ] ง - ตะ [ิ] เบ [ิ] ง เช [ิ] ว [ิ] ดี - เช [ิ] ว [ิ] ดี (ชื่อกษัตริย์)

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
	สีสันดร - สีสันดร (ชื่อมหาสมุทร) สิว - สิว (ชื่อเมือง) อีทุก - อีทุก (ชื่อปลา) อีคุ้ม - อีคุ้ม (ชื่อนก)		ทวารวดี - ทวารวดี (ชื่อเมือง) ขศวดี - ขศวดี (ชื่อตัวละคร) ลักษมี - ลักษมี (ชื่อตัวละคร) ลิงฉวี - ลิงฉวี (ชื่อกษัตริย์) วิสาดี - วิสาดี (ชื่อเมือง) อุดรธานี - อุดรธานี (ชื่อจังหวัด) อุไทยธานี - อุไทยธานี (ชื่อจังหวัด) หงสาวดี - หงสาวดี (ชื่อเมือง)
สระอ→สระอุ	ฎเกิด - ฎเกิด	กัมพูชา - กัมพูชา บังสุริย - บังสุริย วัดภูเขาทอง - วัดภูเขาทอง วิรุปีกษ - วิรุปีกษ	

ทอนเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
คำไทย			
สระอา→สระอะ	มา - มะ, ม ว่า - วะ (เช่น นึกว่า - นึกวะ นึกแล้วว่า - นึกแล้ววะ เพราะว่า - เพราะวะ)		
สระอู→สระอุ	กั - กิ ที่ - ทิ นั - นิ ปี่พาทย์ - ปี่พาทย์ มี - มิ อึ - อี	พระที่นั่ง - พระที่นั่ง พริพริไร - พริพริไร	
สระอึ→สระอี	คือ - คี		
สระอุ→สระอู	กู - กู		
คำทับศัพท์			
สระอา→สระอะ	ปารีส - ปารีส		
สระอู→สระอู	ยูเลียต - ยูเลียต		

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่านอกจากวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้จะทอนเสียงคำที่ใช้ทั่วไปและคำที่เป็นชื่อเฉพาะแล้ว ยังมีคำไทยและคำทับศัพท์ซึ่งกวีทอนเสียงเพื่อให้ได้พยางค์หลุตามแผนบังคับของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด มีข้อสังเกตว่าคำไทยที่มีรูปวรรณยุกต์กำกับนั้น เมื่อทอนเสียงสระแล้ว รูปวรรณยุกต์จะหายไปเป็นส่วนใหญ่ แสดงว่าบางครั้งการทอนเสียงก็มีผลกระทบต่อวรรณยุกต์ด้วยเช่นกัน

ตัวอย่างการทอนเสียงสระต้นคำ ได้แก่

(อินทรวีเชียร) ๑๒๒
 ๑๑ ประพาศด้าว **อณาเขตร** นุประเทศนามกร
 ศรีธรรมราชนคร ปริชันทเสมา
 (พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนครฯ คำฉันท์ : 122)

ตัวอย่างการทอนเสียงสระกลางคำ ได้แก่

(วสันตดิลก) ๑๑๑
 ๑๑ อ้าพ่อนิทรากล่อนจะกล่อม วรพงษ์พิไสมย
 ขวัญอ่อนอย่าอ่อน **พิริพิไร** วรภักตร์จะเผือดหมอง
 (สิทธิศิลป์คำฉันท์ 2436 : 305)

ตัวอย่างการทอนเสียงสระท้ายคำ ได้แก่

(วสันตดิลก) ๑๑๑
 ๑๑ ขอหัตถ์น่มัสสะอภิวา- ทนะบารมีองค์
สัตพันธุ อังกรณะทรง คุณะแต่ประดาชน
 (ฉันทพิพิธปฎิมาสดุติ 2468 : 8)

ตัวอย่างการทอนเสียงสระของพยางค์ครูเสียงยาวมีตัวสะกดให้เป็น
พยางค์สัมผัส ได้แก่

(เวสส เทวี) ^{๑๒} สรวลเสชวนเชองค์ ๑ ๒ ๓
 โผไกลยศชัยอ้ง ๑ ๒ ๓ พระสรรพังค์
 ยืนมิอาจทรง ๑ ๒ ๓
 อิงปะทังกอดประกันเซ
 ("นาครีคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 1 เล่มที่ 5
 ธันวาคม 2485 : 8)

กวีทอนเสียงคำว่า "พระสรรพังค์" เพื่อให้พยางค์ท้ายเป็นครุที่สัมผัส
กับพยางค์ อ้งในวรรคถัดไป

การปิดเสียงสระ

ยังคงเป็นไปเพื่อพยางค์ครูและเพื่อสัมผัสสระทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน
การปิดเสียงสระอะเป็นสระอาพบมากที่สุดโดยเฉพาะการปิดสระอาท้ายคำ ที่พบมาก
เป็นลำดับสองคือการปิดเสียงสระอิเป็นสระอีในตำแหน่งต้นคำ ส่วนการปิดเสียง
สระกลางคำพบไม่มากนักและนิยมปิดเสียงสระอากลางคำมากกว่าสระอื่น มีข้อ
สังเกตว่าการปิดเสียงสระของคำที่เป็นชื่อเฉพาะพบมากกว่ายุคก่อนทั้งที่เป็นการปิด
เสียงสระต้นคำ กลางคำและท้ายคำ นอกจากนี้ยังมีการปิดเสียงสระของคำทับศัพท์
อีกด้วย การปิดเสียงสระที่พบน้อยที่สุด คือ การปิดสระเสียงสั้นมีตัวสะกดให้เป็น
สระเสียงยาวเพื่อให้เป็นพยางค์รับสัมผัส ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 14) ตารางแสดงคำที่ยึดเสียงสระ

ยึดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอา	กรณั	- กรณั	กษณะ - กษณา
	กรณัยกิจ	- กรณัยกิจ	กบิล - กบิลา
	จตุ	- จาตุ	กรรณ - กรรณา
	จตุบท	- จาตุบท	กัจฉปะ - กัจฉาปะ
	จตุรทีป	- จาตุรทีป	กัณฐ - กัณฐา
	จตุรัส	- จาตุรัส	กิลส - กิลสา
	นกร	- นกา	กิตย - กิตยา
	ประสงค์	- ปราสงค์	กฤษ - กฤษา
	พยุ	- ปายุ	เกสร - เกสรา
	พยุห	- ปายุห	กำพล - กำพลา
	พหุล	- ปาพหุล	ขรรค - ขรรคา
	มยุ	- ปามุ	ขอม - ขอมา
	มนัส	- ปาณัส	คณะ - คณา
	มนุญช์	- ปาณุญช์	คห - คหา
	วจี	- ปาจี	คฤห - คฤหา
	วราดิเรก	- ปาราดิเรก	คาม - คามา
	สมรรค	- ปาสมรรค	โคจร - โคจรา
	สมิทธิ	- ปาสมิทธิ	จตุ - จตุา
	สะสว	- ปาสสว	จักระวาฬ - จักระวาฬา
	อัคนี	- ปาคนี	ชน - ชนา
	อธรรม	- ปาธรรม	ชตุ - ชตุา
	อวสาน	- ปาอวสาน	ชงฆ - ชงฆา
	อรัญ	- ปารัญ	ฉันท - ฉันทา

ยืมเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอา	อชิก - อชิก		ตปะ - ตปา
	อสุร - อสุร		โตมร - โตมรว
			ถวัลย - ถวัลยา
			ถาวร - ถาวร
			ทวาทฐ - ทวาทฐา
			ทศ - ทศ
			ทิมัมพร - ทิมัมพร
			ทีป - ทีปา
			ทุกข - ทุกข
			ทุกคคะ - ทุกคคา
			ทุกล - ทุกล
			ทุกภิกข - ทุกภิกขา
			ทุม - ทุม
			เทพ - เทพ
			นร - นร
			นายก - นายก
			นาสิก - นาสิก
			นิทศน - นิทศนา
			นิยม - นียมา
			นิฐ - นิฐ
			นิล - นิล
			นุช - นุช
			บรรพต - บรรพต
			บุรเพนิวาศ - บุรเพนิวาศ

ยึดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอา			ปริณายก - ปริณายก ประทุม - ประทุม ประมุข - ประมุข ประโมท - ประโมท ปิย - ปิยา พนาคร - พนาคร พัคฆ - พัคฆา พยุห - พยุหา พาหิร - พาหิรา พิทักษ - พิทักษา ภูษ - ภูษา ภูธร - ภูธรา มนัส - มนัส มนุษ - มนุษยา มนุสส - มนุสสา มหิศร - มหิศรา มาตุร - มาตุรา มงคล - มงคลา มิด - มิดา มุข - มุขา โมกษ - โมกษา บุคค - บุคคา บุติธรรม - บุติธรรมา รถ - รธา

ยี่ดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอา			รศ - รศ รจิต - รจิต ราชทูต - ราชทูต รูป - รูป ลุทธ - ลุทธ วณิช - วณิช วัตตากรณ - วัตตากรณ วาณิช - วาณิช วานร - วานร วาระ - วาระ วินาส - วินาส วิวาท - วิวาท วิวิธ - วิวิธ วิหค - วิหค ศิระ - ศิระ ศิลป - ศิลป สุข - สุข สุข - สุข สกต - สกต สาคฐ - สาคฐ สาวก - สาวก สุข - สุข สุขต - สุขต สุข - สุข

ยึดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอา			ปริณายก - ปริณายก สุวรรณ - สุวรรณ สูป - สูป โสมนัส - โสมนัส หิมะ - หิมะ อจล - อจล อพล - อพล อรห - อรห อรัญญ - อรัญญ อดีต - อดีต อักขร - อักขร อากรณ - อากรณ อุทก - อุทก อุทิส - อุทิส อุปวาท - อุปวาท เอก - เอก โอม - โอม อามฤตย - อามฤตย ไอศวรรย - ไอศวรรย
สระอิ→สระอี	กิร - กิร กิรติ - กิรติ จิร - จิร จิรประวัตน์ - จิรประวัตน์ จิรภาค - จิรภาค	กิรีณิ - กิรีณิ กิรีชา - กิรีชา ชินวรีศรราช - ชินวรีศรราช เดชาภินิหาร - เดชาภินิหาร ตรีปิฎก - ตรีปิฎก	ชันติ - ชันติ จิรัฎฐิ - จิรัฎฐิ นิธิ - นิธิ ประสัทธิ - ประสัทธิ พยัทธิ - พยัทธิ

ยี่ดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอิ→สระอี	จිරันตกาล - จีรันตกาล	ทลิตก - ทลิตก	ภางคาสูริ - ภางคาสูริ
	หีนางกูระราช - หีนางกูระราช	ทวิชากร - ทวิชากร	มหิทธี - มหิทธี
	ดิดี - ดิดี	ทุดิยะ - ทุดิยะ	วิสุทธิ - วิสุทธิ
	ทิจงคพราหมณ์ - ทิจงคพราหมณ์	บริจาริก - บริจาริก	ศักดี - ศักดี
	ทิวา - ทิวา	บริบูรณ - บริบูรณ	สชชี - สชชี
	นักรพล - นักรพล	ปฎิภาณ - ปฎิภาณ	สุคธิ - สุคธิ
	นัเทศ - นัเทศ	ปฎิมา - ปฎิมา	หิริ - หิริ
	นัมิตร - นัมิตร	ปฎิมากร - ปฎิมากร	อริ - อริ
	นัขม - นัขม	ปติพันธ์ - ปติพันธ์	
	นัร - นัร	ปรีช - ปรีช	
	นักรษัตริย์ - นักรษัตริย์	มหนักล - มหนักล	
	นัรโฆษ - นัรโฆษ	มไหศุริยชศ - มไหศุริยชศ	
	นัรทุกซ์ - นัรทุกซ์	วิริช - วิริช	
	นัรประโยชน - นัรประโยชน	สฉิร - สฉิร	
	นัรผล - นัรผล	สุนัสา - สุนัสา	
	นัรมล - นัรมล	อฉิร - อฉิร	
	นัรวิวาท - นัรวิวาท	อฉิราช - อฉิราช	
	นัรสงสัย - นัรสงสัย	อฉิวันท - อฉิวันท	
	นัรราช - นัรราช	อรรคฉิกร - อรรคฉิกร	
	นัรปลัศคคะ - นัรปลัศคคะ	อริชสัง - อริชสัง	
นัรทุกซ์ - นัรทุกซ์	อิสศริยชศ - อิสศริยชศ		
นัรพิโยค - นัรพิโยค			

ยี่ดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอิ→สระอี	นิถุมล - นิถุมล ปิยะ - ปิยะ ปิยนาด - ปิยนาด ปิยนุตรี - ปิยนุตรี ปิยนุตรทาน - ปิยนุตรทาน ปิเฆวารส - ปิเฆวารส พีภก - พีภก พีริย - พีริย พีริยภาพ - พีริยภาพ พีริยยุทร - พีริยยุทร พีริโยฬาร - พีริโยฬาร พีไร - พีไร วีริยากร - วีริยากร ศีร - ศีร ศีลป - ศีลป อินัง - อินัง อิสี - อิสี		
สระอุ→สระอู	อุฎา - อุฎา อุฆาร - อุฆาร ทุติยบท - ทุติยบท ฐร - ฐร ฐระ - ฐระ ฆรพ - ฆรพ ฆรารณ - ฆรารณ ฆรี - ฆรี ฆรม - ฆรม ฆรม - ฆรม ฆมี - ฆมี	กรรณา - กรรณา พยุห - พยุห พยุห - พะยุห พยุหยาตร - พยุหยาตร พฆุโทษ - พฆุโทษ พฆุโทษ - พฆุโทษะ พฆุภันจ - พฆุภันจ มฐระ - มฐระ มฆราร - มฆราร มฤฐระ - มฤฐระ มโหฐริย - มโหฐริย	ครุ - ครุ ทฆุ - ทฆุ พฆุ - พฆุ พัสจ - พัสจ เวฆุ - เวฆุ

ยึดเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
	<p>บุรชาตร - บุรชาตร</p> <p>ยุว - ยุว</p> <p>ยุวกันยา - ยุวกันยา</p> <p>ยุวนรี - ยุวนรี</p> <p>ยุววัย - ยุววัย</p> <p>ยุวราช - ยุวราช</p> <p>สุร - สุร</p> <p>สุริย - สุริย</p> <p>สุริยา - สุริยา</p> <p>สุริย์ฉาย - สุริย์ฉาย</p> <p>สุรค - สุรค</p>	<p>มัจจุภัย - มัจจุภัย</p> <p>สฤล - สฤล</p> <p>สมุห์ - สมุห์</p> <p>สรูป - สรูป</p> <p>อนฤล - อนฤล</p> <p>อสุรี - อสุรี</p>	
สระโอะ→สระโอ			<p>ประมง - ประมง</p> <p>ระทม - ระทม</p>
สระอุ→สระอู	อุไทย - อุไทย	<p>हुไทย - हुไทย</p> <p>हुहरर्थ - हुहरर्थ</p>	
<p>ชื่อเฉพาะ</p> <p>สระอะ→สระอา</p>	<p>มคธ - มคธ</p> <p>(ชื่อแคว้น)</p> <p>ราชวงษ์ - ราชวงษ์</p> <p>(ชื่อตระกูล)</p>	<p>อิรวดี - อิรวดี</p> <p>(ชื่อแม่น้ำ)</p> <p>วิษเณทร์ - วิษเณทร์</p> <p>(ราชทินนาม)</p>	<p>มคธ - มคธ</p> <p>(ชื่อแคว้น)</p>
สระอิ → สระอี	<p>พิกุล - พิกุล</p> <p>(ชื่อดอกไม้)</p>	<p>มลีลา - มลีลา</p> <p>(ชื่อดอกไม้)</p>	
สระอุ → สระอู	<p>ภูกาม - ภูกาม</p> <p>(ชื่อเมือง)</p> <p>สุชน - สุชน</p> <p>(ชื่อตัวละคร)</p> <p>สุริโยทัย - สุริโยทัย</p> <p>(ชื่อพระมเหสี)</p>	<p>เพชรบุรี - เพชรบุรี</p> <p>(ชื่อเมือง)</p> <p>ธนบุรี - ธนบุรี</p> <p>(ชื่อเมือง)</p> <p>อสีปตน - อสีปตน</p> <p>(ชื่อป่า)</p>	<p>พระเมรุ - พระเมรุ</p> <p>(ชื่อภูเขา)</p> <p>สุเมรุ - สุเมรุ</p> <p>(ชื่อภูเขา)</p>
<p>คำทับศัพท์</p> <p>สระอิ→สระอี</p>	<p>สึวิลไลซ์ - สึวิลไลซ์</p>		

บางครั้งการปิดเสียงสระท้ายคำเป็นไปเพื่อสัมผัสนอกโดยตรง ดังนี้

(กฤษณมิตลดา เวลลิตา)

- ¹⁸ ๑ อิกขอเชษฐท้าวศักระอมะระวิชัย จอมสุราล้าย มหิทธิ,
๒ พร้อมองค์เทวินป็นอมะระบุวะคี อินทรศักดิ์ศรี สะจือร;
(มีทนะพาธา: 263)

นอกจากนี้ยังปิดเสียงสระท้ายคำเพื่อสัมผัสใน ดังตัวอย่าง

- (กฤษณคปขาด) ¹² ๑ ฌ ร่มไม้มหาฉัตร อัสสรุพฤษค่าง
หไทยมันบหวันพะวง กิเลส่า สมทาน
(จาตุรงคสันนิทานคำฉันท์ 2447:51)

ในยุคนี้นี้ยังมีการปิดเสียงสระโอะของพยางค์ครุที่มีตัวสะกดให้เป็นสระโอะเพื่อเป็นพยางค์รับสัมผัสเช่นเดียวกับยุคก่อน ดังจะเห็นได้จากคำว่า ระทม ปิดเป็นระโทม

- (วสันตคิลก) ¹⁴ ๑ อ้าพอบทำนะวิโยค สละโศกกระมลโสมนส์
ผ่าวผ่าวอุราอุระ ระโทม อูระร้อนขจรไกล
(พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 7)

มีข้อสังเกตว่ากวียุคหลังคำราชนิพนธ์วรรณคดีและมาตราพฤตินิยมวิธีการแผลงคำด้วยการปิดเสียงและการทอนเสียงสระกันเป็นจำนวนมาก บ่อยครั้งที่พบว่ากวีใช้วิธีการปิดหรือทอนเสียงสระหลายตำแหน่งภายในคำเดียวกัน แทนที่จะปิดสระ

ต้นคำ กลางคำหรือท้ายคำ ตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งเพียงอย่างเดียวเช่นยุคก่อน
ยิ่งไปกว่านั้นยังพัฒนาวิธีการสร้างศัพท์ด้วยการแผลงคำไปถึงขั้นที่ใช้ "วิธีผสม"
หลายวิธีประกอบกันในคำคำเดียวกัน แทนที่จะเลือกใช้วิธีใดวิธีหนึ่งกับคำแต่ละคำ
เหมือนกวิยุคก่อน ทั้งนี้อาจจะ เป็นเพราะมีความรู้หรือรู้จักวิธีการสร้างศัพท์มากขึ้น
ดังจะ เห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 15) ตารางแสดงคำที่ยึดเสียงสระหรือทอนเสียงสระหลายตำแหน่งภายในคำเดียวกัน

การยึดเสียงสระหรือทอนเสียงสระหลายตำแหน่งภายในคำเดียวกัน	
การยึดสระหลายทีใน คำเดียวกัน	
- ยึดต้นและท้ายคำ	สุรย (สุ-ระ-ยะ) - สุรยา (สุ-ระ-ยา)
- ยึดกลางและท้ายคำ	นิคม (นิ-คม, นิ-คะ-มะ) - นิคมา (นิ-คา-มา)
การทอนสระหลายทีใน คำเดียวกัน	
- ทอนต้นและท้ายคำ	กัฬ (กิ-ลา) - กัฬะ (กิ-ละ) นัฬ (นิ-ทา) - นัฬะ (นิ-ทะ) มาย (มา-ยา) - มายะ (มะ-ยะ)
- ทอนกลางและท้ายคำ (ชื่อเฉพาะ)	ทวารวดี (ทะ-วา-รา-วะ-ดี) - ทวาระวดี (ทะ-วา-ระ-วะ-ดี) (ชื่อเมือง) สังคามารตา (สัง-คา-มา-ระ-ตา) - สังคมารตา (สัง-คะ-มา-ระ-ตะ) (ชื่อตัวละคร)
การทอนสระและยึดสระใน คำเดียวกัน	
- ยึดต้นและทอนกลาง	พระโรงราชฐาน - พราโรงระฐาน (พระ-โรง-ราด-ชะ-ถาน) (พรา-โรง-ระ-ชะ-ถาน)
- ยึดต้นและทอนท้าย	บุรี (บุ-รี) - บุรี (บุ-รี)
- ยึดกลางและทอนกลาง	อุปกษัวก (ชื่อคน) - อุปกษัวก (อุ-ปะ-กะ-ชี-วก) (อุ-ปะ-กา-ชี-วก)
- ยึดกลางและทอนท้าย	ธนบุรี (ชื่อเมือง) - ธนบุรี (ทน-บุ-รี) (ทน-บุ-รี) ภริยา (พะ-รี-ยา) - ภริย (พะ-รี-ยะ)

การยืมเสียงสระหรือทอนเสียงสระหลายตำแหน่งภายในคำเดียวกัน													
การทอนสระและยืมสระในคำเดียวกัน													
- ทอนกลางและยืมท้าย	<table border="0"> <tr> <td>กนัร (กะ-สี-ระ)</td> <td>-</td> <td>กนัร (กะ-สี-ระ)</td> </tr> <tr> <td>กาพณ (กา-ละ-ณ)</td> <td>-</td> <td>กาพณ (กา-ณ-ณ)</td> </tr> <tr> <td>คัมภีร (คัม-พี-ระ)</td> <td>-</td> <td>คัมภีร (คัม-พี-ระ)</td> </tr> <tr> <td>ราชคณ (รา-ชา-คะ-ณะ)</td> <td></td> <td>ราชคณ (รา-ชะ-คะ-ณะ)</td> </tr> </table>	กนัร (กะ-สี-ระ)	-	กนัร (กะ-สี-ระ)	กาพณ (กา-ละ-ณ)	-	กาพณ (กา-ณ-ณ)	คัมภีร (คัม-พี-ระ)	-	คัมภีร (คัม-พี-ระ)	ราชคณ (รา-ชา-คะ-ณะ)		ราชคณ (รา-ชะ-คะ-ณะ)
กนัร (กะ-สี-ระ)	-	กนัร (กะ-สี-ระ)											
กาพณ (กา-ละ-ณ)	-	กาพณ (กา-ณ-ณ)											
คัมภีร (คัม-พี-ระ)	-	คัมภีร (คัม-พี-ระ)											
ราชคณ (รา-ชา-คะ-ณะ)		ราชคณ (รา-ชะ-คะ-ณะ)											
- ยืมกลาง ทอนกลาง และยืมท้าย (ชื่อเฉพาะ)	<table border="0"> <tr> <td>มัชฌิมณ (ชื่อภูเขา)</td> <td>-</td> <td>มัชฌิมณ</td> </tr> <tr> <td>(มัด-ช-มะ-ณ)</td> <td></td> <td>(มัด-ช-มา-ณ)</td> </tr> </table>	มัชฌิมณ (ชื่อภูเขา)	-	มัชฌิมณ	(มัด-ช-มะ-ณ)		(มัด-ช-มา-ณ)						
มัชฌิมณ (ชื่อภูเขา)	-	มัชฌิมณ											
(มัด-ช-มะ-ณ)		(มัด-ช-มา-ณ)											

ข. แผลงสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระอา → สระไอย

สระเอ → สระไอ

สระโอ → สระเอา

กลุ่ม ก ในกลุ่มที่หนึ่งเมื่อแผลงสระแล้วจะได้พยางค์หลุในขณะที่ยังคงเป็นพยางค์ครุเช่นเดียวกับตอนที่ยังไม่ได้แผลงเพราะเป็นการแผลงสระเสียงยาวเป็นสระเสียงสั้นซึ่งมีเสียงพยัญชนะสะกดประสมอยู่ เช่น สระไอ มีเสียงพยัญชนะ [ย] และสระเอา มีเสียงพยัญชนะ [ว] สระเสียงยาวและสระเสียงสั้นในกลุ่ม ข นี้ทำให้พยางค์ที่ประสมสระดังกล่าวเป็นครุเช่นเดียวกัน การแผลงในลักษณะนี้จึงน่าจะเป็นไปเพื่อสัมผัสมากกว่าจะเป็นไปเพื่อเปลี่ยนลักษณะของพยางค์ ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 16) ตารางแสดงคำที่แผลงสระเสียงยาวเป็นสระเสียงสั้น

ก. สระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอา→สระอิ			ปุงฉ - ปุงฉิ
สระอี→สระอุ	ทีฆกาล - ทฤษกาล ทีฆายุ - ทฤษายุ		
สระเอ→สระอะ	เมรุ - มรุ เมรุคิริ - มรุคิริ เมรุฐาน - มรุฐาน เมรุรัตน์ - มรุรัตน์		
สระเอ→สระอิ	เธร - ธิร เพดาน - พิดาน เกรี - ภีร เมรุราช - มิรุราช เวณ - วิณ เวหา - วิหา เวหาศ - วิหาศ	กระเนม - กระนิม	
สระเอีย→สระอิ	เดียรคาม - ดิรคาม		
สระโอ→สระอะ	โทรมนัศ - ทรมนัศ โสภณ - สภณ โอหัง - อหัง	อุโรช - อุรช	

แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระโอ-สระอุ	โกลาหล - ภูลาหล	ปโยธร - ปยุธร	
	โหมะ - มุหมะ	ปรโยธร - ปรยุธร	
	โตมร - ตุมร	ปรโยसान - ปรียูसान	
	โทษะ - ทุษะ	บุโรหิต - ปรุหิตะ	
	โทษจรีต - ทุษจรีต	วโรดม - วรุดม	
	โทษา - ทุษา	วโรภาน - วรุภาน	
	โบราณ - บุราณ	วโรวาท - วรุวาท	
	โพธิสัตว์ - พุธิสัตว์	วโรพาร - วรุพาร	
	โมห.โมหะ - มุห.มุหะ	รโหฐาน - รหุฐาน	
	โมหา - มุหา	สโรบล - สรुบล	
	โมหันธ์ - มุหันธ์	อุโฆษ - อุมุษ	
	โมโหหิงษ์ - มุโหหิงษ์		
	โมโห - มุโห		
	โรคา - รุคา		
	โลหะ - ลุหะ		
	โลหิต - ลุหิต		
	โสภณ - สุภณ		
	โสต - สุต		
	โสภณ - สุภณ		
	โอกาส - อูกาศ		
	โอฆารส - อูฆารส		

(ตารางที่ 16) ตารางแสดงคำที่แผลงสระเสียงยาวเป็นสระเสียงสั้น

ข. สระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอา→สระไอย			กามา - กาไมย
สระเอ→สระไเอ	เกุร - ไกุร เทวะ - ไทวะ เพลลา - ไพลา เมทินี - ไมทินี		
สระโอ→สระเออ	โม่หะ - เมาหะ โลกีย - เลากีย โอรส - เอรส		
ค. สระเสียงยาวมีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระเอีย→สระอี	เดียรดาษ - อีรดาษ		

กลุ่มที่สอง

การแปลงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงยาวประกอบด้วย

- ก. แปลงสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระอะ → สระโอะ

สระอิ → สระเอ

สระอี → สระเอีย

สระอุ → สระโอุ

- ข. แปลงสระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระไอ → สระเอ

สระเอา → สระอา

กลุ่ม ก และ ข ในกลุ่มที่สองนี้เมื่อแปลงเสียงสระแล้วจะได้พยางค์ครึ่งเสมอ ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 17) ตารางแสดงคำที่แผลงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงยาว

ก. สระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระโอ		มหรณพ - มโหรณพ	
สระอิ→สระเอ	นิมิตร - เนมิตร พิธิ - เเพธิ วิไซ - เวไซ ศีลา - เเศลา สิขร - เสขร หิมอุทก - เหมอุทก หิริญ - เหรญ		
สระอิ→สระเอีย	จิระ - เจียรระ ดิรัจฉาน - เดียรจฉาน		
สระอุ→สระโอ	ภูทัณฑ์ - โภทัณฑ์ ภูระ - โภระ ภูมาร - โภมาร ภูส โลบาย - โภส โลบาย บุรินทร์ - โภรินทร์ รุจี - โรจี สุริเขนทร - โสริเขนทร อุคม - โอคม อุทก - โอทก อุทศ - โอทศ อุบาย - โอบาย อุระ - โอรระ อุรงค์ - โอรังค์ อุรภาวะ - โอรภาวะ	บาทยุค - บาทโยค ปิยุภัย - ปิโยภัย อนุกุล - โอนุกุล	ครุ - คโร

ข. สระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระไอ→สระเอ	ไกลาศ - เกลาศ		
สระเออ→สระออ	เสวภาพ - สุวภาพ		

กลุ่มที่สาม

การแปลงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงสั้น ประกอบด้วย

ก. แปลงสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระอะ	→	สระฤ		สระอิ	→	สระฤ
สระอุ	→	สระอัวลครูป				

ข. แปลงสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระอะ	→	สระอา		สระอะ	→	สระไอ
สระอิ	→	สระไอ		สระอุ	→	สระเอา

ค. แปลงสระเสียงสั้นที่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระอา	→	สระอะ		สระอา	→	สระอุ
สระไอ	→	สระอะ		สระไอ	→	สระอิ
สระเอา	→	สระอะ		สระเอา	→	สระอุ

กลุ่ม ก ในกลุ่มที่สามมีทั้งเมื่อแปลงสระแล้วจะเพิ่มจำนวนพยางค์หลุ เป็น 2 พยางค์และลดจำนวนพยางค์หลุลง 1 พยางค์ ประเภทแรกเป็นการแปลง สระอะและสระอิเป็นสระฤ สระฤ เมื่อไปประสมกับพยัญชนะต้น สามารถออกเสียง ได้ทั้งควบกันและแยกกัน ในกรณีที่ออกเสียงแยกจากพยัญชนะต้นในลักษณะการออกเสียงเรียงพยางค์ จะมีจำนวนพยางค์เพิ่มจากคำเดิมอีก 1 พยางค์ และเป็นพยางค์หลุที่เมื่อรวมกับพยางค์หลุของพยัญชนะต้นจะได้หลุ 2 พยางค์ในเวลาเดียวกัน เช่น

คิตี(คิ-ตี) → คฤตี(คะ-ริ-ตี) ประเภทหลังเป็นการแผลงสระอุ เป็น สระอัว + พยัญชนะสะกด เช่น บุรยาตร(บุ-ระ-ยาด) → บวรยาตร(ขวน-ยาด) ซึ่งลดหลดลง 1 พยางค์ ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 18 หน้า 813

หมายเหตุ : สำหรับคำที่เป็นชื่อเฉพาะนั้น มีการแผลงเสียงสระเฉพาะกลุ่มที่หนึ่ง และกลุ่มที่สอง คือ แผลงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงยาวและแผลงสระเสียงยาวเป็นสระเสียงสั้น

กลุ่มที่หนึ่ง

การแผลงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงยาว แต่มีเฉพาะกลุ่ม ก. เท่านั้น คือแผลงสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระอุ → สระโอ

กลุ่มที่สอง

การแผลงสระเสียงยาวเป็นสระเสียงสั้น แต่มีเฉพาะกลุ่ม ก. เท่านั้น คือ แผลงสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด สระในกลุ่มนี้ ได้แก่

สระอา → สระอุ

สระเอ → สระอิ

สระโอ → สระอุ

ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 19 หน้า 816

(ตารางที่ 18) ตารางแสดงคำที่แผลงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงสั้น

ก. สระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอุ	ทศนา - ทตุศนา		
สระอิ→สระอุ	ดีดี - ดตุดี ทิมมพร - ทตุมมพร		
สระอุ→สระอัว	ยूरขاطر - ยวूरขاطر (ยู-ระ-ขาด) (ยวน-ขาด)		
ข. สระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอะ→สระอำ	กัเรนทร์ - กัำเรนทร์		โตมร - โตมรัว
(สระอำมีเสียง พยัญชนะสะกด ม)	กอลุน - กัำลุน		ทूर - ทूरัว
	อมร - อัมร		ปूर - ปूरัว
			มूर - มूरัว
			वर - वरुัว
สระอะ→สระไอ	ภักันต์ - ไภักันต์		
(สระไอมีเสียง พยัญชนะสะกด ย)			

(ต่อ) ข. สระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกด			
แสดงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอิ→สระไอ	นิษฐ์ - ไนษฐ์	สุริยา - สุไวยา	
(สระไอมีเสียง พยัญชนะสะกด [ย])	พิจารย์ - ไพจารย์ พิจิตร - ไพจิตร พิถิ - ไพถิ พิรุฬห์ - ไพรุฬห์ พิสุทธิ - ไพสุทธิ วิทรรภ - ไวยทรรภ หิมะ - ไหมะ หิรัญ - ไหรัญ	สุริยง - สุไวยง	
สระอุ→สระเอา			
(สระเอามีเสียง พยัญชนะสะกด [ว])	ยุพา - เวยพา ยุวนารี - เวยวนารี รุจิเรข - เวยจิเรข	อกุศล - อเวยศล	

(ตารางที่ 18) ตารางแสดงคำที่แผลงเสียงสระเสียงสั้นเป็นสระเสียงสั้น (ต่อ)

แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
ค. สระเสียงสั้นมีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
สระอ้อ→สระอะ	กำรณ - คระน จำนัจจา - จะนัจจา จันรจจา - จันรจจา ทำนบ - ทะนบ ทำเนียบ - ทะเนียบ สำเกาขาน - สเกาขาน		
สระอ้อ→สระอุ	สำเนียง - สุนีง		
สระไอ→สระอะ		คัลไลย - คัลลย ภาคไณย - ภาคินย มหาดไทย - มหาดทยะ ไวไณย - เวณย	
สระไอ→สระอิ	ไพฑูรช - พิฑูรช		
สระเอา→สระอะ	เคารพ - ครพ เสาวคนธ - สวคนธ เสาวนา - สวนา เสาวรช - สวรช		
สระเอา→สระอุ	เสาวรพ - สุวรพ		

(ตารางที่ 19) ตารางแสดงชื่อเฉพาะที่แผลงสระ

ก. สระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
แผลงเสียงสระ	ต้นคำ	กลางคำ	ท้ายคำ
สระอุ→สระโอ		จันทบุรี - จันทบุรี (ชื่อจังหวัด) อโยธยา - อโยธยา (ชื่อจังหวัด)	
ข. สระเสียงยาวไม่มีเสียงพยัญชนะสะกดเป็นสระเสียงสั้นไม่มีเสียงพยัญชนะสะกด			
สระอา→สระอู	สารภี - สุระภี (ชื่อดอกไม้)		
สระเอ→สระอี		กุเวร - กุวีร (ชื่อเทวดา)	
สระโอะ→สระออ	โกสามพี - กุสามพี (ชื่อเมือง) โกระโดก - ภูระโดก (ชื่อนก) โยทกา - ยุทกา (ชื่อดอกไม้) โสภณี - สุกณี (ชื่อตัวละคร) โสฬสพรหม - สูฬสพรหม (ชื่อสรวงสวรรค์)		

กลุ่มที่สี่

การแปลงเสียงสระของพยางค์ท้ายให้เป็นอี-อีก-อิน-อีย เป็นการสร้างคำศัพท์โดยอาศัยวิธีการทางไวยากรณ์ของ บาลีและสันสกฤต ซึ่งเป็นการแปลงเสียงสระที่มุ่งเฉพาะ รูปคำ ไม่มีผลด้านความหมายแต่อย่างใด ความหมาย ของคำยังคงคงเดิม เปลี่ยนเพียงรูปคำเท่านั้น กลุ่มนี้ ประกอบด้วย

- ก. แปลงสระอะ เป็นสระอี
- ข. แปลงสระอะ , สระอิและสระอีเป็นอีก (อี-กะ)
- ค. แปลงสระอะ , สระอาและสระอีเป็นอิน (อิน)
- ง. แปลงสระอะ , สระอิและสระอีเป็นอีย (อี-ยะ)

กลุ่ม ก. และกลุ่ม ค. ในกลุ่มที่สี่นี้เป็นการแปลงเสียงสระของพยางค์ ท้ายเพื่อให้เป็นพยางค์ครุและเพื่อรับส่งสัมผัส บางครั้งก็เป็นการเพิ่มจำนวนพยางค์ เช่น รากษส(ราก-สค)→รากษสี่(ราก-สะ-สี่) บางครั้งก็ไม่เพิ่ม เช่น สาข (สา-ขะ)→สาขี(สา-ขี)และเปม(เป-มะ)→เปมิน(เป-มิน)

ส่วนกลุ่ม ข. และกลุ่ม ง. ในกลุ่มที่สี่เป็นการแปลงเสียงสระของ พยางค์ท้ายเพื่อเพิ่มจำนวนพยางค์หลุ เช่น สามี(สา-มี)→สามิก(สา-มิ-กะ) , การ(กา-ระ)→การีย(กา-ริ-ยะ) และ คีรี(คี-รี)→คีริย(คี-ริ-ยะ) ดังจะเห็น ได้จากตารางที่ 20 หน้า 818

(ตารางที่ 20) ตารางแสดงคำที่แผลงสระของพยางค์ท้าย

แผลงสระพยางค์ท้าย เป็น อี	แผลงสระพยางค์ท้าย เป็น อิก (อิ-กะ)	แผลงสระพยางค์ท้าย เป็น อิน (อิน)	แผลงสระพยางค์ท้าย เป็น อีย (อิ-ยะ)
สระอะ - สระอี	สระอะ - อิก	สระอะ - อิน	สระอะ - อีย
กิจจะการ - กิจจะการี	กิเลส - กิเสสสิก	ประมาณ - ประมาณิน	การ - การีย
เขม - เขมี	ภณฑ - ภณฑิก	เปม - เปมิน	ทาร - ทารีย
จร - จรี,จะรี	วรางค - วรางคิก	พันธุการ - พันธุการิน	ทาสกรรมกรณ - ทาสกรรมกรณีย
ทพล - ทพลึ		เมม - เมมิน	โกชน - โกชนีย
ทุกข - ทุกขี		บุท - บุทริน	
นิवास - นิवासี		ราช - ราชิน	
ปีศาจ - ปีศาจี		สุคันธ - สุคันธิน	
โภค - โภคี		สุนันท - สุนันทิน	
มานุษ - มานุษี			
มิด - มิดี			
เมฆ - เมฆี			
บุพ - บุพี			
รากษส - รากษสึ			
ราชการ - ราชการี			
ราชภาว - ราชภาวึ			
ลาภ - ลาภี			
วรางค - วรางคึ			
วิหค - วิหคึ			
วิวาท - วิวาทึ			
เวร - เวรึ			
ไวร - ไวรึ			
คิขร - คิขรึ			
ศขา - ศขานี			
สรริ - สรริ			
สุภางค - สุภางคึ			
สุร - สุรึ			
อมร - อมรึ			
อศวิ - อศวิ			

แผลงสระพยางค์ ท้าย เป็น อี	แผลงสระพยางค์ท้าย เป็น อิก (อิ-กะ)	แผลงสระพยางค์ท้าย เป็น อิน (อิน)	แผลงสระพยางค์ท้าย เป็น อีย (อี-ยะ)
		สระอา → อิน ภาษา - ภาษิน	
	สระอิ → อิก กสิ - กสิก ภูมิ - ภูมิิก อโหสิ - อโหสิิก		สระอิ → อีย ศักดิ์ - ศักดิ์ย สมณศักดิ์ - สมณศักดิ์ย
	สระอี → อิก	สระอี → อิน	สระอี → อีย
	กตเวที - กตเวทีก นาวี - นาวิก วิสัจญี - วิสัจญีก สามี - สามิก สารธี - สารธิก	กรี - กริน กษัตรี - กษัตริน คีรี - คีริน ทวารวดี - ทวารวดีน เทวี - เทวิน ธรี - ธริน ธานี - ธานีน นารี - นาริน บารมี - บารมิน ปราณี - ปรานิน ไพรี - ไพริน ภคินี - ภคินีน มาลี - มาลิน รัตติ - รัตติน ราศ - ราศิน วาที - วาทิน สวามี - สวามิน	โกสิ - โกสิย คดี - คดีย คีรี - คีริย ชนนี - ชนนีย คนตรี - คนตรีย ธานี - ธานีย บาญชี - บาญชีย ปราลี - ปราลีย ประเพณี - ประเพณีย ปราณี - ปรานีย ปรีดี - ปรีดีย โยธี - โยธีย ราตรี - ราตรีย สวามี - สวามีย สังฆการี - สังฆการีย สามัคคี - สามัคคีย สุมาลี - สุมาลีย

หมายเหตุ :- ชื่อเฉพาะที่ใช้การแผลงสระอี เป็นอีย ได้แก่

ประจวบคีรีขันธ์ → ประจวบคิริยขันธ์

บางคำมิได้แผลงสระพยางค์ท้าย แต่เป็นพยางค์กลาง อาทิ

สวามิภักดิ์ → สวามียภักดิ์

สันติพงศ์ → สันติยพงศ์

จากตารางที่ 16 - ตารางที่ 20 ตั้งแต่หน้า 805-819 จะเห็นได้ว่าการแปลงเสียงสระมักมีขึ้นที่ต้นคำ รองลงมาคือท้ายคำ ส่วนตำแหน่งแปลงเสียงสระกลางค่านั้นพบน้อยที่สุด

ตัวอย่างการแปลงเสียงสระต้นคำ ได้แก่

- การแปลงเพื่อพยางค์หลุ

(สัตหุลวิกกีพิศ)

¹⁹ กานดาวาสุละทตฺรวรารัตนยุพาล อุเทนทรหการ

๑ ๘

อุกาศ

(อุเทนคำฉันท : 151)

- การแปลงเพื่อพยางค์ครุ

(วสันตคิลก)

¹⁴ เชิญสำกระวิทศนช่วย

อนุเคราะห์ ไพจารณ์

พิศเพี้ยนคำเนียบวิกการ

คณะใดก็ตัดเติม

(กฎหมายคำฉันท : 50)

- การแปลงเพื่อจำนวนพยางค์

(วสันตคิลก)

^๕ อิกองค์พระโอรสธิดา

ดรณีอันนถมล

ให้ทรงเจริญจรพระชนม์

๑๑๑

ทฤมายู ยีนนาน

(ชุมนุมฉันทคุษฎีสังเวช เล่ม 1 ฉันทสังเวชพระมหาเศวตฉัตร พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ครึ่งรัชกาลที่ 4:39)

ตัวอย่างนี้กวีแผลงสระอ็เป็นสระถ ที่มาจึงเป็นทอมา(ทะ-รี-คา-
บู)ทำให้ได้ลหุเพิ่มขึ้นที่ต้นคำและมีพยางค์ตรงตามแผนบังคับของวสันตดิลกฉันท์ 14

- การแผลงเพื่อสัมผัสใน

(อินทรวีเชียร)

¹¹
๑ ดั่งคาบกำซาบโต
ง้าวทวนธนูขรร

มรโลัห์และ โกทัณทั
คคทากี้เทิดธาร

(อลินจิตต์คำฉันท์ : 21)

กวีแผลงสระอ็เป็นสระโ คำว่ากัณทั จึงเป็นโกทัณทั สัมผัสกับคำว่า
โลัห์ซึ่งอยู่ภายในวรรคเดียวกัน

ตัวอย่างการแผลงเสียงสระกลางคำ ได้แก่

- การแผลงเพื่อพยางค์ลหุ

(ลลิตา)

¹²
๑ ลัดเลาะเมาะวนวนานต์
พร้าพร้องแลร้อง อุมุช ใน

รำคาญพระไทย
วนาจรัญ

(มหิสสาสคำฉันท์ : 1870)

- การแผลงเพื่อพยางค์ครุ

(วสันตดิลก)

¹⁴
๑ เสรีจโคยมโนพิริยรัก
ไว้สุนทราทรรณคาม

ษประกอบนิพันธ์ตาม
นิคม จันทโบริ
๒๑๒๒

(เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 116)

ตัวอย่างเพลงเสียงสระท้ายคำ ได้แก่

- การแผลงเพื่อพยางค์หลุ

(วสันตดิลก) ๑๔ ทรงเสวย ^{๑๒๑๑} วิสัยญิกะ อนิจ ตระดกจิตตจาบัลย์
 ช้อนเชิญพระองค์พระอรอร ครอบครุชกานดา
 (อุเทนคำฉันท : 125)

กวีแผลงสระอิต้ายคำว่า วิสัยญิ (วิ-สัย-ญิ) → วิสัยญิก (วิ-สัย-ญิ-กะ)
 ซึ่งนอกจากจะได้พยางค์หลุแล้วยังได้จำนวนพยางค์เพิ่มขึ้นครบตามแผนบังคับ
 ของวสันตดิลกฉันท 14

- การแผลงเพื่อพยางค์ครุ

(อินทรวีเชียร) ๑๑ เมินมิ่งทุมามาล ^{๑๒} ยมิกา มิกิ พวาง
 ปักษาคณากกลาง พนแซ่กระสันเสียง
 (กฎาทกคำฉันท : 34)

กวีแผลงสระอะท้ายคำว่า มิก (มิ-คะ) เป็น มิกิ (มิ-คิ) ทำให้ได้พยางค์
 ครุตามข้อกำหนดของอินทรวีเชียรฉันท 11

- การแผลงเพื่อสัมผัสนอก

(วสันตดิลก) ๑๔ กับองค์พระเสตตรุณราช- กุมารอาจิณ
 ผู้เปนพระเชษฐ ภคินิน ทกเรณุกัญญา
 (สุธนุคำฉันท : 35)

กวีเพลงสระอิทำยคำว่า ภคินี(พะ-คิ-นี) เป็นภคินิน(พะ-คิ-นิน) เพื่อ
รับสัมผัสกับคำว่า อาจิณ

-การแผลงเพื่อสัมผัสใน

(อินทรวีเชียร)

๕ ลมชัคปตัตตรี
๒๒ ศาจี กระบีโจน

ศกุนีก็ผกโพน

รถก้องก็ร้องกล้ว

(พระนลคำฉันท์ : 226)

กวีเพลงสระอะทำยคำว่าสาข(สา-อะ) เป็น ศาจี(สาจี) เพื่อให้
สัมผัสกับคำว่ากระบี่ซึ่งอยู่ภายในวรรคเดียวกัน

นอกจากนี้จะพบว่ากวียุคนี้ใช้หลายวิธีการภายในคำเดียวกันเพื่อปรับ
รูปคำให้มีจำนวนพยางค์และลักษณะครูลหตามแผนบังคับของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด ดังจะ
เห็นได้จากตารางที่ 21 หน้าถัดไป

(ตารางที่ 21) ตารางแสดงคำที่ใช้หลายวิธีการภายในคำเดียวกันเพื่อปรับรูปคำ

กษณะ	-	กัษ	รัตติกาล	-	ราติกาล
กิตติ	-	กิตา	ลูท	-	ลูทกา
กุกกุฏ	-	กุกฎา	วินิจฉัย	-	วินิจฉัย, วินิจ
จีณาสว, จีณาสพ	-	จีณาสุ, จีณ	ไวคุณฐ์	-	วายุคุณฐ์
คณุปการ	-	ณูปการ	ศิระ	-	ศิร์
จตุรบาท	-	จะตุร์บาท	ศุข	-	ศุขขัง
จันฑาส	-	จันท	สดีร	-	สดีร์
จามรี	-	จามร์	สมุห	-	สมุห์
ชนนี	-	ชนิกา	สหสร้างสี่	-	สหสร้างสุ
ชานู	-	ชานูกา	สรีร์กาย	-	สรีร์กาย
ทลัททก	-	ทลัทท	สตัด	-	สต
ทุดิย	-	ทุดิย	สาธบาย	-	ธบาย
ทุพพล	-	ทุพลา	สมบุกสมบัน	-	ลำบากลำบาก
ทุดานทูต	-	นทูต	สุทัศนากฎ	-	สุทัศนกฎาร
ถัน	-	ถนา	สุภัก	-	สุภคา
นันทวโนทยาน*	-	นันทวโนทยาน	สุสาน	-	โสธา
บรรจจฺรณ	-	บรรจฺร	สุปพยฺญชนะ	-	สุปพยฺญ
ปฐพี	-	ปฐพี	เสาวนา	-	เสาวน
ปริเทวนา	-	ปริทิวณ	โสมนัค	-	โสมนศ, โสมนศร
ประทุษฐ	-	ทุษฐ	อลงการ	-	ลงการ
ปัจจามิตร	-	ปัจจา	อวสาน	-	โอสาน

* ชื่อเฉพาะ

ปัจจัยนาเคนทร์	-	ปัจจัยนาเคนทร์	อลังการ	-	อลังก์, อลังกิน, ลังกร
ปิยภรรดา	-	ปิยาภรรด	อลังกรณ์	-	ลังกรณ์
พยุห	-	พยุห	อหังการ	-	หังการ
พระชนมพรรษา	-	พระชนมพรรษ	อธิษฐาน	-	อธิฐาน
พระพุทธศาสนา	-	พระพุทธศาสน	อนิจจา	-	นิจา, นิจะ
โพธิสมภาร	-	โพธิสุภาร	อหิวตกโรค*	-	อหิวตก
ภย	-	ภยา	อนุญาต	-	อนุญาต
ภิกษาจาร	-	ภิกษาจาร	อักษาส	-	อักษาสยา
ภยโย	-	ภยโย	อษมตติก	-	อษมตติก
มะตุม	-	ตุมะ	อัสสาสะ	-	อสา
มนัส	-	มนสา	อรณพ	-	อรณพ
มลทิน	-	มูทิน, มูทินะ	อาราธนา	-	อาราธน์, ราธน์
มัจจุราช	-	มจฺร	อิสริยยศ	-	สริยศ
มิก	-	มิกโค	อุปัทวไทย	-	ปทวไทย
เมตตา	-	มิตา	อุตสาห์	-	อุสาห์
ระทระทม	-	ระทระโทม			
รัฐ	-	รัฐา, รัฐะ			

* ชื่อเฉพาะ

จากตารางข้างต้นมีตัวอย่างคำที่น่าสนใจดังนี้

จีณาสพ (จี-นา-ส_บ, จี-นา-ส_ะ-พะ) → จีณาสู (จี-นา-ส_ุ)

คำว่า "จีณาสพ" มาจากคำบาลีว่า "จีณาสว" กวีทอนเสียงสระอิของพยางค์ต้นเป็น จิ และแผลงตัว พ กลับคืนเป็น ว และแผลง ว คืนเป็นสระอ ได้คำว่า "จีณาสู" ซึ่งมีลหุ 1 พยางค์ ครุ 1 พยางค์และลหุอีก 1 พยางค์ตามที่กวีต้องการ ดังตัวอย่าง

(วสันตดิลก) ¹⁴ สมเด็จจติโลกุตมมหา กรุณาจุฑาจารย์
 สังกมา จีณาสู บริพาร ชินบุตรทั้งพอง
_{๑๒๑} (อุเทนคำฉันท : 181)

ทลิตทก (ทะ-ลิต-ทก) → ทลิตก (ทะ-ล_ิ-ทก)

คำว่า "ทลิตทก" มาจาก "ทลิตท" (ทะ-ลิต-ทะ) ในภาษาบาลี กวีตัดพยัญชนะสะกด ท ของพยางค์กลาง และบีตเสียงสระอิให้เป็นสระอ ได้คำว่า "ทลิตก" ซึ่งประกอบด้วยลหุ 1 พยางค์ ครุ 2 พยางค์

(อินทรวีเชียร) ¹¹ ๑๒๒
 เอาเพศ ทลิตก ก็ยกเข้ากระเณอภาม
 ยาจนะเพื่อความ กระหายหิวจะภุษา
 (เรื่องเดียวกัน : 83)

ปริเทวนา (ปะ-ริ-เท-วะ-นา) → ปริทิวณ (ปะ-ริ-ท_ิ-ว_น)

กวีแปลงสระเอของพยางค์ เท ให้เป็นสระอิได้พยางค์ ทิ ซึ่งเป็นลหุ และทอนสระอาของพยางค์ นา ให้เป็นสระอะได้พยางค์ น (นะ) ได้คำว่า "ปริทิวณ" (ปะ-ริ-ทิ-วน) ซึ่งประกอบด้วยลหุ 3 พยางค์ติดต่อกัน ปิดท้ายด้วยครุ 1 พยางค์กวีให้พยัญชนะ น ซึ่งทอนสระแล้วเป็นพยัญชนะสะกดของพยางค์ที่เหลือ เพื่อให้พยางค์ วน สัมผัสกับพยางค์ท้ายของคำว่า "อสุชล"

๑๔ ขุกคิดก็ยั้ง ปริทิวณ อสุชลคะคลอตา
ปางใดจะได้นิวตฐา นะประเทศน้องเนา
(พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนครฯ คำฉันท์ : 144)

มลทิน (มน-ทิน) → มลทิน (มน-ทิน) → มุทิน (มุ-ทิน)

กวีแปลงสระโอะของพยางค์ต้นเป็นสระอุ จากนั้นตัดพยัญชนะสะกด ล ได้คำว่า "มุทิน" ซึ่งมีพยางค์ต้นเป็นลหุ ดังนี้

(วสันตดิลก) ๑๔ มิมมี มุทิน หมายถึง
ไผปานจะพานสรีรนาง คณะน้อยบ่ท่อนเห็น
("นางโสมณีกับรากษส" -ประชุมพระนิพนธ์ พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร 2493 : 232)

ไวกุณุ (ไว-กุน) → วายกุณุ (วาย-กุณ)

กวีปิดเสียงสระไ (อัย) ของพยางค์ต้นเป็นสระอาที่มีพยัญชนะ ย เป็นตัวสะกด เพื่อให้เป็นพยางค์ครุสัมผัสกับคำว่า พาย และเติมพยางค์ ก ต่อท้าย เพื่อให้เป็นลหุ

(วสันตดิลก) ๑๖ บ้างว่าพะนันครเรา จะเลื่อมเศร้าทกแพ่งพาย
 ด้วยเดชสฤษดิ์รักษ วาย บุญญ์ เปนนรินทร
 (เรื่องเดียวกัน : 79) ๑ ๑

จากตัวอย่างนี้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า "วายบุญญ์" เป็นคำซึ่งเลือนมาจาก "ไวบุญญ์" อีกทีหนึ่ง

สหัสรังสี (สะ-หัด-สะ-รัง-สี) → สหสรังสฤ (สะ-หะ-สะ-รัง-สะ-ริ)

กวีตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ หัส เพื่อให้ได้คำว่า สหส ซึ่ง
 ออกเสียงเรียงพยางค์ว่า สะ-หะ-สะ อีกทั้งแผลง สระอี ของพยางค์สุดท้ายให้เป็น
 ฤ พยางค์ สี จึงกลายเป็น สฤ ดังตัวอย่าง

(วสันตดิลก) ๑๖ ข้าขอบำบวง ๑๑๑๒ ๑๑
สหสรัง สฤ ส่องทศาศรรพ์
 นบอิศรคารกจรัล ก็จรัส ณ ราตรี
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 2)

อวसान (อะ-วะ-सान) → โอสาน (โอะ-सान)

กวีแผลง สระอะ เป็น สระโอะ และตัดพยัญชนะ ว ได้คำว่า โอสาน (๑๑)
 ตามที่ต้องการ ดังนี้

(สัทธรา) ๒๑ ได้ยั้งข้อมรรคะอันดี ศุภะกุศละนิธิ
 บุญะราศี ณ โอสาน
 ("เวทัพพะชาดกคำฉันท์"-กวีนิพนธ์บางเรื่องของ
 ชิต บุรทัต : 102)

อหิวาตกโรคน (อะ-หิ-วา-ตะ-กะ-โรก) → อหิวาตก (อะ-หิ-วาด)

กวีใส่ทัณฑนาที่พยัญชนะ [ก] เพื่อให้พยางค์ วาดก (วาด) สัมผัสกับ
คำว่า ระบาด ซึ่งอยู่ภายในวรรคเดียวกัน ดังตัวอย่าง

(สัททูลวิกิพีด)

¹⁹ ๑ นำบาราศ อหิวาตก ระ**บาด**ขณะรุก ร่ายขาดพยาธิทุกข์ ประทัง
(กรุงเทพฯ คำฉันท์ : 160)

ก.1.2 การเปลี่ยนแปลงเสียงสระที่มีตัวสะกดให้เป็นสระอะที่ไม่มี
ตัวสะกด

ยังคงทำได้โดยการกร่อนเสียงพยางค์หน้า การตัดเสียง
พยัญชนะสะกดและการตัดพยัญชนะสะกด เช่นเดียวกับยุคก่อน

กวียุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติยังคงนิยมใช้คำที่กร่อน
เสียงพยางค์หน้าหรือคำอักษาสจำนวนมากในการประพันธ์ฉันท์ เช่นเดียวกับยุคก่อน
ทั้งนี้นอกจากจะทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะ ตลอดจนได้ความหมายตามที่ต้องการแล้ว
ยังทำให้ได้พยางค์ครุลหุครบตามแบบแผนของฉันท์แต่ละชนิดอีกด้วย คำอักษาสใน
ยุคนี้มีส่วนสำคัญในการสร้างภาพที่บ่งบอกถึงลักษณะของสิ่งต่างๆ เช่น แสง เสียง
ความงดงาม ความช้า ความเร็ว ความเย็น ความร้อน ความสูง ตลอดจนจำนวน
และความรู้สึก อันได้แก่ ความสุข เช่นเดียวกับคำอักษาสในยุคก่อน คำอักษาสที่มีใช้
เพิ่มเติม ได้แก่ คำอักษาสที่มีความหมายบ่งบอกถึงระยะทาง อาทิ ความไกล
ความไกล นอกจากนี้ยังมีคำอักษาสที่เพิ่มขึ้นจากยุคก่อน เช่น คำอักษาสที่บ่งบอก

ถึงความรู้สึก เช่น ความเหงา ความโกรธแค้น ความหวาดกลัว ความหวั่นไหว
ลึบสน และคำอรรถาธิบายที่บ่งบอกถึงลักษณะ เช่น ความรุนแรง ความสง่างาม ความคม
ความยาวและโค้งงอน ความยาว ความโค้ง ความเป็นระเบียบ การเคลื่อนไหว
และกิริยาอาการเมื่อยงม่งๆ เป็นต้น กวียุคนี้ยังคงใช้คำอรรถาธิบายที่ใช้ในยุคก่อนร่วม
กับคำอรรถาธิบายที่เริ่มมีใช้ในยุคนี้ ดังจะเห็นได้จากตารางแสดงคำอรรถาธิบายที่มีใช้ใน
วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังคำราชนิพนธ์วรรณคดีและมาตราพดด้ นอกเหนือไปจาก
คำอรรถาธิบายของยุคก่อน

(ตารางที่ 22) ตารางแสดงคำอักษณที่ใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์
วรรณพฤติและมาตราพฤติ

(1) คำอักษณที่บอกลักษณะ				
1.1 คำอักษณที่บอกถึงแสง	ชะช่วง	ปละแปลบ	วะวับ	วะวิบ
1.2 คำอักษณที่บอกถึงเสียง	กะกึ่ง กระกรอด คะคึ่ง คะครั้น คะครั้น คะคริม คะคริม	จะเจือย ฉะฉาด ฉะฉาว ชะชะ ชะช้อง ชะชะเร ชะชะเร	ปะปิบ ประเปรียง ประเปร ประเปรั้น พะเพรียก พะผาง พะผึง	ฟฟู มะมี วะวู วะโวย
1.3 คำอักษณที่บอกถึงความงดงาม	ยะยง ยะยาบ	ยะยิม ยเย้ม	ระเรียง รเรียบ	
1.4 คำอักษณที่บอกถึงความช้าและความเร็ว		ความช้า	ความเร็ว	
	คะค้อย ชะชวย พระพรำ	ยะเย่า ยะหยาด	คะคว้าง คะคุ่ม ฉะฉั้น ประปร้อ พะพัด ผผก ผผำ ผผ	พะโพน ระรวด ระรี ระเร่ง ระโรม ละลิว ละแล่น

1.5 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความร้อนและความเย็น	ความร้อน		ความเย็น	
	ผ้าวาว ผะแพด ระเร้า	ระเร้า ระรุ่ม	ยะหยาด ยเยือก	ระร้าว ระร้าง
1.6 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความสูง	ยเยียม	ยะเยียม		
1.7 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความรุนแรง	ฉะฉาด ฉะฉิ่ง	ทะทึ่ง ทะทุ่ม	ปะปิ่น ผะผาด	พะพัด
1.8 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความสว่าง	ผะผิ่ง			
1.9 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความคม	ระรียบ			
1.10 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความยาวและโค้งงอ	งะง้าง			
1.11 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความยาว	พะเพื่อย			
1.12 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความโค้ง	กะค้อม			
1.13 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงความเปราะเปี้ยบ	ระเรียบ			
1.14 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงการเคลื่อนไหว	คะคลา คละคลิ่ง	ชะแซง กะคว้าง	ยะหยอย ยะยวบ	วะว้าย
1.15 คำอรรถาธิบายที่บอกถึงกิริยาอาการเมื่อยๆมอแงๆ	มะเมียง			

(2) คำอักษณที่บอกจำนวน				
2.1 จำนวนน้อย	ประปรอย	ประปรอย		
2.2 จำนวนมาก	คละคล้า ชะชุ่ม	ชะโชม ถเถือก	ประเปี่ยม พพรั้ง	ฟฟ่อง พะพุม รรอบ
(3) คำอักษณที่บอกความรู้สึก				
3.1 ความสุข	ระรมย์	ระรื่น		
3.2 ความเหงา	ชะเซา			
3.3 ความโกรธแค้น	คะเครียด	พะพุ่น ระริก	ระร้ว ระร่า	ระรุม
3.4 ความหวาดกลัว	คะคร้าม คะคร้าม พะพรั่น	ฟฟิ่น ระร้ว ระริก	ระเรียม ละลาน วะวาว	วะห้วน วะหวาด
3.5 ความหวั่นไหวสับสน	ละลาน	วะว้า		
(4) คำอักษณที่บอกระยะเวลา				
4.1 ความใกล้	คละกลอ	คละเคล้า คละเคลี้ย	ชะชิด	
4.2 ความไกล	ระราง	ระไร	ละลั่ว	

ตัวอย่างการกร่อนเสียงพยางค์ จะเห็นได้จากที่กวีใช้คำอัฒาสถิง 3 คำ ในฉันทบทเดียวกันเพื่อพรรณาสงสุกปลั่งของดวงจันทร์ยามค่ำคืน ดังนี้ (สัททวิภักตีพิศ)

๑๘ แสงนิสสากรส่อง ^{๑ ๒} **ผ่อง** พิศลวย เด่นดวง ^{๑ ๒} **ชะช่วง** ชวย ^{๑ ๒} **ระ เรือง**
(กฎาหค้ำฉันท : 7)

มีข้อสังเกตว่ากวียุคหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพดิวใช้คำอัฒาสคำเดียวกันในหลายความหมาย เช่น คำว่า **พะพร้อย** นอกจากใช้พรรณาสงวาววับเป็นประกายของมณีประดับแหวนแล้ว ยังใช้พรรณาลวดลายจำนวนมากบนตัวงูเหลือมอีกด้วย ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ๑๑ ^{๑ ๒} **ทุก**นิ้วพระหัตถ์ทรง ^{๑ ๒} **ธำมรงค์** **พร้อย** ปราย
 วับวับรับฉาย **นพรัตน**รูจี
(ฉันทบทโสกันต์ เลขที่ 1 คู่ที่ 113 มัดที่ 70 : 6)

๑๔ ^{๑ ๒} **งู**เหลือมมเลื่อมพรรณ **พะพร้อย** **เกาะ**ไม้ห้อยขนดยาน
 สบสัควอันโพนพนมาพาน **ก็**เป็นภักษเพียบภุญช
(ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 สดุดีพระเกียรติอัญเชิญ
ขวัญมวงคลศเชนทรธานีเผือกปลาย : 5)

เช่นเดียวกับคำว่า **ระริบ** ที่ใช้กับประกายระยิบระยับของดวงดาว (ตัวอย่างแรก) และใช้กับความรักรในความรักเชิงเปรียบเทียบกับความรักเปรียบเสมือนของมีคมที่ทิ่มแทงจิตใจจนเป็นผลจนกระทั่งยากที่จะเยียวยา (ตัวอย่างหลัง) ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ๑๑ ^{๑ ๒} **ยล**ดาว **ระริบ** งาม **จรตาม**ศศิธร
 ห้วยเมมวิเวกวอน ^{๑ ๒} **ก็** **วะ**วับ ฌ เวหาศ
(เพชรมงกุฎคำฉันท : 49)

ตัวอย่างนี้ยังมีคำอัฒาสที่บอกถึงแสงอีกคำหนึ่ง คือ **วะ**วับ

เขี้ยวกรากซึ่งบางช่วงบางตอนแตกกระเซ็นเป็นฟองฝอย และมีจำนวนไม่มาก
เท่าใดนัก แต่บางครั้งก็กลายเป็นน้ำตกที่ส่งเสียงกึกก้องและเต็มไปด้วยอำนาจ
ทำลายล้าง ดังตัวอย่าง

(วสันตดิลก) ๑๔ บ้างแตกแยะแยกเพราะบมิทน ชละพ่น ^{๑ ๒} **จะฉาด** ฉาน
เขี้ยวหลัง **ถะถัง** อุกะธาร ยลลื่นธสิ้นสาย
๑๒ น้ำตกก็แตกสลิละอย่าง หิมะพร่างสะพรั่งพราย
หยาดย้อย **ประปรอย** ยะเหาะ **ประปราย** ผิวแตกก็แตกดัง
๑๒ เสียงซ่า **จะฉ่า** ชละกระเซ็น พุและแผ่น **พะผาด** ผัง
ต้องผาศิลาศิละก็พัง กระเทาะหลุดสลายหลาย
("ภาพที่หลับตาเห็น" - กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ
ชิต บุรทัต : 143)

นอกจากวิยคุณนี้จะใช้คำอักษาสเพื่อให้ได้พยางค์หูและครุตามแผน
บังคับของฉันท์แต่ละชนิดแล้ว ยังอาศัยคำดังกล่าวช่วยสร้างภาพและสื่อความหมาย
ตามที่ต้องการอีกด้วย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยเสริมให้รูปแบบของฉันท์มีความสัมพันธ์
กับเนื้อความอย่างกลมกลืน

การตัดเสียงพยัญชนะสะกด

กวีตัดเสียงพยัญชนะสะกดทิ้งไปทำให้พยางค์ที่เคยมีตัวสะกดออกเสียง
เรียงพยางค์ ได้ลหุติดกัน 2 พยางค์ คำที่ตัดนั้นมีทั้งคำที่ใช้ทั่วไปและคำที่เป็นชื่อ
เฉพาะ ส่วนใหญ่เป็นการตัดในตำแหน่งพยางค์ต้นและพยางค์ท้าย เมื่อตัดเสียงพยัญ-
ชนะสะกดแล้ว บางคำมีจำนวนพยางค์เท่าเดิมแต่บางคำมีจำนวนพยางค์เพิ่มขึ้น เช่น
คำว่า **จักรี** (จัก-กริ) → **จักรี** (จะ-กริ) มี 2 พยางค์คงเดิม ส่วนคำว่า

รัฐ(รัด) → รัฐ(ระ-ละ) เพิ่มขึ้นอีก 1 พยางค์ ดังจะเห็นได้จากคำต่อไปนี้

<u>กัลปพฤกษ</u>	(<u>กัณ-ละ-ปะ-พริก</u>)	เป็น	<u>กัลปพฤกษะ</u>	(<u>กะ-ละ-ปะ-พริก-สะ</u>)
<u>กัลยา</u>	(<u>กัณ-ละ-ยา</u>)	"	<u>กัลยา</u>	(<u>กะ-ละ-ยา</u>)
<u>จักรพรรดิ</u>	(<u>จัก-กระ-พัต</u>)	"	<u>จกระพรรดิ</u>	(<u>จะ-กะ-พัต</u>)
<u>ชัยภูมิ</u>	(<u>ชัย-ยะ-พุม</u>)	"	<u>ชยภูมิ</u>	(<u>ชะ-ยะ-พุม</u>)
<u>ชัยนาท</u>	(<u>ชัย-นาท</u>)	"	<u>ชนนาท</u>	(<u>ชะ-ยะ-นาท</u>)
<u>ทศนา</u>	(<u>ทัด-สะ-นา</u>)	"	<u>ทศนา</u>	(<u>ทะ-สะ-นา</u>)
<u>ทาสส์</u>	(<u>ทา-สัด</u>)	"	<u>ทาสสะ</u>	(<u>ทา-สะ-สะ</u>)
<u>นิษัธ</u>	(<u>นิ-สัด</u>)	"	<u>นิษธ</u>	(<u>นิ-สะ-ทะ</u>)
<u>ไนษัธ</u>	(<u>ไน-สัด</u>)	"	<u>ไนษธ</u>	(<u>ไน-สะ-ทะ</u>)
<u>ปัจฉิก</u>	(<u>ปัด-จะ-หนัก</u>)	"	<u>ปจฉิก</u>	(<u>ปะ-จะ-หนัก</u>)
<u>ปัตนี</u>	(<u>ปัด-คะ-นี</u>)	"	<u>ปคนี</u>	(<u>ปะ-คะ-นี</u>)
<u>พนัส</u>	(<u>พะ-นัด</u>)	"	<u>พนศ</u>	(<u>พะ-นะ-สะ</u>)
<u>ภัสดา</u>	(<u>พัด-สะ-ดา</u>)	"	<u>ภสดา</u>	(<u>พะ-สะ-ดา</u>)
<u>ภิชัธ</u>	(<u>พิ-สัด</u>)	"	<u>ภิชธ</u>	(<u>พิ-สะ-ชะ</u>)
<u>มนัส</u>	(<u>มะ-นัด</u>)	"	<u>มนศ</u>	(<u>มะ-นะ-สะ</u>)
<u>มธยม</u>	(<u>มัด-ทะ-ยมา</u>)	"	<u>มธยม</u>	(<u>มะ-ทะ-ยะ-มะ</u>)
<u>รหัส</u>	(<u>ระ-หัด</u>)	"	<u>รหศ</u>	(<u>ระ-หะ-สะ</u>)
<u>รัดยา</u>	(<u>รัด-ละ-ยา</u>)	"	<u>รละยา</u>	(<u>ระ-ละ-ยา</u>)
<u>รามัญ</u>	(<u>รา-มัน</u>)	"	<u>รามณะ</u>	(<u>รา-มะ-ยะ</u>)
<u>วันโรค</u>	(<u>วัน-นะ-โรค</u>)	"	<u>วณโรค</u>	(<u>วะ-นะ-โรค</u>)

วัลย	(วัณ-ลະ-ยะ)	เป็น	วลย	(วะ-ลະ-ยะ)
วิบัติ	(วิ-บัค)	"	วิบัติ	(วิ-บะ-ติ)
ศักรู	(สัก-ตรู)	"	ศะกรู	(สะ-ตรู)
สมบัติ	(สม-บัค)	"	สมบัติ	(สม-บะ-ติ)
สัคย	(สัก-คະ-ยะ)	"	สคย	(สะ-คະ-ยะ)
สัคว	(สัก-คະ-วะ)	"	สคว	(สะ-คະ-วะ)
สัปดาห์	(สับ-ดา-หะ)	"	สพดาหะ	(สะ-ปะ-ดา-หะ)
สัมพัส	(สัม-ผัส)	"	สัมพส	(สัม-พะ-สะ)
สุโขทัย	(สุ-โข-ทัย)	"	สุโขทย	(สุ-โข-ทะ-ยะ)
สุริโยทัย	(สุ-ริ-โย-ทัย)	"	สุริโยทยะ	(สุ-ริ-โย-ทะ-ยะ)
โสมนัส	(โสม-มะ-นัค)	"	โสมนส	(โส-มะ-นะ-สะ)
อศวิน	(อัค-สะ-วิน)	"	อศวิน	(อะ-สะ-วิน)
อัสวเมธ	(อัค-สะ-วะ-เมธ)	"	อสวเมธะ	(อะ-สะ-วะ-เม-ทะ)
อัยการ	(อัย-ยะ-กาน)	"	อยการ	(อะ-ยะ-กาน)
อุบัติเหตุ	(อุ-บัค-ติ-เหต)	"	อุบัติเหติ	(อุ-ปะ-ติ-เหต)

ฯลฯ

ตัวอย่างการตัดเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ต้น ได้แก่ คำว่า
ทศนา → ทศนา และ รัถยา → รถยา

(โศภณ) ๑๑ อนุกรมจระจก- ชุมล็ก ทศนา
 ยละริม รณะยา บณะเรียระกะราย
 (" เวทัพพะชาดกคำฉันท์" - กวีนิพนธ์บางเรื่องของ
 ชิต บุรทัต : 99)

ตัวอย่างการตัดเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์กลาง ได้แก่ คำว่า
อุปติเหตุ อุปติเหตุ

(วสันตดิลก) ๑๑๑ ๘ จอมราชเจดีย์ว อุปติเหตุ ๑๑๑ ๘ ทุรหากจะฝากแฝง
 คำรี้ที่คำร้สมนัศแห่ง กะอมาคย์ประมวลมี
 ("สุวชาติคำฉันท์"-ไทยเขษม ปีที่ 2 เล่มที่ 2 (15 มิถุนายน
 2468) : 308)

ตัวอย่างการตัดเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า ทาสส
 ซึ่งเป็นคำทับศัพท์ ชื่อเมืองในเปรีคลิศคำฉันท์ เมื่อตัดเสียงพยัญชนะสะกดได้คำว่า
 ทาสสะ

(วสันตดิลก) ๑๑๑ ๘ ว่าท้าวประทับนคร ทา ๑๑๑ สสะ ถิ่นประกาศคง
 บัดเขาจะใช้บุรุษยง คจะลอบมล้างผลาญ
 (เปรีคลิศคำฉันท์ เลขที่ 11 มัดที่ 65 อักษร ป. : 6)

บางครั้งเสียงพยัญชนะสะกดก็อาจจะเกิดจากพยัญชนะสะกดประสมกับ
 สระอา สระอิ และสระอุ นอกเหนือไปจากสระอะลดรูปซึ่งมักจะพบเป็น
 ส่วนใหญ่ เมื่อกวัดัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้น พยางค์กลางและพยางค์ท้าย
 ออก พยางค์ที่มีตัวสะกดเหล่านั้นก็จะกลายเป็นพยางค์เสียงสั้นที่ประสมกับสระอะไม่
 มีตัวสะกด เท่ากับเปลี่ยนเสียงสระลดรูป สระอา สระอิและสระอุที่มีตัวสะกดให้
 กลายเป็นสระอะไม่มีตัวสะกด มีข้อสังเกตว่าส่วนใหญ่เป็นการตัดเสียงพยัญชนะสะกด
 ของพยางค์ต้น มีพยางค์กลางและพยางค์ท้ายเป็นส่วนน้อย ดังจะเห็นได้จากตาราง
 แสดงคำที่ตัดเสียงพยัญชนะสะกดต่อไปนี้

(ตารางที่ 23) ตารางแสดงการตัดเสียงพยัญชนะสะกด

ก. การตัดเสียงพยัญชนะสะกดทำให้สระอะลดรูปมีตัวสะกดกลายเป็นสระอะไม่มีตัวสะกด					
ตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้น		ตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์กลาง	ตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย		
กัตติกมาส	- กติกมาส	ทวัตติงส์	- ทวะติงส์	ทumnัส	- ทumnะ
ธัญญาหาร	- ธญาหาร	พัญจน	- พชนะ	สารพัต	- สารพะ
นัตตา	- นตา	พะวัทพะวน	- พะวะพะวน	โสมนัส	- โสมนะ
ปัจจันต์	- ปจันต์	สามัคคี	- สามะคี		
ปัจฉิม	- ปะฉิมะ	อุปัตติทุกข	- อุปติทุกข		
ปัจฉิมยาม	- ปฉิมยาม	หิริโอดัปปะ	- หิริโอดป		
	ปะฉิมยาม				
ปะปนเปวน	- ปะปน				
พักพิง	- พะพิง				
พลับพลา	- พละพลา				
มัคคันดร	- มคันดร				
มัจฉ	- มฉ				
มัชฌิมา	- มฉิมา				
รัชช	- รช				
รัตติ	- รติ				
วังเวง	- วะเวง				
วาทฌกั	- วมกั				
วัตถุ	- วม				
วัลลภ	- วมภะ				
วัลลย	- วมย				
สักขิ	- สข				
อักษ	- อข				
อชฌาสัย	- อฉาสัย,				
อัญ	- อช				
อัสสาสะ	- อสาสะ				
อัสสุ	- อสุ*				
ข. การตัดเสียงพยัญชนะสะกดทำให้สระอามีตัวสะกดกลายเป็นสระอะไม่มีตัวสะกด					
			ตัดสระอาและพยัญชนะสะกด ของพยางค์ท้าย		
			ทุรณทุราย - ทุรณทุระ นมวิพาร - นมวิพ		
ค. การตัดเสียงพยัญชนะสะกดทำให้สระอิมมีตัวสะกดกลายเป็นสระอะไม่มีตัวสะกด					
			ตัดสระอิและพยัญชนะสะกด ของพยางค์ท้าย		
			จุมพิต - จุมพ		
ง. การตัดเสียงพยัญชนะสะกดทำให้สระอุมีตัวสะกดกลายเป็นสระอะไม่มีตัวสะกด					
ตัดสระอุและพยัญชนะสะกด ของพยางค์ต้น					
ชุนนุมน	- ชะนุมน, ชนุมน				

* คำนี้มี ความหมายคงเดิม แต่รูปที่ตัดเสียงพยัญชนะสะกดแล้ว ไปพ้องกับคำว่า “อสุ” ซึ่งแปลว่า ทมทวยใจ

ตัวอย่างการตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้น ได้แก่ คำว่า
ปลับปลา → ปลา

(อินทรวีเชียร) ๑๑ เสรีจโคกกษัตร์ย์สอง ก็ชวนสองพิมพ์ขวัญ
 ใจจาก ปลา บรร ลุณีเวศวังน
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 103)

ตัวอย่างการตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์กลาง ได้แก่ คำว่า
 พะวักพะวน → พะวะพะวน

(วสันตคิลก) ๑๔ หากถึงกระนั้นก็บสลด มิตรพึงก็ขวยชวน
 เราคงจะช่วย วะวะพะวน ธุระกว่าจะเสร็จการ
 (วินิศวานิชคำฉันท์ : 7)

ตัวอย่างการตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า
 สารพัด → สารพะ

(อินทรวงศ์) ๑๒ ว่างใหญ่ยับพรร ณ ประดิษฐประดับประดา
 ดาษล้นศิลา สา ระ แสงจำแลงจำลู
 (นางโสมณีกับบราภษส : 239)

ตัวอย่างการตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า
 ทุรนทุราย → ทุรนทุระ

(ตารางที่ 24) ตารางแสดงการตัดพยัญชนะสะกด

ตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้น	ตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์กลาง	ตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย
กิจงานุกิจ - กิจงานุกิจ ชนนี - ชนนี ทิจฐิ - ทิจฐิ ทุพภิกษะ - ทุพภิกษะ บุप्พะ - บุप्พะ พุทธานุกร - พุทธานุกร พุทโธ - พุโธ พุทเธเวท - พุเธเวท ภิกขาจาร - ภิกขาจาร ภุชชาหาร - ภุชชาหาร มิฉลา - มิฉลา มุกดา - มุกดา บุทธ - บุทธ บุทธนา - บุทธนา รุภขชาติ - รุภขชาติ รุทธ - รุทธ วิษุ - วิษุ สรพวงค์ - สรพวงค์ สรเพ็ชญ - สรเพ็ชญ สิงหาสน์ - สิงหาสน์ สิปปสาตร - สิปปสาตร อิตถิ - อิตถิ อุกอาจ - อุกอาจ อุทธาน - อุทธาน อุชยาน - อุชยาน	กุกุภณชา - กุกุภณชา ขนิษฐ - ขนิษฐ คุรงคราช - คุรงคราช ทฤษฐิ - ทฤษฐิ นครราช - นครราช ประคิษฐ - ประคิษฐ ประทุษฐ - ประทุษฐ ระอิธระอา - ระอิธระอา วินิจฉัย - วินิจฉัย วินิจฉโย - วินิจฉโย วิรุทธ - วิรุทธ วิสิษฐ - วิสิษฐ สฤทธิ - สฤทธิ อุทธราร - อุทธราร	บุณจาริก - บุณจาริ ประจิต - ประจิ วลาหน - วลาหนะ สดาวร - สดาว สวรรด - สวรรด สุจริต - สุจริ อลงกต - อลงก อุปเทศ - อุปเท
ชื่อเฉพาะ		ตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้นและกลาง
พุทชชาติ - พุชชาติ (ชื่อคอกไม้) พุตตาน - พุตตาน (ชื่อคอกไม้) วิศุกรรม - วิศุกรรม (ชื่อเทวดา) สงขลา - สงขลา (ชื่อจังหวัด) อุชเชนี - อุชเชนี (ชื่อเมือง)		มกกุเกช - มกกุเกช

ตัวอย่างการตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้น ได้แก่ คำว่า

ออกอาจ → ออาจ

(อิทิสั่ง)

๒๐ ^{๑๒} เหม่อิลาชะล่าไฉนประพาส บกั๊วบเกรงกระทำ ออก อหังการ
(อิลาชคำฉันท ; 13)

ตัวอย่างการตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์กลาง ได้แก่ คำว่า

ประทษฐ → ประทษฐ และ วินใย → วินใย

(วสันตติลก) ^{๑๔} ^{๑ ๑} แม้มาตรประมาทนุกิจใด และอภัยนุสาสน์สนอง
ผิวผู้จะตู่ ประ ท ฐ จอง วิ น ใ ย ไสสาง
(คำฉันทเรื่องนางจินตะหรา ; 30)

ตัวอย่างการตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า

(วสันตวงศ์) ^{๑๕} ^{๑ ๑} ยามลาภก็ล้าระอมิตร ประ ช ี ติดนครคนอง
ไต้ชีพก็ชีพและจะฉลอง คณะรัฐกษัตริ์สยาม
(เฉลิมเกียรติกษัตริ์ย์คำฉันท : 93)

นอกจากนี้ยังมีชื่อเฉพาะที่ตัดพยัญชนะสะกดเพื่อพยางค์หลุ ได้แก่ คำว่า

"สงขลา" → สขลา (ส-ขล-า)

(โคฎก) ^{๑๖} ^{๑ ๑} ปวารานที่นึ่ง ดลยังและพอเพียง
ทิปการวะเวียง ณ ส ข ล า ชลคัน
(พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนครฯ คำฉันท : 141)

ก. 1.3 การเปลี่ยนแปลงเสียงสระอะไม่มีตัวสะกดให้เป็น สระอะที่มีตัวสะกด

การ เติม เสียงพยัญชนะสะกด

วิธีนี้มีใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันทวิธีและมาตรา-
พद्यมากกว่ายุคก่อน การเติมเสียงพยัญชนะสะกดยังคงเป็นไปเพื่อให้พยางค์หลุ
กลายเป็นพยางค์ครุ บุคนี้นอกจากเติมเสียงพยัญชนะสะกดในตำแหน่งพยางค์ต้น
เช่นเดียวกับยุคก่อนแล้ว ยังเติมในตำแหน่งพยางค์กลางอีกด้วย ดังจะเห็นได้จาก
ตารางที่ 25 และ 26 ต่อไปนี้

(ตารางที่ 25) ตารางแสดงคำที่เดิมเสียงพยัญชนะสะกดเพื่อให้เป็นพยางค์ครู

ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ต้น		ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์กลาง	
กษณะ	-	กษณะ	
คณนา	-	คณนา	
(คะ-นะ-นา)		(กัณ-นา)	
จตุรทวิป	-	จตุรทวิป	
(จะ-ตุ-ระ-ทะ-วิป)		(จัต-ตุ-ระ-ทะ-วิป)	
จตุรงค์	-	จตุรงค์	
(จะ-ตุ-รง)		(จัต-ตุ-รง)	
นที	-	นที	
(นะ-ที)		(นัต-ที)	
ปฏิมา	-	ปฏิมา	
(ปะ-ติ-มา)		(ปัด-ติ-มา)	
		ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ต้น	
		กหาปณ	-
		กหาปณ	
		(กะ-หา-ปะ-นะ)	
		(กะ-หา-ป็น)	
		มรณ	-
		มรณ	
		(มะ-ระ-นะ)	
		(มะ-รัน)	

(ตารางที่ 26) ตารางแสดงคำที่เติมเสียงพยัญชนะสะกดเพื่อให้เป็นพยางค์ครูที่ส่งรับสัมผัส

ตำแหน่งที่เติม - พยางค์ต้น			ตำแหน่งที่เติม - พยางค์กลาง	
กตเวที	-	กัตตเวที (กัต-ต-เว-ที)	พุทธปฏิมากร	- พุทธปฏิมากร (พุ-ต-พะ-ปัด-ติ-มา-กอน)
จตุบาท	-	จัตตตุบาท (จัต-ต-บาด)	สัพพัญญุตญาณ	- สัพพัญญุตญาณ (สับ-พัน-ยุ-ตัน-ขาน)
จตุรัฐ	-	จัตตจตุรัฐ (จัต-ต-รัต)		
นที	-	นัตที (นัต-ที)		
ปกรณ	-	ปัทกรณ (ปัท-กอน)		
ปจันต์	-	ปัตจันต์ (ปัด-จัน)		
ปติมากร	-	ปัตติมากร (ปัด-ติ-มา-กอน)		
ปเสนทิโกศล	-	ปัสเสนทิโกศล (ปัด-เสน-ทิ-โก-สน)		
ภยัน	-	ภัตถัน (พัย-ขัน)	ตำแหน่งที่เติม - พยางค์ท้าย	
วสันต์	-	วัตสันต์ (วัต-สัน)		
อกตัญญ	-	อัททัญญ (อัท-กะ-ตัน-ยู)		
อธิก	-	อัททริก (อัท-ทิก)		
อประยศ	-	อัทประยศ (อัท-ปะ-ยศ)		
อภิรม	-	อัทภิรม (อัท-พิ-รม)		
อภิเสก	-	อัทภิเสก (อัท-พิ-เสก)		
หทัย	-	หัตถทัย (หัต-ทัย)		
หไทย	-	หัตถไทย (หัต-ทัย)		
			สุริย - สุริยัม (สุ-ริ-ยัม)	

มีข้อสังเกตว่าตัวอย่างของคำส่วนใหญ่ในตารางที่ 25 นั้นเป็นการเติมเสียงพยัญชนะสะกดเพื่อให้เป็นพยางค์ครุ ส่วนตัวอย่างของคำส่วนใหญ่ในตารางที่ 26 เป็นการเติมเสียงพยัญชนะสะกดเพื่อให้เป็นพยางค์ครุที่ส่งรับสัมผัส อย่างไรก็ตามก็ดีจะพบว่าการเติมเสียงพยัญชนะสะกดของคำบางคำในตารางที่ 25 นอกจากเพื่อให้ได้พยางค์ครุแล้ว ยังเป็นไปเพื่อส่งรับสัมผัสอีกด้วย เช่น คำว่า กษณะ(ก-ษ-ณะ) → กษณะ(ก-ษ-ณะ) , จตุรงค์(จ-ตุ-ริง) → จตุรงค์(จ-ตุ-ริง) , มรรณ(ม-ระ-ณะ) → มรรณ(ม-ระ-ณะ) เช่นเดียวกับการเติมเสียงพยัญชนะสะกดของคำบางคำในตารางที่ 26 บางครั้งอาจมิใช่เป็นไปเพื่อสัมผัส แต่เพื่อให้คำดังกล่าวเปลี่ยนจากพยางค์หลุเป็นพยางค์ครุเท่านั้น เช่นคำว่า ปกรณ(ป-ก-ณ) → ปกรณ(ป-ก-ณ) , ปเสนทิโกศล(ป-เส-น-ทิ-โก-ศล) → ปเสนทิโกศล(ป-เส-น-ทิ-โก-ศล) เป็นต้น

ตัวอย่างของคำที่เติมเสียงพยัญชนะสะกดที่ต้นคำ ได้แก่ คำว่า
คณนา → คณนา

๒๒

(วสันตดิลก) ๑๕ คณนา เอนกคณะ อนงค์ สรรพางคพรรณพิศประไพ	สิริทรงเจริญใจ กลพิมพ้อปสร
--	-------------------------------

(สามัคคีเภทคำฉันท์ : 5)

คำที่เติมเสียงพยัญชนะสะกดที่ต้นคำนั้นบางคำก็เป็นชื่อเฉพาะ เช่น พระนามของพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่งของอินเดีย ปเสนทิโกศล → ปเสนทิโกศล ดังตัวอย่าง

- (อุปชาติ) ๑๑ จะกล่าวนรินทร์ราช นรนารถดินทร์ไชย
 จอมภพไทไกร ศุภราชธานี
 ๑๒ ปัส เสนทิโกศล สूरศักดิ์ประ เสรริฐศรี
 คำเนียรกระบวนลี ละประทักษณนครจร
 ("กมุทุ์ปลาไนยบุรุษคำฉันท" - วรรณาน 62 (พศจิกายน
 2443 : 76)

ตัวอย่างของคำที่เติมเสียงพยัญชนะสะกดที่กลางคำ ได้แก่ คำว่า
 อมตะ → อมัตะ

- (วสันตคิลก) ๑๓ อันท้าวจะขนสัตว์โลก นิรโอมสงสาร
 คลฝั่ง อมัตะ นฤพาน ธิรสุขสภาพ
 (มหาชาติคำฉันท : 19)

นอกจากนี้ยังมีคำว่า "ปกรณ" เมื่อเติมเสียงพยัญชนะสะกด ก
 ที่ต้นคำแล้ว เสียงสระอะที่พยางค์ต้นกลายเป็นสระอะลดรูปเพื่อประสมกับพยัญชนะ
 สะกดที่เติมเข้ามา มีข้อสังเกตว่าพยัญชนะสะกดที่เติมที่พยางค์ต้นและพยางค์กลาง
 จะเป็นพยัญชนะตัวเดียวกับพยัญชนะที่นำหน้าและพยัญชนะที่ตามมา หรือเป็นพยัญชนะ
 ฐานเดียวกันพยัญชนะที่นำหน้าและพยัญชนะที่ตามมา คำว่า ปกรณ จึงเป็น ปกรณ
 ดังตัวอย่าง

- (อินทรวีเชียร) ๑๑ พันจบพิจิตรัสสร พพิสุทธิสาร
 ไพบูลย์ ปกรณ สฤทธิราชประสงศ์สม
 (รัชมังคลาภิเศกคำฉันท เล่ม 2 : 20)

เช่นเดียวกับคำว่า "สัพพัญญูญาณ" (สัพ-พัน-ยุ- ตะ-ยาน) เมื่อ
 เติมเสียงพยัญชนะสะกดซึ่งเป็นพยัญชนะตัวเดียวกับพยัญชนะที่นำหน้าเข้าที่กลางคำ
 จะได้คำว่า "สัพพัญญู คัณ ญาณ" (สัพ-พัน-ยุ- คัณ- ยาน)

(อินทรวีเชียร) ๑๑ จากองค์พระทรงธรรม- ๑๒๑๒๒
 ๑๒ สัพพัญญุตัญญาณ
 ถือมาจิริตต์กาล อนุกรมนิยมมา
 ("เสื่อเฒ่าจำศีล" -ไทยเขมรวิวิ ปีที่ 8
 เล่มที่ 8 ธันวาคม 2474 : 1050)

จะเห็นได้ว่าเสียงพยัญชนะสะกดที่เติมเข้ามาที่กลางคำทำให้พยางค์
คะ กลายเป็น คฺญ ซึ่งรับสัมผัสที่ส่งมาจากพยางค์ ธรร (ทัน) ซึ่งอยู่ท้ายวรรคหน้า

บางครั้งจะเติมเสียงพยัญชนะสะกดเพื่อให้เป็นพยางค์ครุที่รับส่งสัมผัส
 ตำแหน่งที่เติมนั้นเป็นได้ทั้งพยางค์ต้น, พยางค์กลางและพยางค์ท้าย พยางค์ที่เติม
 เสียงพยัญชนะสะกดจะกลายเป็นพยางค์สัมผัส ซึ่งไม่มีผลต่อจำนวนพยางค์ ดังจะ
 เห็นได้จากตัวอย่างการเติมเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ต้นเพื่อมารับสัมผัสนอก

ได้แก่ คำว่า จคฺรงค์(จะ-คฺ-รง) → จคฺรงค์ (จคฺ-คฺ-รง)
 (วสันตดิลก) ๑๔ จิงเอื้อนพระโองการดำรัส มหะ จคฺรงค์ พพล
 ให้แยกและยกพลพะจณ อริราชระรามัญ
 (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 120)

นอกจากนี้ยังเติมเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ต้นเพื่อมารับสัมผัสใน
 เช่น คำว่า กษณะ(กะ-สะ-นะ) → กษณะ(กคฺ-สะ-นะ)

(สัททูลวิกิพีด)

๑๘ เห็นชคฺ กษณะ นี้จะแจ้งคชบควร ด้วยเสน่हनเรศวร สนิท
 ๑๑๑ (อลินจิตต์คำฉันท์ : 26)

ตัวอย่างการเติมเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์กลางเพื่อมารับสัมผัสนอก
 ได้แก่ คำว่า พุทธปฎิมากร → พุทธปฎิมากร

(วสันตดิลก) ๑๔ ไ่ว้เปนประธานปฏิบัติ พุทธปฎิมากร
 สมอิริยาบถสังวร ยลยิงเสวียมงาม
 (รัชมังคลาภิเศกคำฉันท์ เล่ม 2 : 35)

ตัวอย่างการเติมเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ท้ายเพื่อใ้รับสัมผัสนอก
 ได้แก่ คำว่า กหาปณ(กะ-หา-ปะ-ณะ) → กหาปณ(กะ-หา-บัน)
 (วสันตดิลก) ๑๕ ชื่อพรรณสมามาล ยตระการสิ่งสรรพ
 สีนแปด กหาปณ- ถวายพระเทพี
 (อุเทนคำฉันท์ : 176)

และยังมีการเติมเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ท้ายเพื่อใ้รับสัมผัสใน
 เช่น คำว่า มรณ(มะ-ระ-ณะ) → มรณ(มะ-รัน)
 (อินทรวีเชียร) ๑๑ หาไม้ชีววา ตมะโหนจะย็นยง
 แม่มณมรณ ปลง จิตรแพพินาศเนียร
 (วินิตวานิชคำฉันท์ 2459 : 33)

ตัวอย่างการเติมเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ท้ายเพื่อใ้รับสัมผัสใน เช่น
 คำว่า สุริย(สุ-ริ-ยะ) → สุริย(สุ-ริ-ยับ)
 (อินทรวีเชียร) ๑๑ ครันภานุมาศเคลื่อน ธก็เลื่อน ณะสิงขร
 สายณ์ท์ทิวากร สุริย กิอับศรี
 (พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 31)

มีข้อสังเกตว่าการเติมเสียงพยัญชนะสะกดที่พยางค์ท้ายทำให้คำดังกล่าว
 มีทั้งที่มีจำนวนพยางค์ลดลงและมีจำนวนพยางค์เท่าคำเดิม ดังจะเห็นได้จากคำว่า
กหาปณ(กะ-หา-ปะ-ณะ) ซึ่งมี 4 พยางค์ → กหาปณ(กะ-หา-บัน) ซึ่งมี 3 พยางค์
มรณ(มะ-ระ-ณะ) ซึ่งมี 3 พยางค์ → มรณ(มะ-รัน) ซึ่งมี 2 พยางค์ ส่วนสุริย
(สุ-ริ-ยะ) → สุริย(สุ-ริ-ยับ) มี 3 พยางค์เท่าเดิมดังตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น

การ เติมพยัญชนะสะกด

ในยุคนี้มีการ เติมพยัญชนะสะกดให้แก่พยางค์ที่ต้องการเพื่อให้พยางค์ดังกล่าวกลายเป็นพยางค์ครุกันอย่างแพร่หลายยิ่งกว่ายุคก่อน ดังจะเห็นได้จากมีปริมาณคำที่ใช้วิธีนี้มากกว่ายุคก่อนอย่างเห็นได้ชัด ตำแหน่งที่เติมยังคงเป็นหลังพยางค์ต้น หลังพยางค์กลาง และหลังพยางค์ท้ายเช่นเดียวกับยุคก่อน นอกจากนี้มีข้อสังเกตว่าพยัญชนะสะกดที่เพิ่มเข้ามานั้นถ้าไม่ เป็นพยัญชนะตัวเดียวกับพยัญชนะที่ตามมาหรือพยัญชนะที่นำหน้า ก็จะเป็นพยัญชนะฐานกำเนิดเดียวกับพยัญชนะที่ตามมาหรือพยัญชนะที่นำหน้า ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 27) ตารางแสดงคำที่เติมพยัญชนะสะกดเพื่อพยางค์ครุ

เติมหลังพยางค์ต้น		เติมหลังพยางค์กลาง		เติมหลังพยางค์ท้าย	
คติ	- คิตติ	จตุพิทร	- จตุพิทร	อริ	- อริน
ทรนง	- ทรรง	ครุณี	- ครุณี		
นิสากร	- นิสากร	นิรุปัทว	- นิรุปัทว		
พิธิ	- พิทธิ	ปริจาร	- ปริจาร		
พนพิภ	- พรรณพิภ	ปฎิญาณ	- ปฎิญาณ		
มุสิก	- มุสิก	ปณิธาน	- ปณิธาน		
รัชนีกร	- รัชนีกร	ปติญาณ	- ปติญาณ		
ลีลา	- ลินลา	ประคิติน	- ประคิติน		
สัประยุทธ์	- สัประยุทธ์	ปัจจุสมัย	- ปัจจุสมัย		
		มฤคิ	- มฤคิ		
		วิบัติ	- วิบัติ		
		อคิสร	- อคิสร		
		อนุสรณ	- อนุสรณ		
		อรุโณทัย	- อรุโณทัย		
		อุบัติคุณ	- อุบัติคุณ		
ชื่อเฉพาะ	เติมหลังพยางค์ต้น	เติมหลังพยางค์กลาง			
	(ชื่อดอกไม้) สุกรม - สุกรม	(ชื่อเมือง) กรุงศรีอยุธยา - กรุงศรีอยุธยา			

ก. 1.4 การเปลี่ยนแปลงเสียงสัมผัส

ได้แก่ การตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้ายโดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต หรือ ตัดพยัญชนะสะกดทิ้งไป การเติมเสียงพยัญชนะสะกด การเติมพยัญชนะสะกด ตลอดจนการเปลี่ยนเสียงสระมีตัวสะกดให้เป็นสระมีตัวสะกด ทั้ง 5 วิธีนี้ ดำเนินตามวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนเพียงแต่มีรายละเอียดเพิ่มขึ้นในแต่ละวิธีการ ซึ่งไม่มีผลต่อจำนวนพยางค์ แต่มีผลต่อเสียงสัมผัสโดยตรง ทำให้เสียงสัมผัสเปลี่ยนไปจากเดิม

การตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย

บุคนี้ยังคงใช้เครื่องหมายทัณฑฆาตตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้ายซึ่งเป็นพยางค์รับส่งสัมผัสทิ้งไป เพื่อเปลี่ยนเสียงสัมผัสเป็นอีกเสียงหนึ่งเพื่อให้รับส่งสัมผัสแทนเสียงสัมผัสเดิมเช่นเดียวกับยุคก่อน เสียงสัมผัสที่เปลี่ยนไปมี 2 ลักษณะซึ่งตรงกับยุคก่อน ได้แก่

- เปลี่ยนเป็นเสียงของสระเสียงยาวไม่มีตัวสะกด
- เปลี่ยนเป็นเสียงตัวสะกด **น** ในมาตราแม่กน ดังจะเห็นได้จาก

ตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 28) ตารางแสดงคำที่เปลี่ยนแปลงเสียงสัมผัสด้วยการตัดเสียงพยัญชนะสะกดท้ายคำ
โดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต

1. เปลี่ยนเป็นเสียงของสระเสียงยาว ไม่มีตัวสะกด	2. เปลี่ยนเป็นเสียงตัวสะกด ☒ ในมาตราแม่ กน
1.1 เปลี่ยนเสียงสระอาที่มีตัวสะกดใน มาตราแม่กนให้เป็นสระอไม่มีตัวสะกด	2.1 เปลี่ยนเสียง ☒ สะกดเป็น ☒ สะกด
กุมาร เป็น กุมาร์ (กุ-มาน) (กุ-มา)	พรรค เป็น พรรคค์ (พัก) (พัน)
คชพาล เป็น คชพาล์ (คะ-ชะ-พาน) (คะ-ชะ-พา)	สกลมารค เป็น สกลมารคค์ (สะ-ถน-ละ-มาก) (สะ-ถน-ละ-มาน)
ธาร เป็น ธาร์ (ทาน) (ทา)	มรรค เป็น มรรคค์ (มัก) (มัน)
ประการ เป็น ประการ์ (ประ-กาน) (ประ-กา)	อรรค เป็น อรรคค์ (อัก) (อัน)
ผลาหาร เป็น ผลาหาร์ (ผละ-ลา-ทาน) (ผละ-ลา-ทา)	2.2 เปลี่ยนเสียง ☒ สะกดเป็น ☒ สะกด
พาล เป็น พาล์ (พาน) (พา)	พรรษ เป็น พรรษ์ (พัด) (พัน)
ราชโยงการ เป็น ราชโยงการ์ (ราด-ชะ-โยง-กาน) (ราด-ชะ-โยง-กา)	ศตวรรษ เป็น ศตวรรษ์ (สะ-ตะ-วัด) (สะ-ตะ-วัน)

วโรพาร (วะ-โร-ลาน)	เป็น	วโรพาร์ (วะ-โร-ลา)	ศิลปศาสตร์ (สี-ละ-ปะ-สาด-ตระ)	เป็น	ศิลปศาสตร์ (สี-ละ-ปะ-สาน)
สาร (สาน)	เป็น	สาร์ (สา)	สาสน (สาด-สะ-นะ)	เป็น	สาส์น (สาน)
อหังการ (อะ-หัง-กาน)	เป็น	อหังการ์ (อะ-หัง-กา)	อรรถ (อ๊ด)	เป็น	อรรถ (อัน)
อาชยาน (อา-ชะ-ยาน)	เป็น	อาชยาน์ (อา-ชะ-ยา)	2.3 เปลี่ยนเสียง ☐ บ สะกดเป็น ☐ น สะกด		
อาสนตั้งการ (อาด-สะ-นะ-ตั้ง-กาน)	เป็น	อาสนตั้งการ์ (อาด-สะ-นะ-ตั้ง-กา)	บรรพ (บับ)	เป็น	บรรพ์ (บัน)
โองการ (โอง-กาน)	เป็น	โองการ์ (โอง-กา)	สรรพ (สับ)	เป็น	สรรพ (สัน)
อุปการ (อุ-ปะ-กาน)	เป็น	อุปการ์ (อุ-ปะ-กา)	2.4 เปลี่ยนเสียง ☐ ม สะกดเป็น ☐ น สะกด		
เอาพาร (เอา-ลาน)	เป็น	เอาพาร์ (เอา-ลา)	กรรม (กัม)	เป็น	กรรม (กัน)

1.2 เปลี่ยนเสียงสระอุที่มีตัวสะกดในมาตราแม่กน ให้เป็นสระอุไม่มีตัวสะกด	ธรรม (ห้ม)	เป็น ธรรม์ (หัน)
นันทกะขอสูร* เป็น นันทกะขอสูร์ (นัน-ทะ-กะ-ขอ-สูน) (นัน-ทะ-กะ-ขอ-สู)	พลักรรม (พะ-ลี-กัม)	เป็น พลักรรม์ (พะ-ลี-กััน)
1.3 เปลี่ยนเสียงสระอาที่มีตัวสะกดในมาตราแม่กค ให้เป็นสระอาไม่มีตัวสะกด	มกรรม (มะ-หะ-กัม)	เป็น มกรรม์ (มะ-หะ-กััน)
ชาติ เป็น ชาติ์		
(ชาติ)		(ชาติ์)
ศรุตวาท เป็น ศรุตวาท์		
(ศะ-รุ-สะ-วาด)		(ศะ-รุ-สะ-วาท์)
มหิตสาส** เป็น มหิตสาสั		
(มะ-หิด-สา)		(มะ-หิด-สา)
มุสวาท เป็น มุสวาท์		
(มุ-สา-วาด)		(มุ-สา-วาท์)
วาท เป็น วาท์		
(วาด)		(วาท์)
อภิชาติ เป็น อภิชาติ์		
(อะ-พิ-ชาติ)		(อะ-พิ-ชาติ์)
อรัณขวาส เป็น อรัณขวาสั		
(อะ-รัน-ยะ-วาด)		(อะ-รัน-ยะ-วาสั)

* ชื่อเฉพาะ - ชื่อของแม่ทัพพม่าที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเฉลิมเกียรติยศตรีศำฉันท์

** ชื่อเฉพาะ - ชื่อตัวละครในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6

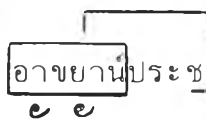
ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงสระอาที่มีตัวสะกดในมาตราแม่กนให้เป็น
สระอาไม่มีตัวสะกดเพื่อสัมผัสนอก ได้แก่ คำว่า ผลาหาร → ผลาหาร์

(อินทรวีเชียร) ๑๖ บางยามพรุณโรย ธิกทันสะท้านหนาว
ดาบสบไปราว พนสอย ผลาหาร์
๑๗ เก็บมางส์อัฐิ สัตวยังนิโครธา
หส์ดีสกฎา ปรีภุชเปนเดน

(อุเทนคำฉันท : 33)

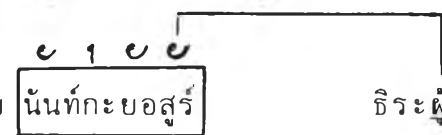
เมื่อกวีใส่การันต์ที่ตัว ร แล้วทำให้ได้สัมผัสระหว่างพยางค์ที่ 2
และ 3 ของคำว่า ผลาหาร์ และได้สัมผัสนอกระหว่างพยางค์ท้ายของ
"ผลาหาร์" กับพยางค์ท้ายของคำว่า "นิโครธา" และ "สกฎา"

ตัวอย่างการเปลี่ยนสระอาที่มีตัวสะกดในมาตราแม่กนให้เป็นสระอา
ไม่มีตัวสะกดเพื่อสัมผัสใน ได้แก่ คำว่า อาขยาน → อาขยาน์ ดังนี้

(สัททูลวิกกีฬิต) ๑๘ ทรงเมตตากรุณาอุสาหะจตุเวท อาขยาน์ ประชาบเศร กีจเน

(พระนลคำฉันท : 43)

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงสระอุที่มีตัวสะกดในมาตราแม่กนให้เป็นสระ
อุไม่มีตัวสะกด ได้แก่ คำว่า นันทกะยอสุร์ นันทกะยอสุร์

(อินทรวีเชียร) ๑๙ กับ นันทกะยอสุร์ ธิระผู้บดชายัน

โดยเสด็จพระจอมถวัลย์ อธิบายอุบายขน

(เฉลิมเกียรติกษัตริย์ : 33)

แม่กนและแม่กดที่ประสมสระอา เพื่อตัดเสียงสัมผัสในมาตราดังกล่าวทิ้งไปให้เหลือแต่เสียงสัมผัสของสระที่ไม่มีตัวสะกด เช่น

ตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย

มารรดร - มาดร
(มาน-ดอน) (มา-ดอน)
สายชล - สายล
(สาย-ชน) (สา-ชน)

ตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย

- เปลี่ยนเสียงสัมผัสจากสระอาที่มีตัวสะกดในมาตราแม่กนเป็นสระอาไม่มีตัวสะกด
กระยาหาร ตัดพยัญชนะสะกด [ร] → กระยาหาร
(กระ-ยา-หาน) (กระ-ยา-หา)
ลังขาร ตัดพยัญชนะสะกด [ร] → ลังขา
(ลัง-ขาน) (ลัง-ขา)
อลังการ " " อลังกา
(อะ-ลัง-กาน) (อะ-ลัง-กา)
อหังการ " " อหังกา
(อะ-หัง-กาน) (อะ-หัง-กา)
โอฟ้าร " " โอฟ้า
(โอ-ลาน) (โอ-ลา)
- เปลี่ยนเสียงสัมผัสจากสระโอะลดรูปมีตัวสะกดในมาตราแม่กบเป็นสระอาที่มีตัวสะกดในมาตราแม่กน มณทารพ ตัดพยัญชนะสะกด [พ] → มณทาร คำว่า มน-ทา-รบ จึงเป็น มน-ทาน

มีข้อสังเกตว่ายุคนี้มีแต่การตัดตัวสะกดในมาตราแม่กนเท่านั้น แต่ในยุคก่อนมีทั้งการตัดตัวสะกด น และ ร ในมาตราแม่กน และตัดตัวสะกด ช และ ส ในมาตราแม่กด อย่างไรก็ตามก็ตียุคนี้ยังมีการตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้ายด้วยการเปลี่ยนเสียงสัมผัสเพิ่มขึ้นอีก 1 วิธี เช่นคำว่า มณทารพ(มน-ทา-รบ) → มณทาร(มน-ทาน) เป็นต้น

ตัวอย่างการตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้น ได้แก่ คำว่า
สายชล → สาชล เป็นการตัดพยัญชนะสะกดเพื่อสัมผัสใน

(อินทวิเชียร) ๑๑ ตาอินแสวงหา

ตามชายทเลวน

("ทาร์กนิทานคำฉันท์" - ไทยเกษม ปีที่ 2 เล่มที่ 3
 (15 กรกฎาคม 2468) : 427)

คณปลา ๑๑ สาชล

เพราะนิยมสัมผัส

ตัวอย่างการตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า
ประดิษฐาน → ประดิษฐา เป็นการตัดพยัญชนะสะกดเพื่อสัมผัสนอก

(วสันตดิลก) ๑๔ ปรากฏการก็ปานลิขรพืด

รอบล้วนถนอมนครนา-

("อมรเทวีคำฉันท์" :-ไทยเกษม ปีที่ 4 เล่มที่ 6
 (15 ตุลาคม 2470) : 844)

พิศยัด ๑๑๑ ประดิษฐา

ครพันริปูพาล

ตัวอย่างการตัดพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้ายเพื่อเปลี่ยนเสียงสัมผัส
 จากมาตราแม่กบเป็นมาตราแม่กน เช่น คำว่า มณฑารพ(มน-ทา-รพ) → มณฑาร
 (มน-ทาน) เมื่อตัดพยัญชนะสะกด พ ของพยางค์ รพ แล้วนอกจากเป็นการเปลี่ยน
 เสียงสัมผัส ยังทำให้มีจำนวนพยางค์ลดลงอีกด้วย ดังจะเห็นได้จาก

(อินทวิเชียร) ๑๑ แมลงผึ้งคละคลึงเก

เต่งตุมสพุ่มพาล

(คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา : 24)

สรเรณ ๑๑ มณฑาร

บมิใคร่จะคลีคลา

การ เติม เสียงพยัญชนะ สะกด

เสียงพยัญชนะสะกดอาจจะประสมกับสระใดก็ได้ การเติมเสียง
พยัญชนะสะกดในที่นี้เท่ากับเปลี่ยนเสียงสระโดยตรง ทำให้เสียงสัมผัสเปลี่ยนไป
เช่น เมื่อเติมเสียงพยัญชนะสะกดแล้ว

สระโอะลครูปมีตัวสะกด จะกลายเป็น สระอะลครูปมีตัวสะกด

หรือสระอูมีตัวสะกด

สระออมีตัวสะกด จะกลายเป็น สระอามีตัวสะกด

หรือสระอุมีตัวสะกด

มีข้อสังเกตว่าคำที่เติมเสียงพยัญชนะสะกดแล้ว หากเสียงพยัญชนะ
สะกดของคำเดิมเปลี่ยนเป็นสระอะลครูปมีตัวสะกด จะพบเสียงพยัญชนะสะกดดังกล่าว
ได้หลายตำแหน่งตั้งแต่พยางค์ต้น พยางค์กลาง จนถึงพยางค์ท้าย ส่วนสระอื่นนั้นจะ
พบที่พยางค์ท้ายเพียงตำแหน่งเดียว ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 29) ตารางแสดงคำที่เดิมเสียงพยัญชนะสะกดเพื่อเปลี่ยนเสียงสัมผัส

ก. การเปลี่ยนเสียงสระโอะมีตัวสะกด → สระอะลดรูปมีตัวสะกด		
ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ต้น	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์กลาง	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ท้าย
ชนมายู - ชันมายู (ชน-มา-ยู) (ชัน-มา-ยู)	อลงกรณ์ - อล้งกรณ์ (อะ-ลง-กอน) (อะ-ล้ง-กอน)	นิพนธ์ - นิพันธ์ (นิ-พน) (นิ-พันธ์) สกนธ์ - สกัณฑ์ (สะ-กน) (สะ-กัณฑ์)
ข. การเปลี่ยนเสียงสระออมีตัวสะกด → สระอามีตัวสะกด		
ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ต้น	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์กลาง	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ท้าย
		เสวกากร - เสวกากร (เส-วะ-กา-กอน) (เส-วะ-กา-กาน)
ค. การเปลี่ยนเสียงสระโอะมีตัวสะกด → สระอูมีตัวสะกด		
ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ต้น	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์กลาง	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ท้าย
		ทรหด - ทรหุด (ทะ-ระ-หด) (ทะ-ระ-หุด)
ง. การเปลี่ยนเสียงสระออมีตัวสะกด → สระอูมีตัวสะกด		
ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ต้น	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์กลาง	ตำแหน่งที่เดิม - พยางค์ท้าย
		ธิเบศร - ธิเบศูร (ที-เบ-สอน) (ที-เบ-สูน) นิกร - นิกูร (นิ-กอน) (นิ-กูน) มหิศร - มหิศูร (มะ-หิ-สอน) (มะ-หิ-สูน)

คำว่า โกรธ จึงเป็นการเติมพยัญชนะสะกดเพื่อสัมผัสนอกโดยตรง เป็นการเปลี่ยนเสียงสระโอมีตัวสะกดในมาตราแม่กดของคำเดิมให้เป็นสระโอมิไม่มีตัวสะกด เพราะพยัญชนะ ธ ซึ่งเป็นตัวสะกดได้กลายเป็นพยัญชนะต้นของพยัญชนะสะกด ธ ที่เติมเข้ามา

การเติมพยัญชนะสะกดในลักษณะนี้ นอกจากจะเป็นการเปลี่ยนเสียงสัมผัสแล้ว ยังเป็นการเพิ่มพยางค์ให้แก่คำที่เติมแล้วอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากคำว่า โกรธ ซึ่งเป็นคำพยางค์เดียว เมื่อเติมพยัญชนะสะกดที่พยางค์ท้ายจะได้คำว่า โกรธ(โกร-thon) ซึ่งเป็นคำ 2 พยางค์ ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ^{๑๑} มีรูปสุบรรณอัด	ยรยัดขยับผาย
กรกุ่มกุงค์กราย	วียครุฑกันท์จร <u>จ</u>
๑๒ มีสองอสุริโสศ	แสยะโอะชฐ <u>โกรธ</u>
เงี้ยวองงะโง้งงอน	กรกุ่มคทาธาร

(พระบรมราชนิพนธ์ นิราศเมืองนครฯ คำฉันท์ : 147)

การ เปลี่ยนเสียงสระมีตัวสะกดให้เป็นสระมีตัวสะกด

ยังคงเป็นการเปลี่ยนเสียงสระอะลดรูปที่มีตัวสะกดให้เป็นสระโอะลดรูปมีตัวสะกด เช่น รัฐ (รัต)→รฐ (รด), สัมผัส(สัมผัส)→สมผัส(สม-ผัส), อรัญ(อะ-รัน)→อรญ(อะ-รณ)และ บุชახัน→บุชახณ(บุ-ชา-บน) เช่นเดียวกับวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราพระนิพนธ์ เพียงแต่ยุคนี้มีการเปลี่ยนเสียงสระอื่นนอกเหนือจากสระอะลดรูป เช่น

-สระอา มีตัวสะกดเป็น สระโอะมีตัวสะกด

คำว่า สำราญ (สำ-ราน) → สำรณ (สำ-รน)

-สระอา มีตัวสะกดเป็น สระออมีตัวสะกด

คำว่า สุคนธาร (สุ-คน-ทาน) → สุคนธร (สุ-คน-ทอน)

-สระอุ มีตัวสะกดเป็นสระโอะมีตัวสะกด

คำว่า ประทุษ (ประ-ทุต) → ประทุษ (ประ-ทต)

ส่วนใหญเป็นการเปลี่ยนเสียงสระของพยางค์ท้าย การเปลี่ยนเสียงสระของพยางค์ต้นและพยางค์กลางมีอยู่บ้างเล็กน้อยเป็นการเปลี่ยนเสียงสัมผัสทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงสระอะลดรูปของพยางค์ต้น ได้แก่ คำว่า สัมผัส(สัมผัส-พัด) → สมผัส (สม-พัด)

(อินทรวีเชียร)¹¹ รื่นรศล่ององ คองงค์สรานุรมย์
 เคล้นพุ่มประทุสม ผัส | ทราบล่องอาย
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 72) 11

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงสระอะลดรูปของคำว่า รัฐ(รัต) → รรุ(รด)
 (กุซพงค์)¹³ ณ หงสาวดี รัฐ สระคกิตาจร
 สการวุฒินามกร ปฐมมคณัยสอง
 (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 19)

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงสระอะลดรูปของพยางค์กลาง ได้แก่ คำว่า
 สายัณห์(สา-ยัน-หะ) → สายณห์(สา-ยน-หะ)

(อินทวิเชียร)¹¹ นางเรียนและเพียรท่อง ก็และคล่องสะดวงคล
 ไปซำก็ สายณ หยะเยี่ยมไสลง
 (กฎหมายคำฉันท์ : 45)

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงสระอาของพยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า
 สำราญ(สำ-ราน) → สำรณ(สำ-รน)

(อินทวิเชียร)¹¹ บรรเลงลเบงชล ก็ สำรณ สำเรียงพอน
 เฟื่องพองชโลธร ก็สท้านสเทือนสินธุ์
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 36)

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงสระอุของพยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า
 ประทุษ(ประ-ทุค) → ประทุษ(ประ-ทค)

(สัททูลวิกกีฬิต)
¹⁹ ๑ คงควบทุกขประเทียบประทับทุษ ประทุษ ครอบอุปประยศยศ ประบูร
 (เรื่องเดียวกัน : 8)

นอกจากการเปลี่ยนเสียงสระอะลดรูปเพื่อสัมผัสนอกแล้ว ยังเป็นไปเพื่อ
 สัมผัสใน เช่น คำว่า หิรัญ(หิ-รัน) → หิรัณ(หิ-รน)

(วสันตดิลก)¹⁴ ๑ งามราชวราราภณรา ชยะรามอรำมเมือง
 กุณทล หิรัณ รตนเรือง ผิวแมนก็มั่นกัน
 (พระนลคำฉันท์ : 30)

ก.2 การเพิ่มเสียง

การเพิ่มเสียงหรือการเติมสระ พยัญชนะและพยางค์ยังคง
จำแนกออกเป็น 2 ลักษณะ เช่นเดียวกับวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน คือ เติม เพื่อ เพิ่ม
พยางค์หลุ และ เพิ่มพยางค์ครุ

ก.2.1 เติมเพื่อเพิ่มพยางค์หลุ

เป็นการเติมพยางค์ที่ประสมสระ เสียงสั้นไม่มีตัวสะกดให้แก่
คำคู่ คำเดี่ยว และคำซ้อนเช่นเดียวกับยุคก่อนเพื่อให้มีพยางค์หลุเพิ่มขึ้น

คำคู่

พยางค์ที่เติมหน้าคำทั้งสองเป็นได้ทั้งพยัญชนะ เดี่ยวและพยัญชนะควบ
ที่ประสมสระอะไม่มีตัวสะกด ยุคนี้นิยมเติมพยางค์ให้แก่คำคู่แพร่หลายมากกว่ายุคก่อน
ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 30) ตารางแสดงการเติมพยางค์ที่ประสมสระเสียงสั้นให้แก่คำคู่
คำเดี่ยว และคำซ้อนเพื่อเพิ่มพยางค์ลหุ

คักคัก	-	คะคักคะคัก	รอนแรม	-	ระรอนระแรม
คึกคึก	-	คะคึกคะคึก	รวยริน	-	ระรวยระริน
ครึกครื้น	-	คฺครึกคฺครื้น	รีรีก	-	ระรีระรีก
ครึกครึม	-	คะครึกคะครึม	รีเรื่อย	-	ระรีระเรื่อย
ครั้นโครม	-	คะครั้นคะโครม	ริกิ้ว	-	ระริกระิ้ว
ครั้นครั้น	-	คะครั้นคะครั้น	ริบร้อน	-	ระริบระร้อน
ครั้นเครง	-	คะครั้นคะเครง	รินรมย์	-	ระรินระรมย์
คล้อยคลา	-	คฺคล้อยคฺคลา	รินรวย	-	ระรินระรวย, รรินระรวย
คลับคล้าย	-	คะคลับคล้าย	รินเริง	-	ระรินระเริง
คลุ้มคลั่ง	-	คะคลุ้มคะคลั่ง	แรมรอน	-	ระแรมระรอน
เคลื่อนคลี่ง	-	คะเคลื่อนคะคลี่ง	เริงรวย	-	ระเริงระรวย
แซ่เซง	-	ซแซ่เซง	เรื่อเรื่อ	-	ระเรื่อระเรื่อ
ซบซ้อน	-	ชะซบชะซ้อน	เรื่อรอง	-	ระเรื่อระรอง
ตั้งตั้ง	-	ตะตั้งตะตั้ง	สนลาน	-	ตะสนตะลาน
ปิ่นปวน	-	ปะปิ่นปะปวน	สนลุง	-	ตะสนตะลุง
ปึงปึง	-	ปะปึงปะปึง	เลิงลาญ	-	ตะเลิงตะลาญ
โปรยปราย	-	ประโปรยประปราย	เลิงลาช	-	ตะเลิงตะลาช
ผิงผอง	-	ผะผิงผะผอง	ถ้าวลุง	-	ตะถ้าวตะลุง
พรั่งพราว	-	พะพรั่งพะพราว	ถ้าวลิบ	-	ตะถ้าวตะลิบ
พริ้วพราว	-	พระพริ้วพระพราว	วับวาว	-	วะวับวะวาว
แยงยำ	-	ยะแยงยะยำ	วับแวว	-	วะวับวะแวว
ยั่วชวน	-	ยะยั่วยะชวน	ว้าวาน	-	วะว้าวะวาน
ยั่วเยี้ย	-	ยะยั่วยะเยี้ย	วาววาม	-	วะวาววะวาม
ย่ำเย็น	-	ยะย่ำยะเย็น	แวววาว	-	วะแวววะวาว
เยือกเย็น	-	ยะเยือกยะเย็น	หลังไหล	-	ตะหลังตะไหล

คำว่า "คลับคล้าย" แปลว่า ราวๆจำได้บ้างไม่ได้บ้าง เห็นไม่ถนัด กวีเติมพยางค์ คละ เข้าไปที่หน้าคำว่า "คลับ" และ "คล้าย" จะได้คำคู่ที่มีความหมายเดียวกับคำเดิม ดังนี้

๑ ๒ ๑ ๒

(วสันตดิลก) ๑^{๑๔} งามทันตกาพิกลระดับ และ คละคลับคละคล้าย นิล
 ปรากฏทองคำใบลวรายุพิน ผลปรากฏก็อ้างอายุ
 (พระบรมราชนิพนธ์ นิราศเมืองนครฯ คำฉันท์ : 130)

คำว่า "รีริก" หรือ "รีริก" คือเสียงหัวเราะเมื่อถูกหยอก กวีเติมพยางค์ ระ เข้าไปที่หน้าคำว่า "รี" และ "ริก" จะได้คำคู่ที่มีความหมายเดียวกับคำเดิม ดังนี้

๑ ๒ ๑ ๒

(อินทรวีเชียร) ๑^{๑๑} งามเช่นและเห็นที่ ก็ ระรีระริก สรวล
 บุษบ้ายกระบวรชวน สุขเกษมสรวลเส
 (อุเทนคำฉันท์ : 215)

คำเดี่ยวและคำซ้อน

การเติมพยางค์ให้แก่คำเดี่ยวและคำซ้อนเป็นไปเพื่อเพิ่มจำนวนพยางค์ และเพื่อพยางค์ลหุโดยตรง พยางค์ที่เติมนั้นมีพยัญชนะต้นประสมกับสระเสียงสั้นไม่มีตัวสะกด ซึ่งเป็นสระอะเสียดเป็นส่วนใหญ่ นอกนั้นเป็นสระอิ หรือสระอุ ตำแหน่งที่เติมมี 4 ที่ซึ่งตรงกับวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน คือ

- หน้าพยางค์ต้น
- หลังพยัญชนะตัวแรกของคำควบกล้ำที่เป็นพยัญชนะต้น
- หลังพยางค์ต้น
- หลังพยางค์ท้าย

ส่วนตำแหน่งที่เติมหลังพยางค์กลางที่ใช้ในยุคก่อน ไม่ปรากฏในยุคนี้ แต่มีการเติมในตำแหน่งอื่นเพิ่มเข้ามาแทน คือ ระหว่างพยางค์ต้นกับพยางค์ท้าย ซึ่งมีด้วยกันรวม 2 แบบ ทั้ง 2 แบบนี้แตกต่างกันที่พยัญชนะต้นของพยางค์เสียงสั้นที่เติมเข้ามาแบบแรกจะมีพยัญชนะต้นตัวเดียวกับพยัญชนะสะกดของพยางค์ต้นหรือพยัญชนะต้นของพยางค์ท้าย เช่น คำว่า รัชชะนิกร และ มันยะย่อง ส่วนแบบหลังพยางค์ที่เติมเข้ามาจะมีพยัญชนะต้นเป็นตัวใดก็ได้ เช่น อัสสุปฐาร และ อัญวลิต มีข้อสังเกตว่าลักษณะการเติมยังเป็นกรเติมเข้าไปภายในคำหรือเติมเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของคำนั้นเช่นเดียวกับการเติมพยางค์ในอีก 4 ตำแหน่งที่กล่าวมาข้างต้น ดังจะเห็นได้จากตารางที่ 31, 32, 33, 34, 35 ต่อไปนี้

(ตารางที่ 31) ตารางแสดงลักษณะของการเติมพยางค์ที่ประสมสระเสียงสั้นให้แก่
คำเดี่ยวและคำซ้อน ซึ่งมีทั้งที่เติมแล้วมีความหมายและไม่มีความหมาย

ตำแหน่งที่เติม - หน้าพยางค์ต้น

การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น	การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น
กู	ก่องกาญจน์ - กูก่องกาญจน์	ผ (ผะ)	เกษร - ผเกษร
กระ	ชุปชิบ - กระชุบชิบ		นอน - ผนอน
	สรวลสันต์ - กระสรวลสันต์		ผกผวน - ผผกผวน
	สูงสิง - กระสูงสิง	ผังผาด - ผผังผาด	
	อบอวล - กระอบอวล	พ (พะ)	อืดโอย - พอืดโอย
	ออกแอด - กระออกแอด		ม (มะ)
	- กระออกกระแอด	ลักลอบ - มลักมลอบ	
	โหย - กระโหย	- มะลักมะลอบ	
	โหยหา - กระโหยหา	ลีม - มลีม	
โหยหวน - กระโหยหวน	เลวทราม - มเลวทราม		
โหยหวนหา - กระโหยหวนหา	เลื่อม - เมเลื่อม		
ชะ	ชุกเข็ญ - ชะชุกเข็ญ		หลอมหล่อ - มะหลอมมะหล่อ
ค	คำราม - คคำราม	ย, ยะ	ข้ายี - ยะข้ายี
	คลาไคล - คคลาไคล		ข้างเหยียบ - ยะข้างเหยียบ
คร, กระ	ครุมเครือ - กระครุมเครือ		ขาดร่อง - ยะขาดร่อง
	วัดแวง - กระวัดแวง		เขาะข้าง - ยะเขาะข้าง
	วัดไว - กระวัดไว		ขอบร่อง - ยะขอบร่อง
	วีแวง - กระวีกระแวง		ขวนยี - ยะขวนยี
	หวนโหย - กระหวนโหย		ขวนโยน - ยะขวนโยน
	- กระหวนกระโหย		ข้มขวน - ยะข้มขวน
	โหยหวล - กระโหยหวล		- ยข้มขวน
อิงอล - กระอิงอล	เขือกเขิน - ยะเขือกเขิน		
คละ	เคล้าคลึง - คละเคล้าคลึง	เหยาะข้าง - ยะเหยาะข้าง	
	กลอคู่ - คละกลอคู่	หยดข้อย - ยะหยดข้อย	
	กลอเคลือบ - คละกลอเคลือบ	หยัดข้อย - ยะหยัดข้อย	
		หยองแหง - ยะหยองแหง	

การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น	การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น
อุ	เคื่อง - <u>คู</u> เคื่อง	ร, ระ	ชวย - <u>ระ</u> ชวย
จร (จระ)	ลิว - <u>จร</u> ลิว		ดา - <u>ระ</u> ดา
	ลิวล้ง - <u>จร</u> ลิวล้ง		ดาต - <u>ระ</u> ดาต
	ลิ่ง - <u>จร</u> ลิ่ง		ด้าวดาล - <u>ระ</u> ด้าวดาล
	ลิ่งลาญ - <u>จร</u> ลิ่งลาญ		ด้าวดวง - <u>ระ</u> ด้าวดวง
ช	รลอก - <u>ชร</u> รลอก		คิ่นแก้ว - <u>ระ</u> คิ่นแก้ว
	วาดแวง - <u>ชว</u> าดชแวง		ทาบ - <u>ร</u> ทาบ, <u>ระ</u> ทาบ
ชร, ชระ	แกล - <u>ชร</u> แกล		ทบท้าว - <u>ระ</u> ทบท้าว
	ชั้นเฉื่อยฉม - <u>ชร</u> ชั้นชรเฉื่อยฉม		ห้อยจร - <u>ระ</u> ห้อยจร
	บัดไบบัง - <u>ชร</u> บัดไบบัง		รันทค - <u>ระ</u> รันทค
	เบือน - <u>ชร</u> เบือน	รานรอน - <u>ระ</u> รานรอน	
	เปือกปอน - <u>ชร</u> เปือกปอน	รุกราญ - <u>ระ</u> รุกราญ	
	เมียงม่าย - <u>ชร</u> เมียงม่าย	เรียราย - <u>ระ</u> เรียราย	
	เรียบ - <u>ชร</u> เรียบ	เรียงราย - <u>ระ</u> เรียงราย	
	ลื่น - <u>ชร</u> ลื่น	โรมรณ - <u>ระ</u> โรมรณ	
	ล่อง - <u>ชร</u> ล่อง	สายแสง - <u>ระ</u> สายแสง	
	อบ - <u>ชร</u> อบ	เสริดสัง - <u>ระ</u> เสริดสัง	
ชะ	เซาซึม - <u>ชะ</u> เซาซึม	ล, ละ	สุมสาย - <u>ระ</u> สุมระสาย
	ซุ่มเชิง - <u>ชะ</u> ซุ่มเชิง		คึกเข็ญ - <u>ล</u> คึกเข็ญ
ตร	โล่ง - <u>ตร</u> โล่ง		ลาญ - <u>ล</u> ลาญ
ถ	เดือนต่ำ - <u>ถ</u> เดือนต่ำ		ลานลน - <u>ล</u> ลานลน
ทร (ตระ)	นาว - <u>ตระ</u> นาว		ลนลาน - <u>ล</u> ลนลาน
	น้ำว - <u>ทร</u> น้ำว		ลัดเลี้ยว - <u>ล</u> ลัดเลี้ยว
	สุม - <u>ทร</u> สุม		แล่นล่า - <u>ล</u> แล่นล่า
	หวน - <u>ทร</u> หวน		เลื่อนลอย - <u>ล</u> เลื่อนลอย
	โหยหวล - <u>ทร</u> โหยหวล		เลื่อมลาย - <u>ล</u> เลื่อมลาย
	หิวโหย - <u>ทร</u> หิวทรโหย		หลีกไกล - <u>ล</u> หลีกไกล
		หลงไหล - <u>ล</u> หลงไหล	

การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น	การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น	
ท	เคราะห์ - ทุรเคราะห์	ล้า	เคื่องเข็ญ - ล้าเคื่องเข็ญ	
	ทาส - ทุทาส		พาลพอง - ล้าพาลพอง	
	โทษกรรม - ทุโทษกรรม		เลียม - ล้าเลียม	
	ไกยันต์ - ทุไกยันต์		ว, วะ	ฤทธิมันต์ - วัฤทธิมันต์
	มหิทธิ - ทุมหิทธิ			วิเวก - วัวิเวก
	ล้าเค็ญ - ทูล้าเค็ญ			วุ้งเว็ง - วัวุ้งเว็ง
	ใส่ - ทุใส่			วุ่นวาย - วัวุ่นวาย
ฐ	ชงไชย - ฐชงไชย	หวาดไหว - วัหวาดไหว		
น (นะ)	นัวเนียบ - ณะนัวเนียบ	หวิวหวาม - วัหวิวหวาม		
นิ	รัญจวน - นිරัญจวน	หวีดผวา - วัหวีดผวา		
	เลิศล้ำ - นิลเลิศล้ำ	หูดหวิด - วัหูดหวิด		
นุ	เกรียวกราว - นูเกรียวกราว	ส, สะ	พรั่งพรุ - สะพรั่งพรุ	
	กลางแคลง~ - นูกลางแคลง~		พรั่งพร้อม - สะพรั่งพร้อม	
	ฉับฉาด - นูฉับฉาด		พรั่งพราย - สะพรั่งพราย	
	ไต่เต้า - นูไต่เต้า		พรั่งเพรียง - สะพรั่งเพรียง	
	นาวี - นุนาวี		พรั่งพรรณ - สพรั่งพรรณ	
	ประจำ - นูประจำ		พริบพร้อม - สพริบสพร้อม	
	ประมาณ - นูประมาณ		พร้อม - สพร้อม	
	ประสงค์ - นูประสงค์		พินาศ - สพินาศ	
	แมน่ข่า - นูแมน่ข่า		พร้อมเพรียง - สะพร้อมเพรียง	
	วิเศษ - นูวิเศษ		เพรียกไพร - สะเพรียกไพร	
	สับสน - นูสับสน		วิเวก - สวิเวก	
			สดไส - สะสดไส	
	เสือกสน - สเสือกสน			

การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น	การเติมพยางค์	หน้าพยางค์ต้น	
ประ	เดียด - <u>ประ</u> เดียด	สร, (สระ)	ดั้น - <u>สร</u> ดั้น	
	เทียบ - <u>ประ</u> เทียบ		พรั่ง - <u>สร</u> พรั่ง	
	นิกาย - <u>ประ</u> นิกาย		พร้อม - <u>สร</u> พร้อม	
	ปราชปรอย - <u>ประ</u> ปราชปรอย		พร้อมพริก - <u>สร</u> พร้อมพริก	
	พรายพรรณ - <u>ประ</u> พรายพรรณ		พร้อมพรั่ง - <u>สร</u> พร้อมพรั่ง	
	พริ้มเพริช - <u>ประ</u> พริ้มเพริช		พร้อมเพียง - <u>สร</u> พร้อมเพียง	
	โลมเลียม - <u>ประ</u> โลมเลียม		หลับ - <u>สร</u> หลับ	
	เล่าโลม - <u>ประ</u> เล่าโลม		สุ	ก้านัด - <u>สุ</u> ก้านัด
	- <u>ประ</u> เล่า <u>ประ</u> โลม			กล่อม - <u>สุ</u> กล่อม
	เลงโลม - <u>ประ</u> เลงโลม			ก้งวาน - <u>สุ</u> ก้งวาน
	วิงวอน - <u>ประ</u> วิงวอน	เกสร - <u>สุ</u> เกสร		
	อิงอด - <u>ประ</u> อิงอด	จรัส - <u>สุ</u> จรัส		
	อร - <u>ประ</u> อร	เจจันต์ - <u>สุ</u> เจจันต์		
	เอียงอาย - <u>ประ</u> เอียงอาย	เดช - <u>สุ</u> เดช		
		บอกเล่า - <u>สุ</u> บอกเล่า		
		ปรางทอง - <u>สุ</u> ปรางทอง		
		มรรยาท - <u>สุ</u> มรรยาท		
		เรื่อนทอง - <u>สุ</u> เรื่อนทอง		
		สัปดาห์ - <u>สุ</u> สัปดาห์		
		อ	ประโชชน์ - <u>อ</u> ประโชชน์	
	อุ	ลามก - <u>อุ</u> ลามก		
		วาทา - <u>อุ</u> วาทา		

(ตารางที่ 32) ตารางแสดงลักษณะของการเติมพยางค์ให้แก่คำเดี่ยวและคำซ้อน
ตำแหน่งที่เติม - หลังพยัญชนะตัวแรกของพยางค์ควบคำที่เป็น
พยัญชนะต้น

การเติมพยางค์	หลังพยัญชนะตัวแรกของพยางค์ควบคำที่เป็นพยัญชนะต้น
ระ (ระ+ะ) /Ra/ หลังพยัญชนะ ก	กลอง - กระลอง กลอย - กระลอย
/Ra/ หลังพยัญชนะ ค	คตอ - คระตอ คตึง - คระตึง คตีม - คระเลียม
/Ra/ หลังพยัญชนะ ต	ตเตร - ตระแระ
ย (ะ+ย) /Ay/ หลังพยัญชนะ ส	เสียว - เสียว (สะ-เหยียว)

(ตารางที่ 33) ตารางแสดงลักษณะของการเติมพยางค์ให้แก่คำเดี่ยวและคำซ้อน
ตำแหน่งที่เติม - หลังพยางค์ต้น

การเติมพยางค์	หลังพยางค์ต้น
ก (ก+ะ) /Ka/ หลังพยางค์ ตัก	ตักสิลา - ตักกสิลา
ร (ร+ะ) /Ra/ หลังพยางค์ นฤ	นฤสุข - นฤรสุข
ห (ห+ะ) /Ha/ หลังพยางค์ โก	โกลาหพ - โกหลาหพ
/r/ /R/ หลังพยางค์ ก	กัตัญญ - กระตัญญ กมล - กรมล กวี - กระวี กษัตรา - กระษัตรา กษัตรี - กระษัตรี กษัย - กระษัย เกษตร - กระษेत्र เกษม - กระษेम
/r/ /R/ หลังพยางค์ จ	จขาบ - จรขาบ

การเติมพยางค์	หลังพยางค์ต้น
/R/ หลังพยางค์ ช	ชง่า - ชรง่า ชม้อยชม้าย - ชรม้อยชม้าย แชลุ่ม - ชรลุ่ม ชโลม - ชรโลม ชอ้ออ๊ด - ชร้ออ๊ด
/R/ หลังพยางค์ ซ	ซแซ่ - ชระแซ่ แซง - แซรง
/R/ หลังพยางค์ ต	ตง่าน - ตระง่าน ตะบัดตะป่อง - ตระบัดตระป่อง ตลอด - ตระตลอด
/R/ หลังพยางค์ ท	ทลาย - ทรลาย
/R/ หลังพยางค์ ป	ปถพิน - ปรถพิน ปนิธาน - ประนิธาน ปดิพัทธ - ประดิพัทธ ปติภาย - ประติภาย
/R/ หลังพยางค์ พ	พยูห์ - พระยูห์
/R/ หลังพยางค์ ศ	ศบง - ศรบง

การเติมพยางค์	หลังพยางค์ต้น	
<p data-bbox="388 426 451 460">/Ra/</p> <p data-bbox="315 478 503 512">หลังพยางค์ ส</p>	<p data-bbox="624 410 686 444">สดัก</p> <p data-bbox="624 471 686 505">สดุ้ง</p> <p data-bbox="624 532 686 567">สติก</p> <p data-bbox="624 594 765 628">สตื่นสท้าน</p> <p data-bbox="624 655 780 689">สเทือนสท้าน</p> <p data-bbox="624 716 707 750">สนุกนิ</p> <p data-bbox="624 777 686 811">สพัก</p> <p data-bbox="624 839 686 873">สปัง</p> <p data-bbox="624 900 686 934">สอื่น</p>	<p data-bbox="969 410 1031 444">- สรดัก</p> <p data-bbox="969 471 1031 505">- สรดุ้ง</p> <p data-bbox="969 532 1031 567">- สรติก</p> <p data-bbox="969 594 1110 628">- สรตื่นสท้าน</p> <p data-bbox="969 655 1125 689">- สรเทือนสท้าน</p> <p data-bbox="969 716 1052 750">- สรนุกนิ</p> <p data-bbox="969 777 1031 811">- สรพัก</p> <p data-bbox="969 839 1110 873">- สรปัง, สระปัง</p> <p data-bbox="969 900 1031 934">- สรอื่น</p>
<p data-bbox="388 1011 451 1045">/R/</p> <p data-bbox="315 1072 503 1106">หลังพยางค์ ส</p>	<p data-bbox="624 1006 765 1041">สทกสท้าน</p> <p data-bbox="624 1068 738 1102">สบัคสบึง</p> <p data-bbox="624 1129 780 1163">สปรงสปริบ</p> <p data-bbox="624 1190 749 1224">สล่มสล้าย</p> <p data-bbox="624 1251 769 1285">สอาดสอ้าน</p> <p data-bbox="624 1313 722 1347">สงคราม</p>	<p data-bbox="969 1006 1110 1041">- สรทกสท้าน</p> <p data-bbox="969 1068 1099 1102">- สรบัคสรบึง</p> <p data-bbox="969 1129 1125 1163">- สรพรงสปริบ</p> <p data-bbox="969 1190 1099 1224">- สรล่มสล้าย</p> <p data-bbox="969 1251 1114 1285">- สรอาดสอ้าน</p> <p data-bbox="969 1313 1067 1347">- สรงคราม</p>

(ตารางที่ 34) ตารางแสดงลักษณะของการเติมพยางค์ให้แก่คำเดี่ยวและคำซ้อน
ตำแหน่งที่เติม - ระหว่างพยางค์ต้นกับพยางค์ท้าย

การเติมพยางค์	เติมระหว่างพยางค์ต้นกับพยางค์ท้าย	
แบบที่ 1	เติมพยางค์เสียงเดียวกับเสียงท้ายของพยางค์หน้าหรือเสียงท้ายของพยางค์หลัง	
ก	กสิกรรม	- กสิกรรม
ค	คตะรูป	- คคตะรูป
จ	จคจ้อง	- จคจ้อง
ช	รัชนิกร	- รัชชะนิกร
น	ยานมาศ	- ยานนุมาศ
พ	พานพ้อง	- พานพะพ้อง
ย	มันย่อง	- มันยะย่อง
ร	รินเริง	- รินระเริง
	เรียงเรียด	- เรียงระเรียด
ว	วาบหวิว	- วาบวะหวิว
แบบที่ 2	เติมพยางค์เสียงอื่น	
ป	อัศสุธาร	- อัศสุปธาร
ย	นิตีราช	- นิตียราช
	ศิริราช	- ศิริยราช
ร	วิปโยค	- วิประโยค
	อุปฐาก	- อุประฐาก
	อุปบัติ	- อุประบัติ
	อุปมา	- อุประมา
ว	อัญชิต	- อัญชวลิต
ส	นิลลบล	- นิลลุสบล

(ตารางที่ 35) ตารางแสดงลักษณะของการเติมพยางค์ให้แก่คำเดี่ยวและคำซ้อน
ตำแหน่งที่เติม - หลังพยางค์ท้าย

การเติมพยางค์	หลังพยางค์ท้าย		
ก, กะ	การ	-	การกะ
	ครู	-	ครูก
	ผล	-	ผลก
ค	บุรุษยง	-	บุรุษยงค
	ประมง	-	ประมงค
	ยุพยง	-	ยุพยงค
ช	จตุพช	-	จตุพชช
ฉิ	ประเสริฐจ	-	ประเสริฐจฉิ
ติ	อเนก	-	อเนกติ
ติ	ปฏิบัติ	-	ปฏิบัติติ
นิ	กำสรด	-	กำสรดนิ
	ค้ำนับ	-	ค้ำนับนิ
	พิภก	-	พิภกนิ
	มัน	-	มันนิ
	เสนาะ	-	เสนาะนิ
	อนาถ	-	อนาถนิ

การเติมพยางค์	หลังพยางค์ท้าย	
ย	กาม - กำนัด - เคารพ - ชาติรี - บริษัท - ปลดพี - ประนต - พิไร - ไมตรี - รัฐมนตรี - วิธี - สุภค - อภิวันท - องคมนตรี - อุไร -	กามย กำนัดย เคารพย ชาติรีย บริษัทย ปลดพีย ประนตย พิไรย ไมตรีย รัฐมนตรีย วิธีย สุภคย อภิวันทย องคมนตรีย อุไรย
ร, ระ	ชวติต - ภูต - มจรุส - สท - อนุญาต	ชวติตระ ภูตระ มจรุสระ สทระ อนุญาตร
ห, หะ	คำริ - ประสงค - พายุ - ไพราะ - เสนาะ	คำริห ประสงคหะ พายุห ไพราะห เสนาะห

(เวสสเทวี) ¹² ร้อยที่จะมีช่อง
 ๒ ๑ ๒
 จดจะจ้อง ช่องบมากมี
 คลาศทางกลับเสียที่ มีปะอย่างยังบห่างเห็น
 ("นางโสมณีกับรากลีส" - ประชุมพระนิพนธ์ พระเจ้า
 บรมวงศ์ เสด็จกรมหลวงพิชิตปรีชากร : 258)

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์ระหว่างพยางค์ต้นกับพยางค์ท้ายแบบที่สอง
 ได้แก่ คำว่า นิลลบล → นิลลสะบล

(อินทรวีเชียร) ¹¹ บัวเบญจนาพรรณ สดบรรณสลับลิน
 จงส์ตบง นิล ลสะบล อุลบาน
 (อุเทนคำฉันท์ : 215) ๑ ๑ ๒

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์หลังพยางค์ท้าย ได้แก่ คำว่า
 บุษยง → บุษยงค

(อินทรวีเชียร) ¹¹ เรียมจึงประจักษ์จง ๑ ๑ ๒ ๑
 บุษยงค งามาม
 หากได้พี่เลี้ยงตาม จรมานุเคราะห์ครอง
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 71)

จะเห็นได้ว่าคำที่เติมพยางค์ที่ประสมสระเสียงสั้นไม่มีตัวสะกดใน
 ตำแหน่งต่างๆของคำดังกล่าวข้างต้นเหล่านี้ เมื่อเติมพยางค์แล้วจะมีจำนวน
 ลหุเพิ่มขึ้น 1 พยางค์เช่นเดียวกัน นอกจากนี้พยางค์ที่เพิ่มเข้ามายังช่วยให้คำ
 ดังกล่าวมีลหุตรงตามแผนบังคับของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด

ก.2.2 เติมเพื่อเพิ่มพยางค์ครุ

ทำได้โดยการ เติมพยางค์ทั้งที่มีตัวสะกดและ ไม่มีตัวสะกด
เช่นเดียวกับยุคก่อน

วิธีนี้มีส่วนที่เพิ่มเติมจากที่เคยใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน อยู่บ้างตรงที่พยางค์ที่เติมเพื่อเพิ่มพยางค์ครุนั้น เป็นได้ทั้งพยางค์ที่มีตัวสะกดและ ไม่มีตัวสะกด แต่วรรณกรรมยุคก่อนมีเพียงการเติมด้วยพยางค์ประสมสระอะไม่มีตัวสะกดเท่านั้น นอกจากนี้ยังมีการเติมคำสองพยางค์ที่ต้นคำและท้ายคำซึ่งรวมอยู่ในวิธีแรกเช่นกัน และเป็นวิธีที่ไม่เคยปรากฏว่ามีใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน คำสองพยางค์นี้มีลักษณะสังเกตได้ คือ พยางค์แรกเป็นพยางค์ประสมสระอะไม่มีตัวสะกด และพยางค์หลังเป็นพยางค์ที่มีตัวสะกด วิธีแรกนี้ทำให้มีจำนวนพยางค์เพิ่มขึ้น ตัวอย่างของคำที่เพิ่มพยางค์ครุด้วยวิธีการต่างๆอยู่ในตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 36) ตารางแสดงคำที่เติมพยางค์เพื่อเพิ่มพยางค์คู่

เติมพยางค์ต้นคำ	เติมพยางค์กลางคำ	เติมพยางค์ท้ายคำ
	เติมพยางค์ไม่มีตัวสะกด	เติมพยางค์ไม่มีตัวสะกด
	ทูรณ - <u>ทูร</u> รณ นกาค์ - <u>นกา</u> กาค์ นีราศ - <u>นึ</u> ราศ พิรมย์ - <u>พิ</u> รมย์ พิลาศ - <u>พิ</u> ลาศ พิลาส - <u>พิ</u> ลาส โพรญาณ - <u>โ</u> พรญาณ สาธุการ - <u>สา</u> ธุการ สุมาลัย - <u>สุ</u> มาลัย สุสาน - <u>สุ</u> สาน ลิลาศ - <u>ลิ</u> ลาศ เวहन - <u>เว</u> หาน	บุณ - <u>บุ</u> ณ ประทุม - <u>ประ</u> ทุม มนัส - <u>มน</u> ัส
	เติมพยางค์มีตัวสะกด	เติมพยางค์มีตัวสะกด
	ยุง - <u>ย</u> อง ระทม - <u>ระ</u> ทุม สระเชน - <u>สระ</u> เชน สุมาลัย - <u>สุ</u> มาลัย อคูร - <u>อ</u> คูร	ทิวา - <u>ทิว</u> า ทิศา - <u>ทิส</u> า ทิศา - <u>ทิส</u> า ทิวาวาร ทิศาคาล ทิศาสาร
เติมคำ 2 พยางค์ พยางค์แรก - พยางค์ไม่มีตัวสะกด พยางค์หลัง - พยางค์มีตัวสะกด		เติมคำ 2 พยางค์ พยางค์แรก - พยางค์ไม่มีตัวสะกด พยางค์หลัง - พยางค์มีตัวสะกด
กระเชน - <u>กระ</u> เชน แชล่ม - <u>ชล</u> ่ม ผจง - <u>ผ</u> จง ระวัง - <u>ระ</u> วัง ระไว - <u>ระ</u> ไว	กระชัดกระเชน ชลิมชล่ม ผจ้ง ระแวงระวัง ระแวงระไว	สะดวก - <u>สะ</u> ดวก สะดวกสดาย

การ เติมพยางค์ประสมสระอา ไม่มีตัวสะกด

ในยุคนี้ยังเป็นการเติมพยางค์ที่กลางคำและท้ายคำ เช่นเดียวกับยุคก่อน ซึ่งไม่มีผลต่อความหมายของคำแต่อย่างใด

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์กลางคำ ได้แก่ คำว่า สุสาน → สุสาน (วสันตดิลก) ๑๔ ข้าน้อยจักวายชนมชีวะวาทม์ วรบาทจะห่างเห็น
 ว่างเคยเสวยสุขจะเย็น ยะเยียบอย่าง สุสาน
 (อุเทนคำฉันท์ : 22) ๑๒๒

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์ท้ายคำ ได้แก่ คำว่า ประทุม → ประทุมมา ซึ่งนอกจากจะเป็นการเติมเพื่อเพิ่มพยางค์ครุแล้วยังเป็นไปเพื่อรับสัมผัสอีกด้วย ดังนี้

(อินทรวีเชียร) ๑๑ พรานนำวิหคสอง สหายเต้าพนาว
 คลสระ ประทุมมา สถานถิ่นพำนักไพโร
 ("บรรพจรียาคำฉันท์"-วชิรญาณ เล่มที่ 2 ตอนที่ 2 ร.ศ. 115 : 2186)

การ เติมพยางค์ที่มีตัวสะกด

เป็นวิธีการที่มีใช้เพิ่มขึ้นในยุคนี้ มีทั้งการเติมพยางค์ที่กลางคำและ ท้ายคำรวม 2 ตำแหน่งด้วยกัน

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์กลางคำ ได้แก่ คำว่า บุษง → บุยง (สัทธรา) ๒๑ เหตุเพื่อผู้ใหญ่ บุยยง อนุกุลจิตรจง
 หนุ่มกึ่งวียงง กระทบลมัว
 (คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา : 36)

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์ท้ายคำ ได้แก่ คำว่า ทิศา → ทิศาศาล
 (อินทรวีเชียร)^{๑๑} ขณนัณนราราช ฎรท้าว ทิศาศาล
 นอกในบุรีสถาน แลประเทศทุกคาม

(สุธนูคำฉันท : 14)

มีข้อสังเกตว่าคำที่เติมพยางค์มีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกดนั้นมักเป็น
 คำสองพยางค์ ซึ่งเมื่อเติมพยางค์แล้วจะกลายเป็นคำสามพยางค์เช่นเดียวกัน

การเติมคำสองพยางค์

เป็นอีกวิธีหนึ่งซึ่งมีใช้เพิ่มขึ้นในยุคนี้ ตำแหน่งที่เติมคำดังกล่าวคือต้นคำ
 และท้ายคำที่ต้องการ

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์ที่ต้นคำ ได้แก่ คำว่า
 กระเชน กระชัคกระเชน ซึ่งนอกจากจะทำให้ได้จำนวนพยางค์เพิ่มขึ้นแล้ว
 ยังได้พยางค์ครูที่รับสัมผัส ดังนี้

(อินทรวีเชียร)^{๑๑} ว่าวันพิรุณวัส ส กระชัคกระเชน สาย
 มากมูลประมาณหลาย คณะหล่น ณ มณฑล

("มารวิไชยคำฉันท"-ไทยเชชม ปีที่ 2 เล่มที่ 1

(15 พฤษภาคม 2468) : 32)

ตัวอย่างของคำที่เติมพยางค์ที่ท้ายคำ ได้แก่ คำว่า
 สดวก → สดวกสค้ายซึ่งทำให้ได้จำนวนพยางค์เพิ่มขึ้นและได้พยางค์ครูท้ายวรรค-
 หน้าที่ส่งสัมผัสไปยังพยางค์ที่สามในวรรคถัดไป ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร)^{๑๑} ได้โดยสดวกค้าย คุดหมายจ้านงใจ
 สำราญ ณ โรงไฟ จิตรนิจนิรันดรกาล

(คำฉันทก่ล่อมช้างสำคัญเมืองกาญจนบุรี : 10)

ก.3 การตัดเสียง

การตัดเสียงหรือการตัดสระ พยัญชนะและพยางค์ยังคงจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะเช่นเดียวกับวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน คือ ตัดเพื่อพยางค์ครุ ตัดเพื่อพยางค์ลหุ และ ตัดเพื่อสัมผัส วรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้มีการตัดเสียงเพื่อสร้างศัพท์มากกว่ายุคก่อน ดังจะเห็นได้จากมีปริมาณของศัพท์ที่เกิดจากการตัดเสียงเป็นจำนวนมาก

ก.3.1 ตัดเพื่อพยางค์ครุ

ยังเป็นการตัดพยางค์ของคำเดี่ยวและคำซ้อน รวมทั้งการตัดเสียงพยางค์โดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตเช่นเดียวกับยุคก่อน แต่ใช้ในปริมาณที่มากกว่ายุคก่อนทั้งสองวิธี เมื่อตัดเสียงดังกล่าวแล้วจำนวนพยางค์ภายในคำจะลดลง

การตัดพยางค์ของคำเดี่ยว

ตำแหน่งที่ตัดพยางค์เป็นได้ตั้งแต่พยางค์ต้น พยางค์กลางและพยางค์ท้าย การตัดพยางค์ต้นซึ่งเป็นตำแหน่งเดียวกับการตัดพยางค์ในยุคนั้นพบว่าเป็นที่นิยมมากที่สุด ส่วนการตัดในอีกสองตำแหน่งนั้นไม่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้นิยมสร้างศัพท์ด้วยการตัดพยางค์มากกว่ายุคก่อนทั้งปริมาณของศัพท์และวิธีการที่ใช้ ดังจะเห็นได้จากตารางของคำเดี่ยวที่ตัดพยางค์แล้วพยางค์ที่ตัดออกไปมีทั้งเป็นพยางค์มีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 37) ตารางแสดงการตัดพยางค์ของพยางค์เดี่ยวเพื่อพยางค์ครู

ก. ตำแหน่งที่ตัด - พยางค์ต้น			
ตัดพยางค์ไม่มีตัวสะกด		ตัดพยางค์มีตัวสะกด	
นภาค	- ภาค	กั้วล	- วล
ปวัตนาการ	- วัตนาการ	น้อยหน้า	- หน้า
ประทีน	- ทีน	น้อยโหน่ง	- โหน่ง
พิหาร	- หาร	สังขาร	- ขาร
ระทม	- ทม	สรรเสริญ	- เสริญ
ระบม	- บม	อิตถิ	- ถิ
ละเมอ	- เมอ		
วิวาห	- วาห		
สถาน	- ถาน		
สพรั่ง	- พรั่ง		
สุคนธาร	- คนธาร		
อะไร	- ไร		
อุเกียรติ์	- เกียรติ์		
อาจารย์	- จารย์		
อาณาจักร	- ณาจักร		
อุดร	- ดุร		
อาราธนา	- ราธนา		
อารักขา	- รักขา		
อวรณ์	- วรรณ		
อลงกต	- ลงกต		
อนันต์	- นันต์		
อนเนก	- เนก		
อรัญ	- รัญ		
อลังกร	- ลังกร		
อุบาทว์	- บาทว์		
ข. ตำแหน่งที่ตัด - พยางค์กลาง			
ตัดพยางค์ไม่มีตัวสะกด		ตัดพยางค์มีตัวสะกด	
บรรจฺอรณ	- บรรจฺอรณ	ร้าวุ่นใจ	- ่วุ่นใจ
บรรจฺอรณ	- บรรจฺอรณ		
ปรีชาญาณ	- ปรีชาณ		
ราชอาณาจักร	- ณาจักร		
ค. ตำแหน่งที่ตัด - พยางค์ท้าย			
ตัดพยางค์ไม่มีตัวสะกด		ตัดพยางค์มีตัวสะกด	
		ทดแทน	- ทด
		โหม่นัส	- โหม
		ปัจจุสมัย	- ัจจุส
		อธบายัย	- อธบาย

ตัวอย่างการตัดพยางค์ท้ายที่มีตัวสะกด ได้แก่ คำว่า โทมนัส โทม

(วสันตดิลก) ๑¹⁴ อ้าพ่อพิมลสกลลัก- ชณะอรรคอุดมโถม
 อ้าพ่อนิราสะทุกขุ โทม เกอะนะพ้อมิควรแห่ง
 ("อดีตนิทานคำฉันท์"-ผดุงวิทยา ปีที่ 2 เล่มที่ 12(กุมภาพันธ์
 2457) : 334)

การตัดพยางค์ของคำซ้อน

วรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้มีการตัดพยางค์ของคำซ้อนมากกว่ายุคก่อนทั้ง ปริมาณของศัพท์ตลอดจนตำแหน่งของการตัดพยางค์ ได้แก่ การตัดพยางค์ต้นของ คำหลัง ซึ่งเป็นวิธีเดียวกับวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน การตัดพยางค์ต้นของคำแรก สองวิธีนี้เป็นการตัดพยางค์เสียงสั้นไม่มีตัวสะกดเพียงพยางค์เดียว เช่น คำว่า ประหัดประหาร → ประหัดหาร และ กระจ่มกระช่วย → กระจ่มช่วย ส่วนอีกสอง วิธีหลังเป็นการตัดคำแรกหรือคำหลังของคำซ้อน คำที่ตัดเป็นคำสองพยางค์ที่ประกอบ ด้วยพยางค์เสียงสั้นไม่มีตัวสะกดและพยางค์มีตัวสะกด เช่น คำว่า กระจวนกระวายเป็น → กระจวน และ ระอิดระอา → ระอิด ดังจะเห็นได้จากตารางแสดงการตัดพยางค์ ของคำซ้อนต่อไปนี้

(ตารางที่ 88) ตารางแสดงการตัดพยางค์ของคำซ้อน

ก. ตำแหน่งที่ตัด - ตัดพยางค์ต้นของคำหลัง					
กำจายกำจร	-	กำจายจร	ระแแต่่งระทวย	-	ระแแต่่งทวย
กระปรับกระปรอย	-	กระปรับปรอย	ระเหระหน	-	ระเหหน
กระรอกกระแต	-	กระรอกแต	ระวังระแวง	-	ระวังแวง
กระวนกระวาย	-	กระวนวาย	ระไวระวัง	-	ระไววัง
กระอึกกระไอ	-	กระอึกไอ	ระสำระสาย	-	ระสำสาย
จรจรัล	-	จรจัล	ระอิดระอา	-	ระอิดอา
ชรเดียดชรดั้น	-	ชรเดียดดั้น	ละถ้ำละถ้ง	-	ละถ้ำถ้ง
ชำนินำนาญ	-	ชำนินาญ	ลอลออง	-	ลอลออง
ทนุทนอม	-	ทนุทนอม	ลำเพาลำพาล	-	ลำเพาพาล
ทุนทุราย	-	ทุนทุราย	วิกลวิการ	-	วิกลการ
นองอนันต์	-	นองนันต์	สติดเสถียร	-	สติดเถียร
นิกายนิกร	-	นิกายกร	สะเทือนสุท้าน	-	สะเทือนท้าน
เนืองอนันต์	-	เนืองนันต์	สนุกสนาน	-	สนุกหนาน
ประคับประคอง	-	ประคับคอง	สพริบสพรั่ง	-	สพริบพรั่ง
ประจ้อประแจ้	-	ประจ้อแจ้	สลมสลาย	-	สลมหลาย
ประนตประนม	-	ประนตนม	สำเนียงสำนาน	-	สำเนียงนาน
ประมาณประมาญ	-	ประมาณมาญ	สำเรึงสำราญ	-	สำเรึงราญ
ประยุรประยุร	-	ประยุรยุร	สลับสลอน	-	สลับหลอน
ประเวประเวิง	-	ประเวเวิง	แสขงสขอน	-	แสขงหขอน
ประหัดประหาร	-	ประหัดหาร	อนันตอเนก	-	อนันตเนก
ประอรประเอียง	-	ประอรเอียง	อเนกอนันต์	-	อเนกนันต์
พะวัคพะวน	-	พะวัควน			
มถ้งเมถ้อง	-	มถ้งถ้อง			
ยุพายุพิน	-	ยุพาพิน			
ยุพายุเพา	-	ยุพาเพา			
ยุพินยุพาน	-	ยุพินพาน			
ข. ตำแหน่งที่ตัด - ตัดพยางค์ต้นของคำแรก		ค. ตำแหน่งที่ตัด - ตัดคำแรกของคำซ้อน			
กระชุ่มกระชวย	-	ชุ่มกระชวย	กระวนกระวาย	-	กระวาย
ถจจถจกรรจ	-	ถจจกรรจ	ทุนทุราย	-	ทุราย
แสขงสขอน	-	แสขงสขอน	ระวังระไว	-	ระไว
ระแวดระวัง	-	แวดระวัง	วิกลวิการ	-	วิการ
ง. ตำแหน่งที่ตัด - คำหลังของคำซ้อน					
ขมิขมัน	-	ขมิ	ระอิดระอา	-	ระอิด
ขวนขวาย	-	ขวน	ละถ้ำละถ้ง	-	ละถ้ำ
ระมัดระวัง	-	ระมัด	ละลาาละลั้ง	-	ละลาบ
ระหกระเหิน	-	ระหก			

ตัวอย่างการตัดพยางค์ต้นของคำหลัง ได้แก่ คำว่า ประทับ ประคอง →
ประทับ คอง

(วลันตคิลก) ๑๔ กลับซ้ำกระทำวิบัติโยย ภายให้พินาศกาล
 ออกเอยนิโครและนะจะภาร ธุระช่วย ประทับคอง
 (เพริคลิศคำฉันท์ เลขที่ 11 มัดที่ 65 อักษรป. : 8)

ตัวอย่างการตัดพยางค์ต้นของคำแรก ได้แก่ คำว่า กาจ ฉกรรจ์ →
กาจ ฉกรรจ์

(มาลีนี้) ๑๕ พลคชคชสามารถ มือพจญ กาจ ฉกรรจ์ พอ
 (อลินจิตต์คำฉันท์ : 20)

ตัวอย่างการตัดคำแรกของคำซ้อน นอกจากจะเป็นการลดจำนวน
 พยางค์แล้ว ยังได้พยางค์ครุที่รับส่งสัมผัสอีกด้วย เช่น คำว่า ทรน ทราย ซึ่งนิยม
 ใช้ควบคู่กัน กวีจะตัดคำว่า ทรน ออกเหลือเพียง ทราย ดังนี้

(ลัททวลวิกกีพิต)
 ๑๖ คงมีทุกขระทมบรมจิตร ทราย กำเดามะเดื่อคคาย ทเวศ
 (กฏาหคคำฉันท์ : 9)

ตัวอย่างการตัดคำหลังของคำซ้อน ได้แก่ คำว่า
ละลาบ ละล้ง → ละลาบ

- (กมล) ๑๒ เอื้ออะไรพระพอบ่น วรรณตร์ฤเจ้าขา
และดิฉัน ละลาบ มา บมีควรรถฉันทใด?
(มัทนะพาธา : 221)

บางครั้งก็เป็นการลดพยางค์และได้พยางค์ครูที่รับส่งสัมผัสเช่นเดียวกับคำว่า "ทุราย" ดังจะเห็นได้จากคำว่า ระหกระเหิน → ระหก

- (สัททูลวิกิพีด) ๑๙ จักใคร่ใดสินะตนจะพันทุกข ระหก ใ้ออกอนาถเจียน จะคราก
(กฎหมายคำฉันท์ ; 9)

การตัดเสียงพยางค์โดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต

กวียุคนี้ใช้วิธีดังกล่าวอย่างแพร่หลาย ตำแหน่งที่ตัดเสียงพยางค์มีทั้งพยางค์กลางและพยางค์ท้ายเช่นเดียวกับยุคก่อน แต่การตัดพยางค์ดูจะเป็นที่นิยมมากกว่า พยางค์ที่ตัดนั้นประสมสระเสียงสั้นไม่มีตัวสะกด บางครั้งเครื่องหมายทัณฑฆาตจะทำให้พยางค์ลดลง 1 พยางค์ เช่น คำว่า โมหะ(โม-หะ) → โมห์(โม) บางครั้งก็ลดไปถึง 2 พยางค์ เช่น ขัตติย(ขัต-ติ-ยะ) → ขัตติย์(ขัต) การใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตนอกจากช่วยลดจำนวนพยางค์แล้ว บางครั้งยังทำให้ได้พยางค์ครูที่รับสัมผัสอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของคำที่ตัดเสียงพยางค์โดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตในตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 39) ตารางแสดงคำที่ตัดเสียงพยางค์โดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต
เพื่อลดจำนวนพยางค์ลหุ

ก. ตำแหน่งที่ตัด - พยางค์กลาง				
กาญจนบุรี (กาน- <u>จะ-นะ-บุ-รี</u>)	ตัดพยางค์	<u>จน</u> (จะ-นะ)	เป็น	กาญจน์บุรี (กาน-บุ-รี)
ภียโย (พิ- <u>ยะ-โย</u>)	"	<u>ย</u> (ยะ)	"	ภียโย (พิ-โย)
สิกขการ (สิก- <u>ขะ-กาน</u>)	"	<u>ข</u> (ชะ)	"	สิกข์การ (สิก-กาน)
สินรุธร (สี-เน- <u>รุ-ทอน</u>)	"	<u>รุ</u> (รุ)	"	สินรุธร (สี-เน-ทอน)
ข. ตำแหน่งที่ตัด - พยางค์ท้าย				
กษิรามพุ (กะ-สี-ราม- <u>พุ</u>)	ตัดพยางค์	<u>พุ</u> (พุ)	เป็น	กษิรามพุ (กะ-สี-ราม)
กัตเทวี (กัต-ตะ-เว- <u>ทิ</u>)	"	<u>ทิ</u> (ทิ)	"	กัตเทวี (กัต-ตะ-เว)
กุมภ (กุม- <u>พะ</u>)	"	<u>ภ</u> (พะ)	"	กุมภ (กุม)
ขัตติย (ขัต-ติ- <u>ยะ</u>)	"	<u>ติย</u> (ติ-ยะ)	"	ขัตติย (ขัต)
คชพาทนะ (คะ-ชะ-พา- <u>หะ-นะ</u>)	"	<u>หน</u> (หะ-นะ)	"	คชพาทน์ (คะ-ชะ-พา)
คามภีร (คาม-พิ- <u>ระ</u>)	"	<u>ภีร</u> (พิ-ระ)	"	คามภีร์ (คาม)
เคห (เค- <u>หะ</u>)	"	<u>ห</u> (หะ)	"	เคห์ (เค)
ชเนตติ (ชะ-เนต- <u>ติ</u>)	"	<u>ติ</u> (ติ)	"	ชเนตตี (ชะ-เนต)
ชลามพุ (ชะ-ลาม- <u>พุ</u>)	"	<u>พุ</u> (พุ)	"	ชลามพ์ (ชะ-ลาม)
ชีว (ชี- <u>วะ</u>)	"	<u>ว</u> (วะ)	"	ชีว (ชี)
ปริเทว (ปะ-ริ-เท- <u>วะ</u>)	"	<u>ว</u> (วะ)	"	ปริเทว (ปะ-ริ-เท)
ปวัตติ (ปะ-วัต- <u>ติ</u>)	"	<u>ติ</u> (ติ)	"	ปวัตตี (ปะ-วัต)
พยัญชนะ (พะ-ยัน- <u>ชะ-นะ</u>)	"	<u>ชนะ</u> (ชะ-นะ)	"	พยัญชน (พะ-ยัน)

(ต่อ) ข. ตำแหน่งที่ตัด - พยางค์ท้าย				
พานะ (พา-หะ-นะ)	ตัดพยางค์	หนะ (หะ-นะ)	เป็น	พาน์ (พา)
พิยม (พิด-สะ-มะ)	"	ยม (สะ-มะ)	"	พิยม์ (พิด)
ภาระ (พา-ระ)	"	ระ (ระ)	"	ภาร์ (พา)
ภาว (พา-วะ)	"	ว (วะ)	"	ภาว์ (พา)
ภูว (พู-วะ)	"	ว (วะ)	"	ภูว์ (พู)
มาตุ (มา-ตุ, มาค)	"	ตุ (ตุ)	"	มาตุ์ (มา)
โมหะ (โม-หะ)	"	หะ (หะ)	"	โมห์ (โม)
มูรธ (มู-ระ-ทะ)	"	รธ (ระ-ทะ)	"	มูรธ์ (ม)
ยุดติ (ยุด-ติ)	"	ติ (ติ)	"	ยุดติ์ (ยุด)
รัตติ (รัต-ติ)	"	ติ (ติ)	"	รัตติ์ (รัต)
วันทน (วัน-ทะ-นะ)	"	ทน (ทะ-นะ)	"	วันทน์ (วัน)
เวทัพพะ* (เว-ทับ-พะ)	"	พ (พะ)	"	เวทัพพ์ (เว-ทับ)
ไศล (ใส-ละ)	"	ล (ละ)	"	ไศลล์ (ใส)
สติสัมปชัญญะ	"	ญะ (ยะ)	"	สติสัมปชัญญู
(ส-ติ-สัม-ปะ-ชัน-ยะ)				(ส-ติ-สัม-ปะ-ชัน)
สรีร์ (สะ-รี-ระ)	"	ระ (ระ)	"	สรีร์ (สะ-รี)
หายน (หาย-ยะ-นะ)	"	ยน (ยะ-นะ)	"	หายน์ (หาย)
อลงกฏ (อะ-ลง-กค)	"	กฏ (กค)	"	อลงกฏ์ (อะ-ลง)
อันท (อัน-ทะ)	"	ท (ทะ)	"	อันท์ (อัน)
อุปปีติ (อุ-ปะ-ปีด-ติ)	"	ติ (ติ)	"	อุปปีติ์ (อุ-ปะ-ปีด)
อุปีทว (อุ-ปีด-ทะ-วะ)	"	ทว (ทะ-วะ)	"	อุปีทว์ (อุ-ปีด)

* ชื่อเฉพาะ - ชื่อชาดกเรื่องหนึ่ง

ตัวอย่างการตัดพยางค์กลางโดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต ได้แก่ คำว่า กาณจนบุรี (กาน-จะ-นะ-บุ-รี) ซึ่งเป็นเฉพาะมีจำนวน 5 พยางค์เมื่อต้องการให้อเหลือเพียง 3 พยางค์ (๑ ๑ ๑) กวีจะใส่การันต์ที่พยัญชนะ น ทำให้เสียง จน (จะ-นะ) หายไป เท่ากับลดไป 2 พยางค์และได้ครุหลุตรงตามที่กวีต้องการ ดังนี้

(อินทวิเชียร) ๕ โดย กาณจนบุรี ภาค บุรตาทกอุทัยาน
ภูมิเขตต์ประเทศไทย ประลุแล้วก็ร้องรอ
(กรุงเทพฯ คำฉันท์ : 83)

ตัวอย่างการตัดพยางค์ท้ายโดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต ได้แก่ คำว่า ภูว (พู-วะ) → ภูว (พู) และ ยุดติ (ยุด-ติ) → ยุดติ (ยุด)

(สาลินี) ๕ ทรงมุ่งบำรุงรัฐ พิพิธพัฒนสภาพ ภูว
ศาสน์พุทธ ยุดติ ยิงบุ รพากาลประการผอง
(เรื่องเดียวกัน : 26)

บางครั้งการตัดพยางค์ท้ายด้วยเครื่องหมายทัณฑฆาตก็ทำให้ได้พยางค์ครุที่รับสัมผัสไปพร้อมกับจำนวนพยางค์ที่ลดลง ดังจะเห็นได้จากคำว่า "คามภีร์" ซึ่งมาจาก "คามภีร" กวีใส่การันต์ที่พยางค์ ร (ระ) เพื่อให้มีจำนวนพยางค์ตรงตามข้อกำหนดของฉันท 21 และเพื่อให้พยางค์ต้น คือ คาม เป็นครุที่สัมผัสกับ "คาม" ดังที่กวีต้องการ ดังนี้

(ลัทธรา) ๕ ว่าเราคมได้พระบัทม พุชบิตุคุณ คามภีร์
ซึ่งบศินคาม พระบัญชา
(คำฉันท์ เรื่องนางจินตะหรา : 34)

จะเห็นได้ว่าการันต์ที่พยางค์ท้ายทำให้จำนวนพยางค์ลดลงและทำให้พยางค์ที่เหลือเป็นครุที่สัมผัสกับพยางค์ท้ายวรรคของฉันทบทเดียวกันหรือฉันทบทถัดไป ดังตัวอย่าง คำว่า ชลามพู(ชะ-ลาม-พู) → ชลามพ์(ชะ-ลาม)

(สัททูลวิกิพีด)

๑๘ ลางพวกพาคณาภินลัดติณอรัญ เสียบโลมลางกิน ชลามพ์
๑๘ ลางเหล่าโปกคสกอภีคลอมาตุรคาม ดูดติมจิราทราม คนอง
(อุเทนคำฉันท : 113)

ในเรื่องของการใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตเพื่อตัดเสียงนั้น มีข้อสังเกตว่าวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้นิยมใช้กันอย่างแพร่หลาย พบได้ทั่วไปในวรรณกรรมแทบทุกเรื่องโดยเฉพาะการใส่เครื่องหมายดังกล่าวลงในคำบางคำ เช่น คำว่า ฝิว → ฝิว และ แม้ว → แม้ว ซึ่งไม่เคยมีในยุคก่อน ยิ่งเป็นสิ่งที่สะท้อนความตั้งใจของกวียุคหลังตำราพระนิพนธ์เด่นชัดว่ามีจุดประสงค์จะให้ฉันทแต่ละชนิดมีจำนวนและลักษณะพยางค์ตรงตามครูลหุที่กำหนดไว้ในแผนบังคับ ยุคก่อนนั้นใช้คำว่า แม้ว ซึ่งออกเสียงเป็นครุ และลหุอย่างละพยางค์ แทนครุ 1 พยางค์ และใช้คำว่า ฝิว ซึ่งออกเสียงเป็นลหุ 2 พยางค์แทนครุ 1 พยางค์ หรือ ลหุ 1 พยางค์อย่างใดอย่างหนึ่ง ส่วนยุคนี้นิยมให้รูปคำและเสียงคำมีจำนวนสัมพันธ์กัน ถ้าออกเสียงเป็น 1 พยางค์ก็เท่ากับมีรูปเป็น 1 พยางค์ ถ้าออกเสียงเป็น 2 พยางค์ก็จะมีรูปเป็น 2 พยางค์ ดังนั้นคำว่า ฝิว (ฝิ-วะ) และ แม้ว (แม-วะ) ซึ่งออกเสียงเป็น 2 พยางค์ เมื่อกวีต้องการให้เป็นพยางค์เดียวก็จะใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตที่ตัว ว ของทั้ง 2 คำ ทำให้ได้ลหุ 1 พยางค์จากคำว่า ฝิว(ฝิ) และครุ 1 พยางค์จากคำว่า แม้ว(แม) ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ๑๘ ฝิว ^๑ ฝิว ฉะนี้ละนิ้วเนียบ
ต่อไปจะเป่าปี ฉะนี้ละนิ้วเนียบ
ต้องดูแลตรวจเปียบ- ฉะนี้ละนิ้วเนียบ
จะมีควรร ฤ ควรรไฉน
("ตาโป้คำฉันท"-กวีนิพนธ์บางเรื่องของ ชิต บุรทัต : 115)

(วสันตดิลก) ๑๒ **๑** เสรจประกอบสรประสิทธิ์- ธิสมิทธิพิชัยการ
 จนเชี่ยวชาญเฉลียวศิลปศาสตร์ ก็กลับ ณะ ฉับไว
 ("สรภังคชาดกคำฉันท์"-ผดุงวิทยา ปีที่ 2 เล่มที่ 8
 (สิงหาคม 2457) : 1338)

ในกรณีที่ต้องการให้เป็นลหุ 2 พยางค์ติดกัน กวีก็จะให้คำว่า **ผิว**(ผิ-วะ) ดังนี้

(สัทธราฉันท์) ๑๒ **๑** คาบสปางไต้สดับถาม **๑๑** **ผิว** จะพจนตาม
 จริง ฌ ยามนี้ มิบังควร
 (อิลราชคำฉันท์ : 19)

ก.3.1 ตัดเพื่อพยางค์ลหุ

เป็นการตัดพยางค์ทั้งที่มีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด
ให้แก่คำเดียว การตัดเสียงพยัญชนะสะกด รวมทั้งตัดพยัญชนะสะกด ตำแหน่งที่ตัด
 มีตั้งแต่พยางค์ต้น พยางค์กลาง และพยางค์ท้าย คำที่ตัดเสียงแล้วจำนวนพยางค์
 จะลดลงและมีพยางค์ที่เหลือเป็นลหุ

การตัดพยางค์ของคำเดียว

พยางค์ที่ตัดมีทั้งที่มีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด ตำแหน่งที่ตัด ได้แก่
 พยางค์ต้น พยางค์กลางและพยางค์ท้าย สองพยางค์หลังเป็นตำแหน่งของการตัด
 พยางค์ที่ไม่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน อย่างไรก็ตามก็ตีการตัดพยางค์ต้นนั้น
 เป็นที่นิยมมากที่สุด ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างคำที่แสดงถึงการตัดพยางค์ในตาราง
 ต่อไปนี้

ก. ตำแหน่งที่ตัด - พยางค์ต้น	
ตัดพยางค์ไม่มีตัวสะกด	ตัดพยางค์มีตัวสะกด
กษณะ - ษณ	ยักยณิ - ยณิ
โกกิลา - กิลา	ลักษณ - ษณ
จีประตัว - ประตัว	สุวรรณคต - คตะ
ข่าแหละ - แหละ	อัสสุชล - สุชล
ตระโบรม - ระโบรม	อัสสุชลนัยน์ - สุชลนัยน์
นยนา - ษนา	
ปทุมชาติ - ทุมชาติ	
พิพิธ - พิธ	
ยุรยาตร์ - รยาตร์	
วิมุติภัย - มุติภัย	
ศิขร - ษร	
สถลมารค - ถลมารค	
อปยศ - ษยศ	
อปรลักษณ์ - ษรลักษณ์	
อวสาน - ษาน	
อสนี - ษนี	
อดิศร - ษิศร	
อธิบาย - ษิบาย	
อภินันท์ - ษินันท์	
อภินิหาร - ษินิหาร	
อนุเคราะห์ - ษุเคราะห์	
อนุชา - ษุชา	
อนุญาติ - ษุญาติ	
อนุมิตี - ษุมิตี	
อนุমান - ษุมาน	
อนุวัตร - ษุวัตร	
อนุสรณ์ - ษุสรณ์	
อนุศาสน์ - ษุศาสน์	
อนุภาพ - ษุภาพ	
อุทก - ษก	

ตัวอย่างการตัดพยางค์ท้ายที่ไม่มีตัวสะกด ได้แก่ คำว่า มนุษย → มนุษ
 (วสันตดิลก) ๑๕ ปัญหาคะเน ^{๑๑๑} มนุษ ยาก เพราะบรูจะหยั่งยล
 หลิงชายอุบายกมลกล ผิกียากจะหยั่งกัน
 (เรื่องเดียวกัน : 49)

ตัวอย่างการตัดพยางค์ท้ายที่มีตัวสะกด ได้แก่ คำว่า ปฏิบัติ → ปฏิ
 (อินทรวีเชียร) ๑๑ แท้ชื่อ ณ สุจริต ^{๑๑} ปฏิ กิจจการี
 รู้คุณสนองมี คณะเราก็ขอบคุณ
 (เรื่องเดียวกัน : 34)

บางครั้งพบว่ากวีตัดทั้งพยางค์ต้นและพยางค์กลางภายในเวลาเดียวกัน
 อาทิ คำว่า อีสริยยศ → สริยศ กวีตัดทั้งพยางค์ ^{๑๑} อี และ ^{๑๑} ย
 (วสันตดิลก) ๑๕ สามายุกาภควดี ^{๑๑} สริยศ ศรีสุตாமาลย์
 เสรีจรรยาสมภาคฤทธานติ สุขแสนเกษมสันต์
 (อุเทนคำฉันท์ ; 179)

นอกจากนี้ชื่อของหนึ่งในปัญจวคีย์ทั้งห้า คือ "อัญญาโกณฑลณะ" ซึ่งมี
 จำนวน 5 พยางค์ กวีก็ตัดพยางค์ที่ 2 และพยางค์ที่ 5 ออก คือ "ญา" และ "ณะ"
 ได้คำว่า "อัญญโกณฑล" (อัน-ยะ-โกณ-ทัน) ดังตัวอย่าง

(วสันตดิลก) ๑๕ ไหว้อศสาวกบรร อุดรทักษิณาสถาน
 เอตทัคคอสิตีอารย์ อาทิ ^{๑๑} อัญญโกณฑล
 (อุเทนคำฉันท์ : 1) _{e 1 e e}

ผู้วิจัยได้รวบรวมตัวอย่างของคำที่เป็นพยางค์เดียวที่มีการตัดพยางค์
 หลายที่ภายในคำเดียวกันไว้ในตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 42) ตารางแสดงการตัดพยางค์ของพยางค์เดี่ยวทั้งพยางค์ที่มีตัวสะกดและไม่มีตัวสะกด
ตำแหน่งที่ตัด - หลายที่ภายในคำเดียวกัน

ตัดพยางค์ต้นและพยางค์กลาง	ตัดพยางค์ต้นและพยางค์ท้าย
อิสริยยศ - สริยศ	บาทบริจาริก - บริจา
ขันตาสีมา - สีมา	ประทุษฐ - ทุษ
ประทุษฐไทย - ทุษไทย	
ตัดพยางค์กลางและพยางค์ท้าย	
ทศพิธราชธรรม - ทศพิธ	
บัพพานิยกรรม - บัพพา	
* ลพบุรี - ลพ	
หิริโด้ปะ - หิริโอ	
* อัญญาโกณฑัญญะ - อัญญโกณฑัญญ	

* ชื่อเฉพาะ

การตัดพยางค์ไม่มีตัวสะกด ได้แก่ คำว่า พยัญชนะ → พยัญ
 (โศลก) ๑๒ กทลีสุขทา สุสการะ พยัญ
 บริบูรณ์สุพฺร ฌพิพิธประภา
 (พระสุธนคำฉันท์ : 102)

การตัดเสียงพยางค์โดยใส่เครื่องหมายทัณฑฆาต

บุคคลนี้ใช้เครื่องหมายทัณฑฆาตตัดเสียงพยัญชนะสะกดของพยางค์ท้าย ซึ่งเป็นพยางค์รับสัมผัสทิ้งไปเพื่อเปลี่ยนเสียงสัมผัสของพยางค์ท้ายให้เป็นเสียงตัวสะกดของพยางค์ก่อนพยางค์ท้าย วิธีนี้นอกจากทำให้คำดังกล่าวมีจำนวนพยางค์ลดลง 1 พยางค์แล้ว ยังอาจจะเป็นการเปลี่ยนเสียงมาตราสะกดหรือไม่เปลี่ยนอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น

เนมินทร (เน-มิน- <u>ทอน</u>)	ตัดพยางค์ <u>ทร</u> (ทอน) เป็น	เนมิน <u>ทร</u> (เน-มิน)
สัตตบงกช (สัต-ตะ-บง- <u>กค</u>)	" <u>กช</u> (กค) "	สัตตบง <u>กช</u> (สัต-ตะ-บง)
สุนทร (สุน- <u>ทอน</u>)	" <u>ทร</u> (ทอน) "	สุน <u>ทร</u> (สุน)
อัสตคค (อัด-สะ-ดง- <u>คค</u>)	" <u>คค</u> (คค) "	อัสตค <u>คค</u> (อัด-สะ-ดง)

จะเห็นได้ คำว่า "สัตตบกช" (สัต-ตะ-บง-กค) มีพยางค์ท้ายอยู่ในมาตราแม่กค เมื่อใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตแล้ว เสียงสัมผัสเปลี่ยนเป็นมาตราแม่กง คือ สัตตบกช (สัต-ตะ-บง) แต่สำหรับคำว่า สุนทร(สุน-ทอน) เมื่อใส่เครื่องหมายทัณฑฆาตแล้ว มาตราแม่กนยังคงเดิม เช่น สุนทร(สุน)

ชื่อภูเขาเทือกหนึ่งในลัทธิปริภคคิรี

ตัวอย่างการเปลี่ยนเสียงตัวสะกดของพยางค์ก่อนพยางค์ท้ายเพื่อ
 สัมผัสนอก ได้แก่คำว่า สัตบงกช(สัต-ตะ-บง-กช) → สัตบงกซ์(สัต-ตะ-บง)

(มาผนวก) ๘ ปางกลยา ตายลภาพ
 แล้ว ๘ กิทราบ เจตตจง
 จิงฺฆเจ้า เอา สัตบงกซ์
 บังวรองค์ เชียงอรอายุ
 ("อศวิน"-ไทยเขมร ปีที่ 4 เล่มที่ 7 (15 พฤศจิกายน
 2470) : 1092)

ตัวอย่างการเปลี่ยนเป็นเสียงตัวสะกดของพยางค์ก่อนพยางค์ท้าย
 เพื่อสัมผัสใน ได้แก่ คำว่า เนมินทร(เน-มิน-ทอน) → เนมินทร์(เน-มิน)

(วสันตดิลก) ๑๔ บัดนั้นก็เกิดจลวิจล มหิดลและคิงขร
 เนมินทร์ อสินทรก็คลอน สรเทือนสท้านไหว
 (มหาชาติคำฉันท์ : 32)

ข. วิธีสมาส

กวียุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติยังคงใช้ศัพท์สมาสที่สร้างขึ้นด้วยวิธีสนธิเช่นเดียวกับกวียุคก่อน และสร้างศัพท์ขึ้นใช้อย่างแพร่หลายกว่ายุคก่อน คำที่นำมาประกอบกันขึ้นเป็นศัพท์นั้นมีตั้งแต่ 2 คำไปจนถึง 4 คำ ทำให้ได้ศัพท์ที่ยาวกว่าศัพท์ในยุคนั้น ศัพท์ที่สร้างขึ้นนั้นแตกต่างกันเป็น 2 ลักษณะ คือ

- เป็นศัพท์ที่ใช้กันทั่วไปพบในวรรณกรรมคำฉันทหลายเรื่อง
- เป็นศัพท์ที่กวีคิดขึ้นมาใช้เองโดยเฉพาะ ไม่พบศัพท์ดังกล่าวในวรรณกรรมคำฉันทเรื่องอื่น จึงมีรูปที่แปลกตาและมีเสียงไม่คุ้นหู มีทั้งคำขนาดสั้นและยาวใช้รวมกันไป

น่าสังเกตว่าศัพท์ในลักษณะที่สองแม้จะมีปรากฏใช้อยู่บ้างในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อน แต่ก็มิได้อยู่ไม่มากนัก แต่ในยุคนี้กลับพบในงานของกวีเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งน่าจะสะท้อนให้เห็นว่ากวียุคหลังตำราฉันทพระนิพนธ์มีความนิยมประกอบศัพท์ขึ้นใช้เองกันอย่างแพร่หลาย และอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นความนิยมที่ต่างไปจากกวียุคแรก ยิ่งเมื่อพิจารณาศัพท์ที่กวียุคนี้สร้างขึ้น ก็ยิ่งจะทำให้เกิดความคิดว่ากวีส่วนใหญ่ในยุคนั้นน่าจะมีความรู้เกี่ยวกับการสร้างศัพท์เป็นอย่างดีโดยเฉพาะความรู้ทางไวยากรณ์บาลี ทั้งนี้เพราะศัพท์สร้างขึ้นโดยอาศัยความรู้ทางไวยากรณ์บาลีเป็นหลัก

ศัพท์ต่างๆที่ยกมานี้สะกดตามรูปเดิมที่อยู่ในหนังสือ

ตัวอย่างของคำที่ใช้กันทั่วไปพบในวรรณกรรมคำฉันท์หลายเรื่อง ได้แก่

กลบางค	ธรร เมนทร	ม นาลัย	ศิวารมย์
กา เยนทร	นยนามพุธารา	ม นินทรีย์	สรีรางค์
คุณากร	นฤปคินทร์	ม เเศร	สรีราคมะ
คุณิณคม	นาคินทร์	ม เทหาฬาร	สโรบล
คุณิณฬาร	บริจาริกนาฏ	มาคโษคม	สวรธาธิปติ
ชนนินทร์	บริภาชนาการ	ราโชงการ	สวรธาบังค
ชโยคม	บาทางค	วณนดร	สาทรารทร
ชโยงการ	ปร เมนทร	ว นานุกรม	สาธรรารมณ
ชา เยนทร	ปิเยารส	วรางค	สุฆารมณ
ชินพงศ	ปุโรหิตาจารย์	วรินทร	สุริ เยนทร
ชีวิตันคราย	ผาสุการมณ	วรินทรีย์	สุนทรารมณ
ชีวาคุมมา	ผาสุภาพ	วโรคม	เสาวนาการ
ฐาปนาการ	พนา เกียรณ	วราภณ	อาสโนฬาร
คินชาติ	ภยันดร	วราพน	อิริยาบถาการ
โถมนาการ	ภิมฆางค	วราไฟ	อุโษสภาการ
ทศางคูลี	ภุช เคนทร	ศิวโรคม	อุปธยาจารย์
ธัญชาติ	มคันดร	ศิวาคม	หิณะชาติ

ฯลฯ

ศัพท์เมื่อประกอบขึ้นแล้วส่วนใหญ่จะมีจำนวนพยางค์ลดลง ทำให้ได้คำใหม่ที่มีจำนวนพยางค์และครูลหุตามแผนบังคับของฉันทแต่ละชนิด เช่นเดียวกับศัพท์ในยุคนั้น รายชื่อศัพท์ข้างต้นที่รวบรวมมานี้มีใช้ในวรรณกรรมหลายเรื่องทั้งที่อยู่ในสมัยเดียวกันและต่างสมัย ดังจะเห็นได้จาก คำว่า ม เทหาฬาร ซึ่งพบในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 5 และสมัยรัชกาลที่ 6

(วสันตดิลก) ๑๑^{๑๔} ชีววนพนิคกนิษฐสม ๑๒๕
 เลิศล้วนหิรัญรัตนกาญ- พนมมาศ มเหฬาร
 จนอเนกหลากหลาย

(วสันตดิลก) ๑๑^{๑๔} ทรงแจงสกลสุขุมอรรภ ๑๒๕
 ลีลัษพระคัมภีรพิถาร พรรัตน์ มเหฬาร
 ("กมุทุบปลานไยบุรุษคำฉันท"-วชิรญาณ 62 (พฤศจิกายน
 ร.ศ. 118) : 59)
 ดิกพิธิพิสุทธธรรม

(อินทรวีเชียร) ๑๑^{๑๑} สองฝั่งสพรั่งพถก ๑๒๕
 รวยเรียงเฉวียงธาร ชพิภก มเหฬาร
 (อลินจิตต์คำฉันท : 12)
 และสดำจะร่ำสรรค

นอกจากนี้ยังมีคำว่า วราไพ ซึ่งปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำฉันทเป็น
 จำนวนมาก ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร) ๑๑^{๑๑} บงสุญปกิเลอเมม ๑๒๕
 แผ่คำ วราไพ ๑๒๕
 (พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนคราคำฉันท : 146)
 อติเรกสุวิไลย
 และประกัประกอบองค์

(อินทรวีเชียร) ๑๑^{๑๑} พริ้มเพราเฉลามาศ ๑๒๕
 กาบทาบประจำวาง ๑๒๕
 (ชุมนุมฉันทคุษฎีสังเวย เล่ม 2 - "ฉันทกล่อมพระเทพคชรัตนกรินี
 พระศรีสวัสติเศวตวรรษ" : 73)
 วิโรภาษด้วยพัตนาง
 วิไลยล้ำ วราไพ

- (อินทรวีเชียร)¹¹ ๑ เบ็ญจาประทุมเมศ ลออออง วร่าไพ
 ขาวแดงรคาคไป นิลกาฬิถระการตา
 ("บรรพจริยาคำฉันท์"-วชิรญาณ เล่มที่ 2 ตอนที่ 2
 (มิถุนายน ร.ศ. 115) : 2174)
- (อินทรวีเชียร)¹¹ ๑ ไล่ล้อมคณายอง มิคะทอง วร่าไพ
 ผ่านภักตรเรียมไคล ขณเรียมก็ไคยจร
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 70)
- (อินทรวีเชียร)¹¹ ๑ กระทั่งแตรประถมวาร อุโฆษขานอยู่อิงอล
 เจ้าขึ้นประทับบน พระเสลี่ยง วร่าไพ
 (ฉันท์แห่โสกันต์ เลขที่ 1 คู่ที่ 113 มัดที่ 70 : 6)
- (อินทรวีเชียร)¹¹ ๑ ซ้อชันกุด้ันดวง รุจิรวง วร่าไพ
 เปนที่ประเทิงใจ นรเจตนาฉันท์
 ("สุวชาติคำฉันท์"-ไทยเกษม ปีที่ 2 เล่มที่ 2
 (15 มิถุนายน 2468) : 310)
- (กมล) ๑¹² ระบุรรถถนัคว่า บุษพา วร่าไพ
 เสนอนามะทรามไวย วรุ "ทมยันตี"
 (ทมยันตีคำฉันท์ : 42)
- (วสันตคิลก) ๑¹⁴ นบเนาवलกุตรธรรม อติเรก วร่าไพ
 ส่องสัตว์สว่างกมลใส บริสุทธิสันดาน
 (มหาชาติคำฉันท์ : 1)

(อินทรวีเชียร)¹¹ ⑥ ข่ายทองระรองไร

ตาดปกตระพองยล

(อลินจิตต์คำฉันท์ : 21)

๑๑๐

วราไพ สุโสภณ

กัรบยับสลับพรรณ

(อินทรวีเชียร)¹¹ ⑥ เจริญสุนทรวิณม

แชลล์ลักขณาโน

(กฏาหกคำฉันท์ : 6)

๑๐๐

วรพรรณ วราไพ

ยศอาดสอาดคองค์

คำว่า สุขารมณ์ เป็นอีกคำหนึ่งที่ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5
รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7

(วสันตดิลก) ¹⁴ ⑥ ล้วนเลิศณโลกยวิเศษ

เผยโมกข์อมัตยวิถิ

(วินิควานิษคำฉันท์ : 1)

ฐวิสุทธิราศี

ทิพห้อง สุขารมณ์

๑๐๐

(ภุชงคปยาด)¹² ⑥ จะเชิญนาง ณ อาศรม

รโหฐานสรานุใน

(อิลราชคำฉันท์ : 17)

๑๐๐

สุขารมณ์ นิตราคัย

วนาวาสสะอาดครัน

(อินทรวีเชียร)¹¹ ⑥ ดังเขาพิ้วท่านคบ

ด้วยท่านจะได้ชม

("เสื่อแผ่น่าจาศิล"-ไทยเกษมรีวิว ปีที่ 8 เล่มที่ 8

(ธันวาคม 2474) : 1056)

๑๐๐

จะประสบ สุขารมณ์

ณ สุพรรณพฤกษา

นอกจากคำที่ใช้กันทั่วไปแล้ว วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์
วรรณคดีและมาตราพดีย์ยังมีศัพท์ที่กวีคิดขึ้นมาใช้เองโดยเฉพาะ ดังจะเห็นได้จาก
ตัวอย่างของคำที่มีรูปแปลกตาต่อไปนี้

กมลุดม	ทิจางกูร	บารมีโยครันดร
กลุบาย	ทิมมพราธารณ์	ประดิบัติยากร
กาลานุกาลิก	ทินกรางกูร	ประโยชนุคร
กายุดม	ทุพลาพาท	ปรมิคายนุภาพินิหาร
กายาตมา	ธรรมาศนาการ	ปรัด เพนทร
กาญจนำไพ	ธिरาคุลย์	ปัจฉินัมพร
ขณูบัติ	ธูรา เกียรณ์	ปิยวัตถวานุสรณ์
คฤหาส เนาฟาร	นรภาคนี้	ปุวโภชนาหาร
คาถาภาสิตางค	นยนางคส์ญญา	ผลากิณ
จตุราริยส์คยาธรรม	นยาธิก	ผลิลชา
เจครนุดม	นยาธิบาย	ผลิลคม
ชนมายุศม์วัฒน์	นยุปมา	พันนตราลัย
ชนาคิสัย	นยุปไมย	พรหมจรรยวงค์
ชนินทรุบาย	นาคินท เรศวร	พฤติมาลยุตยาน
ชะ เวสินทราวดาร	นิรุป์ทวันตกาล	พราหมโณปถัมภก
ฐานิโยคม	นีรุป์สัคคะ	พยุหาธิทัพ
ตราชุกการ	นีโรคมภิวันท	พรชุกก
ครุณ เรศ	นิลาญชั้น	พาหุดม
ทวคิงฆลงการ	นิลว่าไพ	พิถันคร
ทันคุบาย	บรมิคารินุภาพ	พิพัฒ เนาฟาร

พิพิธุม	วนุยาน	สามัคคยาทร
พิริยุคสาหะ	วราชูยาน	สาสนุกัย
ภิกษุคตติ	วรัคคานนทร	สิทธยุบาย
ภิกษุคตมพร	วริสิ	สิลุคตม
ภุชิตะภุชณลังการ	วา เจนทร์	สุปโกชโนชา
มมาคูลย์	วาสุกรีนทรีย์	เสาวนานุคิริยธรรม
มัทสภิมติ	วิทยุคตมารณ	อนุสาวรียาภรณ์
มนำ เกอ	วิวาทารุโนทัย	อ เนกวิวิธานันคัตถุ
มโนนุสรณญาณ	วูปสมากภาพ	อภิมคยัมสการ
มหันตพลาวงควรา	ศิวามหาโสลกสาคร	อริยกชนา
มโหคตม	เศรชฐุโยคตม	อัคโถงการ
มาคยากรภิบาล	โศภนาคูลย์	อารามปัฐฐาก
มิตายนุภาพ	สฐาปนุถัมภ	อาริยาการ
มูลารัมภ	สนำพล	อุโปสธาภิมัย
รณคณี	สยมภุวรุคตมาจารย์	อรุรูปถัมภ
รัตนุไรกาญจน์	สยมพรโฬาร	อิสสิริยานุฐาน
ราชยานุญาติ	สวรราชคตมางค	อุคตรานุรักษธิปโดย
ราชิฐารมณ	สงมสาวิกอธิกญาณ	เอาทาทริก
ราชินยาธิพงศ	สรรพุบัติ	หิโรคตปปะ
ราชภุทธาร	สาภิโยรส	

คำเหล่านี้มีจำนวนและครุหลุตรงตามข้อบังคับของฉันทที่แต่ละชนิด
ตั้งตัวอย่าง

(วสันตคิลิก) ๑^{๑๔} ปี๑๒๑๑๑๒
 ๒๑๒๑๑๑๒
 ชนมายุสมวัณน์
 พลศวัตศึกษา
 เจริญเดชโยยศตะปา
 และจำเนียรนานกาล
 (คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา : 37)

(มาลีนี้) ๑^{๑๕} ๑๑๑
 ๑๑๑
 วริลี วจนะจ่านรรจ์
 เชิญทษีฉัน ผลาหาร
 (มหาชาติคำฉันท์ : 15)

(วสันตคิลิก) ๑^{๑๔} ๑๑๒
 ๑๑๒
 ลังวรรณนาพระ จตุรา
 ๑๑๒๑๒๒
 รียสัทยาธรรม
 แจกชาติชรามรมขัน
 ธอนิจอเนกา
 (อุเทนคำฉันท์ : 179)

(อินทรวีเชียร) ๑^{๑๑} ๒๒๑๒๒
 ๒๒๑๒๒
 อารามปฎฐาก
 กิจสรรพรักษา
 ท้วภาระอาวา
 ศนหวังพนักงาน
 (รัชม้งคลาภิเศกคำฉันท์ เล่ม 2 : 26)

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้เป็นวิธีการที่กวียุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและ
 มาตรฐานพฤติใช้สร้างคำครูลหุเพื่อใช้ในการประพันธ์ฉันทวิธี การเหล่านี้มีทั้งที่ดำเนิน
 ตามแนวทางของกวียุคก่อน และยังพัฒนาวิธีการต่างๆให้หลากหลายยิ่งขึ้น ทำให้การ
 สร้างคำครูลหุในฉันทยุคนี้เป็นไปอย่างกว้างขวางยิ่งกว่ายุคที่ผ่านมา

3. ลักษณะของสัมผัส

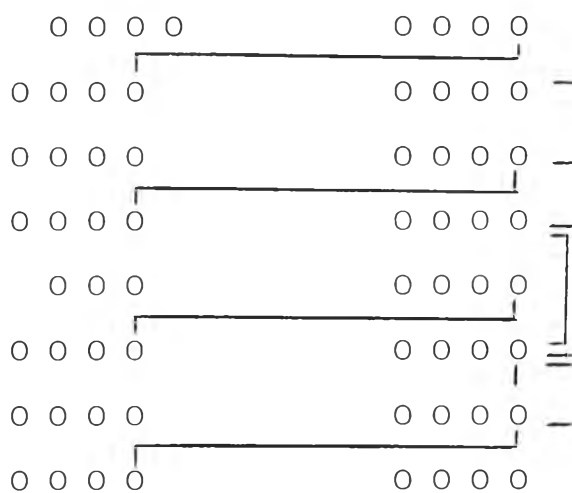
นอกจากกวียุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตรฐานพฤติจะนำ
 ฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่จากตำราฉันทพระนิพนธ์มาใช้ในการประพันธ์แล้ว ยังรับแบบ
 สัมผัสของฉันทแต่ละชนิดมาใช้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นสัมผัสบังคับหรือสัมผัสเสริม ฉันท

ส่วนใหญ่ในยุคนี้จึงมีการแบ่งวรรค บาท บทและการกำหนดสัมผัส เช่นเดียวกับฉันทนาในตำราดังกล่าว ตำแหน่งสัมผัสของฉันทส่วนใหญ่ตรงกับที่กำหนดไว้ในตำรา ดังนี้

3.1 สัมผัสบังคับ

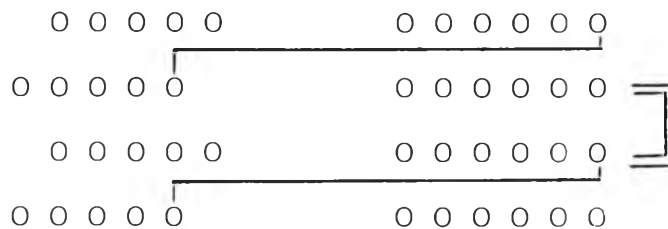
สัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบทกำหนดเป็นสามลักษณะตามรูปแบบของฉันท เช่นเดียวกับฉันท 3 กลุ่มแรกในตำราพระนิพนธ์ แต่ลักษณะสัมผัสของฉันทกลุ่มที่สี่ในตำราดังกล่าวไม่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้ แผนสัมผัสของฉันท 3 กลุ่ม ได้แก่

- ฉันทบทละ 4 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 8 วรรค มีสัมผัสดังนี้

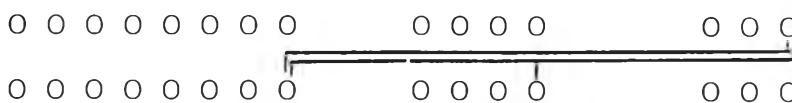
ฉันทที่อยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ วิชชุมมาลาฉันท 8, จิตรปทาฉันท 8 และ มาณวกฉันท 8 ซึ่งมีบาทละ 8 พยางค์

- ฉันท์บาทละ 2 บาท บาทละ 2 วรรค รวม 4 วรรค มีสัมผัสดังนี้

ฉันท์ในกลุ่มนี้ ได้แก่ ฉันท์ที่มีบาทละ 6-14 พยางค์ ได้แก่ ตนมัชฌา ฉันท์ 6, กุมารลลิตาฉันท์ 7, รุยมวดีฉันท์ 10, อุပ္ปฏิฐิตาฉันท์ 11, อินทรวีเชียร ฉันท์ 11, อุเปนทรวีเชียรฉันท์ 11, อุปชาติฉันท์ 11, สุมุขีฉันท์ 11, สาลินีฉันท์ 11, ธาตุมมิตสาฉันท์ 11, รโธทตฉันท์ 11, สวาคตาฉันท์ 11, ภัททิกฉันท์ 11, ว่างส์ฐฉันท์ 12, อินทรวงศ์ฉันท์ 12, โตฎกฉันท์ 12, ปุณฉันท์ 12, ภูชงคปยาด ฉันท์ 12, ปิยงวทาฉันท์ 12, ลลิตาฉันท์ 12, อุชชลาฉันท์ 12, เวสสเทวีฉันท์ 12, หิตามรสฉันท์ 12, กมล(กมล)ฉันท์ 12, ปหาสินีฉันท์ 13, รุจิราฉันท์ 13 และ วสันตติลกฉันท์ 14

- ฉันท์บาทละ 1 บาท บาทละ 3 วรรค รวม 3 วรรค มีสัมผัสดังนี้

ฉันท์ในกลุ่มนี้ ได้แก่ ฉันท์ที่มีบาทละ 15-21 พยางค์ ได้แก่ มาลินี ฉันท์ 15, วาณินีฉันท์ 16, ลิจิริณีฉันท์ 17, มันทักกันตาฉันท์ 17,

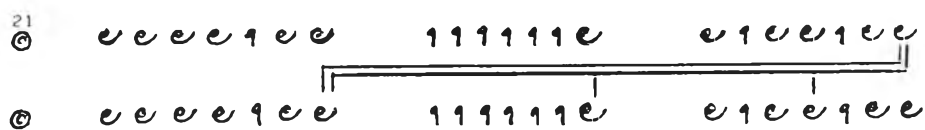
กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18, เมฆวิปพชชิตาฉันท 19, สัททลวิกกีฬิตฉันท 19, อธิสังฉันท 20 และสัทธราฉันท 21*

มีข้อสังเกตว่าสัมผัสบังคับในยุคนี้นอกจากวางรูปเป็น 3 ลักษณะดังกล่าวแล้วยังมีสัมผัสเป็น 2 ลักษณะเช่นเดียวกับฉันทในยุคนก่อนตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติ คือ ใช้คำครุรับส่งสัมผัส และ ใช้คำลหุรับส่งสัมผัส

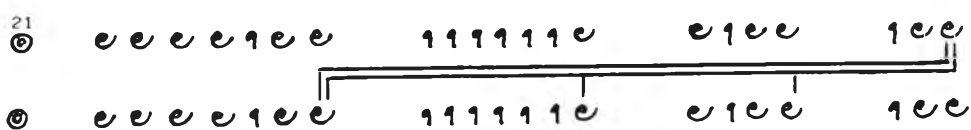
3.1.1 ครุรับส่งสัมผัส

สัมผัสระหว่างบทและสัมผัสระหว่างบาทของฉันททุกชนิดในยุคนี้นี้มีพยางค์สุดท้ายของวรรค ของบาท และของบทเป็นพยางค์ครุซึ่งทำหน้าที่รับส่งสัมผัสเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ตามสำหรับสัมผัสระหว่างวรรคโดยเฉพาะวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองนั้น ตำแหน่งพยางค์รับสัมผัสในวรรคที่สองมี 2 ลักษณะ คือ เป็นพยางค์ครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของลหุและเป็นพยางค์ครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของครุ

ในยุคนก่อนสัทธราฉันทมีรูปแบบหนึ่งเป็นบทละ 1 บาท บาทละ 3 วรรค รวม 3 วรรค มีสัมผัสอยู่ในกลุ่มที่สาม ดังนี้

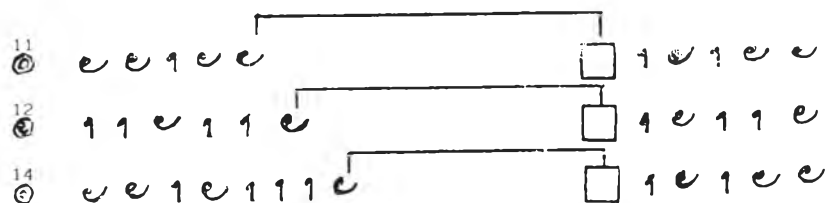

ต่อมาแบ่งวรรคสุดท้ายออกเป็น 2 วรรค คือ วรรคที่สามและวรรคที่สี่ ลักษณะสัมผัสยังคงเดิม ในที่นี้จึงจัดให้อยู่ในฉันทกลุ่มเดิม คือ กลุ่มที่สาม

- เป็นพยางค์ครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของลหุ หรือเป็นลหุที่เปลี่ยนรูปเป็นครุเพื่อรับสัมผัสที่ส่งมาจากพยางค์ครุท้ายวรรคที่หนึ่ง ดังนี้

พยางค์ที่ 1 ของวรรคที่สองเป็นพยางค์รับสัมผัส

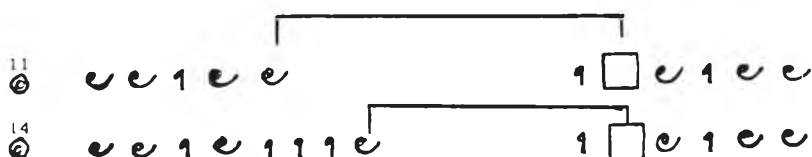

11 พิศวงประวิขพิศ มิตร พलगละลานลวง
 ยั้งยั้งสะอั้นดวง มิตร ททเขศพิโยคครัน
 (วินิตวานิชคำฉันท์ : 38)

12 ทุขรุจิรร์รันท่า กรรม แก่บดีสุร
 ยศโคตบกลุน กรรม และมัลลักรักรรค์
 (สมุทรโฆษคำฉันท์ : 237)

14 สารพรรณจะชมบรมศุข ทุก ประการแท้หลาย
 ขวัญอยู่อย่าไกลกฤษกรกาย ทุก ประกอบเพื่อนบเคื่อนคลา
 (ชุมนุมฉันท์ดุขมิสังเวย เล่ม 2 สดุดีพระเกียรติอัญเชิญขวัญ
 มงคลคเชนทรธานีเฟือกพลาบ : 6)

พยางค์ที่ 2 ของวรรคที่สองเป็นตำแหน่งรับสัมผัส

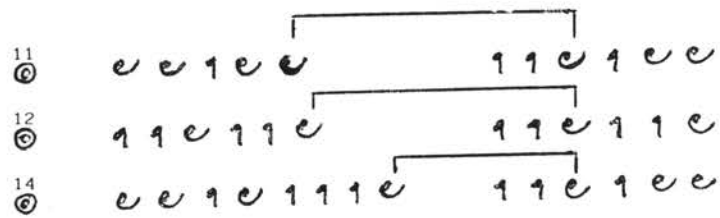

๑๑ แววกขวานพसान เสียง จำ เรียง ร้องระงมงาม
 ปากป้อนจำรายกาย รศร่วมก็โผผิน
 (พระสุธนคำฉันท์ : 132)

๑๒ อาจารย์ เอ็นคูบิครมา เถอะ อย่า หลงมฤคินท์
 เชิญพ่อนิวัดนบุรินทร์ ศิริเทอญบควรแห่ง
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 19)

การนำพยางค์ครมาแทนที่พยางค์หล เพื่อให้เกิดสัมผัส เช่นนี้ เป็นวิธีการ
 ที่ใช้กันมากในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราพระนิพนธ์ น่าสังเกตว่าวิธีการดังกล่าว
 พบว่ายังคงมีใช้อยู่บ้างในช่วงต้นของยุคหลังตำราเท่านั้น คือ ยังคงใช้ในสมัยรัชกาล
 ที่ 3 (พ.ศ. 2385) จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 หลังจากนั้นไม่นิยมใช้วิธีดังกล่าว และ
 เป็นการใช้เฉพาะกับอินทรวีเชียรฉันท 11 โศภณฉันท 12 และวลันตติลฉันท 14
 เท่านั้น ไม่พบในฉันทชนิดอื่น วรรณกรรมในยุคนี้ที่ยังคงใช้วิธีดังกล่าวอย่างประปราย
 ได้แก่ วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 บางเรื่อง เช่น จาตุรงค์สันนิบาตคำฉันท์ ลีริสารท
 คำฉันท์ บรรพจริยาคำฉันท์ และผลงานของหลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) ที่แต่ง
 ขึ้นในรัชกาลดังกล่าว เช่น ประทุมวดีคำฉันท์ น่าสังเกตว่าวรรณกรรมสมัยรัชกาล
 ที่ 6 ที่ใช้สัมผัสดังกล่าวมีเพียงผลงานของหลวงธรรมาภิมณฑ์เท่านั้น คือ ซาลีภิเศก
 คำฉันท์ และกฐาหกคำฉันท์ ในขณะที่วรรณกรรมอีก 65 เรื่องในสมัยรัชกาลที่ 6
 ไม่ใช้สัมผัสดังกล่าว การที่หลวงธรรมาภิมณฑ์ยังคงใช้สัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับ
 วรรคที่สอง เช่นเดียวกับยุคก่อนนั้น อาจพิจารณาได้ว่าท่านรักษาแนวการประพันธ์
 ของยุคก่อนเอาไว้ ซึ่งก็สอดคล้องกับการที่ท่านใช้ฉันทเพียง 6 ชนิดในการประพันธ์
 เช่นเดียวกับกวียุคก่อนตำราพระนิพนธ์ ทั้งๆที่ในยุคของท่านนั้นมีฉันทให้เลือกใช้
 มากมายหลายชนิด จะเห็นได้ว่าสัมผัสดังกล่าวมีใช้จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น
 เพราะ ไม่ปรากฏสัมผัสดังกล่าวในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 (ยกเว้นในงานของ

หลวงธรรมาภิรมย์ที่ตั้งที่กล่าวมาข้างต้น) ฉะนั้นจึงอาจจะกล่าวได้ว่าในช่วงต้นของ
 วรรณกรรมยุคหลังตำราพระนิพนธ์(พ.ศ. 2385 ถึงสมัยรัชกาลที่ 5)ยังคงใช้สัมผัส
 ในลักษณะเดียวกับยุคก่อนอยู่บ้าง แต่ก็ใช้ในปริมาณที่น้อยลงกว่ายุคก่อนอย่างเห็น
 ได้ชัด แสดงให้เห็นว่าความนิยมในเรื่องสัมผัสนั้นเปลี่ยนแปลงจากยุคก่อน แม้จะยัง
 คงมีร่องรอยของการใช้ตามแบบของยุคก่อนอยู่บ้าง แต่ก็เป็นไปในลักษณะที่ใช้ตาม
 ความเคยชินหรือใช้โดยไม่ตั้งใจมากกว่าจะมุ่งใช้อย่างจริงจังเหมือนยุคก่อน อีกทั้ง
 เป็นการใช้ของกวีเพียงไม่กี่ท่าน ไม่ใช่เป็นการใช้ของกวีส่วนใหญ่ นอกจากนี้แม้แต่
 ในงานที่ใช้พยางค์ครุแทนที่พยางค์หลุเพื่อให้รับสัมผัสก็มีการใช้ในลักษณะนี้น้อยมาก
 ตรงกันข้ามกวีจะใช้พยางค์ครุในตำแหน่งครุรับสัมผัสกันเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้
 จากแผนสัมผัสต่อไปนี้

สิ่งเหล่านี้เท่ากับบอกให้ทราบว่ากวีในยุคหลังตำราพระนิพนธ์ต่างก็ตระหนักดีว่า
 สัมผัสที่เคยใช้ในยุคก่อนไม่เหมาะสมกับฉันทในยุคนี้ จึงใช้สัมผัสในลักษณะเดิมกัน
 น้อยและไม่แพร่หลายเท่าใดนัก ซึ่งต่างจากสัมผัสอีกลักษณะหนึ่ง คือ

- เป็นพยางค์ครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของครุ

ฉันททุกชนิดในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้ทั้งที่เป็นฉันทวรรณคดี 6 ชนิด
 แรกที่รับมาจากยุคก่อน ฉันทวรรณคดีชนิดใหม่จากตำราพระนิพนธ์ และฉันทที่
 ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ นิยมให้สัมผัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองมีพยางค์ส่งรับสัมผัส
 เป็นพยางค์ครุเช่นเดียวกัน

น่าสังเกตว่าสัมพัทธ์ระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองจะมีพยางค์รับสัมพัทธ์ส่วนใหญ่เช่นเดียวกับฉันทในตำราพระนิพนธ์ ตำแหน่งสัมพัทธ์ ได้แก่ พยางค์สุดท้ายของวรรคที่หนึ่งกับพยางค์ที่หนึ่งถึงพยางค์ที่แปดของวรรคที่สองพยางค์ใดพยางค์หนึ่ง โดยจะแบ่งเป็น 8 กลุ่มตามลำดับของพยางค์รับสัมพัทธ์ ดังนี้

1. ฉันทที่มีพยางค์ที่หนึ่งรับสัมพัทธ์ ได้แก่

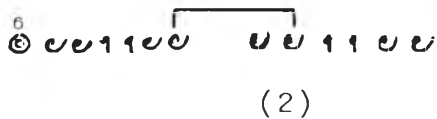
มาณวกฉันท 8 และรุมมวดีฉันท 10

2. ฉันทที่มีพยางค์ที่สองรับสัมพัทธ์ ได้แก่

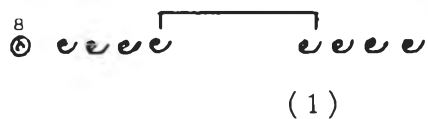
ตนมัชฌฉันท 6, กุมารลลิตาฉันท 7, วิชชুমมาลาฉันท 8, รโธทธตาฉันท 11, กัททิกาฉันท 11, ปิยงวทาฉันท 12, ลลิตาฉันท 12, ปหาสินีฉันท 13 และรุจิราฉันท 13

สำหรับตนมัชฌาและวิชชুমมาลานั้นในตำราฉันทพระนิพนธ์กำหนดให้รับสัมพัทธ์ได้ทั้งพยางค์ที่หนึ่งและสอง แต่ส่วนใหญ่เป็นพยางค์ที่สอง ดังจะเห็นได้จาก

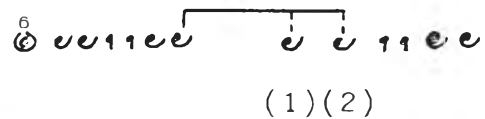
แผนสัมพัทธ์ของตนมัชฌฉันทในบุคคลนี้

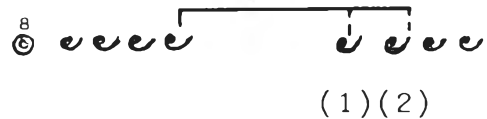
แผนสัมพัทธ์ของวิชชুমมาลาฉันทในบุคคลนี้

แผนสัมพัทธ์ของตนมัชฌฉันทในตำราพระนิพนธ์

แผนสัมพัทธ์ของวิชชুমมาลาฉันทในตำราพระนิพนธ์

3. ฉันทที่มีพยางค์ที่สามารถสัมผัส ได้แก่

จิตรปทาฉันท 8, สุมุขีฉันท 9, อินทรวีเชียรฉันท 11, อุบัติฐิตาฉันท 11, อุเปนทรวีเชียรฉันท 11, อุปชาติฉันท 11, สาลีณีฉันท, สวาคตาฉันท 11, ว่างส์ฐฉันท 12, อินทรวงศ์ฉันท 12, ภูซงคปยาตฉันท 12, โตฎกฉันท 12, กมลฉันท 12, อุซชลาฉันท 12, เวสสเทวีฉันท 12, หิตามรสฉันท 12 และวสันตติลกฉันท 14

นอกจากฉันทที่วรรณพฤติชนิดใหม่แล้ว ยังมีฉันทที่กวีประดิษฐ์ขึ้นอีกด้วย เช่น อินทลีลาตฉันท 11, ภูซงควีเชียรฉันท 12, คชลีลาศฉันท 12, ภูซงศ์ฉันท 13, วสันตปยาตฉันท 14 และวสันตวงศ์ฉันท 15

มีข้อสังเกตว่าสาลีณีฉันท 11 และภูซงคปยาตฉันท 12 ในตำราฉันทพระนิพนธ์กำหนดให้พยางค์ที่สองสัมผัสซึ่งเป็นตำแหน่งสัมผัสที่ต่างไปจากที่กวียุคนี้นิยมกัน ดังจะเห็นได้จาก

แผนสัมผัสของสาลีณีฉันทในยุคนี้

¹¹
 ๑ ๒๒๒๒ ๑๒๑๒๒
 (3)

แผนสัมผัสของภูซงคปยาตฉันทในยุคนี้

¹²
 ๑ ๑๒๒๑๒๒ ๑๒๒๑๒๒
 (3)

แผนสัมผัสของสาลีณีฉันทในตำราพระนิพนธ์

๑ ๒๒๒๒๒ ๑๒๒๑๒๒
 (2)

แผนสัมผัสของภูซงคปยาตฉันทในตำราพระนิพนธ์

¹²
 ๑ ๑๒๒๑๒๒ ๑๒๒๑๒๒
 (2)

5. ฉันทที่มีพยางค์ที่ห้ารับสัมผัส ได้แก่ สัททูลวิกกีพิตฉันท 19
6. ฉันทที่มีพยางค์ที่เจ็ดรับสัมผัส ได้แก่ สิจิริณีฉันท 17 และ สัทธราฉันท 21
7. ฉันทที่มีพยางค์ที่แปดรับสัมผัส ได้แก่ อีทิสังฉันท 20

3.1.3 ลหุรับส่งสัมผัส

ลักษณะสัมผัสเช่นนี้พบในวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราพระนิพนธ์น้อยมาก พบเพียงบางเรื่องและบางบทเท่านั้น ฉันทที่พบว่าใช้สัมผัสดังกล่าว ได้แก่ อินทรวีเชียรฉันท 11, อินทรวงศ์ฉันท 12, ภูซพงศ์ฉันท 13, วสันตติลกฉันท 14 และสัททูลวิกกีพิตฉันท 19 อย่างไรก็ตามก็ยังมีข้อสังเกตว่าลักษณะสัมผัสที่มีลหุเป็นพยางค์ส่งและรับสัมผัสพบแต่ในวรรณกรรมคำฉันทสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 เท่านั้น วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ใช้สัมผัสดังกล่าวยังคงเป็นผลงานของหลวงธรรมาภิมณฑ์(ถึก จิตรกถึก) เช่นเดียวกับข้อ 3.1.1 ได้แก่ เพชรมงกุฎคำฉันทและมหาภินิษกรรมคำฉันท รวมทั้งวรรณกรรมประเภทฉันทดุชฎีสั่งเวว และฉันทเรื่องนางโสภณีกับรากษส พระนิพนธ์ในกรมหลวงพิชิตปรีชากร วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 ที่ยังใช้สัมผัสดังกล่าวอยู่บ้างเพียงบางบท ได้แก่ อตีตนิทานคำฉันท, มหิสสาสคำฉันท, คชพาลคำฉันท, ลดาศรียคำฉันทและเฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท

ก. สัมผัสระหว่างบาทและสัมผัสระหว่างบท

พบว่ามิใช่เฉพาะกับอินทรวงศ์ฉันท 12 และสัททูลวิกกีพิตฉันท 19 ในวรรณกรรมคำฉันทเพียง 3 เรื่อง คือ ฉันทเรื่องนางโสภณีกับรากษส อุเทนคำฉันทและสมุทรโฆษคำฉันท

- (อินทรวงศ์) ๑๒ **๑** ว่างใหญ่เยะยับพร
 ณะประดิษฐ์ระดับประดา
 ดาษล้วนคิลาสา
 ropheแสงจำแลงจำ **ลู**
๑ ลายภาพและตัวลาย
 ตละลายก็โปรงก็ **ปรุ**
 สอดสีและบรร **จุ**
 ก็ประจบประสพประสาน
 (ฉันทะเรื่องนางโสมณีกับบราหฺมส : 239-240)

(สัททูลวิกิพีด)

- ¹⁹ **๑** พลพฤษณทนิกรั้นกระชั้นคชสัด
 สองท้าวก็ซัดรัช **ชฎะ**
๑ เนืองนองท่องถลพลแลลปรก **ระคะ**
 บ้างเก็บบ้างตาม **พระ** รยัง
 (อุเทนคำฉันทะ : 152-153)

(สัททูลวิกิพีด)

- ¹⁹ **๑** ถัดถึงสถานคณศาลพฤษพนสัด
 บรรณสาพนารัญ **ระยะ**
๑ ดกตื่นผลแต่ละต้นก็ดูระดับ **ระคะ**
 ใหญ่ยิ่งเท่า **คุมพะ** ประมาณ
 (สมุทโฆษคำฉันทะ : 198)

(สัททูลวิกิพีด)

- ¹⁹ **๑** ใครยลเมื่อใดอาจจะหยั่งกมลผืน
 ใจตนและลิมคีน **สติ**
๑ ใครยลเมื่อใดบออาจจะหยั่งมนะดำ **ริ**
 กิจอื่นก็หลง **คริ** บวาง
 (เรื่องเดียวกัน : 234)

ข. สัมผัสระหว่างวรรค

มีอยู่ 2 ลักษณะเช่นเดียวกับยุคก่อน คือ ลหุส่งรับสัมผัสใน
 ตำแหน่งครุและลหุส่งรับสัมผัสในตำแหน่งของครุและลหุ

ลหุสัรับสัมผัสในตำแหน่งครุ

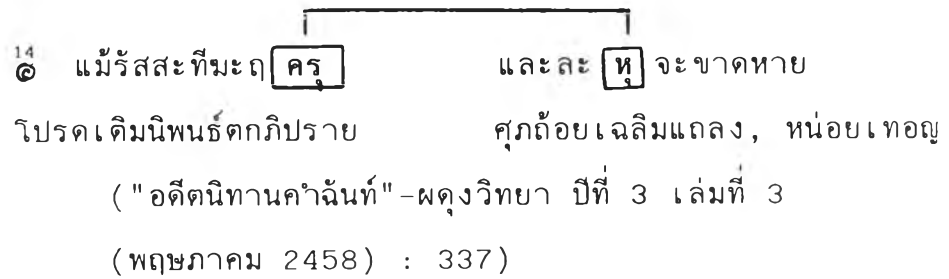
ทั้งพยางค์ที่ส่งและรับสัมผัสจะมีรูปเป็นลหุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของครุ พยางค์สุดท้ายวรรคที่หนึ่งจะเป็นพยางค์ส่งสัมผัส พยางค์ที่สามของวรรคที่สอง เป็นพยางค์รับสัมผัส ฉันทที่พบสัมผัสลักษณะนี้ คือ อินทรวีเชียรฉันท 11, โศภณฉันท 12, ฤษพงศ์ฉันท 13 และวสันตติลลฉันท 14 ดังจะเห็นได้จากแผนสัมผัสต่อไปนี้ กรอบว่างคือพยางค์ลหุที่มาแทนที่พยางค์ครุ

๑๑	๑๑ ๑๑ □	๑๑ □ ๑๑ ๑
๑๒	๑ ๑ ๑ ๑ □	๑ ๑ □ ๑ ๑ ๑
๑๓	๑ ๑ ๑ ๑ □	๑ ๑ □ ๑ ๑ ๑ ๑
๑๔	๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ □	๑ ๑ □ ๑ ๑ ๑

๑๑ ขวากขวานคือขวาน **แหะ** อูระ **แยะ** ทำลายวาย
 ชีวาเพื่อหาหาย บเห็นราชอนาถสกนธ์
 (สมุทรโฆษคำฉันท์ : 224)

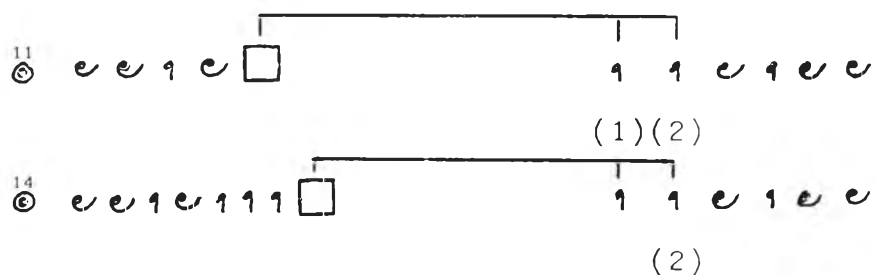
๑๒ สรียาพะยะ **พะ** มตะ **กะ** บมิมิ
 กิริยาจะประณี และประนอมกรุณา
 (ฉันทเรื่องนางโสภณีกัปราชส : 243)

๑๓ จะโรมโปรมฤโรม **เมาะ** ตะมะ **เหมาะ** อุบายไฉน
 ละพร้อมจิตจะคิดไป ประโปรมกระโจมประหาร
 (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 21)

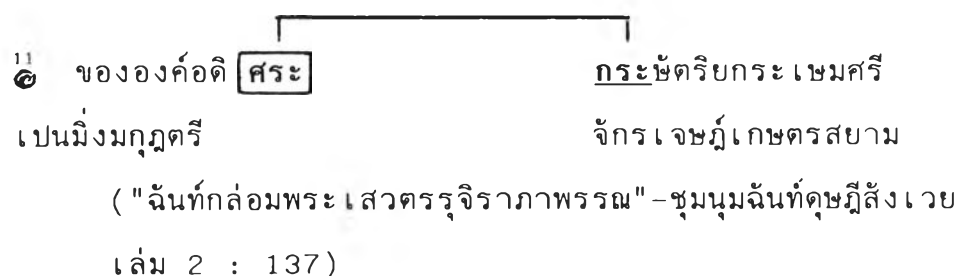

ลหุส่งรับสัมผัสในตำแหน่งของครุและลหุ

พยางค์สุดท้ายวรรคที่หนึ่งจะเป็นพยางค์ส่งสัมผัส พยางค์ที่หนึ่งหรือพยางค์ที่สองในวรรคที่สองเป็นพยางค์รับสัมผัส กวีจะนำพยางค์ลหุมาแทนที่พยางค์ส่งสัมผัสซึ่งอยู่ในตำแหน่งครุ เพื่อให้สัมผัสกับพยางค์ที่หนึ่งหรือพยางค์ที่สองในวรรคที่สองซึ่งเป็นพยางค์ลหุอยู่แล้ว ดังจะเห็นได้จากแผนสัมผัสต่อไปนี้ กรอบว่าง คือ พยางค์ลหุที่มาแทนที่พยางค์ครุ ฉันท์ที่พบสัมผัสลักษณะนี้ คือ อินทวิเชียรฉันท์ 11 และวสันตติลกฉันท์ 14

พยางค์ที่ 1 ในวรรคที่สองเป็นพยางค์รับสัมผัส

ดังกล่าวแต่อย่างใด นอกจากนี้ยังไม่พบสัมพัสดังกล่าวในวรรณกรรมคำฉันท์สมัย
รัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 จึงอาจจะกล่าวได้ว่าสัมพัสบึงคับที่มีหูเป็นพยางค์
ส่งและรับสัมพัสนั้นมีใช้อยู่จนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น วรรณกรรมสมัยต่อมา
ต่างใช้ครุ เป็นพยางค์ส่งและรับสัมพัสระหว่างวรรคที่หนึ่งกับวรรคที่สองทั้งสิ้น

3.2 สัมผัสเสริม

ฉันทยุกหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและ มาตราพฤติมีสัมผัส
เสริมใน 3 ลักษณะ คือ ใช้สัมผัสที่มีตำแหน่ง เหมือนกับที่ใช้ในฉันทชนิดเดียวกันใน
ตำราพระนิพนธ์ ใช้สัมผัสที่มีตำแหน่งต่างกับที่ใช้ในฉันทชนิดเดียวกันในตำราพระ
นิพนธ์ตลอดจนนำสัมผัสที่ใช้กับฉันทอย่างหนึ่งในตำราพระนิพนธ์ ไปใช้กับฉันทอีก
อย่างหนึ่ง

มีข้อสังเกตว่าฉันทยุกนี้ใช้สัมผัสลักษณะแรก เป็นส่วนใหญ่ทั้งสัมผัสคั่น
และสัมผัสชิด ซึ่งแสดงให้เห็นว่าดำเนินตามแบบแผนสัมผัสในตำราพระนิพนธ์โดยตรง
อย่างไรก็ดีฉันทยุกหลังตำราพระนิพนธ์ก็มีแนวทางการใช้สัมผัสเป็นของตนเอง ดังจะ
เห็นได้จากยุกนี้มีฉันทชนิดเดียวกับในตำรา แต่ใช้ตำแหน่งสัมผัสที่ต่างไปจากตำรา
พระนิพนธ์ บางครั้งก็นำตำแหน่งสัมผัสที่กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสกำหนดไว้
สำหรับฉันทชนิดหนึ่งไปใช้กับฉันทอีกชนิดหนึ่ง สิ่งเหล่านี้เท่ากับบอกให้ทราบว่า
ยุกหลังตำราพระนิพนธ์จะเลือกใช้สัมผัสที่คิดว่าสอดคล้องและไปกันได้ดีกับฉันทแต่ละ
ชนิดเท่านั้น ไม่ได้ใช้เหมือนกับกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสไปทุกแบบ ตำแหน่ง
สัมผัสใดที่พิจารณาแล้วเห็นว่าไม่เหมาะสมหรือไม่เข้ากับรูปแบบของฉันท ก็อาจจะ
เว้นเสียไม่เลือกมาใช้ แต่ก็เป็นที่น่าสังเกตว่าแบบแผนสัมผัสของฉันทส่วนใหญ่ที่
กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรสทรงกำหนดขึ้นใช้กับฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่หรือ
แบบสัมผัสของฉันท 6 ชนิดแรกที่ทรงใช้ตามฉันทยุกก่อนนั้นล้วนเป็นตำแหน่งสัมผัส

ที่เหมาะสมกลมกลืนกับรูปแบบของฉันท์เหล่านั้นเป็นอย่างดี กวียุคนี้จึงนำแบบของ สัมผัสดังกล่าวไปใช้กันอย่างแพร่หลายในฐานะ เป็นสัมผัสส่วนใหญ่ที่นิยมใช้กันใน ยุคนี้

3.2.1 สัมผัสสระ

ก. สัมผัสคั่น

มีทั้งหมด 4 ประเภทเช่นเดียวกับสัมผัสคั่นใน วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราพระนิพนธ์ โดยแบ่งตามลักษณะของพยางค์ที่มารับ ส่งสัมผัส ได้แก่

- ก. 1 ครุสัมผัสกับครุในตำแหน่งของครุ
- ก. 2 ครุสัมผัสกับครุในตำแหน่งของลหุ
- ก. 3 ลหุสัมผัสกับลหุในตำแหน่งของครุ
- ก. 4 ครุสัมผัสกับครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของลหุ

มีข้อสังเกตว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราพระนิพนธ์นิยมใช้สัมผัสคั่น ในลักษณะแรกมากที่สุด ส่วนสัมผัสคั่นอีก 3 ลักษณะที่เหลือมีใช้น้อยกว่ายุคก่อน อย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะสัมผัสคั่นในข้อ ก.2, ก.3, ก.4 นั้นเป็นสัมผัสคั่นที่ เปลี่ยนรูปของลหุให้เป็นครุเพื่อสัมผัสกับครุอีกพยางค์หนึ่งซึ่งอยู่ภายในวรรคเดียวกัน การที่สัมผัสดังกล่าวมีใช้ลดลงจากยุคก่อนมาก เท่ากับแสดงให้ เห็นว่ากวียุคนี้ไม่นิยม นำครุมาแทนที่ลหุ เพื่อสัมผัสคั่น เช่นเดียวกับยุคก่อน

- ก. 1 ครุสัมผัสกับครุในตำแหน่งของครุ

สัมผัสคั่นที่ปรากฏในตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติเป็น

สัมผัสในลักษณะแรกทั้งสิ้น อีกทั้งสัมผัสส่วนใหญ่ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ก็เป็นสัมผัสคั่นในลักษณะนี้เช่นเดียวกัน ซึ่งชี้ให้เห็นว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ประพันธ์ขึ้นตามแนวทางของตำราดังกล่าว แสดงว่าตำราพระนิพนธ์มีบทบาทต่อการสร้าง-สรรค์วรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้โดยตรง ดังจะเห็นได้จากมีตำแหน่งสัมผัสคั่นในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ที่ใช้ตรงกับในตำราพระนิพนธ์หลายตำแหน่ง ได้แก่

1. ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 3

ฉันท์ที่มีตำแหน่งสัมผัสนี้ ได้แก่ สวาคดาฉันท์ 11 และมาลินีฉันท์ 15 ที่ใช้ตรงกับฉันท์ชนิดเดียวกันในตำรา ส่วนที่ใช้กับวิชชุมาลาฉันท์ 8, กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ 18, สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 และลัทธิราฉันท์ 21 ไม่พบในตำราพระนิพนธ์ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

(วิชชุมาลา) ^{๑๘} โจรผู้คอยฆ่า	สบท่าได้ที่
<u>ไม่พื่อนให้มี</u>	เวลาท่าทาง
(1) (3)	
เงือดาบโศดปราด	พันฉาดขาดกลาง
กายดินแค้นพลาย	ชีวันบรรลัย

("เวทัพพะชาดกคำฉันท์"-กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ ชิต บุรทัต : 98)

(กุสุมิตลดา เวลลิตา)		
^{๑๙} สรวมจกคุ้มกันสรรพะ ภยอริหิน	<u>ชาติประลาศน์กินท์</u>	บ่พานตุ
	(1) (3)	

(ทมยันตีคำฉันท์ : 42)

(สัททวลวิกกีฬิต)

๑๘ โครขอโหนนะจะยลจะหยั่งจิตรวิถาร แจ้งโจทพยานญาณ วิมุต

(1) (3)

(กฏาหคคำฉันท์ : 10)

(สัทธรา) ๒๑ ฝูงชนร่าเรึงประเท็งใจ บมิจลภิกถัยขาดขยาคใน

คณามิตร

(1) (3)

(อลินจิตต์คำฉันท์ : 28)

2. คำแห่งสัมพัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 4

ฉันท์ที่สัมพัสในตำแหน่งนี้ ได้แก่ มาลีฉันท์ 15 ซึ่งไม่พบใน

ตำราพระนิพนธ์

(มาลี) ๑๕ ชนพหลฝรั่งเศรร้า ใจผเผ่าไห้ ขขาดเดช

(1) (4)

(พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 22)

3. คำแห่งสัมพัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

มีฉันท์เป็นจำนวนมากที่มีสัมพัสคั่นในตำแหน่งนี้ ได้แก่ อินทรวิเชียรฉันท์ 11, อุเปนทรวิเชียรฉันท์ 11, อินทรวงศ์ฉันท์ 12, ลลิตาฉันท์ 12, เวสสเทวีฉันท์ 12, ปหาลีฉันท์ 13, รุจิราฉันท์ 13, วสันตติลกฉันท์ 14, มันทักกันดาฉันท์ 17, สัททวลวิกกีฬิตฉันท์ 19 และอิทิสังฉันท์ 20 ฉันท์เหล่านี้มีตำแหน่งสัมพัสคั่นตรงกับฉันท์ชนิดเดียวกันที่ปรากฏในตำราพระนิพนธ์ จะมียกเว้นก็แต่วังสัจฉฉันท์ 12 ที่ไม่ได้ใช้สัมพัสตำแหน่งนี้เหมือนกับวังสัจฉฉันท์ในตำราพระนิพนธ์

นอกจากนี้ยังมีฉันทอีกหลายชนิดที่มีสัมผัสตำแหน่งนี้ซึ่งไม่พบในตำราฉันทแต่อย่างใด เช่น สาลีฉันท 11 รโธทธฉันท 11, อินทิลลาดฉันท 11, วสันตปชาตฉันท 14, วสันตวงศ์ฉันท 15 และสัทธราฉันท 21

(สาลี) ๑๑ $\overbrace{\text{เกณฑ์คนหมู่พลเมือง}}^{\text{11}}$ สะพริบเครื่องจะราวี
 $\underbrace{\text{ออกสู่อันบุรี}}_{\text{11}}$ พะม่าล้อม ฌ เตือนปลาย
 (2)(4)
 (กรุงเทพฯ คำฉันท : 25)

(รโธทธ) ๑๑ $\overbrace{\text{แห่งพระวีระชยะเสน}}^{\text{11}}$ นเรนทะรัตน,
 $\underbrace{\text{ให้พระจากณะคะรหัส-}}_{\text{11}}$ $\overbrace{\text{คินาและมา}}^{\text{11}}$
 (2) (4)
 (มัทนะพารชา : 329)

(อินทิลลาด) ๑๑ $\overbrace{\text{แต่จะมีทุกข์}}^{\text{11}}$ นิราศสุขนรินทร์ไป
 $\underbrace{\text{คับแค้นและแน่นใจ}}_{\text{11}}$ เพราะไกลองค์พระทรงศรี
 (2) (4)
 ("กัญจหาริชาดกคำฉันท"-ไทยเกษม ปีที่ 2 เล่มที่ 4
 (15 สิงหาคม 2468) : 638-651)

(วสันตปชาต) ๑๑ $\overbrace{\text{ถึงแปรก็แผ่พละห้อม}}^{\text{14}}$ นครล้อมฤโจอมตี
 $\underbrace{\text{ให้อุดและหมดพละจะหนี}}_{\text{14}}$ พินาศมาตะแบนโฉน
 (2) (4)
 (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท : 25)

(ภุขงควิเชียร)¹² เพราะเกลียดแสนและแค้นเหลือ ผิจะเนื้อและเลือดไหล
ก็ยอมหมดสกุใจ บมิหยุดสตุคตัน
(3) (5)
(เฉลิมพระเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 13)

(ภุขหงศ์)¹³ มีหน้าซ้ำตระหน้าตั้ง จมุคังสักถพนานต์
คณาสัปะตะทัพลาน ฤจะหวลประมวณิกร
(3) (5) (3) (5)
(เรื่องเดียวกัน : 187)

(วสันตปยาด)¹⁴ ท่อนแข่งแสดงอภินิหาร ประกอบการรำคาญเจ็ญ
แล้วหาประดาทุขลำเค็ญ ล่ำบากใจบใช้การ
(3)(5)
("วีรธรรมคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 7
(กุมภาพันธ์ 2487) : 22)

(วสันตวงศ์)¹⁵ ไทยชาติสวาทวิลมิตร สุจริตสนิททัย
ต่อหมุ่ศทรประทุชใจ ลิจจะร้ายและหมายประหาร
(3) (5)
(เรื่องเดียวกัน : 19)

5. คำแห่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 6

พบว่าใช้กับสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 เช่นเดียวกับที่ปรากฏในตำรา
พระนิพนธ์ ส่วนฉันท์อีกสองชนิดที่มีสัมผัสตำแหน่งนี้ คือ โทธกฉันท์ 11 และหิตามรส
ฉันท์ 12 นั้นพบแต่ในตำราพระนิพนธ์ ไม่พบในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้

6. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 6

ฉันทที่มีสัมพัศตำแหน่งนี้ตรงกับฉันทชนิดเดียวกันในตำราพระนิพนธ์ ได้แก่ ธาตุมมิตสาฉันท 11 เวสสเทวีฉันท 12 อธิสังฉันท 20 และลัทธราฉันท 21 นอกจากนี้ก็วิบุคหลังตำราพระนิพนธ์ยังใช้สัมพัศตำแหน่งนี้กับเมมวิปพุชชิตาฉันท 19 อีกด้วย ตำแหน่งสัมพัศที่ใช้กับฉันทชนิดนี้ไม่พบในตำราพระนิพนธ์

(เมมวิปพุชชิตา)

¹⁹ ๑ ชโยขอให้มิชัยชำนะอรិทะนง สมประสงค์องค์ อธิราช

(4)(6)

(มัทนะพาธา : 228)

7. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 7

ฉันทในยุคนี้ที่มีสัมพัศดังกล่าวตรงกับฉันทชนิดเดียวกันในตำราพระนิพนธ์ คือ วังส์ฎฐฉันท 12 และอธิสังฉันท 20 ส่วนฉันทที่มีตำแหน่งสัมพัศตำแหน่งเดียวกันนี้แต่ไม่ปรากฏในตำราฉันทพระนิพนธ์ ได้แก่ อินทรวงศ์ฉันท 12 ภูษพงศ์ฉันท 13 และวสันตวงศ์ฉันท 15

(อินทรวงศ์) ๑๒ สามองค์ผสมอาสน์

ขนต่างเขนยราย

ติณลาตรคายพระกาย
พระประทับผสมบรม

(5)(7)

("มหิสสาสคฉันท"-ไทยเขมม ปีที่ 1 เล่มที่ 10

(กุ่มภาพันท์ 2467) : 1698)

8. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 8

พบว่าใช้กับสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 เช่นเดียวกับตำราพระนิพนธ์

ก.2 ครุสัมพัศกับครุในตำแหน่งของลหุ

พบในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เท่านั้น ไม่พบในวรรณกรรมสมัยต่อจากนั้น สัมพัศคันท์ที่เปลี่ยนทั้งพยางค์ส่งและพยางค์รับสัมพัศซึ่งเป็นลหุทั้ง 2 พยางค์ให้กลายเป็นครุเพื่อให้สัมพัศกันพบในมาลีฉันท์ 15 และสัทธราฉันท์ 21 เช่นเดียวกับยุคก่อน แต่มีใช้น้อยกว่ายุคก่อน คือ มีเพียงบางบทและบางเรื่องเท่านั้น ไม่ปรากฏว่าใช้สัมพัศคันท์ลักษณะนี้กับสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 ซึ่งเคยมีใช้ในยุคก่อน จึงอาจจะกล่าวได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์พระนิพนธ์ไม่นิยมใช้สัมพัศคันท์ลักษณะนี้ ดังจะเห็นได้แผนสัมพัศของฉันท์ดังกล่าวต่อไปนี้ กรอบว่างคือครุที่มาแทนที่ลหุเพื่อให้สัมพัศกันภายในวรรคเดียวกัน

1. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

(มาลีฉันท์) ๑๕

		๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑
	(2) (4)		
๑๕	๑ ครุ ๑ บุญ เพียงสวยม	ภูวอุดม	พระ เดชะ
	(อุเทนคำฉันท์ : 172)		

2. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 5

(มาลีฉันท์) ๑๕

		๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑
	(2) (5)		

15 ๑ พระ กฤติ ม หิต ธิสุคสรวง ท้าวธราปวง จะอยู่เป็น
(เรื่องเดียวกัน : หน้าเดียวกัน)

3. ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

(มาลินี)

15 ๑ 1 □ 1 □ 1 e e
(3) (5)

e 1 e e 1 e e

21 e e e e 1 e e
e 1 e e

1 1 □ 1 □ 1 e
(3) (5)
1 e e

15 ๑ ผล อัญ ณะ มัญ ณะ ลับเนตร ต่างก็ร้างทุเทศ และห่างจร
(สมุทรโฆษคำฉันท์ : 216)

(สัทธรา)

21 ๑ ชร้องสรรเสริญสิทธิเคชา
กฎโลกา
(สุธนูคำฉันท์ : 93)

รณ กฤธิ พิ หิธ ปรา
ก็ภาขจร

21 ๑ ฤาแปรเป็นโทษทารุณ
ทรหวังบุญ
(อุเทนคำฉันท์ : 43)

สุจ ริต จิต ตสุน
ก็เปนดาบ

ก.3 ลหุสัมผัสกับลหุในตำแหน่งของครุ

สัมผัสลักษณะนี้มีลหุ 2 พยางค์อยู่ในตำแหน่งครุและสัมผัสกัน
ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติมีลักษณะสัมผัสเช่นนี้
ใช้น้อยลงกว่ายุคก่อนมาก มีใช้เฉพาะบางบท บางเรื่อง และใช้กับฉันท์บางประเภท

¹¹
๑ ทวาทศมาสสาม อูระ โศกกระสันเสียว
พัง เพราะ เสนาะ เทียว สูรถ้อยที่พจนา
(ฉันทช์ชมกฤษี : 6)

¹⁴
๑ ชอก เชาวะ ชำ เราะะ ก็พฤษชัญ จรเลาะลัดลำเนาพนม
สวนเสียงโขมคัพทรงม ลงาดภิตพิงแสยง
(ชุมนุมฉันทช์ดุษฎีสังเวย เล่ม 2 สดุดีพระเกียรติอัญเชิญขวัญ
มงคลคเชนทรชำนีเฝือกพลาญ : 5)

2. คำแห่งสัมพัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5

¹¹
๑ e e ๑ e e ๑ ๑ □ ๑ □ e
(3) (5)

¹⁴
๑ e e ๑ e ๑ ๑ e ๑ ๑ □ ๑ □ e
(3) (5)

¹¹
๑ ไปแจ้งตำแหน่งคำเนียร ในแถวเถินทฤษศสถาน
เดาเดียรกันดารพนานต์ แลล เลาะ ละ เมาะ ไพร
(สมุทรโฆษคำฉันทช์ : 210)

¹⁴
๑ บางเหล่าก็กุมอสดใส่ ลุหะ เกราะ ก็ เมาะ เหม็ง
จีขับตรงคอลเวง อูรหัดด์ก็กวัดไกว
(ประทุมวดีคำฉันทช์ : 14)

ก.4 ครุสัณฺษีกับครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของลหุ

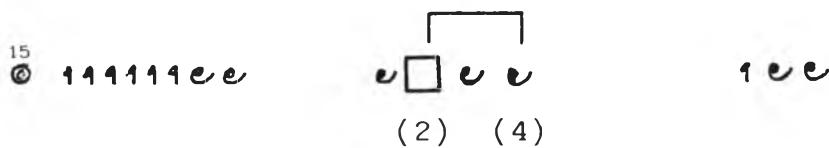
สัณฺษีลักษณะนี้เคยมีใช้ในยุคก่อนอย่างแพร่หลายและใช้ได้กับฉันททั้ง 6 ชนิด แต่ใช้มาน้อยต่างกันไป เมื่อตกมายุคนี้ ความนิยมดังกล่าวลดลงอย่างเห็นได้ชัด พบว่ามีใช้เพียงอินทวิเชียรฉันท 11, วสันตดิถีฉันท 14, มาลีฉันท 15, สัททวิภิกขิตฉันท 19 และสัทธาฉันท 21 ซึ่งใช้ในวรรณกรรมเพียงบางเรื่องและใช้เพียง 1-2 บทเท่านั้น สัณฺษีดังกล่าวพบในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ไม่ปรากฏในวรรณกรรมสมัยต่อจากนั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้ กรอบว่างคือครุที่มาแทนที่ลหุเพื่อให้สัณฺษีสกน

1. ตำแหน่งสัณฺษีพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 3

11 ⊙	ผลิตพลพยุหพา	หนพี่จะ เพียงมรณ์
	มี แต่ พี่ เลียงจร	ชนเด็ยวก็ตาลครัน
	(เพชรมงกุฎคำฉันท : 70)	

2. ตำแหน่งสัณฺษีพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4

15 ⊙	พลรดคณสารถึ	ถึอ กระจวี	คือกัณฑ์
	(สมุทรโฆษคำฉันท : 253)		

- ข.2 ครุสัมพันธ์กับครุในตำแหน่งของลหุ
- ข.3 ครุสัมพันธ์กับครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของลหุ
- ข.4 ลหุสัมพันธ์กับลหุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของครุ

สัมพันธ์ทั้ง 4 ประเภทนี้เป็นสัมพันธ์ลักษณะเดียวกับที่เคยใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน แสดงให้เห็นว่ากวียุคนี้ดำเนินตามกวียุคก่อนในเรื่องของสัมพันธ์

และจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ไม่มีสัมพันธ์ในลักษณะที่ลหุสัมพันธ์กับลหุในตำแหน่งครุเช่นเดียวกับยุคก่อน คือ มีลหุ 2 พยางค์แทนที่ในตำแหน่งครุ และลหุดังกล่าวสัมพันธ์กัน อีกทั้งไม่นิยมสัมพันธ์ในลักษณะที่ลหุสัมพันธ์กับลหุในตำแหน่งของลหุ ซึ่งมีใช้ในตำราพระนิพนธ์ (ดูหน้า 682, 683, 684)

สัมพันธ์ลักษณะแรกได้รับความนิยมมากที่สุด ซึ่งตำแหน่งสัมพันธ์ส่วนใหญ่เป็นตำแหน่งสัมพันธ์ที่กำหนดไว้ในตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ

- ข.1 ครุสัมพันธ์กับครุในตำแหน่งของครุ

1. ตำแหน่งสัมพันธ์พยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

ฉันท์ที่ใช้สัมพันธ์ตำแหน่งนี้ตรงกับฉันท์ชนิดเดียวกันในตำราฉันท์พระนิพนธ์ ได้แก่ อินทรวงศ์ฉันท์ 12 และสัตหุลวิกกีฬิตฉันท์ 19 ไม่พบว่าใช้กับตนมัชฌาฉันท์ 6 และธาคุมมิสสาฉันท์ 11 เหมือนที่ปรากฏในตำราฉันท์พระนิพนธ์

นอกจากนี้ยังใช้สัมผัสตั้งกล่าวกับฉันทต่อไปนี้ ได้แก่ อินทวิเชียรฉันท 11, อุปชาติฉันท 11, สาลีฉันท 11, ปหาลีฉันท 13 และวสันตฉันทฉันท 14 ซึ่งในตำราพระนิพนธ์ไม่ใช้สัมผัสตำแหน่งดังกล่าวกับฉันทที่เอ่ยนามมานี้ดังตัวอย่าง

(อินทวิเชียร)¹¹ อ้อ ท้าวรการุญ และพระคุณโกฏิแสน
กว่าฟ้าสุเมรุแมน ภูมิภาคยถาเสมอ
 (อุเทนคำฉันท : 54)

(อุปชาติ) ¹¹ มิ แพกมิพิศพา กยข้าพระองค์ทาย
ไปได้สะตวกตาย และจะแพ้เพราะไพร่
 (สามัคคีเภทคำฉันท : 10)

(สาลี) ¹¹ ไม่ ไกลในพ่อแม่ จะดูแลและเกื้อกูล
 กินใช้ให้สมบูรณ์ สถานใดก็ทำเนา
 ("คำฉันทสามัคคีบรรยาย" - คำประพันธ์บางเรื่องของ
 พระยาอุปกิตศิลปสาร ; 73)

(ปหาลี) ¹³ ข้าแม่มาทากมลพ่อ และก่อนท่วงอัน
ใหญ่ให้ฮาลยะวราชวัณ ขทัยให้บให้คลา
 (ฉันทเรื่องนางโสมณีกับบราหฺมส : 253)

(วสันตฉันท) ¹⁴ เมิลแม่วิมลมุขรก นุชนีกกำหนดโฉม
เคย เชยชะชิตรศประโลม วรภักตรพิมพ์จันทร์
 (พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนครฯ คำฉันท : 130)

นอกจากตำแหน่งสัมผัสชิตพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2 ในวรรคหน้า
ของสัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 ซึ่งวรรณกรรมคำฉันท์มีใช้ตรงกับในตำราพระนิพนธ์แล้ว
ยังมีสัมผัสชิตตำแหน่งเดียวกันในวรรคซึ่งมีใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ แต่ไม่มีในตำรา
พระนิพนธ์ ดังตัวอย่าง

¹⁹ ๑ หัตถ์เทิดรูปประทีปประทุมกุสุมไคล คลาหาบิดาใจ จำนง
(ฉันท์เรื่องนางโสมณีกับรากลขส : 252)

2. คำแห่งสัมผัสพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

มีใช้กับวิชชุมมาลาฉันท์ 8, สาลินีฉันท์ 11, ธาตุมมิตสา
ฉันท์ 11, ภูชงคปยาตฉันท์ 12, เวสสเทวีฉันท์ 12, ปหาสินีฉันท์ 13, มาลินี
ฉันท์ 15, มันท์กกันตาฉันท์ 17, ลิจิรีฉันท์ 17, กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ 18,
สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19, สัทธราฉันท์ 21 เช่นเดียวกับตำราพระนิพนธ์ และยังใช้
กับฉันท์อื่นๆ เช่น อีทิสฉันท์ 20 ซึ่งในตำราพระนิพนธ์มิได้ใช้สัมผัสตำแหน่ง
นี้และใช้กับฉันท์ผสม อาทิ ภูชงควิเชียรฉันท์ 12, ภูชพงค์ฉันท์ 13 และวสันต
ปยาตฉันท์ 14 ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(อีทิส)

²⁰ ๑ ทรงสดับคตีประดาจะชอก จะซ้ำประชามิกล้ำจะบอก ระบิลยีน
(2)(3)
(กรุงเทพฯคำฉันท์ : 98)

(ภูชงควิเชียร)¹² ๑ เพราะไทยใหญ่และไทเหนือ ตละเสื่อคำรนชัย
อำนาจกราคพินาศิน อนุทิศเทียมกร
(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ ; 10)

(ภุชพงค์) ๑¹³ พระจอมทัพบกเลิกทัพ
 เพราะดินปืนจะขึ้นหมาย
 (เรื่องเดียวกัน ; 20) พละทัพบกจะจัดกระจาย
 ยุธะนาก็ทำมิดี

(วสันตปายา) ๑¹⁴ รุ่งศกจะยกพยุหะบาดร
 เทียบทัพบกีสรรพสถละนา
 (เรื่องเดียวกัน : 23) พินาศราอุสิมาพญา
 วิมากเมอลจะเกินแสน

อย่างไรก็ดีมีข้อสังเกตว่าตำแหน่งสัมพัทธ์ของสาลินีฉันท 11 และ
 สัทธาฉันท 11 ที่ปรากฏในตำราพระนิพนธ์และในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้อยู่
 ต่างวรรคกัน ดังตัวอย่าง

สาลินีฉันทในตำราพระนิพนธ์

๑¹¹ การโคไปสรรพเสร็จ
 แร่งทรพย์กับแรงกาย
 (หน้า 31) บเข็ดคิดจะเสียดาย
 ประกอบกิจประสิทธิประสงค์

๑¹¹ มิงม้าบูซาอง
 คาบสเห็นพร้อมกัน
 (อิลราชคำฉันท : 26) คคงทรงประลุทัณฑ์
 ประกอบกิจพิธีการ

อย่างไรก็ดีสาลินีฉันท 11 ในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้นอกจากมีตำแหน่ง
 สัมพัทธ์ปางที่ 2 กับปางที่ 3 ในวรรคหลังแล้ว ยังมีวรรคหน้าเช่นเดียวกับใน
 ตำราอีกด้วย ดังตัวอย่าง

¹¹ ๑ ต้นไม้ไฟอวยชล ช่อมต้นมิเผือดผัน
 กลไกใส่น้ำมัน จะหมุนคล่องมีเสียงงาน
 ("คำฉันท์สามัคคีบรรยาย"-คำประพันธ์บางเรื่อง ของ
 พระยาอุปกิตศิลปสาร : 71)

สัทธราฉันท์ในตำราพระนิพนธ์

²¹ ๑ บำเบงเกรงราชโทษา อสทิสปรมา
 นุษยเจรจา ประคุดใจ

สัทธราฉันท์ในวรรณกรรมคำฉันท์

²¹ ๑ บนกิ่งพฤกษาระบัดใบ คณะวิหควิไล
 ร้องจรุงใจ เจรีียงเสีียง
 ("ในอุทยานแห่งวรรณคดีไทย"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 11
 มิถุนายน 2487 : 11)

3. คำแห่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

มีใช้กับธาคุมมิตสาฉันท์ 11, เวสสเทวีฉันท์ 12, มาลินีฉันท์ 15, มันทักกันตาฉันท์ 17, ลิจิรีณีฉันท์ 17, กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ 18, เมฆวิปผุชชิตาฉันท์ 19 และสัทธราฉันท์ 21 เช่นเดียวกับตำราพระนิพนธ์ แต่ไม่ใช้กับสวาคตาฉันท์ 11 และปฎุฉันท์ 12 ซึ่งมีใช้ในตำราดังกล่าว นอกจากนี้ยังใช้ตำแหน่งสัมผัสชนิดนี้กับวิชชุมมาลาฉันท์ 8 ซึ่งในตำราพระนิพนธ์ไม่มีใช้และใช้กับฉันท์ที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ เช่น คชลีลาสฉันท์ 12

สัมผัสศิวินวิชมมาลาฉันท 8

๕	พราหมณ์หนึ่งซึ่งเขา	เป็นเปาโรหิต
	พวกปัจจามิตร	มาครเขตไกร
	ต้องราชอาชญา	หนีมาอาศัย
	จำ <u>ไล่ให้ไป</u>	ถารับเลี้ยงดู

(สามัคคีเภทคำฉันท : 17)

๕	เสร็จมาแล้ว	ผ่องแผ้ว <u>สิ้นพัน</u>
	คดข้าวอิมจน	อิมหน้าซ้ำใจ
	พิชยาฆ่าชาน	เลือกกลานชานไป
	โจรนั้นทันใด	ถึงซึ่งความตาย

("เวทัพพะชาตคคำฉันท"-กวีนิพนธ์บางเรื่องของ
ชิต บุรทัต : 98)

มีข้อสังเกตว่าในตัวอย่างวิชมมาลาตัวอย่างแรกนั้นมีสัมผัสติดต่อเนื่อง
กันถึง 3 พยางค์ คือ พยางค์ที่ 2-3-4 (ไล่ให้ไป)

นอกจากนี้ยังมีสัมผัสฉิวินฉันทที่ประดิษฐ์ใหม่ ซึ่งเป็นสัมผัสฉิวินตำแหน่ง
เดียวกัน คือ พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4 ดังตัวอย่าง

(คชลีลาศ)	๕	<u>วีรชนธนบุรี</u>	เทอด <u>วิถึวีรกรรม</u>
		<u>ไว้ใจคนไทยจะจำ</u>	<u>แบบฉบับนับนิรันดร</u>

("นิราศจันทบุรีคำฉันท"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 1
(มิถุนายน 2487) : 32)

(อินทิลลาค) ๕ ผ่านฟ้าพญาเสื่อ คุร่ายเหลือและโลกโอง
 เสมือนต่อนตะโพงโขลง พศกหาภูกาแมนทร์
 (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 26)

5. ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6

ใช้กับคนม้ชฉาฉันท์ 6, อินทรวีเชียรฉันท์ 11, อุเปนทรวีเชียร
 ฉันท์ 11, อุปชาติฉันท์ 11, กุชงคปยาตฉันท์ 12, กมลฉันท์ 12, วสันตดิลกฉันท์ 14,
 สิจิริณีฉันท์ 17 และเมมวิปผุชชิตาฉันท์ 19 เช่นเดียวกับตำราพระนิพนธ์ แต่ไม่พบว่า
 ใช้กับกุสุมะวิจิตรฉันท์ 12 เหมือนในตำรา นอกจากนี้ยังใช้กับอุปฐิตาฉันท์ 11 และ
 อุปชาติฉันท์ 11 รวมทั้งฉันท์ผสม เช่น อินทิลลาคฉันท์ 11 กุชงควีเชียรฉันท์ 12 และ
 กุชพงค์ฉันท์ 13 อีกด้วย

(อุปฐิตา) ๕ ครั้นเสร็จกิจจะปลง ทิวชงคะชีพรอน
 จึงโจระนิกร ก็ประกาศกะกันพลัน
 ("เวทัพพะชาดกคำฉันท์"-กวีนิพนธ์บางเรื่องของ
 ชิต บุรทัต : 95)

(อุปชาติ) ๕ ธจึงแสดงว่า กยสาร้วัจน์สม
 คาถาเฉลยลม สุกดั่งนิพนธ์ยล
 ("อิลลิสชาดกคำฉันท์"-เรื่องเดียวกัน : 80)

(อินทิลลาค) ๕ พ่อคำก็ลาพราน ละครโลปานจะเหาะปรี้อ
 หมายถึงนกรถือ จำปากัดดินามงาม
 ("ฉันท์พุทธปฎิมาสดุติ"-ไทยเกษม ปีที่ 2 เล่มที่ 1
 (15 พฤษภาคม 2468) : 14)

6. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 6 กับพยางค์ที่ 7

ใช้กับกุมารลลิตาฉันท์ 7 เวสสเทวีฉันท์ 12 และลัทธราฉันท์ 21 ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีใช้กับฉันท์เดียวกันนี้ในตำราพระนิพนธ์ ในตำราใช้ตำแหน่งสัมพัศนี้ กับลิจิริณีฉันท์ 17 ซึ่งไม่พบว่ามีใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราพระนิพนธ์ ตัวอย่างของฉันท์ยุคนี้ที่ใช้สัมพัศดังกล่าว ได้แก่

(กุมารลลิตา)^๗ พระเล็งพระนยนาโท

เถอะอาจปสวญาณภู

("นาครีคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 1 เล่มที่ 9 (เมษายน 2486) : 17)

เจอะโลจนตมุดู

มิเร้าสมฤดีไท

(เวสสเทวี)¹² ๑๒ นกออกอัญชันพล่าน

เปล้าปลีปลิงกลิงเริง

(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 55)

แขวกหัวขวานกระเจิงเซิง

พริกพิลาปเหล่าพญาลอ

(ลัทธรา)^{๒๑} ๒๑ ในวันครบสี่ปวารกาล

องคกงคราญ

(อลินจิตต์คำฉันท์ : 28)

กษณมเหตุวาร

ประชวรครรภ

7. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 7 กับพยางค์ที่ 8

ใช้กับมาลินีฉันท์ 15 เช่นเดียวกับตำราพระนิพนธ์ แต่สำหรับ ทรณีฉันท์ 17 ในตำราซึ่งใช้สัมพัศตำแหน่งนี้ไม่พบในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ เพราะไม่มีวรรณกรรมเรื่องใดนำทรณีฉันท์มาใช้ในการประพันธ์

ข.2 ครุสัมพันธ์กับครุในตำแหน่งของลหุ

พบในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) จนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เท่านั้น ไม่พบในวรรณกรรมสมัยต่อจากนั้น สัมผัสชนิดที่เปลี่ยนทั้งพยางค์ส่งและพยางค์รับสัมผัสซึ่งเป็นลหุทั้งสองพยางค์ให้เป็นครุเพื่อให้สัมผัสกัน พบในวสันตดิลกฉันท 14, สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 และสัทธราฉันท 21 เช่นเดียวกับยุคก่อนแต่มีใช้น้อยกว่า คือ พบในฉันทเพียงบางบทและในวรรณกรรมเพียงบางเรื่องเท่านั้น สัมผัสลักษณะนี้ไม่ปรากฏในตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ แสดงให้เห็นว่ากวีคงใช้ตามกวียุคก่อนในลักษณะที่เคยใช้กันมา เช่น ยังกงใช้กับวสันตดิลกฉันท 14 และสัทธราฉันท 21 สิ่งที่ต่างไป คือ ยุคนี้ใช้กับสัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 เพิ่มขึ้นจากยุคก่อน แต่ไม่ใช้สัมผัสดังกล่าวกับอินทรวีเชียรฉันท 11 และมาลีฉันท 15 เช่นที่เคยใช้ในยุคก่อน ดังจะเห็นได้จากแผนสัมผัสของฉันทต่อไปนี้ กรอบว่างคือครุที่มาแทนที่ลหุเพื่อให้สัมผัสกันภายในวรรคเดียวกัน

- ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 1 กับพยางค์ที่ 2

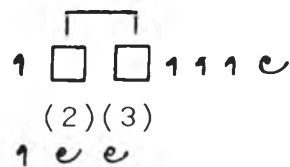

¹⁴ ๑	โองการธสังมุขอมาศย์ โดยเสด็จยังรมยบรา	จงยกยาตรแสนยา โชมโรมรังสพรั่งพล
--------------------	--	---

(สมุทรโฆษคำฉันท์ : 240)

2. ตำแหน่งสัมพัทธ์พยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 3

²¹
๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑
๑ ๑๑๑

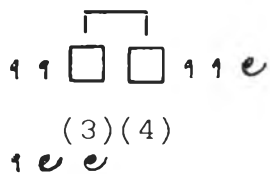
²¹
๑ ควรสอนปกครองแก่เขา
เทพทุกลำเนา

สฤษดิฤทธิพิพิเทา
ก็เพิ่มพร

(อุเทนคำฉันท์ : 136)

3. ตำแหน่งสัมพัทธ์พยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

²¹
๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑๑
๑ ๑๑๑

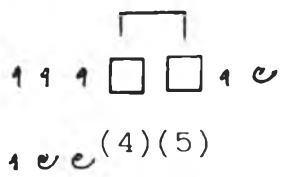
²¹
๑ บ้างโอดววยอาศิรพาศ
ด้วยเดชอำนาจ

ดัสกรมรรณวินาศ
พระเกียรติไกรรา

(สุรนุคำฉันท์ : 93)

4. ตำแหน่งสัมพัทธ์พยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

²¹
๑ ๑๑๑๑๑๑๑๑๑
๑ ๑๑๑

²¹
๑ โฉ่หัดังดาบเขนถมรรถมือ
กาลรบหาญครือ

อริระ อิดฤทธิคือ
คระคร้ามครัน

(อุเทนคำฉันท์ : 109)

5. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 5 กับพยางค์ที่ 6

¹⁴ ๑ ๑ ๑ ๑ □ □ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
 ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑

¹⁴ ๑ เรือพระที่นั่งศรีที่นั่งกราบ ก็ตกแต่งอลงการ
 เรือรูปเหราดุจทยาน คนองล่องชลาไลย
 (ชุมนุมฉันทดุขฎิสังเวย เล่ม 1 ฉันทสรเสริญ
 พระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย : 21)

6. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 10 กับพยางค์ที่ 11

¹⁹ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ □ □ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑ ๑
¹⁹ ๑ ค้าวเขือเขือชลจรและช่อนฉลับกับสัง- ควาดสวายแสงวัง ชลา
 (สมุทรโฆษคำฉันท์ : 184)

ข.3 ครุสัมพัศกับครุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของลหุ

เป็นสัมพัศที่พบมากในยุคก่อนแต่พบน้อยลงกว่าเดิมมาก
 ในยุคนี้ ยุคก่อนใช้สัมพัศนี้กับอินทวิเชียรฉันท 11, โศฎกฉันท 12, วสันตติลฉันท
 14, มาลินีฉันท 15 และสัททวิภิกกิตฉันท 19 ส่วนยุคนี้ใช้กับฉันทรวม 5 ชนิด
 เท่ากัน แต่ต่างกันเพียง 1 ชนิด คือยุคนี้ใช้กับสัทธราฉันท 21 เพิ่มเข้ามาซึ่งยุคก่อน
 ไม่ใช้กับฉันทชนิดนี้ เช่นเดียวกับมาลินีฉันท 15 ที่ใช้สัมพัศนี้ในยุคก่อนก็ไม่พบใน
 วรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ วรรณกรรมคำฉันท์ในยุคนี้ที่มีสัมพัศดังกล่าว คือ วรรณกรรม
 สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385)จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 สมัยต่อจากนี้ไม่พบสัมพัศ

๒๑ นายม้าผูกม้าเจวียงสคำ อัครภรณ์อำ
 ไพจ่าน่านาย ทะทายทวน
 (อุเทนคำฉันท : 44)

ตัวอย่างข้างต้นนี้นอกจากเป็นสัมผัสในแล้วยังเป็นสัมผัสนอกสัมผัสระหว่างวรรคจากพยางค์ท้ายวรรคที่ 2 อีกด้วย

2. ตำแหน่งสัมผัสพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 4

๑๑ ๒๒ ๑๒๒ ๑ ๑ ๒ ๒ ๒
 ๑ ๑ ๒ □ ๒ ๒
 (3)(4)

๑๒ ๑ ๑ ๒ □ ๑ ๒ ๑ ๒
 ๑ ๑ ๒ □ ๑ ๒
 (3)(4) (3)(4)

๑๔ ๒๒ ๑๒ ๑ ๑ ๑ ๒ ๒
 ๑ ๑ ๒ □ ๒ ๒
 (3)(4)

๑๑ ข้าละบุรีราช วรรณถชนนี
 ว่ายมาแลหวังชี วิตไว้ในภูธร
 (สุนนุคำฉันท : 88)

๑๒ คำริผิศจิครหอมอง จรล่องชลแรง
 มลุศาลพระประแดง สุรฤทธิค้ำกล
 (พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนคราคำฉันท : 127)

¹² ๑ มลุล่วงรัตยา อรุณาติกคณ
 จรัสแสงสุริยน แลตระ ศักคิคค นานต์
 (สมุทรโฆษคำฉันท์ : 206)

¹⁴ ๑ นำมากก็แพ้พลกำลัง ฤทธิเพลิงฤหาญหือ
 ร้อยแรงแลแรงพลพันภา ฤอาอาจ ค้อบ้อ เต็มใจ
 (เรื่องเดียวกัน : 103)

3. ตำแหน่งสัมพัศพยางค์ที่ 4 กับพยางค์ที่ 5

¹¹ ๑ e e 1 e e 1 1 e □ e e
 (4)(5)

¹⁴ ๑ e e 1 e □ 1 1 e 1 1 e □ e e
 (4)(5) (4)(5)

²¹ ๑ e e e e □ e e 1 1 1 1 1 1 e
 e 1 e e (4)(5) 1 e e

¹¹ ๑ พระสุพรรณบัฏตรอก แผ่นหนึ่งนั้น จึงกริ่ง ลง
 ด้วยมีพระราชประสงค์ จะถวายพระนามกร
 (ชุมนุมฉันทคุชฎีสังเวช เล่ม 1 ฉันทสรเสริญพระพุทธ
 บุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัย : 33)

๑๔ ขອງประสิทธิ์กัจจนโน รถโชติโวหาร
 ผู้ข้าจะเริ่มนิพนธ์กาล- นิราศดาไคล
 (พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนครฯ คำฉันท์ : 121)

๑๕ ขวัญเอยพระขวัญคชบาราญ ไปประพาศในไพรเขียว
 นามหนักก็ลัญจรจำเที่ยว ซวากเวียงละ เลิงชม
 (ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 สดุดีพระเกียรติอัญเชิญ
 ขวัญมงคลคเชนทรธานีเพื่อกพลาย : 5)

๒๑ สีมเลขภุชนผลสำอังก สระสรระสรรพางค์
 ให้พิลาปปาง ทำลายวาย
 (อุเทนคำฉันท์ : 44)

บางครั้งจะพบสัมผัสติดต่อกันถึง 3 พยางค์ตั้งแต่พยางค์ที่ 3 ถึง
 พยางค์ที่ 5 พยางค์ที่เปลี่ยนรูปจากหลุเป็นครุคือพยางค์ที่ 4 ดังตัวอย่าง

๑๖ เชิญเสด็จพระพุทธบุษ ยรัตน์ขึ้นประดิษฐาน
 บนภัทรปิฎกาญจน์ อันลงยาราชาวดี
 ("ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 ฉันทสรเสริญ
 พระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย : 33)

๑๗ ผูกเครื่องระเรืองแสง ระดแดงสลับเขียว
 หมอควาญช่านาญเปรียว นุประจำกำยำสกนธ
 (ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 ฉันทสดุดีพระเกียรติ
 อัญเชิญขวัญมงคลคเชนทรธานีเพื่อกพลาย : 6)

ตำแหน่งสัมพัทธ์ของตัว 8 กับพยางค์ที่ 9

๑๑ ป่าไม้มีวงกลมขาม ข วิจิตรระการ โอบาผลาหวาน พนม
(เรื่องเดียวกัน : 198)

ข.4 ลหุสัมพัทธ์กับลหุซึ่งอยู่ในตำแหน่งของครุ

เป็นสัมพัทธ์ซึ่งมีใช้น้อยทั้งยุคก่อนและหลังตำราฉันทวิธีวรรณคดี และมาตราพยางค์ แต่เมื่อเปรียบเทียบกันแล้ว ยุคหลังใช้น้อยกว่ายุคก่อนมาก และยังคงใช้กับฉันทวิธี 2 ชนิดเช่นเดียวกัน คือ อินทวิเชียรฉันทวิธี 11 และวสันตฉันทวิธี 14 สัมพัทธ์ซึ่งมีใช้น้อยพบแต่ในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้น อีกทั้งยังไม่พบว่ามีสัมพัทธ์ดังกล่าวใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยต่อจากนั้นแต่อย่างใด

1. ตำแหน่งสัมพัทธ์ของตัว 2 กับพยางค์ที่ 3

๑๑ $e \square a e e$
(2)(3)

$1 1 \square 1 e e$
(2)(3)

๑๑ $e e 1 e 1 1 e$

$1 1 \square 1 e e$
(2)(3)

ถ้าจะเปลี่ยนรูปพยางค์ที่สองซึ่งเป็นครุให้เป็นลหุเพื่อให้สัมพัทธ์กับลหุพยางค์ที่ 3 ซึ่งอยู่ในวรรคเดียวกัน กรอบว่างในแผนผังข้างต้นคือลหุที่มาแทนที่พยางค์ครุ ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

¹⁴ เห็นท้องเวทาศจกรก็ถึง

ร่อนลงสนานชลประไพ

("บรรพจรียากำฉันท"-วชิรญาณ เล่มที่ 2 ตอนที่ 2

ร.ศ.115 (มิถุนายน) : 2178)

อุบลสระกระสินธุ์ใส

ก็กระเพื่อมเปนฟอยฟอง

สัมผัสเสริมในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนตำราฉันทวรรณพฤติและ
มาตราพฤติมีทั้งสัมผัสคั่น สัมผัสชิด และสัมผัสระหว่างวรรคองสุดท้ายกับวรรคสุดท้าย
ท้ายเช่นเดียวกับวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อน แต่มีใช้ในปริมาณที่มากกว่าเพราะมีฉันท
มากชนิดกว่ายุคก่อน จึงมีทั้งสัมผัสระหว่างวรรคองสุดท้ายกับวรรคสุดท้ายของฉันท
6 ชนิดแรก และมีสัมผัสดังกล่าวของฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่และฉันทที่ประดิษฐ์ใหม่

ตำแหน่งสัมผัสของฉันทเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นพยางค์ครุที่อยู่ในตำแหน่ง
ครุทั้งสิ้น ทั้งพยางค์ท้ายวรรคองสุดท้ายที่เป็นพยางค์ส่งสัมผัสและพยางค์ที่ 1 ถึง
พยางค์ที่ 4 พยางค์ใดพยางค์หนึ่งซึ่งเป็นพยางค์รับสัมผัส จะเห็นได้ว่าในวรรณกรรม
คำฉันทสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ยังมีพยางค์รับสัมผัสที่
เปลี่ยนรูปจากลหุเป็นครุเพื่อรับสัมผัส เช่นเดียวกับสัมผัสของอินทวิเชียรฉันท 11,
วสันตดิลกฉันท 14 และสัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 ในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อน แต่
หลังจากสมัยรัชกาลที่ 4 ไปแล้วลักษณะสัมผัสเช่นนี้ไม่มีอีกต่อไป จะมีก็แต่ครุที่เป็น
ทั้งพยางค์ส่งและรับสัมผัสเท่านั้น เท่ากับแสดงให้เห็นว่ารูปคำในวรรณกรรมสมัย
รัชกาลที่ 5 เป็นต้นไปมีความสำคัญอย่างยิ่ง อีกทั้งรูปร่างสัมผัสกับตำแหน่งโดยตรง
ถ้าอยู่ในที่ของครุย่อมมีรูปเป็นครุ เช่นเดียวกับมีรูปเป็นลหุเมื่ออยู่ในที่ของลหุ ฉันทใน
วรรณกรรมคำฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นไปจึงไม่มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนรูปคำ
จากลหุให้เป็นครุเหมือนเช่นฉันทในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนแต่อย่างใด

นอกจากนี้สัมผัสระหว่างวรรคองสุดท้ายกับวรรคสุดท้ายในฉันทวรรณ-
พฤติชนิดใหม่ที่ใช้ในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้ บางส่วนเป็นแผนสัมผัสที่ดำเนินตาม

ตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ เช่น สัมผัสของมาณวกฉันท 8 ซึ่งมีพยางค์ที่ 1 ของวรรคสุดท้ายเป็นพยางค์รับสัมผัส และสัมผัสของภททิกฉันท 11 และอิทิสฉันท 20 ซึ่งมีพยางค์ที่ 2 ของวรรคสุดท้ายเป็นพยางค์รับสัมผัส อย่างไรก็ตามก็มีฉันทบางชนิดที่มีตำแหน่งสัมผัสต่างไปจากตำราพระนิพนธ์ เช่น เวสสเทวีฉันท 12 ในตำรากำหนดให้พยางค์ที่ 1 ของวรรคสุดท้ายเป็นพยางค์รับสัมผัส ส่วนเวสสเทวีในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้ให้พยางค์ที่ 4 ของวรรคสุดท้ายเป็นพยางค์รับสัมผัส ยิ่งไปกว่านั้นยังมีฉันทบางชนิดที่ตำราพระนิพนธ์กำหนดแผนสัมผัสไว้ แต่วรรณกรรมคำฉันทยุคนี้มิได้นำแผนสัมผัสดังกล่าวมาใช้กับฉันทเหล่านั้น เช่น ตนมุขฉันท 6 และวิชขุมมาลาฉันท 8 ซึ่งมีพยางค์ที่ 1 ของวรรครองสุดท้ายเป็นพยางค์รับสัมผัส, วิชขุมมาลาฉันท 11, ภททิกฉันท 11, รุจิราฉันท 13 และวามินีฉันท 16 ที่มีพยางค์ที่ 2 ของวรรครองสุดท้ายเป็นพยางค์รับสัมผัส เป็นต้น

ระหว่างวรรครองสุดท้ายในวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราพระนิพนธ์มีตำแหน่งพยางค์สัมผัส 4 ที่ ดังนี้

1. พยางค์ที่ 1 รับสัมผัส ได้แก่

(มาณวก)	๘ เราปฏิสนธิ	คลินรชาติ
	ควรทนะอุอาตม์	มุงมนปอง
	ในคติธรรม	สำนรรครอง
	สมคตคิลอง	พองนรอารย์
	("ฉันทเทวธรรมบรรยาย"-คำประพันธ์บางเรื่อง ของ พระยาอุปกิตศิลปสาร : 103)	

- ๑¹¹ พินเฝ้าพิชาธเรศ วรเวทอาคมครัน
ปีกหางก็ผูกพัน กระ สั้น ด้วยพระมนตรา
 (สมุทรโฆษคำฉันท์ : 191)
- (ภททิกา) ๑¹¹ วนิตพจิตवाद พियाตระมา
จะแตะอววะกา ยะข้าก็ดี
 ("นาครีคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 1 เล่มที่ 10
 (พฤษภาคม 2486) : 12)
- (ภุขงคปยาด) ๑¹² ประจงจับประจงจูบ ประจงลูบกุมารชาญ
ภิรมย์รินหทัยปาน สราญจิตเกษมกาย
 ("มหีสสาสคำฉันท์"-ไทยเกษม ปีที่ 1 เล่มที่ 10
 (กุมภาพันธ์ 2467) : 1877)
- (ปหาสินี) ๑¹³ เปลอปลั่งพร้อมวจนประสานต์ ประทานพระพรหม
แนะนำขอดททยภิรมย์ อุดมประสูติบุตร
 (เรื่องเดียวกัน : 1689)
- (वलันคคิลก) ๑¹⁴ ๑๑๑๑๑๑๑ ๑๑๑๑๑
๑๑๑๑๑๑๑ ๑ ๑๑๑๑
- ๑¹⁴ ทอดท่นไว้กลางชลกระแสด ให้เรือแห่รับเรียงรัน
เหนือน้ำท่ายน้ำสำหรับจะกัน ภ ยัน ตรายจะราวี
 (ชุมนุมฉันท์คุษฎีสังเวย เล่ม 1 ฉันท์สรรเสริญพระพุทธรูปรัตน
 จักรพรรดิพิมลมณีมัย : 24)

(มาลินี) ๑๕ กษณะสุริยเรืองศรี องค์มุนีพา ทิวาจร
(มหาชาติคำฉันท์ : 16)

(กุสุมิตลดาเวลลิตา)

๑๘ กายใจจงซื่อสัตย์บมิจะผัน แพกประพาศสรพ์ กัตถุญ
(ฉันท์เรื่อนางโสมณีกับราภส : 257)

(อิที่สัง)

๒๐ บัวอุบัตอุบลสุคนธฉม สุมินกระลัยแล้วายอุคม สะหลมสะหลอน
("มหิสสาสคำฉันท์" - ไทยเขษม ปีที่ 1 เล่มที่ 10
(กุมภาพันธ์ 2467) : 1870))

๒๑ เพื่อผิดภิตราชอาชญา ประพาศจิตรมิฉา
สุดจะอุปมา ตระหม่าทนต์
(คำฉันท์เรื่อนางจินตะหรา : 34)

3. พยางค์ที่ 3 รับสัมผัส ได้แก่

(มาณวก) ๘ เอาชีพเสียบเกิด ทางเลิศเกิดผล
เราฤาเรียกตน เต็มตั้งกัตถุญ
มือเอื้อมหิบบขรรค์ คมครันอันอยู่
ไต่ที่ยี่ภู่ แห่งภูธรพม
("สัตว์หน้าขน" - กวีนิพนธ์บางเรื่อ ของ ชิต บุรทัต : 126)

- (อินทรวีเชียร)^{๑๑} สingsาวพระคลังจัด สรบงวพัตรหลาย
 ไตรยครบประมาหมาย ภณนายสวามี
 (พระราชพงศาวดารคำฉันท์ : 149)
- (อุปฏฐิตา)^{๑๑} ถูกเรือปะทะฉาด ชละสาดกระเซ็นสาย
 พลิวมารุตะชาย วรกายะหนาวเย็น
 ("นิราศจันทบุรีคำฉันท์"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 11
 (มิถุนายน 2487) : 24)
- (อุปชาติ)^{๑๑} พระโคมบ่แพ้โคม สุธะทวะกัญญา
 แพ้ยอดฤดีข้า ดูจะกุกะเปรียบหงส์
 (มัทนะพาธา : 182)
- (สาลินี)^{๑๑} บัดนี้กราบทูลขอ พระประธานอภัยข้า
 ด้วยมีซึ่งกิจจา คนสุาระภาพผิด
 (มัทนะพาธา ; 309)
- (โคฎก)^{๑๒} และประสงคสฤษติ ผลสิทธิวิศาล
 ทนุชาติสราญ ผลอารุยม
 ("วีรธรรมแห่งชาติไทย"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 6
 (มกราคม 2487) : 16)
- (อินทรวงศ์)^{๑๒} เคยว่าบุรุษกล่าว วจะลวงยุพาและพา
 ไปร่วมสินเหา บมิซำก็ทอดก็ทิ้ง
 (มัทนะพาธา : 236)

- (ภุชงคปชาด)^{๑๒} ๑๑ อนึ่งแม่นะเรามิตร คณิงคิดเกษมสันต์
 ก็เช่นเดียวกะท่านพร- ณานันมีแพกโฉน
 ("อดีตนิทานคำฉันท์"-พดุงวิทยา ปีที่ 2 เล่มที่ 11
 (มกราคม 2457) : 1877)
- (กมล)^{๑๒} ๑๒ และพระองค์ ๓ ทรงสุน ทรคุณเพราะศรัทธา
 วรรรัตนไตรสา ธรรราชปรารมภ์
 (กรุงเทพฯคำฉันท์ : 102)
- (ภุชงควิเชียร)^{๑๒} ๑๓ เลบงฉันทประพันธ์สาร วทขานนิทานบรรพ์
 ประจงจิตต์ลิจิตฉันท มนมันจะฝีกเซาวน
 ("จุฬิธรนุคคหัตถจิตคำฉันท์"-ไทยเกษม ปีที่ 8 เล่มที่ 1
 (พฤษภาคม 2474) : 106)
- (วสันตดิลก)^{๑๔} ๑๔ "อุเหมชะดูกรสุนัช ทรุลักษณะและพาลา
 ตัวเจ้าสิเมามนธา- ติมหากุสิตเขลา"
 (เรื่องเดียวกัน : 104)
4. พยางค์ที่ 4 รับสัมผัส ได้แก่
- (เวสสเทวี)^{๑๒} ๑๖ ภักษายาทพ้อบจน กองลำเลียงขนมิตันการ
 ลาดหาธัญญาหาร เล่าก็กันคารมิได้พอ
 (เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 165)

- (อินทรวีเชียร)^{๑๑} เริ่มรศย่ำยาม ยวน मुखสรवलเกษมสอน
ย่ำย เขื่องล เบงกลอน กลเล่ทหลากหลาย
 (คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา : 24)
- ¹⁴ รำยวน ระย้า รคน ห้อย พระพร่าง พริ้ว พระ พราย แสง
มีนาพิกา กลคำ แคง ประโคม ให้ ทุก ย่ำ ยาม
 (ชุมนุมฉันท์คุษฎีสังเวย เล่ม 1 ฉันท์สังเวยพระมหาเสวตรฉัตร
 พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งอนันตสมาคม ครั้งรัชกาล
 ที่ 4 : 58)

ตัวอย่างข้างต้นวรรคหน้ามีสัมผัสอักษร "ร-ย" รำยวน กับ "ระย้า"
 และวรรคหลังมีสัมผัสอักษรควร "พร" คือ พระ - พร่าง-พริ้ว-พระ-พราย

สัมผัสอักษรมีใช้กับฉันท์หลายชนิด ดังจะเห็นได้จาก

- (วสันตคิลก)^{๑๔} ชาว เมือง ม เมอ จิตร ม ลุม แลม โลม ม หลง ไหล
เคลิ้ม เกล้า คลับ คล้า จิตร คลับ ไคล แล คละ คลุ้ม คละ คลั่ง หลง
 (เพชรมงกุฎคำฉันท์ : 8)
- (ภุชงคปยาค)¹² ตระ ห่ ง ่า น เบ ิล ถะ ม อ เม ื่อ ม ชะ ง ุ้ม เง ื่อ ม ชะ ง อง ก ัน
ชะ ง ่อ น ผา ศิ ลา อัน ตะ ป ่า ป ุ่ม ตะ ค ุ่ม ช าว
 ("ข้าพเจ้านั่งอยู่ชายทะเล"-กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ
 ชิต บุรทัต ; 137)
- (อินทรวงศ์)¹² ฝ้าย โพ ธิ สั ศ ว์ ค อย มน พล อย ระ อิ ด ระ อา (ร-อ)
ห้วง น ือ ง พระ ป อง หา หฤ ทัย พะ วั ก พะ ว น (พ-ว)
 ("ฉันท์เทวธรรมบรรยาย"-คำประพันธ์บางเรื่อง ของ
 พระยาอุปกิตศิลปสาร : 93)

สำหรับอินทรวงศ์นั้น เสียงสัมผัสอักษรคู่กันในพยางค์ที่ 4-5 กับพยางค์ที่ 6-7 ของวรรคหลังเข้ากับจังหวะลีลาของฉันทซึ่งแสดงถึงความลึบสนวนววยใจได้เป็นอย่างดี

สัทธิราฉันท 21 ก็มีการเล่นสัมผัสอักษรเช่นเดียวกัน เช่นสัมผัสอักษร "พ-พ-ส-ปล-ว-อ-ส-ช-ค-ม" เป็นต้น

๒๑	สาม <u>พ</u> ว <u>ก</u> พ <u>ิ</u> ว <u>พ</u> อง <u>พ</u> ิ <u>บ</u> ด <u>ิ</u> ง	<u>ส</u> ล <u>ิ</u> ล <u>ส</u> ม <u>ุ</u> ท <u>ร</u> <u>ส</u> ง
	ค <u>ร</u> า <u>ห</u> ป <u>ล</u> อง <u>ป</u> ล <u>ง</u>	ช <u>ิ</u> ว <u>า</u> ว <u>าย</u>
๒๒	ช <u>ว</u> ย <u>โ</u> บ <u>อ</u> ม <u>จ</u> าก <u>ก</u> ระ <u>แ</u> ส <u>ส</u> าย	<u>ช</u> ล <u>วิ</u> ด <u>ิ</u> น <u>ค</u> ร <u>าย</u>
	ร <u>อ</u> ด <u>ถ</u> <u>ม</u> อ <u>ด</u> ม <u>ล</u> าย	ด <u>ำ</u> ร <u>ง</u> ส <u>ก</u> น <u>ธ</u>

(สมุทรโฆษคำฉันท์ : 236)

บทแรกเล่นสัมผัสอักษร "พ" ในวรรคที่ 1, "ส" ในวรรคที่ 2, "ปล" ในวรรคที่ 3 และ "ว" ในวรรคที่ 4 ส่วนบทหลังเล่นสัมผัสอักษร "อ-ส" ในวรรคที่ 1, "ช-ค" ในวรรคที่ 2 และ "ม" ในวรรคที่ 3

วรรณกรรมคำฉันท์บางเรื่องนิยมเล่นเสียงสัมผัสอักษรควบคู่ไปกับสัมผัสสระ เช่นเดียวกับฉันทยุคก่อน ดังจะเห็นได้จาก "อุเทนคำฉันท์"

(อินทรวีเชียร)๒๑	โ <u>จ</u> ม <u>จ</u> าย <u>จ</u> ม <u>ำ</u> ย <u>เม</u> ียง	ป <u>ระ</u> อ <u>าย</u> เอ <u>ียง</u> ป <u>ระ</u> อ <u>ร</u> ง <u>อ</u> น
	อ <u>ภ</u> ิ <u>ว</u> น <u>ท</u> ก <u>ร</u> ร <u>ก</u> ร	ช <u>ำ</u> ล <u>ี</u> อง <u>เน</u> ต <u>ร</u> ย <u>ร</u> ร <u>ย</u> ง

(หน้า 8)

ตัวอย่างนี้มีสัมผัสอักษรเป็นคู่ๆ ในวรรคหน้า ได้แก่ "โจมจาย" กับ "จมำยเมียง" และ "กรรกร" จะเห็นได้ว่าสัมผัสอักษรเป็นคู่เหล่านี้เชื่อมโยงกันด้วยสัมผัสสระ "โจมจายจมำยเมียง" จาย กับ จมำย สัมผัสกัน และ "กรรกร" ก็สัมผัสกับคำว่า "อภิวนท" เป็น "อภิวนทกรรกร" เช่นเดียวกับใน "พระสุนทรคำฉันท์"

(อินทรวีเชียร)๑๑ แปลก เป้าแลเคล้าคล้า ฉไมมาชะระแมกคอน
นางนวลพืงนอน ก็แนบคู้คณานาง
(หน้า 131)

ในวรรคหน้ามีสัมผัสอักษรเป็นคู่ ได้แก่ "แปลกเป้าแล" กับ "เคล้าคล้า" สัมผัสอักษรคู่นี้ยังสัมผัสกันด้วยสัมผัสสระ "แปลกเป้าเคล้าคล้า" ไปถึงไปกว่านั้นวรรคที่ 3 และวรรคที่ 4 ยังสัมผัสอักษร "น-ณ" ต่อเนื่องกันอีกด้วยว่า นาง-นวล-พืง-นอน-แนบ-คณา-นาง ใน "คำฉันท์เรื่องนางจินตะหรา" ก็มีสัมผัสอักษรที่สัมพันธ์กับสัมผัสสระเช่นเดียวกัน ดังนี้

(อินทรวีเชียร)๑๒ แมลงผึ้งคละคลึงเก รสเรณูมณฑาร
เต่งคุ่มสพุ่มพาล บมิใคร่จะคลีคลา
๑๓ เขยชิมบอิมโอช บุษโभवโรชา
รรมย์รศกรีธา ศุขลีมละเลิงสมร
(หน้า 24)

วรรคที่หนึ่งของบทแรกมีสัมผัสอักษรควบ "คล" - "คละคลึง" รับสัมผัสสระกับคำว่า "แมลงผึ้ง" วรรคที่ 2 มีสัมผัสอักษรเป็นคู่ คือ "เต่งคุ่ม" กับ "สพุ่มพาล" ซึ่งสัมผัสกันที่คำว่า "คุ่ม" และ "สพุ่ม" (ในวรรณกรรมแต่เดิม "สระอุ" และ "สระอู" สัมผัสกันได้) เช่นเดียวกับวรรคที่หนึ่งของบทหลัง ก็มีสัมผัสอักษรเป็นคู่ คือ "เขยชิม" กับ "อิมโอช" ซึ่งมีคำว่า "ชิม" และ "อิม" สัมผัสกัน

ข. สัมผัสอักษรท้ายวรรคเป็นคู่

ยังคงพบอยู่ทั่วไปในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้ อย่างไรก็ตามก็ตีผู้วิจัยพบว่าวรรณกรรมคำฉันท์ที่นิยมสัมผัสอักษรมากที่สุดคือ "พระสุธนคำฉันท์" โดยเฉพาะสัมผัสอักษรท้ายวรรคเป็นคู่ๆในอินทรวีเชียรฉันท์ 11 วรรณกรรมเรื่องอื่นแม้จะมีบ้างก็ไม่มากเท่าใดนัก มีข้อสังเกตว่ากวีนิยมใช้สัมผัสดังกล่าวกับอินทรวีเชียรฉันท์ 11

มากกว่าชนิดอื่น ดังจะเห็นได้จาก

¹¹ ๑ เลียงผาคณานันต์ นรเพนทรผาคผองอน

เสื่อสีทเหลียวทลอน สิงหนาทไกรเกรียง

(พระสุธนคำฉันท : 133)

¹¹ ๒ กรรมแหบาราศรัก นิรภัคตร์กักรมเกรียม

เศร้าแหตถัยเทียบ อุระเราคะนิงนาง

(พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนคร คำฉันท : 146)

¹¹ ๓ จรจากพิมานมณ ทิวรัตนโพรงพราย

เพียงทินกรกราย ประกายพิศวง

(สุธนุคำฉันท : 105)

¹¹ ๔ สารภีระคูดวง รสร่วงชะชวยฉม

สายหยุดขจรลม จรุงรีนร่าเพยพาน

(อุเทนคำฉันท ; 7)

¹¹ ๕ พานหน้าดารารียบ ระเบียบช่องวิเชียรฉาย

ช่องทางฉลุฉาย แลประดับด้วยดาวทอง

(ชุมนุมฉันทดุขฎีสังเวย เล่ม 2 สดุดีพระเกียรติอัญเชิญ

ขวัญมงคลคเชนทรชานีเฝือกพลา : 7)

แม้ว่ากวีจะนิยมใช้สัมผัสอักษรทำยวรรคเป็นคู่กับอินทวิเชียรฉันท 11
มากกว่าฉันทชนิดอื่น แต่ก็พบว่ามีฉันทอีกหลายชนิดที่มีสัมผัสดังกล่าว ได้แก่ มาลีฉันท
15, กุชงคพายาฉันท 12, อินทรวงศ์ฉันท 12 และกมลฉันท 12
(มาลี)

¹⁵ ๑ พระกฤตคุณกระเคื่องแคน ราชภู่พสกแสน ประสาทสรรพี

(กรุงเทพฯ คำฉันท : 103)

ค. การซ้ำคำและซ้ำความ

วรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้นิยมปรุงแต่งคำประพันธ์ด้วยการซ้ำคำ และซ้ำความเช่นเดียวกับยุคก่อน และใช้ในปริมาณที่มากกว่าทั้งการซ้ำคำและซ้ำความ ฉันทที่นิยมซ้ำคำและความมากที่สุดยังคงเป็นอินทรวีเชียรฉันทเช่นเดียวกับยุคก่อน แต่ก็มีกรซ้ำคำและความในฉันทชนิดอื่นอยู่ทั่วไป ไม่ว่าจะเป็นตนมุขฉันท 6, กุมารลลิตาฉันท 7, ภูษงคปชาตฉันท 12, อินทรวงศ์ฉันท 12, โศภณฉันท 12, วสันตคิลกฉันท 14, มาลินีฉันท 15, มันทกกันตาฉันท 17, สัททลวิกกีฬิตฉันท 19, เมฆวิปพชชิตาฉันท 19 และสัทธราฉันท 21

ค.1 การซ้ำคำ

น่าสังเกตว่ายังคงเป็นลักษณะการซ้ำคำต้นวรรคเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นลักษณะของกลบทับวรานกลีบขยาย สิ่งต่างไปจากยุคก่อนคือ นิยมซ้ำต้นวรรคทุกวรรคในกรณีที่เป็นฉันทที่มีรูปแบบแบ่งเป็นบทละ 4 วรรค ไม่ใช่ซ้ำเพียงต้นวรรคหน้าหรือต้นวรรคที่ 1 กับต้นวรรคที่ 3 อย่างที่เคยเป็นมาในยุคก่อน ดังจะเห็นได้จาก

(อินทรวีเชียร)^{๑๑} พิศรูปก็เลิศลักษณ์ พิศพักตร์ก็เพ็ญผอง
พิศองค์ลอออง พิศมาดสวาดีหมาย
 (พระนลคำฉันท์ : 21)

(ภูษงคปชาต)^{๑๒} เสนอเรื่องก็เพราะสัตย์ เสนออัตถ์ก็เพราะธรรม
เสนอสารก็เพราะนำ เสนอเกียรติกำธรรเทอญ
 ("บขาวจันเพ็ชรคำฉันท์"-คารมเทศะแพทย์คำฉันท์ : 46)

บางครั้งมีการเล่นคำคำใดคำหนึ่งภายในฉันทบทเดียวกัน เช่น คำว่า "จำ" ที่กวีพรรณนาว่า

(อินทรวีเชียร)¹¹ คิดเงินระคายชุ่น อูระกรุ่นระกำกรา

จำใจจำเป็นจำ เพาะประจำก็จำจน

(วินิศวานิชคำฉันท์ : 37)

ในที่นี้เล่นคำว่า จำใจ-จำเป็น-จำเพาะ-ประจำ และจำจน การเล่น คำว่า "จำ" ในที่นี้ช่วยเน้นและย้ำให้ทราบถึงความรู้สึกอัดอั้นขัดข้องที่จะต้องทำใจ ให้อยอมรับสิ่งที่ตัวเองไม่ต้องการ

เช่นเดียวกับคำว่า "งาม" ในฉันทเรื่องนางโสมณีกับราชาษ
(วสันตคิลก)¹⁴ งามนางประดา ณ อิธโลก บมิงงามจะควรตาม
เปรียบงามและงามอนุชงาม นิละงามจะงามสอง
(หน้า 232)

กวีอาศัยการเล่นคำเพื่อดอกย้ำความรู้สึกสิ้นหวังและท้อแท้ตั้งที่ให้ ตัวละครพรรณนาว่า

(ภุชงคปชาติ)¹² "ดิฉันคอยและคอยคอย ลุกิ่งร้อยฉันทกาล
อราร้าวระลวงราน เพราะคอยคอยก็คอยหาย"

(บันเทิงคดีคำฉันท์ เรื่อง "สุดฟากฟ้า"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2

เล่มที่ 2 (กันยายน 2486) : 11)

สระเสียงยาวที่ประสมกับตัวสะกดในมาตราแม่เกยในตัวอย่างนี้ทำให้เกิดเสียงคำที่แผ่วเบาเลื่อนลอยเข้ากับความรู้สึกดังกล่าวนของตัวละครได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ยังมีการเล่นคำที่แปลกไปกว่ายุคก่อน คือ เล่นคำซ้ำต้นวรรคหน้าและต้นวรรคหลัง โดยที่เป็นคำคนละคำกัน แต่มีสัมผัสอักษรและความหมายทำนองเดียวกัน คือ คำว่า อานันค และ อเนก สัมผัสอักษร อ-น และมีความหมายว่า มาก ซึ่งนอกจากจะได้เสียงที่ไพเราะแล้ว ยังได้ภาพของทรัพย์สินของมีค่าและไพร่พลจำนวนมากมายอีกด้วย ดังที่พรรณนาว่า

(อินทรวีเชียร) ¹¹ <u>อานันค</u> โสภาคย์	<u>อเนก</u> หลากมณีนิล
<u>อานันค</u> พลพจนทร์	<u>อเนก</u> พันจะพรรณนา
("ฉันทกล่อมพระเศวตวรารรณ"-ชุมนุมฉันทดุขฎิสังเวย เล่ม 2 : 20)	

บางครั้งก็นำคำที่มีความหมายทำนองเดียวกัน และมีเสียงสัมผัสอักษร ส-พร ตรงกันทั้ง 4 คำ มาวางไว้ที่ต้นวรรคของอินทรวีเชียรฉันททั้ง 4 วรรค ทำให้มองเห็นภาพของเทพดาและนางสนมกำนัลจำนวนมากคอยแวดล้อมดูแลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอที่ประสูติใหม่ด้วยความเอาใจใส่เป็นอย่างยิ่ง ดังนี้

(อินทรวีเชียร) ¹¹ <u>สพร้อม</u> เทพยบริรักษ์	<u>สพรัก</u> เทพผดุงขวัญ
<u>สพริง</u> นางบำเรอคัล	<u>สพริบ</u> พร้อมถนอมสมร
("ฉันทกล่อมสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ"-ชุมนุมฉันทดุขฎิสังเวย เล่ม 1 : 87)	

และยังมีการเล่นคำแผลงสำเร็จรูปภายในฉันทบทเดียวกัน ซึ่งทำให้ได้ทั้งสัมผัสอักษรและความหมายที่เกี่ยวเนื่องกันไปพร้อมๆกัน คำทั้งสี่ ได้แก่ คำว่า บำเรอ-บำรง-บำราบ และ บำราศ แม้จะไม่ได้มีความหมายตรงกันทุกคำ แต่ก็มีความหมายที่ส่งเสริมซึ่งกันและกันเป็นอย่างดี ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร)¹¹ สพรังผู้บำเรอรักรษ์ และพิทักษ์บำรุงสอน
 บำราบภยันตร และบำราศนริรันตราย
 ("ฉันท์กล่อมพระเศวตวชิรพาหะ" - ชุมนุมนฉันท์ดุชฎีสั่งเวย
 เล่ม 2 : 185)

ค.2 การซ้ำความ

มี 2 ลักษณะ คือ ซ้ำความในลักษณะกระสวนความ และ ซ้ำความในลักษณะกลบทบัวบานกลีบขยาย ซึ่งเป็นที่นิยมใช้อย่างแพร่หลายมากกว่า
 บุคก่อน

ค.2.1 ซ้ำความในลักษณะกระสวนความ

มีทั้งการซ้ำความด้วยข้อความเรียงง่าย
 เช่นเดียวกับบุคก่อนและซ้ำความด้วยข้อความที่ค่อนข้างซับซ้อนกว่าเดิม ดังตัวอย่าง

(อินทรวีเชียร)¹¹ ยามนอนบ เปนนอน จะสะท้อนทุขาจันต์
ยามกินบ เปนกิน จะพิรีพีไรหา
 (พระบวรราชนิพนธ์ นิราศเมืองนคราคำฉันท : 14)

วรรณกรรมคำฉันท เรื่อง "สุธนูคำฉันท" ใช้วสันตติลกฉันท 14 สลับ
 กับอินทรวีเชียรฉันท 11 ในลักษณะของกระสวนความที่พรรณนาถึงแม่ทัพนายกอง
 แต่ละนายเป็นเชิงคำถามคำตอบ เช่น "ขุนใด.....ขุนนั้น" "ท้าวใด.....
 ท้าวนั้น" ดังตัวอย่างต่อไปนี้ก็ใช้วสันตติลกฉันท 14 เป็นคำถามและใช้อินทรวีเชียร
 ฉันท 11 เป็นคำตอบ

๑๕ <u>ท้าวโคแล</u> <u>ชีวิหค</u> <u>เหม</u>	กนกรถจรูตรง
เทียบมแรตระแสรดสทะระแรง	แลระ เสริตระสังสราว
๑๖ <u>ปิ่น</u> <u>ยัน</u> <u>กระด</u> <u>ลรถ</u> <u>ถก</u>	กรवादครวีดาว
หัวหน้าพลากรณะฉาว	ฉนุกโห้ละ เหมสมร
๑๗ <u>ท้าว</u> <u>นั้น</u> <u>ทร</u> <u>ง</u> <u>นาม</u>	กรราชภูธร
สามรรถรบย่อหย่อน	แลทรนุกทรนงหาญ
๑๘ <u>เกรง</u> <u>ท้าว</u> <u>แล</u> <u>ชม</u> <u>ภู</u>	ธิบตีบทัตทาน
ดาลเดชคือกาล	อริราชสยบแสง
(สุนุคคำฉันท์ : 109-110)	

นอกจากซ้ำความในฉันทวรรณพฤติเดิมแล้ว ยังนำฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่มาซ้ำความอีกด้วย ดังจะเห็นได้จาก

(ภุขงคปชาด) ๑๙ <u>จะ</u> <u>พิศ</u> <u>รูป</u> <u>ก็</u> <u>เลิศ</u> <u>ลักษณะ</u>	<u>จะ</u> <u>พิศ</u> <u>พัก</u> <u>ตร์</u> <u>ก็</u> <u>เชิด</u> <u>ชู</u>
สเอวบางสอองตรู	สุรีเลอเสมอกัน
(พระนลคำฉันท์ : 108)	

(อินทรวงศ์) ๑๒ <u>บึง</u> <u>เติร์</u> <u>ก็</u> <u>บึง</u> <u>ช้า</u>	ละทิวาก็กว่ากะปี
<u>บึง</u> <u>ร่าน</u> <u>ก็</u> <u>บึง</u> <u>วี</u>	วิพระ โยคอำยวนพะเนิงฯ
(เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันท์ : 210)	

ยิ่งไปกว่านั้นในฉันทบทเดียวกันยังมีทั้งการซ้ำความและการซ้ำคำดังตัวอย่าง

(โคฎก) ๑๒ <u>เพราะ</u> <u>จะ</u> <u>รับ</u> <u>ก็</u> <u>มี</u> <u>อยู่</u>	<u>เพราะ</u> <u>จะ</u> <u>สู้</u> <u>ก็</u> <u>มี</u> <u>ธารณ</u>
<u>ม</u> <u>หะ</u> <u>พล</u> <u>ม</u> <u>หะ</u> <u>พาล</u>	<u>ม</u> <u>หะ</u> <u>เก็</u> <u>ย</u> <u>ร</u> <u>ดี</u> <u>ม</u> <u>หะ</u> <u>ไ</u> <u>กร</u>
(เรื่องเดียวกัน : 63)	

มีข้อสังเกตว่ากลบทับวานกลีบขยายในลักษณะซ้ำความซึ่งในยุคนั้นนิยมใช้ในการพรรณนากระบวนทัพโดยใช้กับมาลินีฉันท ในยุคนี้อาจจะยังใช้ในการพรรณนากระบวนทัพเช่นเดียวกับยุคนั้น ก็ยังใช้ในเนื้อความอื่น เช่น การอวยพรและการสรรเสริญสดุดี เป็นต้น โดยเฉพาะการไหว้ครุใช้นั้นใช้กับฉันทที่ไม่เคยใช้มาก่อน เช่น สัทธราฉันท 21 ดังตัวอย่าง

(สัทธรา)	²¹ ๑ <u>ข้าม</u> บนอบคุณพระศรีไตร	รตนวิไล
	ก่อนมลิส	ประสิทธิ์บุญ
	๒ <u>ข้าม</u> บมารดาชนกคุณ	สุทนต์พิบูล
	ก่อนสกุลสุนทร	ประสิทธิ์กาย

(ฉันทย์ขอเกียรติชวานครราชสีมา : 77)

นอกจากนี้สัททูลวิกก็พิศฉันทซึ่งใช้พรรณนาบทไหว้ครุ ก็ใช้กลบทับวานกลีบขยายที่สอดคล้องกับเนื้อความ ดังนี้

¹⁹ ๑ <u>ข้า</u> ขออภิวัตพระพุทธรูประทาน	ธรรมเพื่อประสพศาน-	ดิบท
๒ <u>ข้า</u> ขออภิวัตพระธรรมะพระสุคต	สอนสัตว์จัดหมด	อธรรม

(ฉันท์เทวธรรมบรรยาย : 85)

นอกจากนี้การนำกลบทับวานกลีบขยายมาประสานกับลีลาของอินทรวงศ์ฉันท 12 ทำให้ความรู้สึกสับสนวุ่นวายใจ ความแปรวนแปรของอารมณ์ตัวละครแสดงออกมาได้เต็มที่ สะท้อนถึงความขัดแย้งอย่างรุนแรงที่เกิดขึ้นภายในใจพระนลระหว่างความดีและความชั่ว การบ้ำซ้ำๆโดยใช้คำว่า "บัคเดียว" ในลักษณะของกลบทับวานกลีบขยายที่อยู่ต้นวรรคของฉันทแต่ละบททำให้เห็นถึงความคิดและอารมณ์ที่แปรปรวนของพระนลได้อย่างเด่นชัด ว่ากำลังอยู่ในระหว่างการตัดสินใจว่าจะพนันต่อหรือยุติเพียงแค่นี้ ดังตัวอย่าง

๑ ¹² <u>บัค</u> <u>เดี้ยว</u> ก็ หัน หวน	จิต ป่วน อ้วน าจ กลี
ใคร่ จัน พัน นมี	มล จิต บ่ คืด จะ ขาม
๑ <u>บัค</u> <u>เดี้ยว</u> ก็ ได้ คืด	ทศ ทิศ จะ เยี้ย จะ หยาม
หลง เล่น บ่ เห็น งาม	มน ป่วน จะ ปรวน จะ แปร
๑ <u>บัค</u> <u>เดี้ยว</u> กลี ดล	จิต นล ก็ เชื้อ นก็ แซ
แด หมายถึง คาย แด	บมิ ย้ง มิ ยืน มิ ยิง

(พระนลคำฉันท : 47)

ง. การซ้ำเสียงและ เล่นเสียงวรรณยุกต์

ง.1 การซ้ำเสียง

วรรณกรรมคำฉันทยุคนี้ นิยมซ้ำเสียงของคำคำเดียวกัน และคำที่มีเสียงพ้องกัน เช่นเดียวกับยุคก่อน และนิยมซ้ำเสียงกับฉันททุกชนิดทั้งที่เป็น ฉันทวรรณพฤติ 6 ชนิดแรกและฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่

การซ้ำเสียงในยุคนี้ เป็นการซ้ำเพื่อให้เสียงที่ซ้ำกันนั้นช่วยทำให้เกิด ภาพ เสียง อารมณ์ และความรู้สึกสอดคล้องกับเนื้อความ เช่น ทำให้รู้สึกถึงแสง วาววับ ดังที่พรรณนาว่า

(อินทวิเชียร)^{๑๑} ลีทองก็ แพรวแพรว และแสงแก้วก็ พราวพราว
พราวพราว รพีฉาย พะ แพรวแพรว เข้าแก้วดู

(อลินจิตต์คำฉันท : 21)

ในวรรณกรรมคำฉันทยุคนี้มีฉันทบางบทที่เด่นด้วยการซ้ำเสียงที่ให้ทั้ง เสียง แสง การเคลื่อนไหวไปในคราวเดียวกัน ดังจะ เห็นได้จากลัททูลวิกกีพิต

ฉันท์ 19 ที่พรรณนาถึงบรรยากาศของการสู้รบ การทำศึกสงคราม ดังนี้

๑๐	ครีนครีนปิ่นมहिมาระดาประทุประทุษ	เบิกที่วิถียุทธ	จะบุก
๑๑	ครีนครีนรถเกราะก็โหมประ โคมพยุหะรุก	ไล่ติดประชิดคลุก	ผจญ
๑๒	ปิงปิงปิ่นกละท้าวระรัวระคจะฝน	เสียงคัพพะอิงอล	อุโฆษ
๑๓	วับวับอัคนิผลาญพसानวชิระโชติ	ช่วงเริงถเกิงโรจน์	นภา

("วีรชน" -วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่มที่ 5 (ธันวาคม 2486) : 25)

กวีวางคำซ้ำดังกล่าวไว้ต้นวรรคอันเป็นจังหวะที่ช่วยเน้นหรือย้ำให้รู้สึกถึงความหนักแน่นและเต็มไปด้วยพลังในการทำลายล้าง สมกับเป็นการพรรณนาศึกสงครามอย่างแท้จริง

บางครั้งการซ้ำเสียงก็มีผลให้เกิดลีลาเคลื่อนไหว มีชีวิตชีวาดังจะเห็นได้จากภาพของปลาที่โลดเล่นน้ำอย่างสำราญใจ ดังที่กวีพรรณนาว่า

(กุชกษยาค)^{๑๒} ละเลิงเล่นสลิลโลด สลัดโศดและโดยไว
 ละตัวว่ายวะ ไหวไหว ละตัวแหวกจะว่ายหนี
 ("เอกเขนกขอบสระ" - กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ
 ชิต บุรทัต : 145)

เสียงซ้ำเมื่อมาประสานกับกลุ่มคำที่มีพยัญชนะต้นส่วนใหญ่เป็นตัว **ล** ซึ่งทำให้รู้สึกถึงความลื่นไหล ไม่ยู่นิ่ง เข้ากับภาพของฝูงปลาที่กำลังเร่ร่อนในสายน้ำได้เป็นอย่างดี

วรรณยุกต์ทำให้คำประพันธ์มีเสียงที่ร้อยเรียงกันเหมือนเสียงดนตรี ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้ซึ่งประกอบด้วยเสียงปี เสียงกลอง เสียงโห่ร้อง เสียงซ่างร้อง เสียงล้อเกวียน และเสียงกระดิ่ง เป็นต้น

(ภุชงคปยาค) ¹²	<u>ปี</u> <u>เป็ง</u> <u>เป็ง</u> <u>ปี</u> <u>เป็ง</u> <u>คลุ่ม</u>	ภิริท่มระที่กขัวญ
	<u>อ้อ</u> <u>ยล</u> <u>ปี</u> <u>รัน</u>	<u>ค๊ะ</u> <u>ริค</u> <u>คิ</u> <u>ค๊ะ</u> <u>เบ็ง</u> <u>เสียง</u>
	๑ <u>หิ</u> <u>ห้</u> <u>ห้</u> <u>หิ</u> <u>หิ้ว</u>	และ <u>ฮิ้ว</u> <u>ฮิ้ว</u> <u>ละ</u> <u>ลิว</u> <u>เวียง</u>
	และ <u>ป็น</u> <u>ฤกษ์</u> <u>ก็</u> <u>เปรี้ยง</u> <u>เปรี้ยง</u>	กะ <u>เณร</u> <u>นาท</u> <u>ก็</u> <u>แปร</u> <u>ปรั</u>
	๒ <u>พะ</u> <u>นัง</u> <u>โกลน</u> <u>ก็</u> <u>ครึ</u> <u>ครึ</u> <u>ครึ</u>	หิ <u>แฮ</u> <u>ฮีม</u> <u>ห้</u> <u>ศวา</u>
	พหล <u>เดิ</u> <u>ร</u> <u>ก็</u> <u>เดิ</u> <u>ร</u> <u>ดา</u>	สะ <u>พริบ</u> <u>พริบ</u> <u>คระ</u> <u>คริบ</u> <u>ทาง</u>
	๓ <u>ระ</u> <u>ทะ</u> <u>เกวียน</u> <u>ก็</u> <u>เอี้ย</u> <u>ด</u> <u>เอี้ย</u> <u>ด</u>	เพราะ <u>เพล</u> <u>า</u> <u>เป็</u> <u>ย</u> <u>ด</u> <u>กระ</u> <u>ดุม</u> <u>คราง</u>
	กระ <u>ดิ่ง</u> <u>พรวน</u> <u>พฤษ</u> <u>ภ</u> <u>ต่าง</u>	<u>ก็</u> <u>กรุ่ง</u> <u>กริ่ง</u> <u>กระ</u> <u>ดิ่ง</u> <u>ดิ่ง</u>

(เฉลิม เกียรติภักษัตริย์คำฉันท์ : 158)

และน่าสังเกตว่าเสียงดังกล่าวมีรูปครุหลุตรงตามข้อบังคับของภุชงคปยาค เรียกว่า ถูกต้องตามฉันทลักษณ์และช่วยสร้างบรรยากาศในเวลาเดียวกัน ซึ่งเป็นการเล่นเสียงวรรณยุกต์ที่แปลกไปจากยุคก่อน

จะเห็นว่าลักษณะสัมผัสของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้มีลักษณะส่วนใหญ่ใกล้เคียงกับยุคก่อน จะแตกต่างกันบ้างก็ในเรื่องรายละเอียดของปริมาณการใช้สัมผัสชนิดต่างๆ เท่านั้น

วิธีการใช้ฉันท

1. การเลือกใช้ฉันทในการประพันธ์

ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันทวรรณ-
พฤติและมาตราพฤติมีวิธีการเลือกใช้ฉันทในการประพันธ์เป็น 4 แบบเช่นเดียวกับ
วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ ได้แก่

แบบที่ 1 ใช้ฉันทเพียงชนิดเดียวแต่จัดคัดต่อกันตั้งแต่ต้นจนจบ

มีวรรณกรรมคำฉันท์ 25 เรื่องที่ใช้วิธีนี้(ดูตารางที่ 43 ใน
เอกสารตารางใหญ่ หน้า (13)-(25)) ได้แก่ วรรณกรรมลำดับที่ 7, 35, 54, 62,
63, 69, 70, 76, 78, 85, 87, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 108,
115 และ 122 วรรณกรรมเหล่านี้เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่สี่ 1 เรื่อง สมัย
รัชกาลที่ห้า 1 เรื่อง สมัยรัชกาลที่หก 20 เรื่อง สมัยรัชกาลที่เจ็ด 1 เรื่อง และ
สมัยรัชกาลที่แปด 2 เรื่อง

วรรณกรรมลำดับที่	1-13	อยู่ในสมัยรัชกาลที่	4
"	" 14-37	"	" 5
"	" 38-104	"	" 6
"	" 105-113	"	" 7
"	" 114-123	"	" 8

**แบบที่ 2 ใช้ฉันทวิธีโคชนิดหนึ่งแต่คงติดต่อกันไปโดยตลอดจนหมด
เนื้อความที่ต้องการ เพียงครั้ง เดียว ต่อจากนั้น เปลี่ยนใช้ฉันทวิธีใหม่
โดยไม่กลับมาใช้ฉันทวิธี เดิมซ้ำอีก เลย**

มีวรรณกรรมคำฉันท์ 47 เรื่องที่ใช้วิธีนี้(ดูตารางที่ 43 ใน เอกสารตารางใหญ่) ได้แก่ วรรณกรรมลำดับที่ 8,9,10,11,12,13,14,16,17, 18,19,20,21,22,27,28,38,43,50,51,56,57,66,67,68,77,80,82,83, 84,86,89,97,103,104,105,107,110,112,114,116,117,118,119,120, 121, และ 123 วรรณกรรมเหล่านี้เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่สี่ 6 เรื่อง สมัย รัชกาลที่ห้า 10 เรื่อง สมัยรัชกาลที่หก 19 เรื่อง สมัยรัชกาลที่เจ็ด 4 เรื่องและ สมัยรัชกาลที่แปด 8 เรื่อง

แบบที่ 3 ใช้ฉันทวิธีหลายชนิดแต่คงสลับกันสั้นบ้างยาวบ้าง

มีวรรณกรรมคำฉันท์ 5 เรื่องที่ใช้วิธีนี้(ดูตารางที่ 43 ใน เอกสารตารางใหญ่) ได้แก่ วรรณกรรมลำดับที่ 1,4,39,46 และ 111 ซึ่งเป็น วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่สี่ 2 เรื่อง สมัยรัชกาลที่หก 2 เรื่อง และสมัยรัชกาลที่ เจ็ด 1 เรื่อง

**แบบที่ 4 ใช้วิธีการแต่งตามแบบที่ 2 และแบบที่ 3 ผสมกัน คือใช้
ฉันทวิธีโคชนิดหนึ่งแต่คงติดต่อกันไปหลายบทจนจบความและใช้ฉันท
วิธีอื่นๆแต่คงสลับกันสั้นบ้างยาวบ้าง**

มีวรรณกรรมคำฉันท์ 46 เรื่องที่ใช้วิธีนี้(ดูตารางที่ 43 ใน เอกสารตารางใหญ่) ได้แก่ วรรณกรรมลำดับที่ 2,3,5,6,15,23,24,25,26,29, 30,31,32,33,34,36,37,40,41,42,44,45,47,48,49,52,53,55,58,59,

60, 61, 64, 65, 71, 72, 73, 74, 75, 79, 81, 88, 95, 106, 109 และ 113 วรรณกรรมเหล่านี้เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่สี่ 4 เรื่อง สมัยรัชกาลที่ห้า 13 เรื่อง สมัยรัชกาลที่หก 26 เรื่องและสมัยรัชกาลที่เจ็ด 3 เรื่อง

วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติแม้จะมีวิธีการใช้ฉันท์เป็น 4 แบบเช่นเดียวกับยุคก่อน แต่ก็มีความนิยมวิธีการแต่ละแบบแตกต่างกัน ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 44) ตารางเปรียบเทียบวิธีการใช้ฉันท์ของวรรณกรรมยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ

วิธีการใช้ฉันท์ในการประพันธ์	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ
แบบที่ 1	2 เรื่อง	25 เรื่อง
แบบที่ 2	6 เรื่อง	47 เรื่อง
แบบที่ 3	6 เรื่อง	5 เรื่อง
แบบที่ 4	14 เรื่อง	46 เรื่อง
จำนวนวรรณกรรมในแต่ละยุค	28 เรื่อง	123 เรื่อง

จากตารางข้างต้นจะเห็นว่าวรรณกรรมยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤตินิยมใช้วิธีการแบบที่ 2 มากที่สุด ดังจะเห็นได้จากมีวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้วิธีนี้ถึง 47 เรื่อง จากจำนวนวรรณกรรม 123 เรื่อง ในขณะที่วรรณกรรมยุคก่อนนิยมใช้วิธีการแบบที่ 4 มากที่สุด มีวรรณกรรมรวม 14 เรื่องจากวรรณกรรม

ทั้งหมด 28 เรื่องที่ใช้วิธีดังกล่าว อย่างไรก็ตามก็อาจกล่าวได้ว่าวรรณกรรมยุคหลังนิยมวิธีการใช้ฉันท์แบบที่ 2 มากพอๆกับแบบที่ 4 ทั้งนี้เพราะมีจำนวนวรรณกรรมมากกว่ากันเพียง 1 เรื่องเท่านั้น นอกจากนี้จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมยุคหลังไม่นิยมวิธีการใช้ฉันท์แบบที่ 3 เท่าใดนักจากวรรณกรรมทั้งหมดซึ่งมีมากถึง 123 เรื่อง มีวรรณกรรมเพียง 5 เรื่องเท่านั้นที่ใช้วิธีนี้ และจะพบว่าวรรณกรรมยุคหลังยังนิยมใช้วิธีการแบบที่ 1 มากเป็นลำดับสอง ซึ่งต่างไปจากวรรณกรรมยุคก่อนที่นิยมเป็นลำดับสุดท้ายของยุค

การที่วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤตินิยมวิธีการใช้ฉันท์แบบที่ 2 มากที่สุด และนิยมแบบที่ 4 รองลงมานั้น นอกจากจะเป็นผลมาจากความพอใจของกวีส่วนหนึ่งแล้ว ยังน่าจะเป็นผลมาจากยุคนี้มีฉันท์ให้เลือกใช้ในการประพันธ์เป็นจำนวนมากอีกด้วย วิธีการแบบที่ 2 และแบบที่ 4 เปิดโอกาสให้กวีใช้ฉันท์ชนิดต่างๆได้อย่างหลากหลาย ซึ่งอาจจะเป็นการใช้ฉันท์ชนิดใดชนิดหนึ่งติดต่อกันไปจนจบเนื้อความ แล้วก็เปลี่ยนไปใช้ฉันท์ชนิดใหม่เป็นดังนี้เรื่อยไป หรืออาจจะใช้ฉันท์ชนิดใดชนิดหนึ่งติดต่อกันไปจนจบความและใช้ฉันท์ชนิดอื่นๆมาแต่งสลับกัน ทั้งสองวิธีนี้ล้วนแต่เอื้ออำนวยให้วรรณกรรมคำฉันท์ดังกล่าวประกอบด้วยฉันท์มากมายหลายชนิดที่มีจังหวะ สีสมาและอารมณ์แตกต่างกันไป ซึ่งนอกจากจะเป็นการดึงดูดความสนใจของผู้อ่านแล้ว ยังทำให้ผู้แต่งไม่รู้สึกรำคาญเพราะมีโอกาสได้เปลี่ยนใช้ฉันท์ชนิดใหม่ๆ ไม่ซ้ำซากจำเจอยู่กับฉันท์เพียงไม่กี่ชนิด เท่ากับว่าได้พัฒนาความสามารถในการประพันธ์ไปในเวลาเดียวกัน ทั้งนี้เพราะมีฉันท์ให้เลือกใช้ได้หลายชนิด ฉันท์ดังกล่าวเปรียบได้กับแบบทดสอบฝีมือการประพันธ์โดยตรง

นอกจากความนิยมเกี่ยวกับวิธีการใช้ฉันท์ของวรรณกรรมคำฉันท์ต่างยุคจะแตกต่างกันแล้ว ในวรรณกรรมยุคเดียวกันแต่ต่างสมัยก็ยังคงมีความนิยมแตกต่างกันอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 45) ตารางแสดงจำนวนวรรณกรรมแต่ละสมัยกับวิธีการเลือกใช้ฉันท
ในการประพันธ์

วิธีการเลือก ใช้ฉันทในการ ประพันธ์	จำนวนวรรณ กรรมที่ใช้วิธี ดังกล่าว	สมัย รัชกาลที่ 4	สมัย รัชกาลที่ 5	สมัย รัชกาลที่ 6	สมัย รัชกาลที่ 7	สมัย รัชกาลที่ 8
แบบที่ 1	25 เรื่อง	1 เรื่อง	1 เรื่อง	20 เรื่อง	1 เรื่อง	2 เรื่อง
แบบที่ 2	47 เรื่อง	6 เรื่อง	10 เรื่อง	19 เรื่อง	4 เรื่อง	8 เรื่อง
แบบที่ 3	5 เรื่อง	2 เรื่อง		2 เรื่อง	1 เรื่อง	
แบบที่ 4	46 เรื่อง	4 เรื่อง	13 เรื่อง	26 เรื่อง	3 เรื่อง	
จำนวนวรรณ กรรมในแต่ละ สมัย		13 เรื่อง	24 เรื่อง	67 เรื่อง	9 เรื่อง	10 เรื่อง

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 6 มีวิธีการเลือกใช้ฉันทครบทั้ง 4 แบบในขณะที่วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 8 ไม่มีวิธีการแบบที่ 3 และแบบที่ 4 ส่วนวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 8 ไม่ใช้วิธีการแบบที่ 3 ตรงกันทั้ง 2 สมัย ยิ่งไปกว่านั้น แม้แต่ในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 ซึ่งมีวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 3 แต่วิธีการดังกล่าวก็ไม่เป็นที่นิยมแต่อย่างใด กล่าวคือ สมัยรัชกาลที่ 4 นิยมเป็นลำดับที่ 3 เช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 7 และสมัยรัชกาลที่ 6 นิยมเป็นลำดับที่ 4 ซึ่งมีใช่เป็นความนิยมในลำดับต้นๆ แสดงว่าวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 3 นี้ไม่นิยมใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ ตรงกันทั้ง 5 สมัย จากตารางข้างต้นนี้อาจเปรียบเทียบลำดับความนิยมของวิธีการใช้ฉันทแต่ละแบบในวรรณกรรมแต่ละสมัยได้ดังนี้

(ตารางที่ 46) ตารางแสดงการเปรียบเทียบลำดับความนิยมในการใช้ฉันทแต่ละแบบของ
วรรณกรรมคำฉันท์ 5 สมัย

วรรณกรรมแต่ละสมัย	ลำดับที่ 1	ลำดับที่ 2	ลำดับที่ 3	ลำดับที่ 4
สมัยรัชกาลที่ 4	แบบที่ 2	แบบที่ 4	แบบที่ 3	แบบที่ 1
สมัยรัชกาลที่ 5	แบบที่ 4	แบบที่ 2	แบบที่ 1	
สมัยรัชกาลที่ 6	แบบที่ 4	แบบที่ 1	แบบที่ 2	แบบที่ 3
สมัยรัชกาลที่ 7	แบบที่ 2	แบบที่ 4	แบบที่ 1,3	
สมัยรัชกาลที่ 8	แบบที่ 2	แบบที่ 1		

จะเห็นได้ว่าวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 2 เป็นที่นิยมใช้มากที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 เช่นเดียวกับวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 4 เป็นที่นิยมใช้มากที่สุด ในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 นอกจากนี้วิธีการใช้ฉันทแบบที่ 4 ก็เป็นที่นิยมใช้มากเป็นลำดับที่ 2 ตรงกันทั้งสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 7 เช่นเดียวกับวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 1 นิยมใช้มากในสมัยรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 8 ในขณะที่สมัยรัชกาลที่ 5 มีความนิยมที่ต่างไป คือ นิยมวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 2 มากเป็นลำดับที่ 2 ยิ่งไปกว่านั้นจะพบว่าวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 3 ใช้เป็นลำดับที่ 3 ตรงกันในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 7 ส่วนวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 1 ไม่นิยมใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 และวิธีการใช้ฉันทแบบที่ 3 ไม่นิยมใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 จึงอยู่ในลำดับสุดท้าย เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้เมื่อเปรียบเทียบปริมาณของฉันทส่วนใหญ่ที่ใช้ในแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะแต่งด้วยวิธีใดก็ตามระหว่างฉันทบุคก่อนและบุคหลังตำราฉันทวรรณ-
 พุติและมาตราพุติ พบว่าฉันทแต่ละชนิดที่ใช้ในวรรณกรรมคำฉันทบุคหลังใช้ใน
 แต่ละครั้งด้วยจำนวนบทที่น้อยกว่าวรรณกรรมคำฉันทบุคก่อนอย่างเห็นได้ชัด ซึ่ง
 น่าจะเป็นผลมาจากยุคนี้อันทำให้เลือกใช้หลายชนิด กวีไม่มีข้อจำกัดเกี่ยวกับชนิด
 ของฉันทที่มีให้เลือกใช้ได้เพียง 6 ชนิดเช่นบุคก่อน กวียุคนี้จึงไม่จำเป็นต้องประพันธ์
 วรรณกรรมในแนวทางเดียวกับกวีบุคก่อน คือ ใช้ฉันทที่มีจำนวนจำกัดซ้ำไปซ้ำมา ซึ่ง
 ส่งผลกระทบต่อจำนวนบทโดยตรง ทำให้วรรณกรรมคำฉันทบุคก่อนมีจำนวนบทของ
 ฉันทแต่ละชนิดค่อนข้างมากในการประพันธ์แต่ละครั้ง ดังนั้นการที่กวีบุคหลังตำราฉันท
 วรรณพุติและมาตราพุติมีฉันทเป็นจำนวนมากถึง 45 ชนิดให้เลือกใช้ได้ตามความ
 พอใจ จึงน่าจะเป็นผลให้กวีส่วนใหญ่ให้ความสำคัญแก่ฉันทแต่ละชนิดทดเทียมกัน ดังจะ
 เห็นได้จากมีการเฉลี่ยจำนวนบทให้แก่ฉันทแต่ละชนิดที่เลือกมาใช้ประพันธ์มีปริมาณ
 ไม่ต่างกันมาก เพื่อให้ผลงานประพันธ์ประกอบด้วยฉันทนานาชนิดที่มีจังหวะลีลาหลากหลาย
 แตกต่างกันไป และเพื่อให้ตัวกวีเองแสดงความสามารถในการประพันธ์ฉันท
 ชนิดต่างๆ ได้อย่างเต็มที่ แทนที่จะปฏิบัติดังเช่นกวีบุคก่อนตำราฉันทวรรณพุติและ
 มาตราพุติ คือ เลือกฉันทชนิดใดชนิดหนึ่งที่ตนเองมีความชำนาญหรือมีความพอใจ
 เป็นส่วนตัวมาประพันธ์ครั้งละ เป็นจำนวนมากๆ บางชนิดมีจำนวนถึง 100 กว่าบท
 ขึ้นไปในการประพันธ์แต่ละครั้ง ซึ่งเท่ากับเป็นการให้ความสำคัญแก่ฉันทชนิดใดชนิด
 หนึ่งมากเป็นพิเศษกว่าฉันทอื่น ฉะนั้นจึงพบว่าวรรณกรรมคำฉันทส่วนใหญ่ในบุคหลัง
 ตำราฉันทวรรณพุติและมาตราพุติมีจำนวนบทในการประพันธ์แต่ละครั้งไม่มาก
 เท่าไรนักอยู่ในราว 10-30 บทโดยประมาณ อย่างไรก็ตามก็ดีอาจจะมีวรรณกรรมคำฉันท
 บางเรื่องที่มีจำนวนบทในการประพันธ์แต่ละครั้งมากกว่านี้ บางเรื่องอาจมีเป็น
 100 บทขึ้นไป ซึ่งก็มักจะ เป็นวรรณกรรมที่มีลักษณะใดลักษณะหนึ่งดังต่อไปนี้

(1) เป็นวรรณกรรมประเภทที่ประพันธ์ด้วยฉันทเพียงชนิดเดียว ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง จำนวนบทจึงค่อนข้างมาก เช่น นิราศศรีประพนธ์แต่งด้วย อินทรวีเชียรฉันท 11 รวม 102 บท

(2) เป็นวรรณกรรมที่มีรูปแบบเฉพาะ กำหนดให้ใช้ฉันทจบลงครั้งละ 1 ชนิด เป็นลักษณะการพรรณนาความ จึงมีจำนวนบทที่ค่อนข้างมาก เช่น ฉันทสรรเสริญ ฉันทสดุดี และฉันทคุชฎีสังเวยกล่อมช้าง เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากฉันทสรรเสริญพระพุทธบุษยรัตนจักรพรรดิพิมลมณีมัยแต่งด้วยวสันตติลกฉันท 14 จำนวน 88 บท และอินทรวีเชียรฉันท 11 จำนวน 70 บท

(3) เป็นวรรณกรรมคำฉันทขนาดยาวที่กวีกำหนดวิธีการประพันธ์เฉพาะตัวด้วยการแบ่งเป็นบทๆหรือเป็นตอนๆ แต่ละบทหรือแต่ละตอนใช้ฉันทชนิดเดียวเป็นส่วนใหญ่ จะเปลี่ยนฉันทชนิดใหม่เมื่อขึ้นบทใหม่หรือขึ้นตอนใหม่เท่านั้น ทำให้มีฉันทในแต่ละบทแต่ละตอนเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จาก พระนลคำฉันทสรรค(บท)ที่ 12 แต่งด้วยวสันตติลกฉันท 14 จำนวน 160 บท สรรคที่ 13 แต่งด้วยภุชงคปยาตฉันท 12 จำนวน 135 บท และสรรคที่ 21 แต่งด้วยโศภกฉันท 12 จำนวน 81 บท ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีนาครีคำฉันท ที่แต่งด้วยมาณวกฉันท 8 จำนวน 58 บท เท่ากับอิทิสงฉันท 20 มาลินีฉันท 15 จำนวน 55 บท วสันตติลกฉันท 14 จำนวน 57 บท ออินทรวงศ์ฉันท 12 จำนวน 50 บท และภุชงคปยาตฉันท 12 จำนวน 65 บท เป็นต้น ยิ่งไปกว่านั้นวรรณกรรมคำฉันทบางเรื่องยังใช้ฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในการประพันธ์แต่ละครั้งเป็นจำนวนมาก เช่น เฉลิมเกียรติกษัตริย์คำฉันทมีอินทลีลาตฉันท 11 เป็นจำนวน 53 บท ภุชพงค์ฉันท 13 จำนวน 41 บท เท่ากับวสันตวงศ์ฉันท 15

(4) เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นในลักษณะเดียวกับวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน ซึ่งอาจจะเป็นการประพันธ์เพื่อรักษาแนวทางการประพันธ์ในยุคก่อนเอาไว้มิให้ถูกกลืนหายไปในยุคที่กวีส่วนใหญ่นิยมนำฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่ๆ ที่นอกเหนือไปจาก 6 ชนิดเดิมมาใช้ประพันธ์กันอย่างแพร่หลาย หรืออาจจะเป็นแนวทางที่กวีพอใจและคิดว่าเหมาะสมที่ตนเองจะนำมาใช้ในงานประพันธ์ของตน แม้ว่าจะทำให้งานดังกล่าวมีลักษณะสวนทางกับความนิยมของยุคสมัยก็ตาม วรรณกรรมคำฉันท์เหล่านี้ ได้แก่ ผลงานของหลวงธรรมาภิมณฑ์ (เถิก จิตรกรเถิก) และพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ซึ่งใช้ฉันท์เพียง 6 ชนิดในการประพันธ์ทำให้มีจำนวนบทค่อนข้างมากในการประพันธ์แต่ละครั้ง ดังจะเห็นได้จากวสันตดิถีฉันท์ 14 จำนวน 64 บท ในวินิตวานิชคำฉันท์ อินทรวีเชียรฉันท์ 11 จำนวน 138 บท ในรัชมังกลาภิเศกคำฉันท์ สัททูลวิภังค์ฉันท์ 19 จำนวน 43 บท ในกฤษณาคำฉันท์ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีวสันตดิถีฉันท์ 14 จำนวน 40 บท และมาลินีฉันท์ 15 จำนวน 32 บท ในมหาชาติคำฉันท์ เป็นต้น

ถึงแม้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์ส่วนใหญ่ในยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यจะมีจำนวนบทน้อยลงในการประพันธ์แต่ละครั้งก็ตาม แต่การที่มีฉันท์ให้เลือกใช้ได้หลายชนิดมากขึ้นกว่ายุคก่อน ก็มีส่วนให้กวียุคนี้ใช้ฉันท์ชนิดต่างๆ ในการประพันธ์อย่างหลากหลาย ทำให้วรรณกรรมคำฉันท์ส่วนใหญ่มีจำนวนบทค่อนข้างมากในแต่ละเรื่อง ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้ (ดูตารางที่ 47 ในเอกสารตารางใหญ่ หน้า (26))

หมายเหตุ: - ตัวเลขที่อยู่ในวงเล็บ คือ วรรณกรรมลำดับที่.....

ตัวเลขที่อยู่ข้างใต้วงเล็บ คือ จำนวนบทของวรรณกรรมดังกล่าว เช่น

(1) หมายถึงวรรณกรรมลำดับที่ 1 ตรงกับสมุทรโฆษคำฉันท์ 733 (ดูตารางที่ 47 ประกอบ) มีจำนวน 733 บท

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์
วรรณพฤติและมาตราพฤติมีทั้งวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดสั้น ขนาดกลางและขนาดยาว
แต่ยุคนี้นิยมวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดสั้นมากที่สุดดังจะเห็นได้จากเรื่องที่มีจำนวน
ไม่ถึง 100 บท และมีจำนวน 100 บทขึ้นไปนั้นมีจำนวนมากถึง 57 เรื่องและ 25
เรื่องซึ่งรวมแล้วเป็นจำนวน 82 เรื่องจากจำนวนวรรณกรรมทั้งหมด 123 เรื่อง
ในจำนวน 82 เรื่องนี้เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 จำนวน 50 เรื่องซึ่งแสดง
ให้เห็นว่าสมัยรัชกาลที่ 6 นิยมวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดสั้นมากกว่าอีก 4 สมัยในยุค
เดียวกัน

ส่วนวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดกลางนั้นเป็นที่นิยมรองลงไปในยุคนี้ ดังจะ
เห็นได้จากเรื่องที่มีจำนวน 200-400 บทขึ้นไปมีจำนวนรวม 26 เรื่อง ซึ่งประกอบ
ด้วยวรรณกรรมเรื่องละ 200 บทขึ้นไปจำนวน 12 เรื่อง เรื่องละ 300 บทขึ้นไป
จำนวน 10 เรื่องและเรื่องละ 400 บทขึ้นไปจำนวน 4 เรื่อง ในจำนวนทั้ง 26
เรื่องนี้ วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 ยังมีจำนวนมากที่สุด คือ 12 เรื่องในขณะที่
วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 มีเพียง 3 เรื่อง วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 มี 9 เรื่อง
และสมัยรัชกาลที่ 7 มีเพียง 2 เรื่อง

อย่างไรก็ดีแม้วรรณกรรมคำฉันท์ขนาดยาวในยุคหลังตำราฉันท์วรรณ-
พฤติและมาตราพฤติจะเป็นที่นิยมน้อยที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับ 2 ประเภทแรกแต่ก็มี
จำนวนมากถึง 15 เรื่องที่มีเรื่องละ 700-1000 บทขึ้นไป ในจำนวน 15 เรื่องนี้
เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 6 จำนวน 5 เรื่อง สมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5
สมัยละ 4 เรื่องเท่ากัน สมัยรัชกาลที่ 7 และสมัยรัชกาลที่ 8 สมัยละ 1 เรื่อง
น่าสังเกตว่าในจำนวนนี้มีวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดยาวครบทั้ง 5 สมัย ตั้งแต่ปี พ.ศ.
2385 ในสมัยรัชกาลที่ 3 จนสมัยรัชกาลที่ 8 ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์
ขนาดยาวยังอยู่ในความนิยมของยุคนี้เช่นเดียวกัน

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าความนิยมวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดสั้นมีสูงสุดในสมัยรัชกาลที่ 6 และส่งทอดไปยังสมัยรัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 อย่าง ต่อเนื่อง มีวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดสั้นใน 2 สมัยนี้เป็นจำนวนถึง 15 เรื่อง ซึ่ง ประกอบด้วยวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 7 ที่มีเรื่องละไม่ถึง 100 บทจำนวน 6 เรื่อง จากวรรณกรรมทั้งหมด 9 เรื่อง และวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 8 ที่มีเรื่องละไม่ เกิน 100 บทและเรื่องละ 100 บทขึ้นไปเป็นจำนวน 9 เรื่องจากจำนวนวรรณกรรมทั้งหมด 10 เรื่องด้วยกัน

เราจะเห็นความนิยมเกี่ยวกับขนาดความยาวของวรรณกรรมคำฉันท์ ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติได้ชัดเจนขึ้นถ้าเปรียบเทียบกับวรรณกรรม คำฉันท์ยุคก่อนจากตารางต่อไปนี้ (ดูตารางที่ 48 ในตารางใหญ่ หน้า (27))

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์
 วรรณคดีและมาตราพฤตินิยมวรรณกรรมที่มีความยาวขนาดกลางตั้งแต่เรื่องละ
 200 ถึง 400 บทขึ้นไปมากที่สุด ดังจะเห็นได้จากมีวรรณกรรมเป็นจำนวนมากถึง
 13 เรื่องจากวรรณกรรมทั้งหมด 28 เรื่อง ในจำนวน 13 เรื่องนี้ประกอบด้วย
 วรรณกรรมสมัยอยุธยา 4 เรื่อง สมัยธนบุรี 2 เรื่องและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
 7 เรื่อง ส่วนวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดยาวซึ่งมีเรื่องละ 600 ถึง 1000 บทขึ้นไป
 และวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดสั้นซึ่งมีเรื่องละไม่ถึง 100 จนถึง 100 บทขึ้นไปมีความ
 นิยมใกล้เคียงกันคือมีวรรณกรรมจำนวน 7 เรื่องและ 8 เรื่องตามลำดับ

เป็นที่น่าสังเกตว่าความนิยมวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดยาวและขนาดสั้น
 นั้นจำกัดอยู่เพียงสมัยอยุธยากับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้นหาได้ครอบคลุมไปถึง
 สมัยธนบุรีแต่อย่างใดไม่ ในขณะที่ความนิยมวรรณกรรมคำฉันท์ขนาดกลางครอบคลุม
 ทั่วถึงทั้ง 3 สมัย อีกทั้งยังมีจำนวนวรรณกรรมมากที่สุดเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณ-
 กรรมคำฉันท์ขนาดยาวและขนาดสั้น จึงอาจจะกล่าวได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน
 ตำราฉันท์วรรณคดีนั้นนิยมวรรณกรรมที่มีความยาวปานกลางมากที่สุด แต่ความนิยม
 นี้เปลี่ยนไปเมื่อเข้าสู่ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ กล่าวคือ วรรณ-
 กรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ นิยมวรรณกรรมที่มีขนาดสั้น
 ประมาณเรื่องละไม่เกิน 100 บทจนถึง 100 บทขึ้นไป ซึ่งส่วนหนึ่งนั้นอาจจะ เป็น
 ผลมาจากมีฉันทให้เลือกใช้หลายชนิดมากกว่ายุคก่อน กวีจึงไม่จำเป็นต้องใช้ฉันท
 เพียงไม่กี่ชนิดวนเวียนไปมาทำให้เกิดจำนวนบทค่อนข้างมากในการประพันธ์แต่ละ
 ครั้ง ดังที่ผู้วิจัยได้กล่าวมาแล้วในตอนต้น

2. ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบกับเนื้อความ

ฉันท์ทั้ง 45 ชนิดที่ใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้เป็นฉันท์ที่ใช้ในการสื่อภาพและสื่ออารมณ์ในเนื้อความที่หลากหลายได้เช่นเดียวกับฉันท์ 6 ชนิดแรกในยุคนั้น ทั้งนี้เพราะฉันท์แต่ละชนิดมีลีลาและจังหวะที่ทำให้อารมณ์และความรู้สึกแตกต่างกันอันเป็นผลมาจากจำนวนพยางค์และตำแหน่งครุหุที่เปลี่ยนไป รวมทั้งคำและความที่ประกอบกันขึ้นภายในฉันท์ ดังจะเห็นได้จาก

จำนวนพยางค์และตำแหน่งครุหุที่เปลี่ยนไป

ฉันท์แต่ละชนิดมีจังหวะและลีลาเฉพาะตัว จะสังเกตได้ว่าฉันท์ที่มีลหุมากย่อมมีลีลาและจังหวะต่างจากฉันท์ที่มีลหุน้อย ดังจะเห็นได้จากฉันท์ที่มีจำนวนพยางค์เท่ากันในแต่ละบท แต่ละบาทและแต่ละวรรค จำนวนครุหุที่ไม่เท่ากันและตำแหน่งครุหุที่แตกต่างกันจะทำให้มีลีลาและจังหวะแตกต่างกัน อาทิ วิชชุมมาลาฉันท์ 8 และ มาณวกฉันท์ 8

<u>วิชชุมมาลาฉันท์ 8</u>		<u>माणวกฉันท์ 8</u>	
๘	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑
	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑	๑ ๑ ๑ ๑

วิชชุมมาลาเป็นฉันท์ที่มากไปด้วยครุเพราะมีครุล้วนเป็นจำนวน 32 พยางค์ต่อ 1 บท ไม่มีลหุเลยแม้แต่พยางค์เดียว จึงมีลีลาหนักแน่นอันเกิดจากเสียง

หนักของพยางค์ครุจำนวนมาก แต่ละวรรคมีพยางค์ทั้งหมดเป็นจำนวนคู่หรือสี่พยางค์เท่ากัน จึงเอื้ออำนวยให้สามารถแบ่งจังหวะลงได้พอดีเป็นวรรคละ 2-2 ตรงกันทุกวรรค ยิ่งช่วยเสริมให้ฉันทลักษณ์นี้มีลีลาเนิบนาบค่อยเป็นค่อยไป ในขณะที่มาฉกซึ่งแม้จะเป็นฉันทลักษณ์ 8 เช่นเดียวกัน แต่ตำแหน่งของพยางค์ลหุจำนวน 2 พยางค์ที่อยู่กึ่งกลางของแต่ละวรรคทำให้เกิดจังหวะกระฉับกระฉ่อง เร่งเร้าใจกว่าวิชชুমมาลา โดยเฉพาะเมื่อแบ่งจังหวะในการอ่าน จังหวะหยุดจะอยู่หลังพยางค์ครุตัวแรกของแต่ละวรรค ส่วนที่เหลืออีกสามพยางค์ในแต่ละวรรคนั้นจะร่วมอยู่ในจังหวะเดียวกัน ยิ่งทำให้ฉันทลักษณ์นี้มีจังหวะกระชั้นชิด ดังจะเปรียบให้เห็นชัดเจนจากตัวอย่างของฉันทลักษณ์สองชนิดเมื่อแบ่งจังหวะการอ่านแล้ว ดังนี้

<u>วิชชুমมาลาฉันทลักษณ์ 8</u>		<u>มาฉกฉันทลักษณ์ 8</u>	
๘	เขาแสน/สมเพช	๘	หัน/มนะหัก
	สังเกด/อาการ		จัก/จรไป
	แห่งเอก/อาจารย์		หวน/มนะไม่
	ท่าที/ทุกขันทน		ไกล/บุวะดี
	ภายนอก/บอกแผล		เห/จิตหวน
	แน่นแท้/ทุพพล		ป่วน/จิตะมี
	เห็นเหตุ/สมผล		ทุก/ชะทวิ
	ให้พัก/อาศัย		แทบ/จะประลัย
	(สามัคคีเภทคำฉันทลักษณ์ : 16)		(พระนลคำฉันทลักษณ์ : 75)

ลีลาเนิบช้าทอดยาวของวิชชুমมาลาจะทำให้อารมณ์เศร้าสร้อยอ้างว้างชวนให้หดหู่ เข้ากับสภาพน่าสังเวชของวิสสการพราหมณ์ ในขณะที่ลีลาเร่งเร้าเป็นระยะๆ ในแต่ละวรรคของมาฉกจะทำให้อารมณ์ที่สับสน ลังเล ตัดสินใจไม่ได้ ซึ่งสอดคล้องกับสภาพจิตใจของพระนลในขณะนั้นที่ไม่อาจตัดใจทิ้งนางทมยันตีไว้แต่ลำพังในป่า

นอกจากนี้ฉันทซึ่งมีจำนวนพยางค์ในแต่ละบาทต่างกันเพียงพยางค์เดียว อาทิ อินทรวงศ์ฉันท 12 มีจำนวนมากกว่าอินทรวีเชียรฉันท 11 พยางค์ แต่ลหุที่เพิ่มเข้ามา 1 พยางค์ในวรรคหลังก็ทำให้ฉันททั้งสองมีลีลาและจังหวะที่แตกต่างกัน

อินทรวีเชียรฉันท 11

¹¹ ๑ ๑๑ ๑๑๑ ๑ ๑๑ ๑๑๑

๑ โฉโฉ/กระไรเลย บมีเคย/ฌ ก่อนกาล
 พอเห็น/ก็ซาบซ่าน ฤติรัก/บหักทหาย
 ยั้งยล/วนิดา ละก็ยั้ง/จะร้อนคล้าย
 เพลิงรุม/ประชุมกาย ฌ อูรา/บลาลด
 (มีทนะพารธา : 233)

อินทรวงศ์ฉันท 12

¹² ๑ ๑๑ ๑๑๑ ๑ ๑๑ ๑๑๑

๑ คราใด/ประสบเนตร ฤ ก็เรา/ละร้อนและหนาว,
 เรอไกล/ก็ดูราว นกะไร/ตะวันและเดือน,
 ๑ โฉว่า/ฌ ครานี้ แหละฤติ/จะพินจะเพื่อน,
 ด้วยรัก/กระทำเชื่อน ละฉนี้/จะทำไฉน?
 (เรื่องเดียวกัน : 236)

จะสังเกตได้ว่าอินทรวีเชียรและอินทรวงศ์แม้จะมีวรรคหน้าตรงกัน ทั้งจำนวนและตำแหน่งของครุหลุ แต่ลหุในวรรคหลังของอินทรวงศ์ที่มากกว่าอินทรวีเชียรเพียงบาทละ 1 พยางค์ ทำให้อินทรวงศ์มีลีลาที่พลิกพลิ้ว โดยเฉพาะใน

ตัวอย่าง สীลาของอินทรวงศ์เข้ากับอารมณ์ที่ห้วนไหว สะทกสท้านของนางมัทนาได้เป็นอย่างดี ในขณะที่อินทรวีเชียรจะมีลีลาเรียบกว่าสมกับเป็นคำรำพันของบุรุษ ซึ่งในที่นี้ คือ ท้าวชัยเสน

คำและความที่ประกอบกันขึ้นภายในฉันท

คำและความมีส่วนทำให้เกิดเสียง จังหวะและลีลาที่สอดคล้องกับบรรยากาศของเรื่องตลอดจนบทบาทของตัวละคร อาจกล่าวได้ว่าศิลปะการใช้คำเข้ามาสื่อความหมายให้เกิดรสโดยตรง จะสังเกตได้ว่าลักษณะหรือธรรมชาติของคำที่แตกต่างกันย่อมทำให้เกิดจังหวะและลีลาที่แตกต่างกัน ซึ่งส่งผลให้อารมณ์และความรู้สึกเปลี่ยนไปอีกด้วย ดังจะเห็นได้จาก ฉันทที่ประพันธ์ด้วยคำที่ใช้ภาษาต่างกัน เป็นจำนวนมากย่อมให้อารมณ์และความรู้สึกต่างกัน ดังตัวอย่าง

¹¹ ๑ โทษมิตรสวี่ตฮาร์ด

นะจะคลาดจะ เฟเลีย

กรุ่มยิมกระหีบม เชียร์

อระชมพิสมหมาย

("ดรุมราฟิงค์ฉันท" - กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ ชิต บุรทัต : 139)

¹¹ ๒ คราวเธอถวิลทุกข์

กษุธา ณ กานน

โศก สรานตี วิจารณ์การกล

ครุเขทะเล่าเค็ญ

(พระนลคำฉันท : 80)

¹¹ ๓ กลับท่าเขมาบ้าน

เหยาะแหะชานเซอะ เซโซ

เรื่องเฒ่าพิการโป

บุตทิกี่ดีเอย

("ตาโปคำฉันท" - กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ ชิต บุรทัต : 116)

ข้อความข้างต้นนี้เป็นอินทรวีเชียรฉันทที่ประพันธ์ด้วยภาษาที่ต่างกันทั้งสามตัวอย่าง ตัวอย่างแรกใช้คำทับศัพท์ที่มาจากภาษาอังกฤษ ตัวอย่างที่สองใช้คำ

ที่มาจากภาษาสันสกฤต ตัวอย่างสุดท้ายใช้คำไทยซึ่งเป็นพยางค์โดดเป็นส่วนใหญ่ ตัวอย่างแรกและตัวอย่างสุดท้ายนั้นให้ความรู้สึกที่ผ่อนคลายสบายๆ ไปเรื่อยๆ และให้ความรู้สึกว่าการกำลังกล่าวถึงเรื่องที่ไม่เคร่งเครียดหรือไม่จริงจังเท่าไรนัก ในขณะที่ตัวอย่างที่สองนั้นดูจะมีลักษณะตรงกันข้าม ให้ความรู้สึกว่าเป็นเรื่องที่น่าขำขัน เป็นความตั้งใจของกวีในการสรรหาคำศัพท์ดังกล่าวมาใช้ในการประพันธ์ลีลาและอารมณ์ที่ได้จากตัวอย่างที่สองจึงต่างไปจากตัวอย่างแรกและตัวอย่างสุดท้าย ตัวอย่างทั้งสามนี้ทำให้ผู้วิจัยเกิดความคิดว่ากวียุคหลังตำราฉันทวิธีและมาตราพฤติ โดยเฉพาะกวีในสมัยรัชกาลที่ 6 มีทัศนคติเกี่ยวกับฉันทวิธีเปลี่ยนไปจากยุคก่อน ฉันทวิธีไม่ใช่คำประพันธ์ที่สูงส่งและใช้ได้ในแวดวงที่จำกัดเฉพาะผู้รู้เท่านั้น อีกต่อไป แต่เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของคำประพันธ์ที่กวีสามารถใช้ถ่ายทอดลีลาและอารมณ์ใดก็ได้ตามที่ต้องการ ทั้งที่เป็นเรื่องจริงจังเป็นงานเป็นการ และเป็นเรื่องเบาๆสบายๆสนุกสนานไม่เคร่งเครียด คำและความที่กวีนำมาใช้ในฉันทวิธีแต่ละชนิดจึงมีส่วนให้ลีลาของฉันทวิธีเปลี่ยนไป

นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างเสียงและถ้อยคำยังมีส่วนทำให้จังหวะและลีลาของฉันทวิธีที่ประพันธ์ด้วยคำดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปได้เช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จากครุที่เป็นพยางค์เสียงยาวให้อารมณ์ที่ต่างจากครุที่เป็นพยางค์เสียงสั้น เช่นเดียวกับครุที่เป็นคำเป็นย่อมาให้อารมณ์ที่ต่างจากครุที่เป็นคำตาย ทั้งนี้เป็นผลมาจากเสียงยาวและเสียงสั้น ตลอดจนเสียงของคำเป็นและเสียงของคำตายมีความแตกต่างกัน คุณสมบัติของเสียงที่ต่างกันมีผลต่อจังหวะและลีลาของฉันทวิธีที่ประพันธ์ด้วยคำเหล่านี้ ดังตัวอย่างของอิทิสั่งฉันท 20

๒๐ หมู่ละมั่งระมาคี เคลือบก็คลอ คเชนทร์ก็พาอาณาพะนอ ชะโลงโหลง

("จลธนูคหคำฉันท" - ไทยเขษม ปีที่ 1 เล่มที่ 1

15 พฤษภาคม 2473 : 99)

²⁰ ต่างเขม้น เขม็ง กระเจง กระฉับ มหิงส์ ขยาย พยัคฆ ขยับ ขยุ้ม ศอ
(เรื่องเดียวกัน : หน้าเดียวกัน)

แม้ว่าตัวอย่างทั้งสองจะพรรณนาถึงสัตว์ป่าเช่นเดียวกันด้วยฉันท
ชนิดเดียวกันก็ตาม แต่ก็มีลีลาและจังหวะที่ใช้ภาพและอารมณ์แตกต่างกัน อันเป็น
ผลจากการใช้คำเป็นและคำตายในการประพันธ์ ตัวอย่างแรกใช้คำเป็นจำนวนมาก
อาทิ หมู่ เคลีย คลอ คเชนทร์ พา คณา พะนอ ชะโลง และ โหลง ตัวอย่างหลัง
ใช้คำตายเป็นจำนวนมากเช่นเดียวกัน อาทิ กระฉับ ขยาด พยัคฆ ขยับ คำเป็น
สระเสียงยาวจำนวนมากในตัวอย่างแรก ทำให้ฉันทมีลีลาค่อยเป็นค่อยไปไม่เร่งร้อน
และดำเนินไปอย่างต่อเนื่องไม่ขาดตอน เข้ากับภาพของฝูงละมั่งและระมาดที่เดิน
เคลียคลอกันไปช้าๆ และภาพของโหลงซ่างที่เดินตามจำฝูงติดต่อกันเป็นขบวน ส่วน
คำตายสระเสียงสั้นในตัวอย่างหลังทำให้ฉันทมีลีลาที่รวดเร็ว เร่งเร้าเข้ากับภาพของ
ควายป่าและเสือที่ต่อสู้จนสุดกำลัง อีกทั้งคำเป็นสระเสียงสั้น เช่น คำว่า เขม้น
เขม็ง กระเจง มหิงส์ และ ขยุ้ม ในฉันทบทเดียวกันนี้ยิ่งมาช่วยเสริมให้บรรยากาศ
ของการต่อสู้เดือดเร้าใจเป็นทวีคูณ

นอกจากคำเป็นและคำตายแล้ว คำตายที่ใช้ในสัททูลวิกกีฬิตฉันท 19
ทั้งสองตัวอย่างก็ทำให้ฉันทชนิดเดียวกันมีจังหวะ ลีลาและอารมณ์แตกต่างกันไป
ดังนี้

¹⁹ อก เอ๋ย ทศน าน ราธิ ป ขาด ดิง ถา พระ บารา ศ กระ ไล
(พระนลคำฉันท : 25)

¹⁹ คริน คริน รถ เก ระ เก ก็ โหม ประ โคม พยุ หะ รุก ไล่ คิด ประ ชิด คลุก พจ ญ
("วีรชน"-วรรณคดีสาร ปีที่ 2 เล่ม 5 ธันวาคม 2486:25)

ทั้งสองตัวอย่างนี้ประพันธ์ด้วยคำตายที่มีลักษณะแตกต่างกัน ตัวอย่างแรกเป็นคำตายที่ประสมสระเสียงยาว เช่น ขาด และ บาราศ ตัวอย่างหลังเป็นคำตายที่ประสมสระเสียงสั้น เช่น รุก-คลุก และ คิด-ประชิด แม้ว่าตัวอย่างทั้งสองจะประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์เดียวกัน แต่ก็มีจังหวะและลีลาที่แตกต่างกันอันเป็นผลมาจากเสียงสระที่ประสมอยู่ในคำตายที่กล่าวมาข้างต้น คำตายสระเสียงยาวเมื่ออยู่ในตำแหน่งของพยางค์ครุ จะทำให้ฉันทลักษณ์มีจังหวะ เนิบนาบและทอดยาวออกไปด้วยอำนาจของสระเสียงยาวซึ่งเป็นลีลาที่สอดคล้องกับอารมณ์เศร้าโศกอาลัยอาวรณ์ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างแรก ส่วนตัวอย่างหลังตำแหน่งของพยางค์ครุคือคำตายสระเสียงสั้น ทำให้ฉันทลักษณ์มีจังหวะ กระชั้นและหนักแน่นด้วยอำนาจของสระเสียงสั้น ซึ่งเป็นลีลาที่สอดคล้องกับอารมณ์ฮึกเหิม เร่งเร้าใจในการทำศึกสงคราม

ยิ่งไปกว่านั้นเสียงสัมผัสโดยเฉพาะสัมผัสสระทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสในยังมีส่วนทำให้เกิดจังหวะและลีลาที่แตกต่างกันอีกด้วย ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของอินทวิเชียรฉันท 11 ต่อไปนี้

๑๑	ลิ่งค่างชะ <u>นี้มี</u>	จลนี้และนางเห็น
	สาขัณ <u>ห่า</u> เย็น	ก็ยะ <u>ยั่ว</u> เยี่ยบล
	(อิสรราชคำฉันท : 11)	
๑๒	ลิ่ง <u>โลด</u> กระ <u>โดด</u> หนี	และชะนี่ก็ <u>ผิว</u> ผิว
	เหลียว <u>หลัง</u> ระ <u>วัง</u> ตัว	ภยะ <u>กราย</u> ก็ <u>ปาย</u> ป็น
๑๓	ห้อย <u>โหน</u> กระ <u>โจน</u> ลอย	กรปล่อยก็ <u>ใช้</u> ตีน
	ภัก <u>เฉียด</u> จะ <u>เบียด</u> บีฬ	ก็กระ <u>โดด</u> ละ <u>โลด</u> ไป

(พระนลคำฉันท : 226)

จะเห็นได้ว่าทั้งสองตัวอย่างพรรณนาถึงสัตว์ประเภทเดียวกัน คือ ลิง และชะนี่ก็จริงอยู่ แต่มีลีลาและจังหวะที่แตกต่างกัน ทั้งๆที่ประพันธ์ด้วยฉันทลักษณ์

เดียวกันอันเป็นผลมาจากสัมผัสในที่มีลักษณะแตกต่างกัน ตัวอย่างแรกใช้สัมผัสในประเภทสัมผัสชนิดซึ่งอยู่ท้ายวรรคที่หนึ่งและใช้สัมผัสพยัญชนะในวรรคที่สามและวรรคที่สี่ ลีลาจังหวะในตัวอย่างแรกจึงไม่คึกคัก กระฉับกระเฉงกระชั้นและรวดเร็วเท่ากับตัวอย่างหลังซึ่งมีสัมผัสในพยางค์ที่ 2 กับพยางค์ที่ 4 ในวรรคหน้า และพยางค์ที่ 3 กับพยางค์ที่ 5 ในวรรคหลัง ตัวอย่างหลังให้ภาพของสิ่งที่ตกใจกระโดดหนีจนตัวลอย มีกิริยาอาการระแวงภัย ซึ่งเป็นผลจากลีลาที่เคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวาอันเกิดจากสัมผัสในฉันท์ดังกล่าว

คำและความดังที่กล่าวมานี้ช่วยทำให้เกิดจังหวะและลีลาที่ช่วยสร้างอารมณ์ต่างๆให้เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงไปตามที่วีดิต้องการ โดยอาศัยความหลากหลายของเสียงหรือความแตกต่างของเสียงทำให้เกิดจังหวะลีลาและอารมณ์ที่สัมพันธ์กัน สะท้อนให้เห็นว่ากวียุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यเห็นว่าเสียงมีความสำคัญพอๆกับรูป รูปคำและเสียงของคำดังกล่าวมีความสัมพันธ์กันโดยตรง การประพันธ์ฉันท์ในยุคนี้จึงมีแนวทางการประพันธ์ที่มุ่งให้เสียงและรูปคำมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ฉะนั้นนอกจากรูปแบบของฉันท์แต่ละชนิดจะมีส่วนกำหนดให้กวียุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यเลือกใช้ฉันท์ให้สัมพันธ์กับเนื้อความแล้ว การเลือกใช้คำและความก็เป็นส่วนสำคัญไม่น้อยไปกว่ากัน เพื่อให้รูปแบบของฉันท์ดังกล่าวถ่ายทอดจังหวะ ลีลาและอารมณ์ได้ตามที่วีดิต้องการ รูปแบบของฉันท์ที่สัมพันธ์กับคำและความ รวมทั้งคำและความที่มีความสัมพันธ์กับเสียงทำให้ฉันท์ชนิดเดียวกันสามารถใช้กับเนื้อความได้หลากหลาย เป็นผลให้เกิดจังหวะลีลาและอารมณ์ที่แตกต่างกันไปเช่นเดียวกับฉันท์ 6 ชนิดแรกในยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्य ดังจะเห็นได้จากกฎขงคปยาดฉันท์ 12, อธิสังฉันท์ 20,

- ความตื่นตระหนก

- ¹² ๑ ระร่ำตัวระทีกทรวง กระดกโลมตลอคตน
 คีระพองสยองขน บอจจัดพระบัญชา
 (เรื่องเดียวกัน - วชิรญาณ 62(พฤศจิกายน
 ร.ศ.118) : 81)

- การทำศึกสงคราม

- ¹² ๑ ถลันจ้วงทะเลงจำ บุรุษนำอองค์หนุ
 บุรุษรุกองนงค์รุน ประจัญรวมประจันบาน
 ("ฉันท์ข่อยเกียรติชวานครราชสีมา"-คำประพันธ์
 บางเรื่อง ของ พระยาอุปกิตศิลป์สาร : 82)

- เหตุการณ์ซุลมุนวุ่นวาย

- ¹² ๑ ประมวลหมู่มิติตต่าง วะวุ่นวางวะว้างวน
 ละล้าล้าละลานลน พว้าหน้าพะวงหลัง
 ("เวทัพพะชาดกคำฉันท์"-กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ
 ชิต บุรทัต : 92)

- อารมณ์โกรธเคือง

- ¹² ๑ พระพิวทองจะสองผิว ระบอบชั่วระบือชา
 ประภามัยประไพตา สลายสัจย์สลัดศีล
 (พระนลคำฉันท์ : 202)

- ธรรมชาติคิงดงามชายทะเล

¹² ๑ อเนกนภทะเลร้อน แฉลบร้อนถลาวัน
 แสงมัจฉาณูผล ระเริงร้องขรมเสียง
 ("ข้าพเจ้านั่งอยู่ชายทะเล"-กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ
 ชิต บุรทัต : 137)

- อารมณ์สนุกสนาน เบิกบานใจ

¹² ๒ กระจงจ้วงกระจงจ้อมแจ่ม แฉลมแจ่มชลาไหล
 ฤชชานสำนายนัย- นทอดทัศนนาง
 (อิสรราชคำฉันท์ : 16)

จะเห็นได้ว่าภุชงคปยาคฉันท์ 12 สามารถแปรเปลี่ยนตามถ้อยคำที่ใช้ ออกไปได้หลากหลายลีลา อย่างไรก็ตามก็มีข้อสังเกตว่าทุกลีลาที่กล่าวมานั้นมีลักษณะ ร่วมกันอยู่อย่างหนึ่ง คือ เป็นจังหวะเคลื่อนไหว รวดเร็วและมีชีวิตชีวาต่อเนื่อง กันไป ลีลาที่ดำเนินไปอย่างมีชีวิตชีวาน่าจะเป็นผลจากลักษณะ เฉพาะตัวของฉันท ชนินดีที่มีพยางค์ลหุเป็นจำนวนครึ่งหนึ่งของพยางค์ครุ และอยู่ในตำแหน่งที่เหมาะสม ในแต่ละวรรค คือ ลหุ-ครุ-ครุ ลหุ-ครุ-ครุ ทำให้มีจังหวะแบ่งลงเมื่อสิ้นสุดแต่ละ คณะเป็นจังหวะ 3-3 เหมือนกันทุกวรรค จำนวนและตำแหน่งของครุลหุที่รับกับ จังหวะน่าจะมีส่วนทำให้ฉันทชนินดีแปรเปลี่ยนไปได้หลายลีลา และได้รับความนิยม มากที่สุดในบรรดาฉันทวรรณคดีใหม่ทั้งหลาย ดังจะเห็นได้จากที่พบในวรรณกรรม คำฉันท์หลายสมัย หลายเรื่องและหลายเนื้อความ

นอกจากนี้การที่ภุชงคปยาคฉันท์เป็นตัวขยับในการประดิษฐ์ฉันทผสม จำนวน 4 ชนิดจากทั้งหมด 6 ชนิด ได้แก่ อินทิลลาดฉันท์ 11, ภุชงควิเชียร ฉันท 12, ภุชพงค์ฉันท 13 และวสันตปยาคฉันท์ 14 ก็ยังเป็นสิ่งยืนยันว่าฉันท

ชนิดนี้เป็นที่นิยมมากเพียงใดในยุคลหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ

ฉันทวรรณพฤติใหม่อีกชนิดหนึ่งซึ่งได้รับความนิยมมากในยุคนี้ คือ อิทิสัจฉันท์ 20 ซึ่งมีจังหวะลีลาที่แปรเปลี่ยนตามถ้อยคำที่ใช้ไปได้หลากหลาย ลีลาเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นได้จาก

- อารมณ์โกรธ

๒๐ ผันพระกายกระที่บพระบาทและอึง พระคัพทลีหนาทพิง สยอองภัย
(สามัคคีเภทคำฉันท : 12)

- อารมณ์เศร้าโศก

๒๐ เจ้าจะหิวจะโหยจะโรยกำลั่ง จะเป็นโฉนและใครจะระวัง พัททษนาง
(พระนลคำฉันท : 126)

- อารมณ์หวาดกลัว

๒๐ คววยกระต่ายกระตักก็แล้กระเชิง กระจงก็พลัดกระจัดกระเจง กระจายหนี
(เรื่องเดียวกัน : 123)

- อารมณ์รัก

๒๐ แสงอุษาสะกาวพระพราว ณ สรรค์ ก็เหมือนระตีวิสุทธอัน สว่างจิต
(มัทนะพาธา : 244)

- ความทุกข์ทรมาน

๒๐ หนาวกระสับกระส่ายกระเลือกกระสน ก็เห่าและหอนเพราะเหตุทุรน ทุรายครัน
("เสียงสิงคาล" - กวีนิพนธ์บางเรื่อง ของ ชิต บุรทัต : 122)

- อากัปกริยาของนกชนิดต่างๆ

๒๐ สร้อยอิฐากีถาชาล่าสรรค์ อิลุ้มอี่แ่อนก็แล่นถลัน ถลาไป
(พระนลคำฉันท์ : 121)

เสียงครูลูที่สลบกันไปทีละพยางค์ตั้งแต่วรรคแรกจนถึงวรรคสุดท้าย ทำให้อิฐากีฉันท์ 20 มีลีลาเร่งเร้าใจที่เกิดจากเสียงเบาเสียงหนักที่สลบกันไปอย่างต่อเนื่อง เป็นจังหวะลีลาที่เอื้ออำนวยให้แปรเปลี่ยนไปได้ทั้งจังหวะกระชั้นกระแทก กระทั่งในอารมณ์โกรธและตกใจกลัว จังหวะที่ทอดเนิบนาบราบรื่นในอารมณ์รักและอารมณ์เศร้าโศก รวมไปถึงจังหวะที่เน้นหนักเป็นระยะๆติดต่อกันไปในอารมณ์เจ็บปวดทุกข์ทรมาน ตลอดจนจังหวะเบาๆสบายๆแสดงความเคลื่อนไหวโลดเต้นอย่างมีชีวิตชีวาในการพรรณนาอากัปกริยาของสัตว์ทั้งหลาย อีกทั้งยังเป็นฉันท์ที่มีจังหวะลีลาที่แปลกไปกว่าฉันท์วรรณคดีชนิดอื่นๆ แต่เป็นจังหวะลีลาที่กวีไทยคุ้นเคยเพราะมีลักษณะใกล้เคียงกับ "กลบทตะเข็บไต๋ซอน" ที่กำหนดอักษรลหุนำครุคั่น ดังตัวอย่าง

สละสลตระทระทวยระหวะระหาย จะย่างจะกรายจะยีนจะหยุดก็สุดจะหมาง
จะแลจะ เหลียวก็ เป็ลี่ยวก็ มีดก็ จีคก็ จาง จะแวะจะวางก็ หวาคก็ ห้วนให้พริ้นให้พริ้ง
("กลบทศิริวิบุลกิตติ"-ชุมนุมตำรากลอนฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ : 185)

สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่เป็นส่วนประกอบที่ช่วยให้ฉันท์ชนิดนี้เป็นที่นิยมใช้ในการประพันธ์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีอย่างแพร่หลาย

นอกจากนี้ยังมี สาลินีฉันท์ ซึ่งเป็นฉันท์อีกชนิดหนึ่งที่มีความนิยมมากในยุคนี้ ดังจะเห็นได้จาก

ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกได้ตามที่วีต้องการ หากเปรียบเทียบฉันทชนิดนี้กับอินท-
วิเชียรฉันทจะรู้สึกถึงจังหวะลีลาที่ราบเรียบกว่า อย่างไรก็ตามก็ตีจังหวะลีลาดังกล่าว
สามารถกระชั้นและกระชั้นนับไว้อื่นได้ด้วยอำนาจของคำและความเช่นเดียวกับฉันท
ชนิดอื่นๆ

จากที่กล่าวมานี้ผู้วิจัยเกิดความคิดว่าแม้ว่ากวีอินเดียโบราณผู้คิด
ประดิษฐ์ฉันทแต่ละชนิดจะกำหนดชื่อและลีลาของฉันทเอาไว้ด้วยกันเพื่อแสดงถึง
ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบและเนื้อความที่ควรจะใช้กับฉันทดังกล่าวเพื่อให้เป็น
กรอบหรือแนวทางการประพันธ์ที่กวีทั้งหลายจะดำเนินไปในแนวทางเดียวกัน ดังจะ
เห็นได้จากชื่อฉันทแต่ละชนิดจะระบุถึงท่วงทำนองของฉันทชนิดนั้นๆ ความหมายของ
ชื่อฉันทจะบ่งถึงรสทางวรรณคดีที่กวีควรใช้กับฉันทชนิดนั้นๆ ivo อย่างชัดเจน อาทิ

มาณวกฉันท	- มีลีลาเสียงอันไพเราะงามดั่งมาณพหนุ่มน้อย
อินทรวีเชียรฉันท	- มีลีลาสร่งเรื่องงามดั่งพระแสงแก้ววิเชียรของ
สมเด็จพระอมรินทราธิราช
โคฎกฉันท	- มีลีลาศดุนายโคบาลอันแทงโคด้วยประจุก
วสันตคิลกฉันท	- มีลีลาสงามวิจิตรดุดจจอมเมฆอันปรากฏในเดือน 5
และเดือน 6 ในคิมหันตฤดู
มาลินีฉันท	- งามเหมือนกอดอกดอกไม้
สัททูลวิกกีฬฉันท	- มีลีลาประดุจดั่งว่ากิริยาอันโลดเล่นแห่งเสือโคร่ง
ฯลฯ

* ความหมายของชื่อฉันท คัดจากหนังสือเรื่อง "ฉันทศาสตร์"

- ฉันท ขำวิไล เป็นผู้รวบรวม

อย่างไรก็ดีกวีไทยมิได้ดำเนินการที่ให้รูปแบบของฉันทลักษณ์ใดชนิดหนึ่งต้องใช้จำกัดอยู่กับเนื้อความประเภทใดประเภทหนึ่งเท่านั้น ทั้งนี้เพราะกวีไทยตระหนักดีว่า ความแตกต่างของครุหลุในฉันทลักษณ์ต่างๆ ไม่ว่าจะ เป็นจำนวนหรือตำแหน่งครุหลุ รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับถ้อยคำ ล้วนมีผลต่อจังหวะของฉันทลักษณ์แต่ละชนิด เท่า เทียมกัน

จำนวนและตำแหน่งของครุหลุที่แตกต่างกันย่อมทำให้น้ำหนักของพยางค์ภายในฉันทลักษณ์แต่ละชนิดแตกต่างกันไปด้วย และมีผลต่อจังหวะของฉันทลักษณ์นั้นๆ โดยตรง ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเสียงครุหลุในลักษณะนี้ มีผลให้เกิดจังหวะอย่างไรและจังหวะดังกล่าวจะเข้ากับเนื้อความประเภทใดบ้าง ด้วยเหตุนี้จึงเกิดการเลือกสรรฉันทลักษณ์ที่มีรูปแบบเหมาะสมและสอดคล้องกับเนื้อความในลักษณะเดียวกับที่นักแต่งเพลงเลือกทำนองมาบรรจุลงให้สัมพันธ์กับเนื้อหาของเพลงนั้น ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างของภุชงคปยาตฉันทน์ 12 ที่พรรณนาถึงธรรมชาติอันงดงามของสระน้ำว่า

๑๒ ภมรมัวประทุมมาศ	มีรูชาติสถานธาร
ชลอเอาละอองมาล-	ยเมื่อมุงอำรุงรวง
๑๒ สลาบโรยก็หล่นลอย	กระแสร้อยสลายพวง
สะพราดพันรูปลาปวง	ประเนียงน่านเจนิยนอง
๑๒ ฉวัดว่ายเฉวียนวน	กระโดดพ่นละอองฟอง
ระเมียรมีจระคลอกรอง	บคลาดคู่กระไลลอย

(อิตรราชคำฉันทน์ : 16)

ตัวอย่างข้างต้นให้ภาพของแมลงและหมู่ปลาที่มีลีลาเคลื่อนไหวอย่างร่าเริงเต็มไปด้วยชีวิตชีวา แม้แต่ละอองเกสรที่ร่วงหล่นลงมาในสระน้ำก็แลดูพลิ้วไหวราวกับมีชีวิต ภาพของธรรมชาติที่มีสีสันและจังหวะลีลาข้างต้นนี้เกิดจากรูปแบบที่คล้องตัวของภุชงคปยาตฉันทน์ 12 กำหนดให้เป็นไป ในกรณีที่น่าฉันทลักษณ์อื่นมา

พรรณานี้คือความที่ว่านี้ก็อาจจะทำให้ลีลาจังหวะต้องเปลี่ยนไป เช่น ถ้าพรรณาด้วยวิซซุมมาลาฉันท์ 8 ที่มีพยางค์เป็นครุล้วน จังหวะลีลา ก็จะเนิบเนือยเกินไปด้วยอำนาจของเสียงครุจำนวนมาก ความสดชื่นแจ่มใสของธรรมชาติข้างต้นก็จะพลอยหายไปด้วย และเมื่อเปลี่ยนเป็นพรรณาด้วยมาณวกฉันท์ 8 เสียงลหุ 2 พยางค์ที่เด่นร่วอยู่กึ่งกลางของแต่ละวรรคแทนที่จะช่วยทำให้ธรรมชาติมีชีวิตชีวา ก็กลับจะทำให้เกิดความรู้สึกที่มากกว่าสดชื่น คือเลยไปถึงความตื่นเต้นจนถึงขั้นระหนกตกใจ ภาพที่เกิดขึ้นแทนที่จะเป็นธรรมชาติที่สงบสุข ก็จะกลายเป็นธรรมชาติที่ถูกก่อกวนจากอะไรบางอย่างที่ทำให้แมลงและฝูงปลาตื่นตกใจ ยิ่งถ้าเปลี่ยนไปพรรณาด้วยอิทิสฉันท์ 20 แล้วละก็ความตกใจก็จะกลายเป็นแตกตื่นหนีตายกันเป็นการโกลาหลเลยทีเดียว ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของเสียงครุลหุที่สลับกันตั้งแต่ต้นจนจบ ก่อให้เกิดจังหวะ เร่งเร้าอย่างรวดเร็วและรุนแรง

อย่างไรก็ดีความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับถ้อยคำก็มีผลต่อจังหวะของฉันท์แต่ละชนิดเช่นเดียวกับจำนวนและตำแหน่งของครุลหุ ทั้งนี้เพราะฉันท์ของไทยมีความแตกต่างด้านระดับเสียงของคำแต่ละคำอันเป็นผลมาจากลักษณะภาษาโดยตรง เพราะภาษาไทยเป็นภาษาที่มีวรรณยุกต์ มีระดับเสียงบรรจุอยู่ในถ้อยคำ เสียงของคำแต่ละคำจึงไม่ราบเรียบเสมอกัน มีทั้งคำที่มีเสียงสูง-เสียงต่ำ, เสียงหนัก-เสียงเบา และเสียงยาว-เสียงสั้นสลับกันไปราวกับเสียงดนตรี โดยเฉพาะอย่างยิ่งกวีตระหนักดีว่าเสียงในภาษาไทยมีอิทธิพลต่อความรู้สึก ต่อจิตใจและอารมณ์ของคนเราโดยตรง ดังนั้นเมื่อจะเลือกใช้คำใดในการประพันธ์ กวีจึงคำนึงถึงเสียงของคำนั้น และเลือกใช้คำที่เปิดโอกาสให้แสดงพลังเสียงและลักษณะของเสียงที่ต้องการออกมาได้เต็มที่ อาทิ

- ใช้คำที่มีเสียงสูง เช่น จัควาและคำที่ประสมสระเสียงยาวในบทคร่ำครวญแสดงความเศร้าโศกเพื่อให้เกิดจังหวะที่ทอดยาว เนิบนาบเข้ากับการแสดงความเศร้าโศก

- ใช้คำที่มีเสียงหนัก เช่น คำตายที่ประสมด้วยสระเสียงสั้นในบทต่อสู้อำนาจสงคราม เพื่อให้เกิดจังหวะกระชั้น หนักแน่น เอาจริงเอาจังเข้ากับ การแสดงความมุ่งมั่น ความฮึกเหิมในการทำลายล้างศัตรูให้ย่อยยับ
- ใช้คำที่มีเสียงหนักเสียงเบาสลับกันไปเพื่อให้เกิดจังหวะที่รวดเร็ว เร่งเร้าเพื่อแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงหรือเหตุการณ์ที่ผันแปรอย่างกะทันหัน เป็นต้น

เสียงต่างๆ เหล่านี้นอกจากมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันแล้ว ยังมีความสัมพันธ์กับถ้อยคำโดยตรงในด้านที่สื่อความหมายได้สอดคล้องกับเสียงดังกล่าว ความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับถ้อยคำจึงปรากฏอยู่ในทุกส่วนที่ประกอบขึ้นมาเป็นฉันทแต่ละชนิด ดังนั้นในการประพันธ์ฉันทของไทยไม่ว่าจะเป็นยุคก่อนหรือหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติก็ตาม กวีส่วนใหญ่จะเลือกใช้คำให้เหมาะกับเนื้อความทั้งความหมายและเสียงของคำนั้น คำที่เลือกมาใช้จะทำให้จังหวะของฉันทเปลี่ยนแปลงไปซึ่งมีผลให้ความรู้สึกและอารมณ์ของฉันทดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปเช่นเดียวกับความแตกต่างของครุสัทในฉันทแต่ละชนิด

ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่างรูปแบบกับเนื้อความในวรรณกรรม คำฉันทของไทยทั้งยุคก่อนและหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติจึงมิได้เป็นไปในลักษณะที่ตายตัวเช่นเดียวกับฉันทอินเดีย แต่เป็นไปในลักษณะที่ยืดหยุ่นและเปิดกว้างให้เกิดความเปลี่ยนแปลงได้ และความเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นผลโดยตรงจากความแตกต่างของครุสัทตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างเสียงกับถ้อยคำและความหมาย ฉันทแต่ละชนิดจึงใช้ได้กับเนื้อความที่หลากหลายลีลาและอารมณ์ มิใช่จำกัดอยู่เฉพาะเนื้อความประเภทใดประเภทหนึ่งเท่านั้น อย่างไรก็ตามก็มีการที่มีผู้เข้าใจว่าฉันทบางชนิดต้องใช้เฉพาะกับเนื้อความบางอย่าง เช่น ใช้มาฉกฉันท 8 พรรณนาความรู้สึกชื่นบานรำเรงสมกับเป็นฉันทที่มีลีลาคล่องแคล่วว่องไว ใช้อินทวิเชียรฉันท 11 และวสันตดิถีฉันท 14 กับบทพรรณนาความงดงาม ใช้โศกฉันท 12 กับปาฏิหาริย์

หรือเหตุการณ์ไม่คาดคิด ใช้สัททูลวิกกีพีตฉันท 19 กับบทไหว้ครู หรือใช้อีทิสฉันท 20 กับบทโกรธ ฯลฯ ความเข้าใจนี้น่าจะเป็นผลมาจากกวีส่วนใหญ่มักจะใช้ฉันทบางชนิด กับบางเนื้อความ ซึ่งอาจจะเป็นการใช้ตามกัน หรือใช้โดยที่เห็นว่าฉันทรูปแบบนี้ เหมาะกับเนื้อความนี้ ทั้งๆที่ในตำราการประพันธ์ฉันทของไทย ไม่ว่าจะ เป็นจินดามณี ตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติ ประชุมลำน้าและตำราฉันทศาสตร์ ไม่เคยมีข้อกำหนดห้ามใช้ฉันทชนิดนี้กับเนื้อความอื่นๆที่แตกต่างออกไปเลยแม้แต่หน่อย

3. ความนิยมในการใช้ฉันท

ความนิยมในการใช้ฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติใช้แนวทางเดียวกับที่กล่าวถึงมาแล้วในฉันทยุคก่อนตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ คือ พิจารณาจาก การเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทและภาพ ความนิยมในการใช้ฉันทแต่ละสมัยรวมทั้งพิจารณาจากความนิยมในการใช้ฉันทกับ เนื้อความต่าง ๆ

3.1 การเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทและภาพ

วรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มตามจำนวนของภาพและฉันทที่ใช้ในวรรณกรรมดังกล่าว

ก. วรรณกรรมคำฉันทที่ใช้ภาพมากกว่าฉันท

มีทั้งหมดรวม 28 เรื่อง เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 8 เรื่อง สมัยรัชกาลที่ 9 12 เรื่อง สมัยรัชกาลที่ 10 7 เรื่อง และสมัยรัชกาลที่ 11 เรื่องเดียว (ดูตารางที่ 49 หน้าถัดไป)

วรรณกรรมคำฉันท 2 กลุ่มนี้ไม่รวมถึง

1. วรรณกรรมที่มีจำนวนภาพและฉันทเท่ากันรวม 3 เรื่อง ได้แก่ อลินจิตต์คำฉันท, พระสุริโยทัยคำฉันทและ เสือเผ่าเจ้าศีล
2. วรรณกรรมที่ประพันธ์ด้วยฉันทล้วนทั้งที่เป็นฉันทชนิดเดียวและหลายชนิดรวม 35 เรื่อง (ดูตารางที่ 9, 10 หน้า 689, 690)

(ตารางที่ 49) ตารางแสดงวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้กาพย์มากกว่าฉันท์

สมัย	ชื่อวรรณกรรม	จำนวนบท ทั้งหมด	จำนวนบท ของกาพย์	จำนวนบท ของฉันท์	จำนวน ที่ต่างกัน
ร.4	1. สุทรานุคำฉันท์	1587	1096	491	605
	2. พระสุทรานุคำฉันท์	1891	1483	408	1075
	3. อุเทนคำฉันท์	1787	967	820	147
	4. ฉันท์ชมกฤฎี	95	69	26	43
	5. ฉันท์สรรเสริญพระมหา มณีรัตนปฏิมากร	117	79	38	41
	6. ฉันท์สังเวทพระมหา เสวตรฉัตร พระที่นั่ง ไพศาลทักษิณ	83	61	22	39
	7. ฉันท์สังเวทพระมหา เสวตรฉัตร พระที่นั่ง อมรินทร์วิจิตรและ พระที่นั่งอนันตสมาคม	67	44	23	21
	8. สดุดีพระเกียรติอัญเชิญ- ขวัญมงคลกษัตริย์ธานี เพื่อกล้วย	92	51	41	10
ร.5	1. ฉันท์กล่อมพระที่นั่ง วโรภาศพิमान	70	44	26	18
	2. ฉันท์แห่โสกันต์	362	207	155	52
	3. ฉันท์กล่อมพระเสวตร วรวรรณ	85	61	24	37

(ตารางที่ 49) ตารางแสดงวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้ภาพย์มากกว่าฉันท์

สมัย	ชื่อวรรณกรรม	จำนวนบท ทั้งหมด	จำนวนบท ของภาพย์	จำนวนบท ของฉันท์	จำนวน ที่ต่างกัน	
ร.5	4. ฉันท์กล่อมพระเทพช- รัตนกรินี พระศรีสวัสดิ เสวตรวรรณ	130	80	50	30	
	5. ฉันท์กล่อมพระเสวตร วรสรรพวงศ์	187	138	49	89	
	6. ฉันท์กล่อมพระมหารพี- พรรณคชพงษ์	126	74	52	22	
	7. ฉันท์กล่อมพระเสวตร รุจิราพรรณ	202	136	66	70	
	8. ฉันท์กล่อมพระเสวตร อุดมวารณ์	102	70	32	38	
	9. พระราชพงศาวดาร คำฉันท์	1880	1122	758	364	
	10. ฉันท์กล่อมพระเสวตร สุภาพพรรณ	136	87	49	38	
	11. ฉันท์กล่อมพระเสวตร วรลักษณ์	111	67	44	23	
	12. จาตุรงคสันนิบาตคำฉันท์	372	215	157	58	
	ร.6	1. ฉันท์กล่อมพระเสวตร วชิรพาหะ	172	115	57	58
		2. ฉันท์สังเวทพระมหา เสวตรฉัตร รัชกาล ปัตยุบัน	126	70	56	14

(ตารางที่ 49) ตารางแสดงวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้กาพย์มากกว่าฉันท์

สมัย	ชื่อวรรณกรรม	จำนวนบท ทั้งหมด	จำนวนบท ของกาพย์	จำนวนบท ของฉันท์	จำนวน ที่ต่างกัน
ร.6	3. มารวิชัยคำฉันท์	210	115	95	20
	4. คุณาธิคุณคำฉันท์	30	16	14	2
	5. พระราชพงษาวดาร คำฉันท์ เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระ พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก	721	467	254	213
	6. คำฉันท์กล่อมช้างสำคัญ เมืองกาญจนบุรี	155	97	58	39
	7. คุณภูสีงเวยคำฉันท์กล่อม พระคชลักษณ์	117	84	33	51
ร.7	1. ชยสูตรคำฉันท์	55	38	17	21

ข. วรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้กาพย์น้อยกว่าฉันท์

มีทั้งหมด 57 เรื่อง เป็นวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 เรื่อง
สมัยรัชกาลที่ห้า 11 เรื่อง สมัยรัชกาลที่หก 28 เรื่อง สมัยรัชกาลที่เจ็ด 6 เรื่อง
และสมัยรัชกาลที่แปด 7 เรื่อง(ดูตารางที่ 50 หน้าถัดไป)

(ตารางที่ 50) ตารางแสดงวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้กาพย์น้อยกว่าฉันท์

สมัย	ชื่อวรรณกรรม	จำนวนบท ทั้งหมด	จำนวนบท ของกาพย์	จำนวนบท ของฉันท์	จำนวน ที่ต่างกัน
ร.4	1. สมุทรโฆษคำฉันท์ (สำนวนกรมสมเด็จพระ ปรมานุชิตชิโนรส)	733	158	575	417
	2. คำฉันท์เรื่อง นางจินตะหรา	386	104	282	178
	3. นิราศเมืองนครฯคำฉันท์	291	68	223	155
	4. ฉันท์สรรเสริญพระพุทธ บุษยรัตนจักรพรรดิพิมล มณีมัย	228	70	158	88
	5. ฉันท์สังเวทพระมหา เสวตรฉัตร พระที่นั่ง ดุสิตมหาปราสาท	99	42	57	15
ร.5	1. ฉันท์กล่อมสมเด็จพระเจ้า ลูกยาเธอ	59	26	33	7
	2. ฉันท์เรื่องนางโสภณีกับ รากษส	278	112	166	54
	3. สัทธิตสารชาดกคำฉันท์	966	474	492	18
	4. เปรีคลิศคำฉันท์	301	125	176	51
	5. ประทุมวดีคำฉันท์	285	46	239	193
	6. วินิศจวานิชคำฉันท์	489	219	270	51
	7. ฉันท์แม่หม้ายสอนลูก	289	11	278	267
	8. สัทธิตศิลป์คำฉันท์	388	173	215	42
	9. บรรพจริยาคำฉันท์	153	44	109	65

(ต่อ) (ตารางที่ 50) ตารางแสดงวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้กาพย์น้อยกว่าฉันท์

สมัย	ชื่อวรรณกรรม	จำนวนบท ทั้งหมด	จำนวนบท ของกาพย์	จำนวนบท ของฉันท์	จำนวน ที่ต่างกัน
ร.5	10. กุมทูปป์ลาไนยบุรุษ คำฉันท์	729	206	523	317
	11. เพชรมงกุฎคำฉันท์	1004	492	512	20
ร.6	1. รัชมังกลาภิเษกคำฉันท์	2124	762	1362	600
	2. กฎาหกคำฉันท์	441	195	246	51
	3. อิลราชคำฉันท์	308	90	218	128
	4. วาตมฤคชาดกคำฉันท์	56	18	38	20
	5. พระนลคำฉันท์	2138	264	1874	1610
	6. สามัคคีเภทคำฉันท์	447	121	326	205
	7. สรภังคชาดกคำฉันท์	177	36	141	105
	8. อติตนิทานคำฉันท์	271	112	159	47
	9. เณลิมเกียรติกษัตริย์ คำฉันท์	2779	692	2087	1395
	10. คชपालคำฉันท์	89	39	50	11
	11. ลดาศรีคำฉันท์	157	51	106	55
	12. คำฉันท์ขอยเกียรติชาว นครราชสีมา	73	25	48	23
	13. ทมยันตีคำฉันท์	61	18	43	25
	14. มหาชาติคำฉันท์	367	111	256	145
	15. ชาลีภิเสกคำฉันท์	296	118	178	60
	16. มงคลสูตรคำฉันท์	54	11	43	32
	17. มัทนะพาธา	1206	446	760	314
	18. มหาภิเนษกรมคำฉันท์	391	161	230	69

(ต่อ) (ตารางที่ 50) ตารางแสดงวรรณกรรมคำฉันท์ที่ใช้ภาพน้อยกว่าฉันท์

สมัย	ชื่อวรรณกรรม	จำนวนบท ทั้งหมด	จำนวนบท ของภาพ	จำนวนบท ของฉันท์	จำนวน ที่ต่างกัน
ร.6	19. มหิศาสคำฉันท์	383	110	273	163
	20. กัญฐหาริชาดกคำฉันท์	139	60	79	19
	21. สุวชาติคำฉันท์	172	48	124	76
	22. คำฉันท์สามัคคีบรรยาย	203	82	121	39
	23. คำฉันท์เทวธรรมบรรยาย	162	62	100	38
	24. นางอมรคำฉันท์	82	18	64	46
	25. อิลลิสชาดกคำฉันท์	49	6	43	37
	26. เวทีพะชาดกคำฉันท์	210	25	185	160
	27. เสียงสังคาล	68	22	46	24
	28. สัตว์หน้าขน	36	10	26	16
ร.7	1. อมรเทวีคำฉันท์	425	60	365	305
	2. อิศวิน	86	26	60	34
	3. จุลธนุกคหคำฉันท์	337	107	230	123
	4. กรุงเทพฯคำฉันท์	1476	365	1111	746
	5. ขันติธรรม	75	9	66	57
	6. จูพธนุกคหบัณฑิตคำฉันท์	77	15	62	47
ร.8	1. นาครีคำฉันท์	987	61	926	865
	2. แดงไฉ่คำฉันท์	109	37	72	35
	3. วีรชน	109	10	99	89
	4. วีรกรรมแห่งชาติไทย	112	14	98	84
	5. ในสวนขวัญ	134	24	110	86
	6. วีรกรรมคำฉันท์	100	26	74	48
	7. นิราศจันทบุรีคำฉันท์	190	22	168	146

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนวรรณกรรมยุคหลังตำราฉันทวิธีและมาตราพฤติที่ใช้ภาพมากกว่าฉันทกับที่ใช้ภาพน้อยกว่าฉันท จะเห็นได้ว่าจำนวนวรรณกรรมในกลุ่มที่สองมีมากกว่ากลุ่มที่หนึ่ง ไม่ว่าจะ เป็นวรรณกรรมแต่ละสมัยหรือวรรณกรรมทุกสมัยรวมกันในยุคนี้ มีเพียงสมัยรัชกาลที่ 5 เท่านั้นที่มีวรรณกรรมกลุ่มที่สองน้อยกว่ากลุ่มที่หนึ่งเพียงเรื่องเดียว ยิ่งไปกว่านั้นหากพิจารณาลงไปรายละเอียดยังถึงจำนวนเรื่องของวรรณกรรมทั้ง 2 กลุ่ม โดยแบ่งเป็นกลุ่มย่อยตามจำนวนบทที่ต่างกันของฉันทและภาพในวรรณกรรมแต่ละเรื่อง ก็จะพบว่าวรรณกรรมที่ใช้ภาพน้อยกว่าฉันทส่วนใหญ่มีจำนวนเรื่องในแต่ละกลุ่มมากกว่าวรรณกรรมที่ใช้ภาพมากกว่าฉันทดังนี้

(ตารางที่ 51) ตารางเปรียบเทียบจำนวนเรื่องของวรรณกรรมที่ใช้ภาพมากกว่าฉันทกับวรรณกรรมที่ใช้ภาพน้อยกว่าฉันทที่มีจำนวนบทที่ต่างกันระหว่างภาพและฉันทอยู่ในกลุ่มเดียวกัน

จำนวนบทที่ต่างกันระหว่างภาพและฉันทในเรื่องเดียวกัน	จำนวนวรรณกรรมที่ใช้ภาพมากกว่าฉันท	จำนวนวรรณกรรมที่ใช้ภาพน้อยกว่าฉันท
ไม่เกิน 100 บท	23 เรื่อง	36 เรื่อง
100 บทขึ้นไป	1 เรื่อง	10 เรื่อง
200 บทขึ้นไป	1 เรื่อง	2 เรื่อง
300 บทขึ้นไป	1 เรื่อง	3 เรื่อง
400 บทขึ้นไป		1 เรื่อง
600 บทขึ้นไป	1 เรื่อง	1 เรื่อง
700 บทขึ้นไป		1 เรื่อง
800 บทขึ้นไป		1 เรื่อง
1000 บทขึ้นไป	1 เรื่อง	2 เรื่อง

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าไม่ว่าจะเป็นกลุ่มที่มีจำนวนบทต่างกัน ระหว่างกาพย์และฉันทในจำนวนไม่เกิน 100 บท, 100 บทขึ้นไป, 200 บทขึ้นไป 300 บทขึ้นไป, 400 บทขึ้นไป, 700 บทขึ้นไป, 800 บทขึ้นไปหรือ 1000 บท ขึ้นไปก็ตาม วรรณกรรมที่ใช้กาพย์น้อยกว่าฉันทก็จะมีจำนวนเรื่องในแต่ละกลุ่มมากกว่า วรรณกรรมที่ใช้กาพย์มากกว่าฉันททั้งสิ้น จะมีก็แต่เพียงกลุ่มที่มี 600 บทขึ้นไปเท่านั้น ที่มีจำนวนเรื่องเท่ากัน คือ 1 เรื่อง

นอกจากนี้วรรณกรรมทั้งหมดที่ใช้กาพย์น้อยกว่าฉันทยังมีปริมาณบทที่ แตกต่างกันระหว่างกาพย์และฉันทในแต่ละเรื่องอยู่ในระหว่าง 7-1610 บท ในขณะที่ วรรณกรรมทั้งหมดที่ใช้กาพย์มากกว่าฉันทมีปริมาณบทดังกล่าวอยู่ในระหว่าง 2-1075 บท ซึ่งเป็นจำนวนที่น้อยกว่าเช่นเดียวกัน

ยิ่งไปกว่านั้นหากเปรียบเทียบจำนวนบทของกาพย์ในวรรณกรรมคำฉันท ที่ใช้กาพย์น้อยกว่าฉันทกับจำนวนบททั้งหมดที่รวมทั้งกาพย์และฉันทในแต่ละเรื่อง จะพบว่ากาพย์ในวรรณกรรมคำฉันททั้ง 57 เรื่อง มีจำนวนบทน้อยกว่าจำนวนบททั้งหมด เป็นจำนวนที่มากกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนบททั้งหมดในแต่ละเรื่อง สิ่งเหล่านี้บอกรับ ทราบว่าวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติส่วนใหญ่นิยม ใช้กาพย์น้อยกว่าฉันท คือ นิยมใช้ฉันทมากกว่ากาพย์อย่างเห็นได้ชัด ซึ่งเป็นความ นิยมที่สืบเนื่องมาจากวรรณกรรมสมัยอยุธยาตอนปลาย

นอกจากนี้วรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ ยังมีอีก 34 เรื่องที่ประพันธ์ขึ้นด้วยฉันทล้วนไม่มีกาพย์ร่วมทั้งที่เป็นฉันทชนิดเดียวและ หลายชนิด(ดูตารางที่ 9 และ 10 หน้า 689, 690) มีทั้งวรรณกรรมคำฉันทสมัยรัชกาล ที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 8 ซึ่งก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ยืนยันว่าฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและ

มาตราพฤติได้รับความนิยมมากกว่ายุคก่อน เท่ากับบอกให้ทราบว่าการประพันธ์ฉันท
ในยุคนี้นั้นเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางยิ่งกว่ายุคที่ผ่านมา

3.2 การเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทแต่ละสมัย

ฉันทที่ใช้ในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติ
และมาตราพฤติมีทั้งหมดรวม 45 ชนิด แต่ละชนิดได้รับความนิยมไม่เท่ากัน ในที่นี้จะ
แบ่งเป็นความนิยมของแต่ละสมัยเพื่อให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงแบ่ง
ความนิยมในการใช้ฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติออกเป็น 5 สมัย
ตามช่วงเวลาประวัติศาสตร์ ดังนี้

- ก. ความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2385)
-รัชกาลที่ 4

สมัยนี้นิยมใช้อินทรวិเชียรฉันท 11 มากเป็นลำดับที่หนึ่ง นิยม
ใช้วสันตติลกฉันท 14 มากเป็นลำดับที่สอง สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 เป็นลำดับที่สาม
ลำดับที่สี่มีด้วยกัน 3 ชนิด คือ โศภกฉันท 13, มาลีฉันท 15 และสัทธราฉันท 21
ส่วนรุ่มมวดีฉันท 10 อยู่ในลำดับที่ห้า ฉันทชนิดสุดท้ายนี้เป็นฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่
เพียงชนิดเดียวที่เริ่มปรากฏในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและ
มาตราพฤติ เป็นชนิดแรกสุดที่ใช้ในวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 เรื่องนิราศเมือง
นครราชสีมา ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 52) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) - รัชกาลที่ 4

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท สมัยรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2385) - รัชกาลที่ 4
1.	อินทวิเชียรฉันท 11	13 เรื่อง	13 เรื่อง
2.	วสันตติลลฉันท 14	12 เรื่อง	13 เรื่อง
3.	สัตหุลวิกกีฬิตฉันท 19	6 เรื่อง	13 เรื่อง
4.	โศภกฉันท 12 มาลินีฉันท 15 สัทธาฉันท 21	5 เรื่อง	13 เรื่อง
5.	รุมมวดีฉันท 10	1 เรื่อง	13 เรื่อง

ข. ความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 5

สมัยรัชกาลที่ 5 นิยมใช้อินทวิเชียรฉันท 11 มากเป็นลำดับที่หนึ่ง ลำดับที่สอง คือ วสันตติลลฉันท 14 ลำดับที่สาม คือ โศภกฉันท 12 ลำดับที่สี่ คือ สัตหุลวิกกีฬิตฉันท 19 มาลินีฉันท 15 และสัทธาฉันท 21 อยู่ในลำดับที่ห้าและหกตามลำดับ มีข้อสังเกตว่าลำดับที่หนึ่งถึงหกเป็นฉันทชนิดเดียวกับที่ใช้ในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพद्यทั้งสิ้น ตั้งแต่ลำดับที่ 7 เป็นต้นไปเป็นฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ที่กรีนำมาใช้ในการประพันธ์วรรณกรรมในยุคหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพद्य ในบรรดาฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ที่พบในวรรณกรรมคำฉันทสมัยรัชกาลที่ 5 อินทวงศ์ฉันท 12 ได้รับความนิยมสูงสุดอยู่ในลำดับที่ 7 ลำดับที่ 8 ได้แก่ สาลินีฉันท 11, อุปชาติฉันท 11 และวังสฤษฏฉันท 12 ส่วนลำดับที่ 10 นั้นจะพบว่าประกอบด้วยฉันทจำนวนมากรวม 12 ชนิดที่พบในวรรณกรรมคำฉันทชนิดละ 1 เรื่องเท่านั้น เข้าใจว่าคงจะนำมาทดลองใช้ประพันธ์เฉพาะงานของตน ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 53) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 5

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท สมัยรัชกาลที่ 5
1.	อินทรวีเชียรฉันท 11	24 เรื่อง	24 เรื่อง
2.	วสันตคิลกฉันท 14	23 เรื่อง	24 เรื่อง
3.	โตฏกฉันท 12	11 เรื่อง	24 เรื่อง
4.	สัตหุลวิกกีฬิตฉันท 19	10 เรื่อง	24 เรื่อง
5.	มาลินีฉันท 15	8 เรื่อง	24 เรื่อง
6.	สัทธราฉันท 21	6 เรื่อง	24 เรื่อง
7.	อินทรวงศ์ฉันท 12	4 เรื่อง	24 เรื่อง
8.	สาลินีฉันท 11 ภูงคปยาดฉันท 12 เวสสเทวีฉันท 12	3 เรื่อง	24 เรื่อง
9.	อุปนทรวีเชียรฉันท 11 อุปชาติฉันท 11 วังสกุฎฉันท 12	2 เรื่อง	24 เรื่อง
10.	จิตรปทาฉันท 8 วิชขุมมาลาฉันท 8 มาณวกฉันท 8 รุมมวดีฉันท 10 อุปัฏฐิตาฉันท 11 สุมุขีฉันท 11 ธาคุมมิสตาฉันท 11 ลลิตาฉันท 12 กมลฉันท 12 ปหาสินีฉันท 13 รุจิราฉันท 13 กุสุमितลดาเวลลิตาฉันท 18	1 เรื่อง	24 เรื่อง

ค. ความนิยมในการใช้ฉันทสัณธานที่ 6

สัณธานที่ 6 นิยมใช้อินทรวชิรฉันท 11 มากเป็นลำดับที่หนึ่ง วสันตฉันทฉันท 14 เป็นลำดับที่สอง น่าสังเกตว่าภุชงคปยาฉันท 12 ซึ่งเป็นฉันทชนิดใหม่ที่เพิ่งปรากฏใช้สัณธานที่ 5 ด้วยจำนวนวรรณกรรมเพียง 3 เรื่องจากวรรณกรรมทั้งหมดรวม 24 เรื่อง ได้รับความนิยมมากเป็นลำดับที่สามในสัณธานที่ 6 ดังจะเห็นได้จากมีวรรณกรรมถึง 32 เรื่องจากวรรณกรรมทั้งหมด 67 เรื่องที่มีฉันทชนิดนี้ จะเห็นได้ว่าภุชงคปยาฉันท 12 ยังเป็นที่นิยมมากกว่าฉันทวรรณคดีบางชนิดที่ใช้ในยุคก่อนตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพद्य อาทิสัททวลวิกิพิศฉันท 19 ที่อยู่ในลำดับที่สี่ โศภฉันท 12 และสัทธราฉันท 21 ซึ่งอยู่ในลำดับที่ห้า และมาลินีฉันท 15 ซึ่งอยู่ในลำดับที่หก อย่างไรก็ตามมีข้อสังเกตว่าแม้แต่ความนิยมในลำดับที่ห้าและลำดับที่หกก็มีฉันทวรรณคดีชนิดใหม่รวมอยู่ด้วย ได้แก่ อินทรวงศ์ฉันท 12 ในลำดับที่ห้าและอิทิสฉันท 20 ในลำดับที่หก ตั้งแต่ลำดับที่เจ็ดเป็นต้นไปเป็นฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ทั้งสิ้น มีข้อสังเกตว่าในสัณธานที่ 6 นอกจากมีฉันทวรรณคดีเดิมและฉันทวรรณคดีชนิดใหม่แล้วยังมีฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่อีกด้วย ในบรรดาฉันทประดิษฐ์ทั้ง 6 ชนิด อินทลีลาฉันท 11 เป็นที่นิยมใช้มากที่สุดจึงอยู่ในลำดับที่ 12 ของสมัยนี้ พบในวรรณกรรมรวมถึง 4 เรื่องด้วยกัน รองลงมาคือ วสันตปยาฉันท 14 และวสันตวงศ์ฉันท 15 ซึ่งพบในวรรณกรรมรวม 2 เรื่อง ส่วนภุชงควิเชียรฉันท 12, ภุชพงศ์ฉันท 13 และตรังคภาณีฉันท 14 พบในวรรณกรรมเพียงชนิดละ 1 เรื่อง ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

(ตารางที่ 54) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 6

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท สมัยรัชกาลที่ 6
1.	อินทรวีเชียรฉันท 11	51 เรื่อง	67 เรื่อง
2.	วสันตคิลกฉันท 14	45 เรื่อง	67 เรื่อง
3.	ภุชงคปยาดฉันท	32 เรื่อง	67 เรื่อง
4.	สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19	24 เรื่อง	67 เรื่อง
5.	โตฏกฉันท 12 อินทรวงศ์ฉันท 12 สัทธราฉันท 21	17 เรื่อง	67 เรื่อง
6.	มาลินีฉันท 15 อิทิสงฉันท 20	14 เรื่อง	67 เรื่อง
7.	กมลฉันท 12	13 เรื่อง	67 เรื่อง
8.	สาลินีฉันท 11	10 เรื่อง	67 เรื่อง
9.	อุปนทรวีเชียรฉันท 11 อุปชาตฉันท 11	8 เรื่อง	67 เรื่อง
10.	วิษุขมมาลาฉันท 8 มาณวกฉันท 8	7 เรื่อง	67 เรื่อง
11.	อุปัฐิตาฉันท 11	5 เรื่อง	67 เรื่อง
12.	อินทลิตาฉันท 11 วังสฎฐฉันท 12 กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท 18	4 เรื่อง	67 เรื่อง
13.	จิตรปทาฉันท 8 เวสสเทวีฉันท 12 ปหาสินีฉันท 13	3 เรื่อง	67 เรื่อง

(ต่อ) (ตารางที่ 54) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทสมัรัชกาลที่ 6

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท สมัรัชกาลที่ 6
14.	ธาตุมมิตสาฉันท 11 รโหทธดาฉันท 11 สวาคดาฉันท 11 ลลิตาฉันท 12 วสันตปชาตฉันท 14 วสันตวงศ์ฉันท 15 วาณินีฉันท 16	2 เรื่อง	67 เรื่อง
15.	คณัมชฌาฉันท 6 รุมมวดีฉันท 10 ปิยงวทาฉันท 12 อุชชลาฉันท 12 หิตามรสฉันท 12 ภุชงควิเชียรฉันท 12 ภุชพงค์ฉันท 13 ตริงกภาณีฉันท 14 ลิจิริณีฉันท 17 มันท์กกันดาฉันท 17 เมฆวิปผุชชิตาฉันท 19	1 เรื่อง	67 เรื่อง

ง. ความนิยมในการใช้ฉันทสมัรัชกาลที่ 7

สมัรัชกาลที่ 7 นิยมใช้อินทรวีเชียรฉันท 11 มากเป็นลำดับที่หนึ่ง ภูงคพายาศฉันท 12 อยู่ในลำดับที่สอง ลำดับที่สามคือ วสันตดิลกฉันท 14 ลำดับที่สี่คือ อินทรวงศ์ฉันท 12 ส่วนมาฉันทฉันท 8 และอิทิสฉันท 20 อยู่ในลำดับที่ห้าตรงกัน มีข้อสังเกตว่าฉันทวรรณคดีชนิดใหม่จะอยู่ในลำดับต้นๆหลายชนิดด้วยกัน ในขณะที่ฉันทวรรณคดีเดิม เช่น มาลีฉันท 15 และสัททวิภักตีฉันท 19 ตกลงไปอยู่ในลำดับที่หก โศภณฉันท 12 และสัทธราฉันท 21 ตกลงไปอยู่ในลำดับที่เจ็ดแสดงให้เห็นว่าวีสมัรัชกาลที่ 7 มีความนิยมที่จะนำฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ๆมาใช้ในการประพันธ์มากขึ้นและมีความนิยมใช้ฉันทวรรณคดีเดิมบางชนิดน้อยลง ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในสมัรัชกาลที่ 6 ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 55) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทสัณทิตสมัยรัชกาลที่ 7

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท สมัยรัชกาลที่ 7
1.	อินทรวีเชียรฉันท 11	8 เรื่อง	9 เรื่อง
2.	ภุชงคปายตฉันท 12	7 เรื่อง	9 เรื่อง
3.	วสันตคิลกฉันท 14	6 เรื่อง	9 เรื่อง
4.	อินทรวงศ์ฉันท 12	5 เรื่อง	9 เรื่อง
5.	มาณวกฉันท 8 อิทิสังฉันท 20	4 เรื่อง	9 เรื่อง
6.	สาลินีฉันท 11 กมลฉันท 12 มาลินีฉันท 15 สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19	3 เรื่อง	9 เรื่อง
7.	อุปภูฏิตาฉันท 11 อุปนทรวีเชียรฉันท 11 อินทลิตาฉันท 11 โตฏฉันท 12 ภุชงควีเชียรฉันท 12 สัทธาฉันท 21	2 เรื่อง	9 เรื่อง
8.	ตนมัชฌฉันท 6 จิตรปทาฉันท 8 วิษุขมมาลาฉันท 8 อุปชาติฉันท 11 วังสัทฉันท 12 เวสสเทวีฉันท 12	1 เรื่อง	9 เรื่อง

จ. ความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 8

ความนิยมในสมัยนี้มีความแตกต่างจากรัชกาลก่อนๆอย่างเห็นได้ชัด จะเห็นได้ว่าฉันทตั้งแต่ลำดับที่หนึ่งถึงลำดับที่หก แต่ละลำดับความนิยมจะมีฉันทอยู่หลายชนิดด้วยกัน ลำดับที่หนึ่งถึงลำดับที่สี่มีทั้งฉันทวรรณคดีเดิมและฉันทวรรณคดีชนิดใหม่อยู่รวมกันในแต่ละลำดับ อาทิ ลำดับที่หนึ่งนั้นประกอบด้วยฉันทวรรณคดีเดิม คือ วสันตติลกฉันท 14 และฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ ได้แก่ อุปชาติฉันท 11, สาลินีฉันท 11, และภุชงคปายาตฉันท 12 ลำดับที่สองประกอบด้วยฉันทวรรณคดีเดิม คือ อินทรวีเชียรฉันท 11 และสัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 ส่วนฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ ได้แก่ อุบัญญัติฉันท 11 และอินทรวงศ์ฉันท 12 ลำดับที่สามประกอบด้วยสัทธาฉันท 21 ซึ่งเป็นฉันทวรรณคดีเดิม และฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ อาทิ มาณวกฉันท 8 กมลฉันท 12 เช่นเดียวกับลำดับที่สี่ คือ โตฎกฉันท 12 เป็นฉันทวรรณคดีเดิม ส่วนฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ ได้แก่ จิตรปทาฉันท 8, อุเปนทรวีเชียรฉันท 11, เวสสเทวีฉันท 12 และอิทิสังฉันท 20 นอกจากนี้ตั้งแต่ลำดับที่ห้าถึงลำดับที่หกมีฉันทที่ประดิษฐ์ใหม่รวมอยู่ด้วย โดยเฉพาะลำดับที่ห้านี้มีทั้งมาลินีฉันท 15 ซึ่งเป็นฉันทวรรณคดีเดิม และฉันทที่ประดิษฐ์ใหม่ ได้แก่ อินทลิลลาตฉันท 11, ภุชงควีเชียรฉันท 12 และวสันตวงศ์ฉันท 15 ส่วนลำดับที่หกหรือลำดับสุดท้ายนั้นประกอบด้วยฉันทวรรณคดีชนิดใหม่ ได้แก่ ตนมัมชฉันท 6, กุมารลลิตาฉันท 7, วิชขุมมาลาฉันท 8, ธาตุมมิมิสสาฉันท 11, สวาคตาฉันท 11, ภัททิกาฉันท 11, ว่างส์ฐฉันท 12, ลลิตาฉันท 12, มันทักกันตาฉันท 17 และกุสมิตลดาเวลลิตาฉันท 18 รวมทั้งฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในสมัยนี้ คือ คชลีลาศฉันท 12 ตลอดจนฉันทที่ประดิษฐ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ วสันตปายาตฉันท 14 ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 58) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 8

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท สมัยรัชกาลที่ 8
i.	อุปชาติฉันท 11 สาลินีฉันท 11 ภุชงคปชาตฉันท 12 วสันตติลฉันท 14	7 เรื่อง	10 เรื่อง
2.	อินทรวีเชียรฉันท 11 อุปัฐิตาฉันท 11 อินทรวงศ์ฉันท 12 สัตหุลวิกกีฬิตฉันท 19	5 เรื่อง	10 เรื่อง
3.	มาณวกฉันท 8 กมลฉันท 12 สัทธาฉันท 21	4 เรื่อง	10 เรื่อง
4.	จิตรปทาฉันท 8 อุเปนทรวีเชียรฉันท 11 โตฏกฉันท 12 เวสสเทวีฉันท 12 อิติสงฉันท 20	3 เรื่อง	10 เรื่อง
5.	อินทลิตาตฉันท 11 ภุชงควีเชียรฉันท 12 มาลินีฉันท 15 วสันตวงศ์ฉันท 15	2 เรื่อง	10 เรื่อง

(ต่อ) (ตารางที่ 58) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทสัณยรัชกาลที่ 8

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท สมัยรัชกาลที่ 8
6.	ตนมัชฌฉันท 6 กุมารลิตฉันท 7 วิชขุมมาลาฉันท 8 ธาตุมมิตสฉันท 11 สวาคฉันท 11 ภัททิกาฉันท 11 วังสัจฉฉันท 12 ลิตฉันท 12 คชลีลาสฉันท 12 วสันตปชาดฉันท 14 มันทกกันดาฉันท 17 กุตุมิตลดาเวลิตฉันท 18	1 เรื่อง	10 เรื่อง

ตารางที่ 57 ในตารางใหญ่ หน้า (28)) เป็นการเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันททั้ง 5 สมัย คือ สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2385)ถึงรัชกาลที่ 4 สมัยรัชกาลที่ 5 สมัยรัชกาลที่ 6 สมัยรัชกาลที่ 7 และสมัยรัชกาลที่ 8 จะเห็นได้ว่าลำดับความนิยมในแต่ละสมัยบางครั้งก็เหมือนกัน บางครั้งก็ต่างกัน แสดงถึงความนิยมที่เปลี่ยนแปลงไปไม่คงที่ ดังจะเห็นได้จากฉันทที่นิยมเป็นลำดับที่หนึ่งตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385)จนถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ตรงกันทั้งสี่สมัย คือ อินทรวีเชียรฉันท 11 แต่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ฉันทชนิดนี้กลับไม่เป็นที่นิยมสูงสุดอีกต่อไป ตกไปอยู่ในลำดับที่สองแทนส่วนฉันทที่นิยมเป็นลำดับที่สองในสมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2385)จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 คือ วสันตฉันทฉันท 14 ตรงกันทั้ง 3 สมัย แต่ฉันทชนิดนี้กลับตกไปอยู่ในลำดับที่สามของสมัยรัชกาลที่ 7 และกลับมาเป็นลำดับที่หนึ่งใหม่อีกครั้งหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 8 น่าสังเกตว่าความนิยมในการใช้ฉันทสมัยรัชกาลที่ 6 มีความเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด ฉันทที่ได้รับความนิยมใช้ในการประพันธ์มากเป็นลำดับที่สอง คือ กุชงคพายาศฉันท 12 ซึ่งเป็นฉันทชนิดใหม่ที่เพิ่งเริ่มมีใช้ในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นครั้งแรกและนิยมใช้เป็นลำดับที่แปดของสมัยดังกล่าวแต่มาในสมัยรัชกาลที่ 6 กลับได้รับความนิยมมากขึ้นกว่าฉันทวรรณคดีเดิม เช่น สัททวิภักตีฉันท 19, โศภิตฉันท 12, สัทธราฉันท 21 และมาลีฉันท 15 ซึ่งอยู่ในลำดับถัดไป ความนิยมฉันทชนิดนี้ยังคงดำเนินต่อไปในสมัยรัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 ดังจะเห็นได้จากได้รับความนิยมเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ จากลำดับที่สามในสมัยรัชกาลที่ 6 เลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับที่สองในสมัยรัชกาลที่ 7 และลำดับที่หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 8

ฉันทวรรณคดีชนิดใหม่อีกชนิดหนึ่งซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงด้านความนิยมในลักษณะเดียวกับกุชงคพายาศฉันท 12 ได้แก่ อินทรวงศ์ฉันท 12 จากที่เคยอยู่ในลำดับที่เจ็ดสมัยรัชกาลที่ 5 เลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับที่ห้าในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นลำดับที่สี่ในสมัยรัชกาลที่ 7 และอยู่ในลำดับที่หนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 8 ซึ่งแสดงให้เห็นว่ายิ่งเวลาผ่านไป ก็ยิ่งได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ เช่นเดียวกับ

สาลินีฉันท 11 ซึ่งอยู่ในลำดับที่ 8 ตรงกันทั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับที่หกในสมัยรัชกาลที่ 7 และมาอยู่ในลำดับที่หนึ่งสมัยรัชกาลที่ 8 อุเปนทรวิเชียรฉันท 11 และอุชาติฉันท 11 ก็เป็นไปในทำนองเดียวกับ สาลินีฉันท 11 ฉันททั้ง 2 ชนิดนี้อยู่ในลำดับที่เก้าตรงกันทั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 เลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับที่เจ็ดในสมัยรัชกาลที่ 7 อุชาติฉันท 11 จะเลื่อนมาอยู่ในลำดับที่หนึ่งสมัยรัชกาลที่ 8 ในขณะที่อุเปนทรวิเชียรฉันท 11 อยู่ในลำดับที่สี่สมัยรัชกาลที่ 8 กมลฉันท 12 ก็เป็นฉันทอีกชนิดหนึ่งที่มีความนิยมเพิ่มขึ้นจากลำดับที่สิบหรือลำดับสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 5 มาเป็นลำดับที่เจ็ดในสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นลำดับที่หกในสมัยรัชกาลที่ 7 และเลื่อนขึ้นมาอยู่ในลำดับที่สี่สมัยรัชกาลที่ 8

นอกจากฉันทวรรณพฤตชนิดใหม่จะเป็นที่นิยมมากขึ้นในสมัยหลังๆ แล้ว ฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 6 ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันไม่ว่าจะเป็น อินทลิลิตฉันท 11, ภูชงควิเชียรฉันท 12, วสันตปายตฉันท 14 หรือวสันตวงศ์ฉันท 15 ดังจะเห็นได้จากอินทลิลิตฉันท 11 ซึ่งอยู่ในลำดับที่สิบสองในสมัยรัชกาลที่ 6 เลื่อนมาอยู่ในลำดับที่เจ็ดและลำดับที่ห้าในสมัยรัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 ตามลำดับ ภูชงควิเชียรฉันท 12 จากลำดับที่สิบห้าในสมัยรัชกาลที่ 6 กลายเป็นลำดับที่เจ็ดในสมัยรัชกาลที่ 7 และเป็นลำดับที่ห้าในสมัยรัชกาลที่ 8 วสันตปายตฉันท 14 จากลำดับที่สิบสี่ในสมัยรัชกาลที่ 6 แม้จะอยู่ในลำดับสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 8 แต่ก็ยังเป็นลำดับที่หกซึ่งเป็นลำดับที่ไม่อยู่ท้ายๆเท่าไรนัก วสันตวงศ์ฉันท 15 ก็เช่นเดียวกันจากลำดับที่สิบสี่ในสมัยรัชกาลที่ 6 เลื่อนมาอยู่ในลำดับที่ห้าสมัยรัชกาลที่ 8 มีข้อสังเกตว่าวสันตปายตฉันท 14 และวสันตวงศ์ฉันท 15 ไม่มีใช้ในสมัยรัชกาลที่ 7 ตรงกันทั้งสองชนิด

มีข้อสังเกตว่าฉันทบางชนิดคงไม่เป็นที่นิยมแต่อย่างใดเพราะอยู่ในลำดับสุดท้ายตรงกันทั้ง 3 สมัย คือ รุมนวดีฉันท 10 ซึ่งมีใช้ในสมัยรัชกาลที่ 4 รัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 ยิ่งไปกว่านั้นฉันทบางชนิดก็ได้รับความนิยมไม่แน่นอนจากที่เคยได้รับความนิยมน้อยลงตามลำดับ ก็กลับได้รับความนิยมมากขึ้นอีก ดังจะเห็นได้จากเวสสเทวีฉันท 12, วังสัฏฐฉันท 12, อุပ္ปฏฐิตาฉันท 11, ลลิตาฉันท 12 และกุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18 เวสสเทวีฉันท 12 จากลำดับที่แปดในสมัยรัชกาลที่ 5 ตกไปอยู่ในลำดับที่สิบสามสมัยรัชกาลที่ 6 และเลื่อนขึ้นมาเป็นลำดับที่สี่ในสมัยรัชกาลที่ 8 วังสัฏฐฉันท 12 จากลำดับที่เก้าในสมัยรัชกาลที่ 5 ตกลงไปอยู่ในลำดับที่สิบสองในสมัยรัชกาลที่ 6 และเลื่อนขึ้นมาอยู่ในลำดับที่แปดและลำดับที่สี่ในสมัยรัชกาลที่ 7 และรัชกาลที่ 8 ตามลำดับ อุပ္ปฏฐิตาฉันท 11 จากลำดับที่สิบในสมัยรัชกาลที่ 5 ตกลงไปอยู่ในลำดับที่ 11 ในสมัยรัชกาลที่ 6 และเลื่อนขึ้นมาอยู่ในลำดับที่เจ็ดสมัยรัชกาลที่ 7 ต่อจากนั้นเลื่อนมาเป็นลำดับที่สองในสมัยรัชกาลที่ 8 ลลิตาฉันท 12 จากลำดับที่สิบในสมัยรัชกาลที่ 5 ตกไปอยู่ในลำดับที่สิบสี่สมัยรัชกาลที่ 6 และได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับที่หกในสมัยรัชกาลที่ 8 เช่นเดียวกับกุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท 18 ซึ่งอยู่ในลำดับที่สิบสมัยรัชกาลที่ 5 ตกไปอยู่ในลำดับที่ 12 สมัยรัชกาลที่ 6 และเลื่อนมาเป็นลำดับที่หกสมัยรัชกาลที่ 8

สิ่งหนึ่งซึ่งเห็นได้ชัดตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2385)เป็นต้นมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ได้แก่ แต่ละสมัยนั้นมีความนิยมที่จะใช้ฉันทหลายชนิดเท่าเทียมกันดังจะเห็นได้มีฉันทหลายชนิดได้รับความนิยมในลำดับเดียวกัน เช่น สมัยรัชกาลที่ 4 ฉันทที่นิยมมากเป็นลำดับที่สี่มีด้วยกันรวม 3 ชนิด คือ โตฎกฉันท 12, มาลีฉันท 15 และสัทธราฉันท 21 สมัยรัชกาลที่ 5 ฉันทที่นิยมมากเป็นลำดับที่แปด ลำดับที่เก้าและลำดับที่สิบมีตั้งแต่ 3 ชนิด จนถึง 10 ชนิดตามลำดับ สมัยรัชกาลที่ 6 ฉันทที่นิยมมากเป็นลำดับที่เก้าและลำดับที่สิบมีลำดับละ 2 ชนิด ลำดับที่สิบสองและลำดับที่สิบเอ็ดมีลำดับละ 3 ชนิด ลำดับที่สิบสี่มีฉันทรวม 7 ชนิด ลำดับที่สิบห้ามีฉันททั้งหมด

รวม 11 ชนิด สมัยรัชกาลที่ 7 ฉันทที่นิยมใช้มากเป็นลำดับที่ห้ามี 2 ชนิด ลำดับที่หกมี 4 ชนิด ลำดับที่เจ็ดมี 6 ชนิดเท่ากับลำดับที่แปด อย่างไรก็ตามก็มีข้อสังเกตว่า ฉันทในสมัยรัชกาลที่ 8 จะมีความนิยมแต่ละลำดับเป็นไปในลักษณะเดียวกัน คือ แต่ละลำดับประกอบด้วยฉันทหลายชนิดที่เป็นที่นิยมเท่ากันในลำดับนั้นๆ ดังจะเห็นได้จากลำดับที่หนึ่ง ลำดับที่สองและลำดับที่ห้ามีฉันทรวม 4 ชนิดเท่ากัน ลำดับที่สาม ลำดับที่สี่และลำดับที่หกมีฉันททั้งหมดรวม 3 ชนิด, 5 ชนิดและ 12 ชนิดเรียงกันไปตามลำดับ ยิ่งไปกว่านั้นตั้งแต่ลำดับที่หนึ่งถึงลำดับที่สี่จะมีฉันทรวมกันในแต่ละลำดับ ทั้งฉันทวรรณคดีเดิมและฉันทชนิดใหม่ซึ่งอาจจะ เป็นฉันทวรรณคดีชนิดใหม่หรือฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ก็ได้ ส่วนฉันทลำดับที่หกนั้นมีเพียงฉันทวรรณคดีชนิดใหม่และฉันทที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่เท่านั้น ไม่พบฉันทวรรณคดีเดิม สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 8 ไม่มีฉันทชนิดใดได้รับความนิยมมากเป็นพิเศษ กวีดูเหมือนจะให้ความสำคัญแก่ฉันททั้งใหม่และเก่าพอๆกัน ซึ่งนับว่าต่างไปจากฉันทในสมัยอื่น

การที่ฉันทวรรณคดีชนิดใหม่บางชนิดได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นและฉันทวรรณคดีบางชนิดได้รับความนิยมนลดลงตามเวลาที่ผ่านไปน่าจะเป็นผลมาจากลักษณะ เฉพาะตัวของฉันทดังกล่าวเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งฉันทที่ได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ เช่น กุซงคปยาดฉันท 12, อินทรวงศ์ฉันท 12, กมลฉันท 12, สาลีฉันท 11 และอุปชาติฉันท 11 จังหวะลีลาที่รวดเร็วและเร่าร้อนของกุซงคปยาดฉันท 12, จังหวะลีลาที่สะบัดสะบิ้งของอินทรวงศ์ฉันท 12 ตลอดจนจังหวะลีลาที่คึกคักและหนักแน่นของกมลฉันท 12 คงจะเป็นสิ่งดึงดูดใจวีเช่นเดียวกับ จังหวะลีลาที่เนิบนาบราบเรียบของสาลีฉันท 11 และจังหวะลีลาของฉันท 2 ชนิดที่ผสมผสานกันขึ้นเป็นฉันทผสม เช่น อุปชาติฉันท 11 กวีจึงนิยมนำฉันทเหล่านี้มาใช้เพิ่มมากขึ้นในแต่ละสมัย ในทางตรงกันข้ามฉันทบางชนิด เช่น รุมนวดีฉันท 10 ซึ่งเคยอยู่ในลำดับที่ห้าสมัยรัชกาลที่ 4 กลับตกลงมาอยู่ในลำดับที่ 8 สมัยรัชกาลที่ 5 และอยู่ในลำดับที่สิบสามสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งก็น่าจะเป็นเพราะฉันทชนิดนี้มีลหุ

2 พยางค์อยู่ในระหว่างครุ 1 พยางค์และครุ 2 พยางค์ (๒๑๑๒๒) ในแต่ละวรรค ทำให้เกิดจังหวะกระตุกช่วงกลางวรรค ซึ่งเป็นลีลาที่ไม่ราบรื่นเท่าใดนัก มีลักษณะสวนทางกับคำประพันธ์ไทยทั่วไปที่นิยมความราบรื่นเป็นสำคัญ สิ่งเหล่านี้ น่าจะเป็นผลทำให้ความนิยมฉันทลักษณ์ดังกล่าวลดลงไปเรื่อยๆ

อย่างไรก็ดีหากเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทลักษณ์แต่ละสมัยด้วยจำนวนวรรณกรรมค่าฉันทลักษณ์แต่ละสมัยที่มีฉันทลักษณ์แต่ละชนิด ผลรวมของวรรณกรรมทั้ง 5 สมัยที่ใช้ฉันทลักษณ์แต่ละชนิดจะบอกให้ทราบถึงความนิยมของยุคได้เป็นอย่างดี ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

จากตารางที่ 58 ในตารางใหญ่ หน้า (29) ทำให้เราทราบว่าฉันท์ ที่ได้รับความนิยมสูงสุดในยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यังคงเป็นอินทรวีเชียรฉันท์ 11 เช่นเดียวกับยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यังคงเป็นอินทรวีเชียรฉันท์ 11 เช่นเดียวกับยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यังคงเป็นอินทรวีเชียรฉันท์ 11 ซึ่งจะได้เห็นได้จากมีฉันท์ชนิดนี้ในวรรณกรรมคำฉันท์รวม 101 เรื่องจากวรรณกรรมทั้งหมด 123 เรื่อง ส่วนวสันตติลกฉันท์ 14 อยู่ในลำดับที่สองเช่นเดียวกับสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 ถึงปี พ.ศ. 2385 ถึงรัชกาลที่ 3) (ดูตารางที่ 21 ในหน้า 599) ดังจะเห็นได้จากมีวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यังคงเป็นอินทรวีเชียรฉันท์ 11 ซึ่งจะได้เห็นได้จากมีวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्यังคงเป็นอินทรวีเชียรฉันท์ 11 ประพันธ์ด้วยวสันตติลกฉันท์ 14 รวม 93 เรื่องด้วยกัน

นอกจากนี้จะได้เห็นว่าภุชงคปายตฉันท์ 12 เป็นฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่ ที่ได้รับความนิยมเป็นลำดับที่สามของยุคด้วยจำนวนวรรณกรรมถึง 49 เรื่องมากกว่า สัททวิภักตีฉันท์ 19, โศภณฉันท์ 12, สัทธราฉันท์ 21 และมาลีฉันท์ 15 ซึ่งเป็นฉันท์วรรณคดีเดิมพบในวรรณกรรมคำฉันท์ตั้งแต่ 48 เรื่อง, 38 เรื่อง, 35 เรื่อง และ 32 เรื่องตามลำดับ อินทรวงศ์ฉันท์ 12 ก็เป็นฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่อีกชนิดหนึ่งที่พบในวรรณกรรมคำฉันท์เป็นจำนวนมากถึง 31 เรื่องด้วยกัน ฉันท์ที่พบในวรรณกรรมตั้งแต่ 20 เรื่องขึ้นไป ได้แก่ กมลฉันท์ 12, อีทิสฉันท์ 20 และสาลีฉันท์ 11 ส่วนฉันท์ที่ปรากฏในวรรณกรรมตั้งแต่ 10-18 เรื่อง ประกอบด้วยอุปชาติฉันท์ 11, มาณวกฉันท์ 8, อุเปนทรวีเชียรฉันท์ 11, อุบัญญัติฉันท์ 11, วิชชุมมาลาฉันท์ 8 และเวสสเทวีฉันท์ 12

นอกจากฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่แล้ว ฉันท์ประติษฐ์ที่ได้รับความนิยมมากที่สุด อยู่ในลำดับที่สิบหกของยุค ได้แก่ อินทลีลาตฉันท์ 11 รองลงมาคือ ภุชงควิเชียรฉันท์ 12, วสันตวงศ์ฉันท์ 15, วสันตปายตฉันท์ 14, คชลีลาตฉันท์ 12 และภุชพงศ์ฉันท์ 13

ผู้วิจัยได้จัดลำดับความนิยมในการใช้ฉันทุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติ
และมาตราพฤติโดยเรียงจากลำดับความนิยมสูงสุดไปยังลำดับความนิยมต่ำสุด
ดังตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 59) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทยูกหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ยูกหลังตำราฉันท วรรณพฤติและมาตราพฤติ
1.	อินทรวีเชียรฉันท 11	101 เรื่อง	123 เรื่อง
2.	วสันตติลกฉันท 14	93 เรื่อง	123 เรื่อง
3.	ภุชงคปชาตฉันท 12	49 เรื่อง	123 เรื่อง
4.	สัททวิวิกกีฬิตฉันท 19	48 เรื่อง	123 เรื่อง
5.	โตฏฉันท 12	38 เรื่อง	123 เรื่อง
6.	สัทธราฉันท 21	35 เรื่อง	123 เรื่อง
7.	มาลินีฉันท 15	32 เรื่อง	123 เรื่อง
8.	อินทรวงศ์ฉันท 12	31 เรื่อง	123 เรื่อง
9.	สาลินีฉันท 11	23 เรื่อง	123 เรื่อง
10.	กมลฉันท อิทิสังฉันท	21 เรื่อง	123 เรื่อง
11.	อุปชาติฉันท 11	18 เรื่อง	123 เรื่อง
12.	มาณวกฉันท	16 เรื่อง	123 เรื่อง
13.	อุปนทรวีเชียรฉันท 11	15 เรื่อง	123 เรื่อง
14.	อุปภูจิตฉันท 11	13 เรื่อง	123 เรื่อง
15.	วิษุขมมาลาฉันท 8 เวสสเทวีฉันท 12	10 เรื่อง	123 เรื่อง
16.	จิตรปทาฉันท 8 อินทลิตาฉันท 11 วังสภุฉันท 12	8 เรื่อง	123 เรื่อง
17.	กุสุमितลคาเวลิตาฉันท 18	6 เรื่อง	123 เรื่อง
18.	ภุชงควีเชียรฉันท 12	5 เรื่อง	123 เรื่อง

(ตารางที่ 59) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทยูกหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ

ลำดับที่	ชนิดของฉันท	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ที่มีฉันทชนิดนี้	จำนวนวรรณกรรมคำฉันท ยูกหลังตำราฉันท วรรณพฤติและมาตราพฤติ
19.	ธาตุมิสสาฉันท 11 ลลิตาฉันท 12 ปหาสินีฉันท 13 วสันตวงศ์ฉันท 15	4 เรื่อง	123 เรื่อง
20.	คณัมัชฌาฉันท 6 รุมมวดีฉันท 10 สวาคาฉันท 11 วสันตปายาฉันท 14	3 เรื่อง	123 เรื่อง
21.	โรทรธดาฉันท 11 วาณินีฉันท 16 มันท์กกันดาฉันท 17	2 เรื่อง	123 เรื่อง
22.	กุมารลลิตาฉันท 7 สุมุขีฉันท 11 ภัททิกาฉันท 11 ปิยงวหาฉันท 12 อุชชลาฉันท 12 หิตามรสฉันท 12 คชลีลาฉันท 12 รุจิราฉันท 13 ภุชพงศ์ฉันท 13 ตริงคภาณีฉันท 14 สิขิริณีฉันท 17 เมฆวิปศุชชิตาฉันท 19	1 เรื่อง	123 เรื่อง

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าความนิยมในบางลำดับนั้นมีฉันท์ที่ได้รับความนิยมมากกว่า 1 ชนิด อาทิ ความนิยมลำดับที่สิบและลำดับที่สิบห้ามีฉันท์รวม 2 ชนิดเท่ากัน ความนิยมลำดับที่สิบหกและลำดับที่ยี่สิบเอ็ดมีฉันท์รวม 3 ชนิดเท่ากัน เช่นเดียวกับความนิยมลำดับที่สิบเก้าและลำดับที่ยี่สิบมีฉันท์รวม 4 ชนิดเท่ากัน มีเพียงความนิยมลำดับที่ยี่สิบสองหรือลำดับสุดท้ายของยุคเท่านั้นที่มีฉันท์มากถึง 12 ชนิด แต่ละชนิดใช้ในวรรณกรรมเพียงเรื่องเดียว ซึ่งการที่ไม่พบฉันท์ดังกล่าวในวรรณกรรมเรื่องอื่นเท่ากับชี้ให้เห็นว่าฉันท์ทั้ง 12 ชนิดนี้(ดูตารางที่ 59 หน้า 1054) คงไม่เป็นที่นิยมในยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพद्य ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากลักษณะของฉันท์ที่มีครุหุอยู่ในตำแหน่งที่ประพันธ์ไม่ได้ง่ายนัก ส่วนใหญ่จะเป็นฉันท์ที่มีลหุติดกันตั้งแต่ 3 พยางค์จนถึง 6 พยางค์ภายในวรรคเดียวกัน บางครั้งในฉันท์ชนิดเดียวกันมีวรรคของลหุที่วนถึง 2 วรรคด้วยกันซึ่งทำให้การประพันธ์เป็นไปด้วยยาก อย่างไรก็ตามการที่มีฉันท์เหล่านี้ปรากฏในวรรณกรรมชนิดละ 1 เรื่อง อาจจะเป็นผลมาจากความต้องการเฉพาะตัวของกวีที่ตั้งใจจะทดลองประพันธ์วรรณกรรมด้วยฉันท์ดังกล่าวเพื่อให้เกิดความแปลกใหม่ขึ้นในวรรณกรรมคำฉันท์ซึ่งเป็นผลงานของคนก็เป็นได้

3.3 ความนิยมในการใช้ฉันท์กับเนื้อความต่างๆ

เนื้อความในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคนี้แบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ บทพรรณนาและบทบรรยาย ซึ่งแต่ละประเภทยังจำแนกออกเป็นหลายชนิด เช่นเดียวกับวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อน ในที่นี้จะพิจารณาว่ากวีนิยมใช้เนื้อความชนิดใดกับฉันท์ชนิดใด โดยจะแบ่งเป็นความนิยม 3 สมัย คือ สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2385)ถึงสมัยรัชกาลที่ 4, สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 และสมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ดังจะเห็นได้จาก ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันท์กับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ทั้ง 3 สมัย ต่อไปนี้

(ตารางที่ 60) ตารางแสดงความนิยมในการใช้ฉันทับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ทั้ง 8 สมัย

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัยรัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
บทพรรณนา			
(1) ความงาม			
รูปลักษณะ	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (3) วสันตดิถีฉันท 14* (2) โคกฉันท 12 (4) สัททูลวิกิพิศฉันท 19	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (5) ภูษงคปชาตฉันท 12 (2) อุปชาติฉันท 11 (6) กมลฉันท 12 (3) สาลินีฉันท 11 (7) วสันตดิถีฉันท 14* (4) อินทรวงศ์ฉันท 12 (8) สัททูลวิกิพิศฉันท 19	(1) มาณวกฉันท 8 (4) เวสสเทวีฉันท 12 (2) อินทรวชิรฉันท 11* (5) วสันตดิถีฉันท 14* (3) ภูษงคปชาตฉันท 12
ธรรมชาติ	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (2) วสันตดิถีฉันท 14* (3) สัททูลวิกิพิศฉันท 19*	(1) วิษุมาลาฉันท 18 (8) เวสสเทวีฉันท 12 (2) อินทรวชิรฉันท 11* (9) วสันตดิถีฉันท 14* (3) อุปฐิตาฉันท 11 (10) มาลินีฉันท 15 (4) อุปชาติฉันท 11 (11) กุสมิตลดาเวลิตาฉันท 18 (5) สาลินีฉันท 11 (12) สัททูลวิกิพิศฉันท 19* (6) อินทรวงศ์ฉันท 12 (13) อีทิสงฉันท 20 (7) ภูษงคปชาตฉันท 12 (14) สัทธราฉันท 21	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (7) ภูษงควชิรฉันท 12 (2) อุปฐิตาฉันท 11 (8) คชลีลาฉันท 12 (3) อุปชาติฉันท 11 (9) วสันตดิถีฉันท 14* (4) อินทลีลาฉันท 11 (10) สัททูลวิกิพิศฉันท 19* (5) อินทรวงศ์ฉันท 12 (11) อีทิสงฉันท 20 (6) ภูษงคปชาตฉันท 12 (12) สัทธราฉันท 21

* เครื่องหมายแสดงชนิดของฉันทที่ใช้ตรงกันในเนื้อความเดียวกัน

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
สถานที่และ สิ่งก่อสร้าง	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (3) สัทธราฉัตร 21 (2) วสันตฉัตรฉัตร 14*	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (3) วสันตฉัตรฉัตร 14* (2) อินทรวงศ์ฉัตร 12 (4) มาลินีฉัตร 15	(1) วสันตฉัตรฉัตร 14*
กระบวนทัพ	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (2) วสันตฉัตรฉัตร 14* (3) มาลินีฉัตร 15* (4) สัทธราฉัตร 21	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (6) ลลิตาฉัตร 12 (2) อุษาฉัตร 11 (7) ปหาสินีฉัตร 13 (3) สาลินีฉัตร 11 (8) วสันตฉัตรฉัตร 14* (4) อินทรวงศ์ฉัตร 12 (9) มาลินีฉัตร 15* (5) ภูษงคปายาฉัตร 12 (10) สัททูลวิกกีฬฉัตร 19	(1) วสันตฉัตรฉัตร 14*
กระบวนเสด็จ	_____	(1) อินทรวชิรฉัตร 11 (3) มาลินีฉัตร 15 (2) วสันตฉัตรฉัตร 14	_____
(2) ความรู้สึก และอารมณ์ ความสนุก สนานเบิกบาน ใจ	_____	(1) อินทรวชิรฉัตร 11 (2) ภูษงคปายาฉัตร 12	(1) สัททูลวิกกีฬฉัตร 19

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
ความรัก			
-ความถูกตา ต้องใจ	_____	(1) อุปฐูชาติฉันท์ 11 (2) อุปชาติฉันท์ 11	(1) สาลินีฉันท์ 11 (2) ภูชงคปายาตฉันท์ 12
-การเกี่ยวพา ราสี	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11* (2) วสันตคิลกฉันท์ 14*	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11* (5) ปหาสนีฉันท์ 13 (2) โดฎกฉันท์ 12 (6) วสันตคิลกฉันท์ 14* (3) อินทรวงศ์ฉันท์ 12 (7) อีทิสั่งฉันท์ 20 (4) ภูชงคปายาตฉันท์ 12	(1) สาลินีฉันท์ 11 (5) อีทิสั่งฉันท์ 20 (2) เวสสเทวีฉันท์ 12* (3) วสันตคิลกฉันท์ 14* (4) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19
-การเล่าโลม และการ สังวาส	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11* (3) วสันตคิลกฉันท์ 14* (2) โดฎกฉันท์ 12* (4) มาลินีฉันท์ 15	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11* (4) วสันตคิลกฉันท์ 14* (2) อุปชาติฉันท์ 11 (5) กุศุมิตลดาเวสสิตาฉันท์ 18 (3) อินทรวงศ์ฉันท์ 12	(1) โดฎกฉันท์ 12* (2) วสันตคิลกฉันท์ 14*

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ ๘(พ.ศ.2๓85) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ ๘	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
ความเศร้าโศก เสียใจ	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11* (2) โศกฉันท์ 12* (3) วสันตดิถีฉันท์ 14* (4) มาลินีฉันท์ 15 (5) สัททูลวิกิพิศฉันท์ 19* (6) สัทธราฉันท์ 21	(1) มาฆวณฉันท์ 8 (2) อินทวิเชียรฉันท์ 11* (3) อุเปนทรวิเชียรฉันท์ 11 (4) อุปชาดิฉันท์ 11 (5) สาลินีฉันท์ 11 (6) รโหทธาฉันท์ 11 (7) อินทลีลาฉันท์ 11 (8) โศกฉันท์ 12* (9) อินทรวงศ์ฉันท์ 12 (10) ภูษงคปายาฉันท์ 12 (11) ปิยะวาทฉันท์ 12 (12) วสันตดิถีฉันท์ 14* (13) วสันตวงศ์ฉันท์ 15 (14) สัททูลวิกิพิศฉันท์ 19* (15) อีทิสั่งฉันท์ 20	(1) มาฆวณฉันท์ 8 (2) อินทวิเชียรฉันท์ 11* (3) อุปฐิตาฉันท์ 11 (4) อุเปนทรวิเชียรฉันท์ 11 (5) อุปชาดิฉันท์ 11 (6) สาลินีฉันท์ 11 (7) อินทรวงศ์ฉันท์ 12 (8) วสันตดิถีฉันท์ 14* (9) สัททูลวิกิพิศฉันท์ 19* (10) อีทิสั่งฉันท์ 20
ความน้อยเนื้อ ต่ำใจ	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) วสันตดิถีฉันท์ 14*	(1) ภูษงคปายาฉันท์ 12 (2) วสันตดิถีฉันท์ 14*	(1) สาลินีฉันท์ 11
ความสงสัยไม่ แน่ใจ การไต่ร่อง และการ ปริศนาหาเรื่อง	(1) สัททูลวิกิพิศฉันท์ 19	(1) วสันตดิถีฉันท์ 14	(1) มาฆวณฉันท์ 8 (2) ลลิตาฉันท์ 12 (3) มาลินีฉันท์ 15

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 8	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
ความสับสน วุ่นวายใจ	_____	(1) มาฆวาทฉันท 8 (5) กมลฉันท 12 (2) อินทรวชิรฉันท 11 (6) วสันตฉันทฉันท 14 (3) อินทรวงศ์ฉันท 12 (7) สัททูลวิกกีฬฉันท 19 (4) ลลิตาฉันท 12 (8) สัทธราฉันท 21	(1) ตนมัชฌฉันท 6 (2) สวาคาฉันท 11 (3) ภัททิกาฉันท 11
ความสงสาร	_____	(1) วิชชุนมาลาฉันท 8 (2) อินทรวชิรฉันท 11	_____
การวิงวอน ออกอ้อน	_____	(1) สาลินีฉันท 11 (4) มันทักกันดาฉันท 17 (2) กมลฉันท 12 (5) สัททูลวิกกีฬฉันท 19 (3) วสันตฉันทฉันท 14 (6) อีทิสฉันท 20	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) สาลินีฉันท 11 (3) เวสสเทวีฉันท 12
การปลอบ ประโลมใจ	(1) อินทรวชิรฉันท 11*	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (3) สัทธราฉันท 21* (2) วสันตฉันทฉันท 14*	(1) สาลินีฉันท 11 (3) อีทิสฉันท 20 (2) วสันตฉันทฉันท 14* (4) สัทธราฉันท 21*
ความ โกรธแค้น	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (2) โศภณฉันท 12* (3) วสันตฉันทฉันท 14* (4) สัทธราฉันท 21	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (6) ภูษงควิชิรฉันท 12 (2) อุเปนทรวชิรฉันท 11 (7) วสันตฉันทฉันท 14* (3) อุปัจฉันท 11 (8) สัททูลวิกกีฬฉันท 19 (4) ภูษงคพายาฉันท 12 (9) อีทิสฉันท 20 (5) กมลฉันท 12	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (4) เวสสเทวีฉันท 12 (2) อุเปนทรวชิรฉันท 11 (5) กมลฉันท 12 (3) โศภณฉันท 12* (6) วสันตฉันทฉันท 14*

ประเภทของ เนื้อหา	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
ความโหดร้าย ทารุณ	_____	(1) อินทรวชิรฉันทน์ 11	_____
ความหวาด- กลัวและสิ่ง ซึ่งน่าสะพรึง กลัว	(1) วสันตคิลกฉันทน์ 14*	(1) จิตรปทาฉันทน์ 8 (2) วิชชุมาลาฉันทน์ 8 (3) อินทรวชิรฉันทน์ 11 (4) อุเปนทรวชิรฉันทน์ 11	(1) ภูงคปชาตฉันทน์ 12 (2) อีทิสังฉันทน์ 20
ความตื่น ตระหนกจาก เหตุการณ์ที่ เปลี่ยนแปลง กะทันหัน	_____	(1) อินทรวชิรฉันทน์ 11 (2) โศภกฉันทน์ 12 (3) ภูงคปชาตฉันทน์ 17	(4) วสันตคิลกฉันทน์ 14 (5) สัทธราฉันทน์ 21
ความลำบาก ตรากตรำ	_____	(1) มาณวกฉันทน์ 8 (2) อินทรวชิรฉันทน์ 11* (3) วสันตคิลกฉันทน์ 14*	(1) อินทรวชิรฉันทน์ 11* (2) วสันตคิลกฉันทน์ 14*

ประเภทของ เนื้อหา	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
(3) การต่อสู้ และการทำศึก สงคราม	(1) อินทวิเชียรฉันท 11* (2) วสันตฉันทฉันท 14* (3) สัททวิภิกษิตฉันท 19*	(1) อินทวิเชียรฉันท 11* (6) กมลฉันท 12 (2) อุปปฏิธดาฉันท 11 (7) ฤษภฉันท 13 (3) อินทลีลาฉันท 11 (8) วสันตฉันท 14* (4) ฤษภคปชาตฉันท 12 (9) วสันตคปชาตฉันท 14 (5) เวสสเทวีฉันท 12 (10) สัททวิภิกษิตฉันท 19*	(1) อินทวิเชียรฉันท 11* (2) อุปปฏิธดาฉันท 11 (3) สาลีฉันท 11 (4) สัททวิภิกษิตฉันท 19*
-ความสูญเสีย จากการทำ สงครามและ การต่อสู้	_____	(1) กมลฉันท 12	_____
(4) เหตุการณ์ ชุลมุนวุ่นวาย ที่เกิดขึ้นอย่าง รวดเร็ว	_____	(1) ฤษภคปชาตฉันท 12	_____

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
(5)พลั้งอำนาจ			
- ฤทธานุภาพ	(1) โคลงฉันท์ 12*	(1) ตามัชฌาฉันท์ 6 (3) โคลงฉันท์ 12* (2) อินทรวชิรฉันท์ 11 (4) วสันตดิถีฉันท์ 14	_____
- ปาฏิหาริย์	(1) มาลินีฉันท์ 15 (2) สัทธราฉันท์ 21	(1) โคลงฉันท์ 12 (3) วสันตวงศ์ฉันท์ 15 (2) วสันตดิถีฉันท์ 14	_____
- เวทมนต์	(1) โคลงฉันท์ 12*	(1) จิตรปทาฉันท์ 8 (5) โคลงฉันท์ 12* (2) อินทรวชิรฉันท์ 11 (6) วสันตดิถีฉันท์ 14 (3) รโรทธดาฉันท์ 11 (7) กุสุมิตลดาเวลลิดาฉันท์ 18 (4) สวาคดาฉันท์ 11 (8) สัททูลวิกิหิณฉันท์ 19	
- พิธีกรรม	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11* (2) โคลงฉันท์ 12*	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11* (3) ว่างัญฐานท์ 12 (2) โคลงฉันท์ 12* (4) วสันตดิถีฉันท์ 14	_____

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
(6) บท สนทนาของ ตัวละคร	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (2) วสันตคิลกฉัตร 14* (3) สัททูลวิกกีฬิตฉัตร 19* (4) สัทธราฉัตร 21*	(1) ดนุมาฉัตร 6 (2) จิตรปทาฉัตร 8 (3) วิชชุมมาลาฉัตร 8 (4) มาณวกฉัตร 8 (5) รุชมวดฉัตร 10 (6) อินทรวชิรฉัตร 11* (7) อุปฐูฉัตร 11 (8) อุเปนทรวชิรฉัตร 11 (9) อุปชาติฉัตร 11 (10) สาลินีฉัตร 11 (11) ธาตุมิมิสตาฉัตร 11 (12) โรทรธดาฉัตร 11 (13) สวาคดาฉัตร 11 (14) ว่างัฐฉัตร 12	(1) ดนุมาฉัตร 6 (2) จิตรปทาฉัตร 8 (3) มาณวกฉัตร 8 (4) อินทรวชิรฉัตร 11* (5) อุปฐูฉัตร 11 (6) อุเปนทรวชิรฉัตร 11 (7) สาลินีฉัตร 11 (8) อินทลิตาฉัตร 11 (9) อินทรวงศ์ฉัตร 12 (10) ภูงคปชาตฉัตร 12 (11) ลลิตาฉัตร 12 (12) เวสเทวีฉัตร 12 (13) กมลฉัตร 12 (14) ภูงควิเชียรฉัตร 12 (15) วสันตคิลกฉัตร 14* (16) สัททูลวิกกีฬิตฉัตร 19* (17) อีทิสฉัตร 20 (18) สัทธราฉัตร 21*

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ ๓(พ.ศ.2๓85) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
(7) การ สรรเสริญสดุดี	(1) วสันตดิถีฉันทน์ 14* (2) มาลินีฉันทน์ 15*	(1) อินทวิเชียรฉันทน์ 11 (2) สาลินีฉันทน์ 11 (3) โดฎกฉันทน์ 12 (4) ภูษงคปชาดฉันทน์ 12 (5) วสันตดิถีฉันทน์ 14* (6) มาลินีฉันทน์ 15* (7) สัททูลวิกิพิศฉันทน์ 19 (8) อีหีสังฉันทน์ 20	(1) จิตรปทาฉันทน์ 8 (2) มาณวกฉันทน์ 8 (3) อินทวิเชียรฉันทน์ 11 (4) อุปฐฐิตาฉันทน์ 11 (5) อุปชาติฉันทน์ 11 (6) สาลินีฉันทน์ 11 (7) อินทลีลาฉันทน์ 11 (8) โดฎกฉันทน์ 12 (9) อินทรวงศ์ฉันทน์ 12 (10) ภูษงคปชาดฉันทน์ 12 (11) เวสสเทวีฉันทน์ 12 (12) กมลฉันทน์ 12 (13) ภูษงควิเชียรฉันทน์ 12 (14) คชลีลาฉันทน์ 12 (15) วสันตดิถีฉันทน์ 14* (16) วสันตปชาดฉันทน์ 14 (17) มาลินีฉันทน์ 15* (18) วสันตวงศ์ฉันทน์ 15 (19) สัททูลวิกิพิศฉันทน์ 19 (20) อีหีสังฉันทน์ 20 (21) สัทธราฉันทน์ 21

ประเภทของ เนื้อหา	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
บทบรรยาย (1) บทไหว้ครู	(1) วสันตดิลกฉันท์ 14*	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) ทิตามรสฉันท์ 12 (3) วสันตดิลกฉันท์ 14* (4) กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ 18 (5) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 (6) สัทธราฉันท์ 21	(1) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19
(2) การขอพร และการให้พร	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) วสันตดิลกฉันท์ 14	(1) มาณวกฉันท์ 8 (2) โดฎกฉันท์ 12 (3) กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ 18	(4) เมฆวิปสุชชิตาฉันท์ 19 (5) สัทธราฉันท์ 21 (1) ภูงคปชาดฉันท์ 12 (2) มันทักกันดาฉันท์ 17 (3) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8	
(3) การ ดำเนินเรื่อง	(1) รุมนวดีฉันท์ 10 (2) อินทรวีเชียรฉันท์ 11* (3) โศภกฉันท์ 12* (4) วสันตคิลกฉันท์ 14* (5) มาลินีฉันท์ 15* (6) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19* (7) สัทธราฉันท์ 21*	(1) จิตรปะทาฉันท์ 8 (2) วิชชุมมาลาฉันท์ 8 (3) มาณวกฉันท์ 8 (4) รุมนวดีฉันท์ 10 (5) อินทรวีเชียรฉันท์ 11* (6) อุบัติฐิตาฉันท์ 11 (7) อุเปนทรวีเชียรฉันท์ 11 (8) อุปชาดิฉันท์ 11 (9) สาลินีฉันท์ 11 (10) ธาตุมมิตสาฉันท์ 11 (11) อินทลิลาดฉันท์ 11 (12) โศภกฉันท์ 12* (13) ว่างสัทฐฉันท์ 12 (14) อินทรวงศ์ฉันท์ 12	(15) ฤษงคปชาตฉันท์ 12 (16) ลลิตาฉันท์ 12 (17) เวสเทวีฉันท์ 12 (18) กมลฉันท์ 12 (19) ปทาลินีฉันท์ 13 (20) วสันตคิลกฉันท์ 14* (21) วสันตปชาตฉันท์ 14 (22) มาลินีฉันท์ 15* (23) วสันตวงศ์ฉันท์ 15 (24) วาณินีฉันท์ 16 (25) กุสุมิตลดาเวลลิตาฉันท์ 18 (26) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19* (27) อีภิสงฉันท์ 20 (28) สัทธราฉันท์ 21*	(1) มาณวกฉันท์ 8 (2) อินทรวีเชียรฉันท์ 11* (3) สาลินีฉันท์ 11 (4) ธาตุมมิตสาฉันท์ 11 (5) อินทลิลาดฉันท์ 11 (6) ว่างสัทฐฉันท์ 12 (7) ฤษงคปชาตฉันท์ 12 (8) กมลฉันท์ 12 (9) วสันตคิลกฉันท์ 14* (10) มาลินีฉันท์ 15* (11) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19* (12) อีภิสงฉันท์ 20

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
(4) คำสอน และข้อคิดคติ เตือนใจ	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (2) โศภณฉัตร 12* (3) วสันตฉัตร 14* (4) มาลินีฉัตร 15* (5) สัททวิภักตีฉัตร 19 (6) สัททราฉัตร 21*	(1) จิตรปาฉัตร 8 (2) มาณฉัตร 8 (3) สุมณีฉัตร 9 (4) อินทรวชิรฉัตร 11* (5) อุบัติฉัตร 11 (6) อุเพนทรวชิรฉัตร 11 (7) สาลินีฉัตร 11 (8) โศภณฉัตร 12* (9) วังสัจฉัตร 12 (10)อินทรวงศ์ฉัตร 12 (11)กุชฌกษัตริย์ฉัตร 12 (12)เวสสเทวีฉัตร 12 (13)กมลฉัตร 12 (14)รุจิราฉัตร 13 (15)วสันตฉัตร 14* (16)มาลินีฉัตร 15* (17)อีทิสฉัตร 20 (18)สัททราฉัตร 21*	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (2) อุบัติฉัตร 11 (3) อุเพนทรวชิรฉัตร 11 (4) สาลินีฉัตร 11 (5) อินทรวงศ์ฉัตร 12 (6) กมลฉัตร 12 (7) กุชฌกษัตริย์ฉัตร 12 (8) วสันตฉัตร 14* (9) อีทิสฉัตร 20
(5) คำปรารภ ของกวี	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (2) วสันตฉัตร 14*	(1) วิชชุมมาลาฉัตร 8 (2) อินทรวชิรฉัตร 11* (3) สาลินีฉัตร 11 (4) โศภณฉัตร 12 (5) กษัตริย์วงศ์ฉัตร 12 (6) กุชฌกษัตริย์ฉัตร 12 (7) กมลฉัตร 12 (8) วสันตฉัตร 14* (9) สัททวิภักตีฉัตร 19 (10)อีทิสฉัตร 20 (11)สัททราฉัตร 21	(1) กุชฌกษัตริย์ฉัตร 12 (2) วสันตฉัตร 14* (3) กุศุมิตลเวลาฉัตร 18 (4) สัททวิภักตีฉัตร 19

ประเภทของ เนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัย รัชกาลที่ 4	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6	วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8
(8) การบันทึก เหตุการณ์ตาม ความเป็นจริง	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (2) วสันตคิลกฉัตร 14*	(1) อินทรวชิรฉัตร 11* (2) ภูชงคปชาตฉัตร 12 (3) ปหาสินีฉัตร 13 (4) วสันตคิลกฉัตร 14* (5) ตรีงคภาณีฉัตร 14	(1) จิตรปทาฉัตร 8 (10)วังสกุฎฉัตร 12 (2) วิชชุมมลาฉัตร 8 (11)อินทรวงศ์ฉัตร 12 (3) มาฆวณฉัตร 8 (12)ภูชงคปชาตฉัตร 12 (4) อินทรวชิรฉัตร 11* (13)กมลฉัตร 12 (5) อุปัฐิตาฉัตร 11 (14)วสันตคิลกฉัตร 14* (6) อุเปนทรวชิรฉัตร 11 (15)มาลินีฉัตร 15 (7) อุปชาดิฉัตร 11 (16)สัตทูลวิกกีฬฉัตร 19 (8) สาลินีฉัตร 11 (17)อิทธิสังฉัตร 20 (9) โศภกฉัตร 12 (18)สัตทราฉัตร 21

จากตารางข้างต้นจะ เห็นได้ว่าแม้จะเป็นวรรณกรรมคำฉันท์ยุคเดียวกันก็ตาม แต่เนื้อความบางอย่างก็ปรากฏใช้เฉพาะในวรรณกรรมบางสมัยเท่านั้น อาทิ การพรรณนาความสนุกสนานเบิกบานใจ ความถูกต้องใจ ความสับสนวุ่นวายใจและการวิงวอนออกอ้อน ซึ่งพบในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385) ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เท่านั้นในขณะที่เนื้อความเกี่ยวกับความโหดร้ายทารุณ ความตื่นตระหนกจากเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงกะทันหัน ความสูญเสียจากการทำสงคราม และการต่อสู้ เหตุการณ์ซุลมุนวุ่นวายที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วพบแต่ในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 เช่นเดียวกับเนื้อความที่พรรณนาถึงความลำบากตรากตรำที่พบในวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8 เพียงสมัยเดียว

มีข้อสังเกตว่าบางเนื้อความนั้นใช้กับฉันท์ได้หลากหลายชนิด เช่น การพรรณนาความงดงามของธรรมชาติ กระบวนทัพ และการพรรณนาความรู้สึกโศกเศร้าเสียใจซึ่งใช้ฉันท์เป็นจำนวนมากตั้งแต่ 10 ชนิดขึ้นไป บางเนื้อความใช้กับฉันท์เป็นจำนวนมากถึง 20 ชนิดขึ้นไป อาทิ บทสนทนาของตัวละคร การสรรเสริญสดุดี รวมไปถึงการดำเนินเรื่อง

ยิ่งไปกว่านั้นจะ เห็นได้ว่าวรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 จะใช้ฉันท์หลากหลายชนิดกับแต่ละเนื้อความได้มากกว่าวรรณกรรมอีกสองสมัยอย่างเห็นได้ชัด อย่างไรก็ตามก็ตีพบว่ามีเนื้อความบางประเภทที่วรรณกรรมคำฉันท์สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ใช้ฉันท์ได้หลากหลายชนิดยิ่งกว่าสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ได้แก่ เนื้อความเกี่ยวกับการสรรเสริญสดุดีซึ่งใช้ฉันท์ถึง 21 ชนิด ในขณะที่สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ใช้เพียง 8 ชนิด นับว่ามากกว่ากันหลายเท่า เช่นเดียวกับเนื้อความเกี่ยวกับการบันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริงที่สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ใช้ฉันท์มากถึง 18 ชนิด

ส่วนสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 ใช้ฉันทเพียง 5 ชนิด ซึ่งอาจจะมองได้ว่าแต่ละสมัยมีความนิยมเกี่ยวกับเนื้อความและความนิยมในการเลือกใช้ฉันทไม่เหมือนกัน

นอกจากนี้การที่วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2385)ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 มีฉันทใช้จำกัดเพียง 7 ชนิด(ฉันท 6 ชนิดแรก+ฉันทวรรณคดีใหม่ 1 ชนิด)ก็เป็นข้อจำกัดที่ทำให้ไม่อาจใช้ฉันทกับแต่ละเนื้อความได้หลากหลายชนิดซึ่งต่างไปจากวรรณกรรมอีกสองสมัยหลัง

หากพิจารณาเปรียบเทียบการใช้ฉันทของแต่ละสมัยกับแต่ละเนื้อความจะพบว่าบางเนื้อความก็ใช้ฉันทตรงกันทั้ง 3 สมัย ได้แก่ การใช้อินทวิเชียรฉันท 11 วสันตติลฉันท 14 และสัททูลวิกกีฬฉันท 19 ในการพรรณาคความงดงามของธรรมชาติ, การใช้อินทวิเชียรฉันท 11 วสันตติลฉันท 14 สัททูลวิกกีฬฉันท 19 และสัทธาฉันท 21 กับบทสนทนาของตัวละคร รวมทั้งการใช้วสันตติลฉันท 14 และสัททูลวิกกีฬฉันท 19 ในการพรรณานาบทสรรเสริญสดุดี อย่างไรก็ตามในเนื้อความที่กล่าวมานี้มิได้ใช้กับฉันทเฉพาะ 2-4 ชนิดดังที่กล่าวมาเท่านั้น วรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 8 ยังมีฉันทอื่นที่ใช้กับเนื้อความดังกล่าวอีกด้วยดังจะเห็นได้จากตารางข้างต้น

นอกจากนี้บางเนื้อความก็ใช้ฉันทต่างกันโดยสิ้นเชิงทั้งสามสมัย ได้แก่ เนื้อความเกี่ยวกับความสงสัยไม่แน่ใจ การไตร่ตรองและการปรึกษาหารือ ซึ่งวรรณกรรมสมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ. 2385)ถึงสมัยรัชกาลที่ 4 ใช้สัททูลวิกกีฬฉันท 19 สมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ใช้วสันตติลฉันท 14 สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ใช้มาณฉันท 8 ลลิตาฉันท 12 และมาลินีฉันท 15 เช่นเดียวกับเนื้อความเกี่ยวกับการขอพรและการให้พรซึ่งสมัยรัชกาลที่ 3(พ.ศ.2385)ถึงสมัย

รัชกาลที่ 4 ใช้อินทวิเชียรฉันท 11 และวสันตติลฉันท 14 สมัยรัชกาลที่ 5 ถึง สมัยรัชกาลที่ 6 ใช้มาณวกฉันท 8 โศภณฉันท 12 กุสุमितลดาเวลลิตาฉันท 18 เมฆวิปผุชชิตาฉันท 19 และสัทธราฉันท 21 สมัยรัชกาลที่ 7 ถึงสมัยรัชกาลที่ 8 ใช้ภุชงคปยาตฉันท 12 มันทักกันตาฉันท 17 และสัททูลวิกกีพิตฉันท 19

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยมองว่าการที่วรรณกรรมแต่ละสมัยใช้ฉันทต่างชนิด กับเนื้อความเดียวกันก็ดี หรือมีเนื้อความบางอย่างที่ปรากฏเฉพาะสมัยก็ดี หรือ การที่เนื้อความบางอย่างใช้กับฉันทหลากหลายชนิดก็ดี สิ่งเหล่านี้ล้วนแต่สะท้อน ให้เห็นความคิดของกวีในยุคหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติที่มองว่าฉันท แต่ละชนิดไม่จำเป็นต้องถูกจำกัดให้ใช้เฉพาะกับเนื้อความใดเนื้อความหนึ่งเท่านั้น กวีสามารถเลือกใช้ฉันทชนิดใดก็ได้กับเนื้อความที่คิดว่าเหมาะสมและสอดคล้อง กับฉันทดังกล่าว

หากจะสังเกตเครื่องหมายดอกจันที่กำกับอยู่เหนือชื่อฉันทบางชนิดใน ตารางข้างต้นก็จะเห็นได้ว่า แม้ว่ากวีจะมีอิสระในการเลือกใช้ฉันทกับเนื้อความที่ ต้องการได้ก็จริงอยู่แต่กวีส่วนใหญ่ทั้งสามสมัยก็ยังคงมีความนิยมใช้ฉันทชนิดเดียวกัน ในเนื้อความเดียวกันซึ่งอาจจะ เป็นการใช้ตามกันในลักษณะที่เคยใช้กันมาจนกลายเป็นความเคยชิน หรืออาจจะ เป็นการใช้ฉันทในลักษณะที่เห็นพ้องตรงกันว่าฉันทชนิดนั้น ไปกันได้ดีกับเนื้อความดังกล่าว

และเพื่อให้เห็นความแตกต่างในการใช้ฉันทกับเนื้อความระหว่างวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนและหลังตำราฉันทวรรณคดีและมาตราพฤติได้ชัดเจน ผู้วิจัยจึง เปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทกับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันททั้งสองยุค ไว้ในตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 61)

ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับกับเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันทวิธีวรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อหา	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันทวิธีวรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันทวิธีวรรณคดีและมาตราพฤติ
1. ความงดงามของ รูปลักษณะตัวละคร	(1) อินทวิเชียรฉันท 11 (2) โศภณฉันท 12 (3) วสันตฉันทฉันท 14 (4) สัททวิภักกัฉันทฉันท 19	(1) มาณฉันทฉันท 8 (2) อินทวิเชียรฉันท 11* (3) อุปชาติฉันท 11 (4) สาลินีฉันท 11 (5) โศภณฉันท 12 * (6) อินทรวงศ์ฉันท 12 (7) ภูงคปชาติฉันท 12 (8) เวสสเทวีฉันท 12 (9) กมลฉันท 12 (10) วสันตฉันทฉันท 14* (11) สัททวิภักกัฉันทฉันท 19*
2. ความงดงามของ ธรรมชาติ	(1) อินทวิเชียรฉันท 11 (2) วสันตฉันทฉันท 14 (3) สัททวิภักกัฉันทฉันท 19	(1) วิชชุมมาลาฉันท 8 (2) อินทวิเชียรฉันท 11* (3) อุปฐิตาฉันท 11 (4) อุปชาติฉันท 11 (5) สาลินีฉันท 11 (6) อินทลีลาฉันท 11 (7) อินทรวงศ์ฉันท 12 (8) ภูงคปชาติฉันท 12 (9) เวสสเทวีฉันท 12 (10) ภูงควิเชียรฉันท 12 (11) คชลีลาฉันท 12 (12) วสันตฉันทฉันท 14* (13) มาลินีฉันท 15 (14) กุสุมิตลดาเวลลีฉันทฉันท 18

* ฉันทที่ที่ใช้ตรงกันในเนื้อหาเดียวกัน

(ตารางที่ ๕) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้พื้นที่กับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ	
2. ความงดงามของ ธรรมชาติ (ต่อ)		(15) สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19* (15) อีทิสังฉันท 20	(17) สัทธราฉันท 21
3. ความงดงาม ของสถานที่และ สิ่งก่อสร้าง	(1) อินทรวชิรฉันท 11	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (2) อินทรวงศ์ฉันท 12 (3) วสันตฉันทฉันท 14	(4) มालินีฉันท 15 (5) สัทธราฉันท 21
4. ความสวยงามของ กระบวนทัพ	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) วสันตฉันทฉันท 14 (3) มालินีฉันท 15 (4) สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (2) อุปชาตฉันท 11 (3) สาลินีฉันท 11 (4) อินทรวงศ์ฉันท 12 (5) ภูษคปชาตฉันท 12 (6) ลลิตาฉันท 12	(7) ปหาสินีฉันท 13 (8) วสันตฉันทฉันท 14* (9) มालินีฉันท 15 * (10) สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19* (11) สัทธราฉันท 21
5. ความสวยงามของ กระบวนเสด็จ	(1) วสันตฉันทฉันท 14 (2) มालินีฉันท 15	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) วสันตฉันทฉันท *	(3) มालินีฉันท 15*

(ตารางที่ ๕) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังคำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนคำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังคำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ
6. ความสง่างามของแม่ทัพในสนามรบ	(1) วสันตดิลกฉันท์ 14	_____
7. ความสนุกสนานเบิกบานใจ	_____	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) ภูซงคปยาดฉันท์ 12 (3) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19
8. ความถูกตาต้องใจ	_____	(1) อุบัติภูติฉันท์ 11 (2) อุปชาติฉันท์ 11 (3) สาลินีฉันท์ 11 (4) ภูซงคปยาดฉันท์ 12
9. การเกี่ยวพาราสี	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) วสันตดิลกฉันท์ 14 (3) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11* (2) สาลินีฉันท์ 11 (3) โศภิตฉันท์ 12 (4) อินทวงศ์ฉันท์ 12 (5) ภูซงคปยาดฉันท์ 12 (6) เวสสเทวีฉันท์ 12 (7) ปหาสินีฉันท์ 13 (8) วสันตดิลกฉันท์ 14* (9) อีทิสฉันท์ 20

(ตารางที่ ๕1) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับกับเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	
10. การเล่าโลมและการสังวาส	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) สัททูลวิกิหิตฉันท์ 19	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 * (2) อุปชาติฉันท์ 11 (3) โศภณฉันท์ 12 (4) อินทรวงศ์ฉันท์ 12	(5) วสันตคิลกฉันท์ 14 (6) มालินีฉันท์ 15 (7) กุสุมิตลคาเวลลิตาฉันท์ 18
11. ความเศร้าโศกเสียใจ	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) วสันตคิลกฉันท์ 14 (3) มालินีฉันท์ 15 (4) สัททูลวิกิหิตฉันท์ 19 (5) สัทธราฉันท์ 21	(1) มาฆวคฉันท์ 8 (2) อินทวิเชียรฉันท์ 11* (3) อุปฐูฐิตาฉันท์ 11 (4) อุปนทวิเชียรฉันท์ 11 (5) อุปชาติฉันท์ 11 (6) สาลินีฉันท์ 11 (7) รโรทธดาฉันท์ 11 (8) อินทลิตาฉันท์ 11 (9) โศภณฉันท์ 12	(10) อินทรวงศ์ฉันท์ 12 (11) ภูงคปชาตฉันท์ 12 (12) ปิยงวทาฉันท์ 12 (13) วสันตคิลกฉันท์ 14* (14) มालินีฉันท์ 15* (15) วสันตวงศ์ฉันท์ 15 (16) สัททูลวิกิหิตฉันท์ 19* (17) อธิสังฉันท์ 20 (18) สัทธราฉันท์ 21*

(ตารางที่ 61) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทิกับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ
12. ความน้อยเนื้อต่ำใจ	(1) วสันตคิลกฉันท์ 14	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) สาลินีฉันท์ 11 (3) กุชงคปชาตฉันท์ 12 (4) วสันตคิลกฉันท์ 14*
13. ความสงสัยไม่แน่ใจ การไตร่ตรองและการปรึกษาหารือ	_____	(1) มาฆวณฉันท์ 8 (2) ลลิตาฉันท์ 12 (3) วสันตคิลกฉันท์ (4) มालินีฉันท์ 15 (5) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19
14. ความสับสนวุ่นวายใจ	_____	(1) ตนมัชฌาฉันท์ 6 (2) มาฆวณฉันท์ 8 (3) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (4) สวาคตาฉันท์ 11 (5) ภัททิกาฉันท์ 11 (6) อินทรวงศ์ฉันท์ 12 (7) ลลิตาฉันท์ 12 (8) กมลฉันท์ 12 (9) วสันตคิลกฉันท์ 14 (10) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 (11) สัทธราฉันท์ 21
15. ความสงสาร	_____	(1) วิชชุมมาลาฉันท์ 8 (2) อินทวิเชียรฉันท์ 11

(ตารางที่ ๖) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	
16. การวิงวอน ออกอ้อน		(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) สาลินีฉันท 11 (4) เวสสเทวีฉันท 12 (4) กมลฉันท 12	(5) วสันตติลกฉันท 14 (6) มันทักกันดาฉันท 17 (7) สัททวิภิกษิตฉันท 19 (8) อีทิสงฉันท 20
17. การปลอบ ประโลมใจ	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) วสันตติลกฉันท 14	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (2) สาลินีฉันท 11 (3) วสันตติลกฉันท 14*	(4) อีทิสงฉันท 20 (5) สัทธราฉันท 21
18. ความโกรธแค้น	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) โตฎกฉันท 12 (3) วสันตติลกฉันท 14	(1) อินทรวชิรฉันท 11* (2) อุเปนทรวชิรฉันท 11 (3) อุปชาติฉันท 11 (4) โตฎกฉันท 12* (5) ภูงคปยาศฉันท 12 (6) เวสสเทวีฉันท 12	(7) กมลฉันท 12 (8) ภูงควชิรฉันท 12 (9) วสันตติลกฉันท 14* (10) สัททวิภิกษิตฉันท 19 (11) อีทิสงฉันท 20 (12) สัทธราฉันท 21

(ตารางที่ 6/1) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณพฤติและมาตราพฤติ
19. ความโหดร้าย ทารุณ	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11 (2) วสันตฉันทฉันท์ 14	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11*
20. ความหวาดกลัว และสิ่งซึ่ง น่าสะพรึงกลัว	(1) อินทรวชิรฉันท์ 11 (2) วสันตฉันทฉันท์ 14	(1) จิตรปทาฉันท์ 8 (2) วิชขุมมาลาฉันท์ 8 (3) อินทรวชิรฉันท์ 11* (4) อุเปนทรวชิรฉันท์ 11 (5) สาลินีฉันท์ 11 (6) โศภณฉันท์ 12 (7) ภูษงคปายาตฉันท์ 12 (8) วสันตฉันทฉันท์ 14* (9) อธิสังฉันท์ 20
21. ความตื่นตระหนก จากเหตุการณ์ที่ เปลี่ยนแปลง กะทันหัน		(1) อินทรวชิรฉันท์ 11 (2) โศภณฉันท์ 12 (3) ภูษงคปายาตฉันท์ 12 (4) วสันตฉันทฉันท์ 14 (5) สัทธาฉันท์ 21
22. ความลำบาก ตรากตรำ	(1) วสันตฉันทฉันท์ 14	(1) มาณวกฉันท์ 8 (2) อินทรวชิรฉันท์ 11 (3) วสันตฉันทฉันท์ 14*

(ตารางที่ 61) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ผ้าที่กับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ
23. การต่อสู้และการทำศึกสงคราม	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (2) วสันตดิถีฉันท์ 14 (3) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19	(1) อินทวิเชียรฉันท์ 11* (2) อุปฐฐิตาฉันท์ 11 (3) สาลินีฉันท์ 11 (4) อินทลิลิตฉันท์ 11 (5) ภูษกปชาตฉันท์ 12 (6) เวสสเทวีฉันท์ 12 (7) กมลฉันท์ 12 (8) ภูษพงศ์ฉันท์ 13 (9) วสันตดิถีฉันท์ 14* (10) วสันตปชาตฉันท์ 14 (11) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19*
24. ความสูญเสียจากการทำสงครามและการต่อสู้	(1) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19	(1) กมลฉันท์ 12
25. เหตุการณ์พยุมนวุ่นวายที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว	(1) โศภณฉันท์ 12	(1) ภูษกปชาตฉันท์
26. ฤทธานภาพ	(1) วสันตดิถีฉันท์ 14	(1) ตนมัชฌาฉันท์ 6 (2) อินทวิเชียรฉันท์ 11 (3) โศภณฉันท์ 12 (4) วสันตดิถีฉันท์ 14*

(ตารางที่ 6/) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ดัชนีที่กับเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพจติ

ประเภทของเนื้อหา	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพจติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพจติ
27. ปาฏิหาริย์	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (4) มालินีฉันท 15 (2) โศภณฉันท 12 (5) สัทธาฉันท 21 (3) วสันตฉันท 14	(1) โศภณฉันท 12* (4) วสันตฉันท 15 (2) วสันตฉันท 14* (5) สัทธาฉันท 21* (3) มालินีฉันท 15*
28. เวทมนต์	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) โศภณฉันท 12	(1) จิตรปทาฉันท 8 (5) โศภณฉันท 12* (2) อินทรวชิรฉันท 11* (6) วสันตฉันท 14 (3) รโหธดาฉันท 11 (7) กุสุมิตลดาเวลิตาฉันท 18 (4) สวาสดาฉันท 11 (8) สัททวิภิกขิตฉันท 19
29. พิธีกรรม	(1) โศภณฉันท 12 (2) วสันตฉันท 14	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (3) วิงสุฉันท 12 (2) โศภณฉันท 12* (4) วสันตฉันท 14*
30. บทสนทนา ของตัวละคร	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) โศภณฉันท 12 (3) วสันตฉันท 14	(1) ตนมัชฌฉันท 6 (5) รุมนวตีฉันท 10 (2) จิตรปทาฉันท 8 (6) อินทรวชิรฉันท 11* (3) วิชชุมมาลาฉันท 8 (7) อุปปฏิฐิตาฉันท 11 (4) มาณวฉันท 8 (8) อุเปนทรวชิรฉันท 11

(ตารางที่ 61) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ดินที่กับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	
30. บทสนทนา ของตัวละคร (ต่อ)		(9) อุปราดิฉันท์ 11 (10) สาลินีฉันท์ 11 (11) ธาตุยมิสสาฉันท์ 11 (12) รโหธดาฉันท์ 11 (13) สวาดดาฉันท์ 11 (14) อินทลิลลาฉันท์ 11 (15) วังส์ฎฐฉันท์ 12 (16) อินทรวงศ์ฉันท์ 12 (17) ฤษงคปชาตฉันท์ 12 (18) ปิยังวทาฉันท์ 18 (19) ลลิตาฉันท์ 18	(20) เวสสเทวีฉันท์ 12 (21) กมลฉันท์ 12 (22) ฤษงควิเชียรฉันท์ 12 (23) วสันตคิลกฉันท์ 14* (24) มालินีฉันท์ 15 (25) สิจิรีณีฉันท์ 17 (26) มันทักกันดาฉันท์ 17 (27) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 (28) เมฆวิปหูชชิตาฉันท์ 19 (29) อีทิสังฉันท์ 20 (30) สัทธราฉันท์ 21

(ตารางที่ 6/) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ
31. การสรรเสริญ สดุดี	(1) มालินีฉันท์ 15 (2) สัทธาฉันท์ 21	(1) จิตรปทาฉันท์ 8 (2) มาณวกฉันท์ 8 (3) อินทรวีเชียรฉันท์ 11 (4) อุปฐูฐิตาฉันท์ 11 (5) อุปชาติฉันท์ 11 (6) สาลินีฉันท์ 11 (7) อินทลิลาดฉันท์ 11 (8) โตฎกฉันท์ 12 (9) อินทรวงศ์ฉันท์ 12 (10) ภูงคปชาติฉันท์ 12 (11) เวสสเทวีฉันท์ 12 (12) กมลฉันท์ 12 (13) ภูงควิเชียรฉันท์ 12 (14) กชลิลาสฉันท์ 12 (15) วสันตดิถฉันท์ 14 (16) วสันตปชาติฉันท์ 14 (17) มालินีฉันท์ 15* (18) วสันตวงศ์ฉันท์ 15 (19) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19 (20) อีทิสงฉันท์ 20 (21) สัทธาฉันท์ 21*
32. การไหว้ครู	(1) อินทรวีเชียรฉันท์ 11 (2) โตฎกฉันท์ 12 (3) วสันตดิถฉันท์ 14 (4) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19	(1) อินทรวีเชียรฉันท์ 11* (2) หิตามรสฉันท์ 12 (3) วสันตดิถฉันท์ 14* (4) ฤสมิตลคาเวลลิตาฉันท์ 18 (5) สัททูลวิกกีฬิตฉันท์ 19* (6) สัทธาฉันท์ 21

(ตารางที่ 61) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ	
33. การขอพรและการให้พร	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) ไตรภูกฉันท 12 (3) วสันตคิลกฉันท 14 (4) สัททลวิกกัฬิตฉันท 19	(1) มาณวกฉันท 8 (2) อินทรวชิรฉันท 11* (3) ไตรภูกฉันท 12* (4) ภูงคปยาดฉันท 12 (5) วสันตคิลกฉันท 14*	(6) มันทักกันดาฉันท 17 (7) กุสุมิตลควาเวลลิตาฉันท 18 (8) สัททลวิกกัฬิตฉันท 19* (9) เมฆวิปมุขฉันท 19 (10) สัทธราฉันท 21
34. การดำเนินเรื่อง	(1) อินทรวชิรฉันท 11 (2) ไตรภูกฉันท 12 (3) วสันตคิลกฉันท 14 (4) มาลินีฉันท 15 (5) สัททลวิกกัฬิตฉันท 19 (6) สัทธราฉันท 21	(1) จิตรปทาฉันท 8 (2) วิชชุมมาลาฉันท 8 (3) มาณวกฉันท 8 (4) รุชมวดฉันท 10 (5) อินทรวชิรฉันท 11* (6) อุปฐูฉันท 11 (7) อุเปนทรวชิรฉันท 11 (8) อุปชาติฉันท 11 (9) สาลินีฉันท 11 (10) ธาตุมมิตสาฉันท 11	(11) อินทลิตาฉันท 11 (12) ไตรภูกฉันท 12* (13) ว่างสัฎฐฉันท 12 (14) อินทรวงศ์ฉันท 12 (15) ภูงคปยาดฉันท 12 (16) ลลิตาฉันท 12 (17) เวสสเทวีฉันท 12 (18) กมลฉันท 12 (19) ปหาสินีฉันท 13

(ตารางที่ 6) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ฉันทับเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังตำราฉันทวิธีและมาตราพฤติ

ประเภทของเนื้อความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันทวิธีและมาตราพฤติ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราฉันทวิธีและมาตราพฤติ	
34. การดำเนินเรื่อง (ต่อ)		(20) วสันตคิลกฉันท 14* (21) วสันตปชาตฉันท 14 (22) มालินีฉันท 15* (23) วสันตวงศฉันท 15 (24) วาณินีฉันท 21	(25) กุสมิตลคาเวลลิตฉันท 18 (26) สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19* (27) อีทิสงฉันท 20 (28) สัทธราฉันท 21*
35. คำสอนและข้อ คิดคติเตือนใจ	(1) อินทรวชิสรฉันท 11 (2) วสันตคิลกฉันท 14 (3) มालินีฉันท 15 (4) สัทธราฉันท 21	(1) จิตรปทาฉันท 8 (2) มาณวกฉันท 8 (3) สุมุขฉันท 9 (4) อินทรวชิสรฉันท 11* (5) อุปฐฐิตาฉันท 11 (6) อุเปนทรวชิสรฉันท 11 (7) สาลินีฉันท 11 (8) โศฎกฉันท 12 (9) วังสฎฐฉันท 12 (10) อินทรวงศฉันท 12	(11) กุขงคปชาตฉันท 12 (12) เวสสเทวีฉันท 12 (13) กมลฉันท 12 (14) กุขงควชิสรฉันท 12 (15) รุจิราฉันท 13 (16) วสันตคิลกฉันท 14* (17) มालินีฉันท 15* (18) อีทิสงฉันท 20 (19) สัททูลวิกกีฬิตฉันท 19 (20) สัทธราฉันท 21*

(ตารางที่ 61) ตารางเปรียบเทียบความนิยมในการใช้ดัชนีกับเนื้อหาของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนและหลังคำราชนิพนธ์วรรณคดีและมาตราพद्य

ประเภทของเนื้อหาความ	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนคำราชนิพนธ์วรรณคดีและมาตราพद्य	วรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังคำราชนิพนธ์วรรณคดีและมาตราพद्य	
36. คำปรารภของกวี	(1) อินทรวชิรฉัตร 11 (2) โศภณฉัตร 12 (3) วสันตฉัตร 14 (4) สัททวิภักชีฉัตร 19	(1) วิชชุมมาลาฉัตร 8 (2) อินทรวชิรฉัตร 11* (3) สาลินีฉัตร 11 (4) โศภณฉัตร 12* (5) อินทรวงศ์ฉัตร 12 (6) ภูษกษัตริย์ฉัตร 12 (7) กมลฉัตร 12	(8) ภูษกษัตริย์ฉัตร 8 (9) วสันตฉัตร 14* (10) ฤทธิศกษัตริย์ฉัตร 18 (11) สัททวิภักชีฉัตร 19* (12) อธิสังฉัตร 20 (13) สัทธาฉัตร 21
37. การบันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริง	(1) อินทรวชิรฉัตร 11 (2) วสันตฉัตร 14	(1) จิตรปทาฉัตร 8 (2) วิชชุมมาลาฉัตร 8 (3) มาฆฉัตร 8 (4) อินทรวชิรฉัตร 11* (5) อุบัติฉัตร 11 (6) อุเปนทรวชิรฉัตร 11 (7) อุปชาฉัตร 11 (8) สาลินีฉัตร 11 (9) โศภณฉัตร 12 (10) วัณฉัตร 12	(11) อินทรวงศ์ฉัตร 12 (12) ภูษกษัตริย์ฉัตร 12 (13) กมลฉัตร 12 (14) ปหาสินีฉัตร 13 (15) วสันตฉัตร 14* (16) ตรีภักชีฉัตร 14 (17) มาลินีฉัตร 15 (18) สัททวิภักชีฉัตร 19 (19) อธิสังฉัตร 20 (20) สัทธาฉัตร 21

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่ามีเนื้อความรวม 37 ประเภท บางประเภทก็มีใช้ร่วมกันทั้งสองยุค บางประเภทก็มีเฉพาะยุคหนึ่งเท่านั้น อาทิ เนื้อความเกี่ยวกับความสนุกสนานเบิกบานใจ ความถูกต้องใจ ความสงสัยไม่แน่ใจ การไตร่ตรองและการปรึกษาหารือ ความสับสนวุ่นวายใจ ความสงสาร การวิงวอนออกอ้อน และความตื่นตระหนกจากเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงกะทันหัน เป็นเนื้อความที่ไม่พบในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคก่อนตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติ ในขณะที่เนื้อความเกี่ยวกับความสง่างามของแม่ทัพในสนามรบไม่พบในวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลัง

การใช้ฉันท์กับเนื้อความทั้ง 37 ประเภทในวรรณกรรมยุคก่อนและหลังตำราฉันท์วรรณคดีและมาตราพฤติมี 2 ลักษณะ คือ ใช้ฉันท์เหมือนกันบางชนิดในเนื้อความเดียวกัน และ ใช้ฉันท์ต่างกันเนื้อความเดียวกัน

การใช้ฉันท์เหมือนกันบางชนิดในเนื้อความเดียวกัน

ลักษณะแรกนี้จะพบว่าวรรณกรรมคำฉันท์ทั้ง 2 ยุคจะใช้ฉันท์ตรงกันบางชนิดในเนื้อความเดียวกัน คือ ใช้ทั้งฉันท์ที่เหมือนกันและฉันท์ที่ต่างกัน ฉันท์ที่เหมือนกัน คือ ฉันท์ชนิดใดชนิดหนึ่งหรือหลายชนิดใน 6 ชนิดแรกที่มีใช้ในยุคก่อนฉันท์ที่ต่างกัน คือ ฉันท์บางชนิดใน 6 ชนิดแรกนั้น บางชนิดมีใช้ในวรรณกรรมยุคก่อนแต่ไม่พบในเนื้อความเดียวกันของวรรณกรรมยุคนี้ รวมทั้งฉันท์วรรณคดีชนิดใหม่และฉันท์ประติษฐ์ที่วรรณกรรมยุคนี้ใช้ในเนื้อความเดียวกัน ซึ่งเป็นฉันท์ที่ไม่เคยมีใช้ในยุคก่อน ดังจะเห็นได้จากเนื้อความเกี่ยวกับ

- การ เกี่ยวพาราสิ

บุคก่อนใช้ อินทรวีเชียรฉันท 11 วสันตติลกฉันท 14 และ สัททวลวิกกีพิตฉันท 19 ส่วนบุคนี้ใช้เพียงฉันท 2 ชนิดแรกแต่ไม่ใช้สัททวลวิกกีพิตฉันท กับเนื้อความที่ว่านี้แต่อย่างใด

- การ เล้าโลมและการสังวาส

บุคก่อนใช้อินทรวีเชียรฉันท 11 และสัททวลวิกกีพิตฉันท 19 ส่วนบุคนี้ใช้เพียงฉันทชนิดแรกเท่านั้น

- ความโหดร้ายทารุณ

บุคก่อนใช้อินทรวีเชียรฉันท 11 และวสันตติลกฉันท 14 ส่วน บุคนี้ใช้เพียงฉันทชนิดแรกเท่านั้น

- ปาฎิหารี

บุคก่อนใช้อินทรวีเชียรฉันท 11 โตฎกฉันท 12 และวสันตติลก ฉันท 14 มาลินีฉันท 15 และสัทธราฉันท 21 ส่วนบุคนี้ใช้ฉันทตรงกันกับบุคเดิมเพียง 4 ชนิดคือ โตฎกฉันท 12 วสันตติลกฉันท 14 มาลินีฉันท 15 และสัทธราฉันท 21 และมีฉันทประติษฐ์เพิ่มขึ้นมาอีก 1 ชนิด คือ วสันตวงศ์ฉันท 15

- บทสนทนาของคัวละคร

บุคก่อนใช้อินทรวีเชียรฉันท 11 โศภกฉันท 12 และวสันตคิลกฉันท 14 ส่วนบุคนี้ใช้ฉันทตรงกับบุคเดิมเพียง 2 ชนิด คือ อินทรวีเชียรฉันท 11 และวสันตคิลกฉันท 14 และมีฉันทวรรณพดิดาใหม่อีก 26 ชนิดและฉันทประดิษฐ์อีก 2 ชนิดใช้เพิ่มเติมเข้ามาในเนื้อความเดียวกัน(ดูตารางที่ 61 หน้า 1074)

- บทไหว้ครู

บุคก่อนใช้อินทรวีเชียรฉันท 11 โศภกฉันท 12 วสันตคิลกฉันท 14 และสัททูลวิกกีพิตฉันท 19 ส่วนบุคนี้ใช้ตรงกับบุคเดิมเพียง 3 ชนิด คือ อินทรวีเชียรฉันท 11 วสันตคิลกฉันท 14 และสัททูลวิกกีพิตฉันท 19 และมีฉันทวรรณพดิดาใหม่เพิ่มเติมเข้ามาในเนื้อความเดียวกันอีก 2 ชนิด คือ หิตามรสฉันท 12 และกุสุमितลดาเวลลิตาฉันท 18 รวมทั้งฉันทชนิดเดิมอีก 1 ชนิด คือ สัทธราฉันท 21

การใช้ฉันทต่างกันเนื้อความเดียวกัน

ลักษณะที่สองนี้จะพบว่าวรรณกรรมคำฉันททั้ง 2 บุคจะใช้ฉันทต่างโดยสิ้นเชิง ดังจะเห็นได้จากเนื้อความเกี่ยวกับ

- ความสูญเสียจากการทำสงครามและการต่อสู้
บุคก่อนใช้สัททูลวิกกีพิตฉันท 19 ส่วนบุคนี้ใช้กมลฉันท 12
- เหตุการณ์ซุลมุนวุ่นวายที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว
บุคก่อนใช้โศภกฉันท 12 ส่วนบุคนี้ใช้ภุชงคปยาฉันท 12

จะเห็นได้ว่าการใช้ฉันทต่างกันในเรื่องความเดียวกันนั้น วรรณกรรมคำฉันทยุคหลัง ตำนานวัชรพฤติและมาตราพฤติจะใช้ฉันทวัชรพฤติชนิดใหม่ในขณะที่วรรณกรรม คำฉันทยุคก่อนใช้ฉันทวัชรพฤติ 6 ชนิดแรกชนิดใดชนิดหนึ่ง

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมยุคหลังตำนานวัชรพฤติและ มาตราพฤติไม่ใช้ฉันทวัชรพฤติเดิมบางชนิดกับบางเนื้อความที่เคยใช้ในยุคก่อน ได้แก่ ไม่ใช้สัททูลวิกกีฬฉันท 19 กับเนื้อความเกี่ยวกับการเกี่ยวพาราสี การเล้า โลมและการสังวาส ไม่ใช้วสันตติลฉันท 14 พรรณนาความโหดร้ายทารุณ ไม่ใช้ อินทวิเชียรฉันท 11 พรรณนาปาฏิหาริย์ รวมทั้งไม่ใช้โศภกฉันทกับบทสนทนาและ บทไหว้ครู นอกจากนี้ยังมีฉันทวัชรพฤติชนิดใหม่และฉันทประดิษฐ์เพิ่มเติมเข้ามาใน เนื้อความเดียวกันอีกด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังมีความนิยม ในการใช้ฉันทกับเนื้อความต่างไปจากวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อน ทั้งในแง่ที่ใช้ฉันท วัชรพฤติเดิมลดลงในบางเนื้อความ และใช้ฉันทวัชรพฤติรวมทั้งฉันทประดิษฐ์ เพิ่มขึ้นในบางเนื้อความ

นอกจากวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำนานวัชรพฤติและมาตราพฤติ จะใช้ฉันทวัชรพฤติเดิมลดลงในบางเนื้อความแล้ว ยังใช้ฉันทวัชรพฤติเดิมเพิ่ม ขึ้นในบางเนื้อความอีกด้วย ซึ่งฉันทดังกล่าวไม่เคยใช้ในเนื้อความเดียวกันใน วรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนมาก่อนเลย ดังจะเห็นได้จากตารางต่อไปนี้

(ตารางที่ 62) ตารางแสดงดัชนีบรรณพฤติเดิมที่ใช้เพิ่มขึ้นในบางเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังคำราดัณฑ์บรรณพฤติและมาตราพฤติ

(1) อินทวิเชียรฉันท 11	(2) โศภณฉันท 12	(3) วสันตดิถีฉันท 14	(4) มาลินีฉันท 15	(5) ฉัททวลวิกิพิตฉันท 19	(6) ฉัทธราฉันท 21
		ความงดงามของสถานที่ และสิ่งก่อสร้าง	ความงดงามของสถานที่ และสิ่งก่อสร้าง		ความงดงามของสถานที่ และสิ่งก่อสร้าง
ความสนุกสนานเบิกบานใจ				ความสนุกสนานเบิกบานใจ	
	การเล่าโลมและการสังวาส	การเล่าโลมและการสังวาส	การเล่าโลมและการสังวาส		
	ความเศร้าโศกเสียใจ				
ความน้อยเนื้อต่ำใจ					
		ความสงสัยไม่แน่ใจ การไตร่ตรองและการปรึกษา หารือ	ความสงสัยไม่แน่ใจ การไตร่ตรองและการปรึกษา หารือ	ความสงสัยไม่แน่ใจ การไตร่ตรองและการปรึกษา หารือ	
ความสับสนวุ่นวายใจ		ความสับสนวุ่นวายใจ		ความสับสนวุ่นวายใจ	ความสับสนวุ่นวายใจ
ความสงสาร					

(ตารางที่ 6.2) ตารางแสดงดัชนีที่บรรณพฤติเดิมที่ใช้เพิ่มขึ้นในบางเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราดัชนีที่บรรณพฤติและมาตราพฤติ

(1) อินทวิเชียรฉันท 11	(2) โศภกฉันท 12	(3) วสันตฉันทฉันท 14	(4) มลีนฉันท 15	(5) สัททวิภิกษิตฉันท 19	(6) สัทธราฉันท 21
การวิงวอนออกช้อน		การวิงวอนออกช้อน		การวิงวอนออกช้อน	
					การปลอบประโลมใจ
					ความโกรธแค้น
	ความหวาดกลัวและสิ่งซึ่งน่า สะพรึงกลัว				
ความตื่นตระหนกจาก เหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลง กะทันหัน	ความตื่นตระหนกจาก เหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลง กะทันหัน	ความตื่นตระหนกจาก เหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลง กะทันหัน			ความตื่นตระหนกจาก เหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลง กะทันหัน
ความลำบากตรากตรำ					
ฤทธานุภาพ	ฤทธานุภาพ				
		เวทมนต์		เวทมนต์	
พิธีกรรม					

(ตารางที่ 62) ตารางแสดงดัชนีวรรณคดีเดิมที่ใช้เพิ่มขึ้นในบางเนื้อความของวรรณกรรมคำฉันท์ยุคหลังตำราดัชนีวรรณคดีและมาตราพฤติ

(1) อินทวิเชียรฉันท 11	(2) โศภณฉันท 12	(3) วสันตฉันทฉันท 14	(4) มालีนีฉันท 15	(5) สัททวิภักทิตฉันท 19	(6) สัทธราฉันท 21
			บทสนทนาของตัวละคร	บทสนทนาของตัวละคร	บทสนทนาของตัวละคร
การสรรเสริญสดุดี	การสรรเสริญสดุดี			การสรรเสริญสดุดี	การสรรเสริญสดุดี
					การขอพรและการให้พร
				คำสอนและข้อคิดคติเตือนใจ	
				คำปรารภของกวี	
	การบันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริง		การบันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริง	การบันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริง	การบันทึกเหตุการณ์ตามความเป็นจริง

จากตารางข้างต้นยังทำให้ทราบถึงความนิยมในการใช้ฉันทอีกด้วยว่าในบรรดาฉันทวรรณพฤติเดิม ฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่และฉันทประดิษฐ์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤติ กวียุคนี้นิยมใช้ฉันทวรรณพฤติเดิมชนิดใดมากที่สุด นิยมใช้ฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่ชนิดใดมากที่สุด ตลอดจนนิยมใช้ฉันทประดิษฐ์ชนิดใดมากที่สุดโดยพิจารณาจากจำนวนเนื้อความที่ใช้ฉันทดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าอินทรวีเชียรฉันท 11 เป็นฉันทวรรณพฤติเดิมที่นิยมใช้มากที่สุดในเนื้อความรวม 31 ประเภทจากเนื้อความทั้งหมด 37 ประเภท รองลงมาคือ วสันตคิลกฉันท 14 ในเนื้อความรวม 30 ประเภท และพบว่าภุชงคปยาดฉันท 12 เป็นฉันทวรรณพฤติชนิดใหม่ที่นิยมใช้มากที่สุดในเนื้อความรวม 20 ประเภท รองลงมาคือ สาลินีฉันท 11 ในเนื้อความรวม 17 ประเภท นอกจากนี้ยังพบว่าในบรรดาฉันทประดิษฐ์ทั้ง 7 ชนิด อินทลีลาตฉันท 11 และภุชงควีเชียรฉันท 12 เป็นที่นิยมใช้มากที่สุดในเนื้อความรวม 6 ประเภทเท่ากันทั้งสองชนิด รองลงมาคือ วสันตปยาดฉันท 14 และวสันตวงค์ฉันท 15 ที่ใช้ในเนื้อความรวม 3 ประเภทเท่ากันทั้งสองชนิด

จากที่กล่าวมาทั้งหลายนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่าวรรณกรรมคำฉันทยุคหลังตำราฉันทวรรณพฤติและมาตราพฤตินอกจากมีความนิยมในการใช้ฉันทกับเนื้อความที่ดำเนินตามวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนแล้ว ยังพัฒนาการใช้ฉันทกับเนื้อความให้หลากหลายยิ่งขึ้นกว่าเดิม มีทั้งการใช้ฉันทบางชนิดกับเนื้อความที่ไม่เคยใช้มาก่อนและไม่ใช้ฉันทบางชนิดกับเนื้อความที่เคยใช้มาก่อนในวรรณกรรมคำฉันทยุคก่อนซึ่งเท่ากับเป็นการยืนยันว่าฉันทเป็นเพียงสื่อถ่ายทอดเนื้อความที่กวีมีสิทธิ์จะเลือกใช้ฉันทชนิดใดกับเนื้อความใดก็ได้ตามที่กวีเห็นว่าเหมาะสมโดยไม่ต้องถูกจำกัดด้วยรูปแบบหรือลักษณะของฉันทแต่อย่างใด